

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXVIII
LETO 1974
ZVEZEK 3-4

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis

Ljubljana

XXVIII/1974

Zv. 3-4

Str. 213-428

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12
Št. žiro računa SDK 50101-678-49040

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
61000 Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 29. 1. 1975

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem
uredništva in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik, dr. Peter Petru,
dr. Miro Stiplovšek, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn,
dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Vasilij Melik

Tehnični urednik:

dr. Miro Stiplovšek

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Financira Raziskovalna skupnost Slovenije
Tisk AERO Celje 1975
TOZD grafika

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

XXVIII
1974

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Ignacij Voje

POSLOVANJE DUBROVNIŠKIH TRGOVSKIH DRUŽB
NA BALKANSKEM POLOTOKU V DRUGI POLOVICI
XV. STOLETJA

Referat na tretjem mednarodnem kongresu za proučevanje jugovzhodne Evrope v Bukarešti 4.—10. septembra 1974.

V svojem referatu nameravam opozoriti na nekatere specifičnosti pri poslovanju dubrovniških trgovskih družb na področju Balkanskega polotoka v drugi polovici XV. stoletja. Ker so se v Dubrovniku pogodbe o ustanavljanju trgovskih družb sklepale pred notrajem in registrirale v notarskih knjigah, predvsem v notarski knjigi *Debita notariae* (knjige zadolžnic), lahko na podlagi podatkov v Dubrovniškem arhivu ugotovimo koliko trgovskih družb je bilo v posameznih letih ustanovljenih, v katerih krajih in deželah so družbe delovale, kateri družbeni sloji so sodelovali v trgovskih družbah kot družabniki (sociji). Nadalje lahko proučujemo višino vloženega kapitala, predmete investicij, trajanje trgovskih družb, delitev dobička in podobno.

Komenda kot predhodnica trgovskih družb in trgovske družbe kot višja oblika tehnike trgovskega poslovanja, so v jugoslovanski historiografiji šele v zadnjem času deležni večje pozornosti ter podrobnejše znanstvene obdelave. Predvsem bi opozoril na nekatere pomembnejše teoretične študije o nastanku in razvoju komende in trgovskih družb. S to problematiko se poleg zgodovinarjev ukvarjajo tudi pravni zgodovinarji. O piranski komendi v 14. stoletju v svoji razpravi zelo podrobno razpravlja Ferdo Gestrin.¹ Komendo označuje kot pogodbo o investiciji in hkrati pogodbo o službi oziroma delu. Ko analizira gradivo piranskega arhiva zaključuje, da je komenda po svojem bistvu, kakor tudi po svoji formi ena od oblik srednjeveških trgovskih družb. Prvo študijo o dubrovniški komendi in drugih oblikah trgovskih družb je napisal Gregor Čremošnik.² Njegovo delo je v nekaterih pogledih zastarelo, ker ni upošteval komparativnega gradiva. Pogodbo »collegantia« v dubrovniškem pravu v obdobju beneške oblasti je s pravne strani obdelala Jelena Danilović.³ Opozarja predvsem na specifičnosti dubrovniške kolegancije ter ugotavlja večjo povezanost z

¹ Ferdo Gestrin, *Piranska komenda v 14. stoletju*, prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku, *Razprave SAZU V*, Ljubljana 1966, str. 241—268.

² Gregor Čremošnik, *Naša trgovačka društva u srednjem veku*, *Glasnik zemaljskog muzeja*, g. XXXVI, Sarajevo 1924, str. 69.

³ Jelena Danilović, *O ugovoru »collegantia« u dubrovačkom pravu u periodu mletačke vlasti*, *Zbornik filozofskog fakulteta*, sv. XI/1, Beograd 1970, str. 289—305.

bizantinskim pravom kot z beneškimi pravnimi predpisi. Komenda kot pomorska institucija zanima dva avtorja V. Brajkovića⁴ in A. Marinovića.⁵ Kompleksneje se je lotil obdelave dubrovniških trgovskih družb v dubrovniško-levantinskem prometu Bariša Krekić, ki je skušal na podlagi dubrovniškega gradiva prikazati obseg in vrednost tega prometa.⁶ O poslovanju trgovskih družb razpravljajo v svojih delih še Ivan Božič,⁷ Momčilo Spremić,⁸ Mirjana Popović-Radenković,⁹ Jorjo Tadić,¹⁰ Ignacij Voje¹¹ in drugi. Potrebno bo sistematično pregledati dubrovniško arhivsko gradivo, ki vsebuje ogromno podatkov o trgovskih družbah, da bomo dobili zadovoljivo sliko o razvoju in delovanju dubrovniških trgovskih družb v posameznih obdobjih oziroma na določenih geografskih področjih.

Na celotni gospodarski razvoj Dubrovnika so v veliki meri vplivale ekonomske razmere v njegovem balkanskem zaledju, kot tudi one v deželah ob Jadranskem morju oziroma Sredozemskem morju. V organizaciji trgovine so Dubrovčani uvajali principe in oblike, ki so znani kot metode zgodnjega kapitalizma. Te elemente najdemo tudi v nekaterih vejah dubrovniškega gospodarstva, predvsem v kreditni trgovini in v organizaciji trgovskih družb.

Med zelo zapletena vprašanja pri proučevanju ekonomskega in posebej trgovskega udejstvovanja primorskih mest spadajo vprašanja povezana z nastankom trgovskih družb. V Dubrovniku se v XV. stoletju uveljavljajo višje oblike tehnike trgovine: kolegancije (>collegantia seu societas<; oba izraza se uporabljata kot sinonima) in kompanije (>compagnia<).

Pomembno mesto v trgovini z balkanskim zaledjem imajo trgovske družbe. Dubrovniški trgovci so se radi oprijeli ugodnosti, ki so jih nudile sodobne oblike trgovanja. Trgovske družbe so ustanavljali z namenom, da bi združevali finančna sredstva, da bi zmanjšali riziko pri potovanjih in da bi hitreje prišli do dobička.

Dubrovčani so poslovali na Balkanu ali individualno ali združeni v trgovskih družbah. Najobičajnejša je bila kolegancija (>collegantia<). Eden ali več članov družbe so ostajali v Dubrovniku, medtem ko je eden od družabnikov bival in posloval v nekem trgovskem ali rudarskem centru v Srbiji ali Bosni. Od tu so imeli razpredene trgovske mreže po celotnem Balkanu. Vsak socius je imel točno določene obveznosti, vsi pa so bili v stalni medsebojni zvezi. Vloge v denarju ali trgovski robi so bile včasih enake, v večini primerov pa različne. Zelo pogosto je šel na pot najširomašnejši družabnik, kajti potovanje in trgo-

⁴ V. Brajković, Razvoj pomorskega prava na našoj obali, Pomorski zbornik, 1962, str. 439.

⁵ A. Marinović, Pomorsko pravni propisi sredovječnog dubrovačkog stauta, Pomorski zbornik, 1, 1963, str. 413.

⁶ Bariša Krekić, Trgovačka društva u srednjevekovnom dubrovačko-levantinskom saobraćaju, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, g. IV, Novi Sad 1959, str. 11–28.

⁷ Ivan Božič, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, SANU, Beograd 1952.

⁸ Momčilo Spremić, Dubrovnik i Aragonci (1442–1479), Beograd 1971, str. 109.

⁹ Mirjana Popović-Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom, 1480–1500, Istorijski glasnik, br. 1–4, Beograd 1952, str. 3–19.

¹⁰ Jorjo Tadić, Istorija Dubrovnika do polovine XV veka, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1972, str. 26–29.

¹¹ Ignacij Voje, Argentum de glama, Istorijski časopis, knj. XVI–XVII, Beograd 1970, str. 30–40.

vanje s tujim denarjem oziroma robo je njegov edini prispevek k skupnemu poslu in osnova za udeležbo pri delitvi dobička. So tudi primeri da traktator vlaga svoj del kapitala, ki pa je ponavadi manjši po vrednosti. Včasih potujejo vsi člani družbe, vendar v različne smeri. Eden gre z delom vloženega kapitala na Balkan, drugi pa posluje v Italiji. V XV. stoletju se že pojavljajo plačani predstavniki družbe »faktorji«. Plačilo njegovih dnevnic prevzamejo vsi člani trgovske družbe.

Celoten čisti dohodek se je po pravilu delil na enake dele, včasih v različnem razmerju med članom družbe, ki je ostal v Dubrovniku in članom, ki je posloval izven njega. Običajno je v pogodbi določeno, da se najprej iz mase izloči denar oziroma vrednost robe, šele nato se deli čisti dobiček, v primeru neuspeha pa izguba.

V drugi polovici XV. stoletja je veliko število trgovskih družb ustanovljenih z namenom, da trgujejo s suknom na področju Balkanskega polotoka. Nagli vzpon velikega števila sklenjenih trgovskih družb po letu 1430 je odraz naglega razvoja tekstilne proizvodnje v samem Dubrovniku. Manufaktura sukna je veliko prispevala k splošnemu ekonomskemu razvoju Dubrovnika, ker je dajala dragocen artikel za izvoz. To je omogočilo hitrejšo akumulacijo kapitala in ustvarjanje večjega bogastva. Istočasno je pritegnilo tudi kapital iz tujine.

Do prve krize v proizvodnji dubrovniškega sukna pride okrog leta 1460. Do tega časa so dubrovniško sukno v okviru trgovskih družb v velikih količinah izvažali v Bosno¹² v precejšnji meri pa tudi v Srbijo.¹³ Socius traktans se je v pogodbi običajno obvezal, da bo sukno, ki mu je bilo poverjeno, prodal po najboljši ceni in denar od prodaje investiral »in illis trafficis et mercantiis de quibus michi melius videbitur«. Iz takšnih splošnih formulacij ne zveemo, kakšna roba je bila predmet investicije. Včasih dobimo odgovor na to vprašanje posredno. Ko so delali družabniki neke trgovske družbe leta 1452 obračun poslovanja, je navedeno, da je traktator investiral izkupiček od prodaje sukna v srebro.¹⁴ Na podlagi ohranjenih podatkov lahko predvidevamo, da je bil do šestdesetih let XV. stoletja cilj velikega števila trgovskih družb, ki so delovale na področju Balkana, investirati vložen denar ali sredstva od prodaje trgovske robe v srebro. Čeprav so napadi Turkov in fevdalna anarhija ovirali trgovanje z deželami dubrovniškega zaledja, so dubrovniški trgovci kljub riziku sklepali trgovske družbe z namenom, da trgujejo v Bosni in Srbiji.

Kriza v dubrovniški manufakturi traja okrog 10 let. Povzročilo jo je približevanje Turkov dubrovniškim mejam in zmanjšanje uvoza volne iz Katalonije. V tem času, predvsem po letu 1463, ko pade Bosna pod turško nadoblast, je trgovski promet z Bosno in Srbijo v okviru trgovskih družb skoraj popolnoma ustavljen. Po letu 1470 pa se situacija v

¹² Debita notariae, knj. XIV, fol. 119' — 2. VIII. 1429; ibid. XIV, fol. 392' — 18. III. 1430; ibid. knj. XVI, fol. 23' — 21. V. 1433; ibid. fol. 7 — 16. III. 1433; ibid. XIX, fol. 132 — 12. II. 1440; Diversa notariae, knj. XXXI, fol. 99 — 19. VII. 1446; Deb. not. knj. XXVI, fol. 175 — 24. VIII. 1451.

¹³ Deb. not. knj. XIII, 268 — 28. II. 1421; ibid. knj. XXII, fol. 74, 74' — 17. II. 1445; ibid. fol. 79 + 79' — 26. II. 1445; ibid. knj. XXVI, fol. 14' — 16. IX. 1450; ibid. fol. 162 — 18. VI. 1451.

¹⁴ Ibid. knj. XXVII, fol. 165 — 14. XII. 1452.

tem pogledu bistveno spremeni. Promet z balkanskim področjem v okviru trgovskih družb doseže kulminacijo med 1470. in 1490. letom. Leta 1469 je dubrovniški notar registriral 16 trgovskih družb v katerih se kot smer potovanja navaja Srbija, Bosna ali Terra Firma. Naslednje leto formirajo Dubrovčani 12 trgovskih družb, katerih družabniki potujejo na področje Balkana, medtem ko je leta 1471 ustanovljenih 18 takšnih družb. V naslednjih letih je notar registriral vsako leto okrog 10 trgovskih družb, katerih cilj je bilo trgovanje na področju Balkanskega polotoka.

V okviru teh trgovskih družb zavzema sukno kot vložen kapital zelo pomembno mesto. Družabniki vlagajo domače dubrovniško sukno, pa tudi razne vrste tujega, predvsem italijanskega sukna. Izvoz sukna na balkansko področje se v okviru trgovskih družb iz leta v leto povečuje. Kot smer potovanja se v pogodbah zelo pogosto navaja širši pojem »Terra Firma«, v osemdesetih letih XV. stoletja pa prevladuje formulacija »ad partes Turchorum« ali »ad loca Turchorum«. Z razširitvijo osmanskega imperija na balkanski prostor, je nastalo na Balkanu prostrano tržišče in enoten carinski sistem. Zagotovljena je bila večja varnost pri trgovanju. V okviru osmanskega imperija so mogli sedaj dubrovniški trgovci svobodneje in brez omejitev plasirati svoje proizvode. Potrebe po tkaninah so se v deželah Balkana zelo povečale, a prav Dubrovčani so bili tisti, ki so z lastno suknarsko proizvodnjo in povečanim uvozom tujih tkanin zadovoljili to potrošnjo.

Ko se v pogodbah trgovskih družb omenja kot smer potovanja »Terra Firma« ali »loca Turchorum« potem lahko to pomeni, da je mišljeno bližnje ali daljnje dubrovniško zaledje. To pomeni, da bi pri določanju smeri potovanja lahko tolmačili, kot da gredo družabniki trgovat v Srbijo, Bosno ali pa še naprej v vzhodnejše dežele Balkana. Vsekakor niso bili sociji sedaj omejeni na eno samo državo ali pokrajino, kot so v pogodbah trgovskih družb do šestdesetih let točno precizirali. Smer potovanja »ad loca Turchorum« lahko pomeni, kot je razvidno iz nekaterih pogodb, področje Srbije,¹⁵ pa tudi potovanje v Sofijo.¹⁶

Izredno veliko dubrovniškega in tujega sukna so Dubrovčani izvažali preko trgovskih družb v Srbijo. Po turških osvojitvah so Dubrovčani postopoma prevzeli skoraj vso trgovino srbskih dežel, ki se je odvijala preko Dubrovnika z zahodnim svetom. To dejavnost potrjuje tudi delovanje nekaterih trgovskih družb. Izredno razvejanost poslovanja pojasnujeta dve trgovski družbi, pri katerih deluje del družabnikov v Italiji, drugi del pa v Srbiji. V obeh primerih sociji vlagajo v družbo večje količine sukna, dubrovniškega in italijanskega (firentinsko in mantovsko) ter ga pošiljajo na prodajo v Srbijo. Izkupiček nato investirajo v robo, ki je iskana v Italiji.¹⁷ Tudi pod Turki se je srbsko gospodarstvo povežalo z ekonomijami Italije in preko nje z zahodno Evropo. Zahodu so primanjkovala razne surovine, ki so jih

¹⁵ »ad partes Turchorum in Serviam«, Deb. not. knj. LIII, fol. 4' — 1489; fol. 160' — 1490.

¹⁶ Ibid. knj. XLIX, fol. 133 — 6. III. 1484.

¹⁷ Ibid. knj. LVII, fol. 176' + 177 — 24. II. 1496; ibid. knj. LX, fol. 52' — 2. IV. 1500.

nudile balkanske dežele. V balkanskih deželah pa je zahod našeh nova tržišča, še kako potrebna za prodajo proizvodov obrti in manufaktur.

V Bosni so bili pogoji za normalnejši gospodarski razvoj nekoliko ugodnejši kot v Srbiji pred padcem pod turško nadoblast, toda za zahodni svet ta dežela ni imela tisti ekonomski pomen, pa tudi ne interes, kot ga je imela Srbija. Poljedelstvo je bilo slabše razvito z izjemo žiživinoreje v vzhodnih in jugovzhodnih področjih (Hercegovina). Zato so bile v Bosni rude najpomembnejša izvozna roba, za katero se je zahod najbolj zanimal. Bosna se kot cilj potovanja trgovskih družb omenja največ v zvezi z investiranjem vložnega kapitala v svinec,¹⁸ srebro¹⁹ in kože.²⁰ Pri uvozni trgovini je Bosna zaostajala za Srbijo. To dokazuje manjše število sklenjenih trgovskih družb, katerih cilj je prodaja sukna v Bosni. V nekaterih pogodbah trgovskih družb se omenja, da imajo družabniki svojo trgovino v Vrlhbosni (današnjem Sarajevu), kjer prodajajo vloženo sukno.²¹

Dubrovčani so bili zelo aktiven dejavnik v nekaterih panogah gospodarstva v Bosni in Srbiji. Delovali so v mnogih rudarskih in trgovskih centrih v Bosni in Srbiji, kjer so bili med seboj povezani v kolonijah. Tudi v obmejnih mestih južne Ogrske in v mestih ob severni meji Srbije so obstajale številne kolonije Dubrovčanov. Tako so povezovali med seboj nekatere predele Balkana in Ogrske. V trgovskih družbah se namreč v drugi polovici XV. stoletja vedno pogosteje kot cilj potovanja omenja Ogrska. Tudi v teh pogodbah se Ogrska vključuje v nekatere obsežnejše podvige trgovanja na relaciji Orient—Italija. Navedel bi primer trgovske družbe, ki sta jo sklenila leta 1480 Jakša Božidarević in Nikola Ostojić imenovan Bakrović. Nikola je vložil 1500 dukatov, Jakša 1000 dukatov. Jakša se je obvezal, da bo kot traktator potoval »ad partes Asir, videlicet Brusam«, kjer bo kupoval robo, ki pride v poštev za prodajo v kraljevini Ogrski. Z orientalno robo, ki jo bo prinesel Jakša v Dubrovnik, bosta oba družabnika odpotovala na Ogrsko, kjer jo bosta skušala prodati pod najboljšimi pogoji. Izkupiček bosta ponovno investirala v drugo trgovsko robo, ki jo bosta transportirala v Senj in od tu oba ali eden od njiju odpotovala v Italijo »ad partes Abruci seu Marchie«. V trgovini z Ogrsko je lahko prišlo tudi do težav in ovir. To dokazuje pogodba o trgovski družbi, ki je bila sklenjena leta 1488. Dragić Vukašinović cimator (obrezovalec sukna) je potrdil da je prejel od Dragića Vukanovića sukno v vrednosti 200 dukatov. S suknom bo Vukašinović odpotoval v Sofijo, kjer bo z omenjeno robo trgoval. Dodana je opomba, da ne sme trgovati »ad confinie Hungari aut in aliis locis suspectis de latronibus et guerris«. Prav tako se je obvezal, da ne bo ničesar prodajal na kredit ali tiho-tapil, kar bi bilo v nasprotju z zakoni turškega imperatorja.²² Prav ta

¹⁸ Ibid. knj. XLVIII, fol. 84 — 15. II. 1481; ibid. knj. LII, fol. 76' — 15. XI. 1488.

¹⁹ Ibid. knj. XXXIX, fol. 5', 81', 124', 137 — 1470; ibid. knj. XXXVIII, fol. 15, 43', 44, 45', 58, 82', 89, 96', — 1469; ibid. knj. LIII, fol. 64, 86 — 1490; ibid. knj. LIV, fol. 122' — 1492; ibid. knj. LV, fol. 73, 74', 79 — 1493.

²⁰ Ibid. knj. LIV, fol. 53', 54 — 1491.

²¹ Ibid. knj. XLIV, fol. 185' + 186 — 18. VII. 1476; knj. LVI, fol. 161' — 4. X. 1494.

²² Ibid. knj. XLVIII, fol. 33' + 34 — 2. VIII. 1480.

²³ Ibid. knj. LI, fol. 228' + 229 — 24. III.

prepoved v pogodbi dokazuje na povezavo med Bolgarijo in Ogrsko v trgovskih poslih, ki so se odvijali s posredovanjem Dubrovčanov. Iz konca XV. stoletja imamo podatek, da so na Ogrsko preko trgovskih družb transportirali »vestes turchorum«.²⁴

Vedno več trgovskih družb se po letu 1470 usmerja v Sofijo²⁵ in Skopje,²⁶ kamor med drugim izvažajo večje količine sukna.

Podatki v trgovskih družbah nesporno dokazujejo, kakšen pomen predstavlja v izvozu na balkansko tržišče domače dubrovniško in tuje italijansko sukno. Izvoz različnih vrst sukna iz Dubrovnika na področje Balkana se poveča v času, ko so postali Turki absolutni gospodarji skoraj celotnega Balkanskega polotoka. To pa je področje, na katerem so Dubrovčani največ trgovali in kamor so izvozili večji del svoje suknarske proizvodnje. Vsa dubrovniška kopenska in pomorska trgovina se odslej zelo intenzivno razvijata in pri tem izkoriščata med drugim tudi turško pacifikacijo balkanskega področja.

Dotaknil bi se še enega vprašanja, ki ga je potrebno v zvezi s trgovskimi družbami razčistiti. V pogodbah trgovskih družb se zelo redko precizira v katero robo bo traktator investiral izkupiček od prodaje sukna, oziroma v kakšno robo bo investiral vložen denar. Običajno se v pogodbah navaja splošna formulacija, kot na primer: »et extractum dictorum pannorum si michi videbitur debeo investire in illis rebus et mercantiis de quibus et pro ut michi melius videbitur ... et extractum dictorum pannorum sive investitam dictis extractis traducere Ragusium«.²⁷ Iz nekaterih pogodb vseeno izvemo direktno ali indirektno v kakšno robo bo traktator na Balkanu investiral kapital. Zelo pogosto se kot predmet investicij omenja vosek.²⁸ V neki pogodbi trgovske družbe iz leta 1484, v kateri se obveže traktator, da bo s suknom potoval v Skopje, bo izkupiček od prodaje sukna investiral »in argento, aut in cerris, aut in pipere, aut in pellibus tinctis et in aliud investiri non possint«.²⁹ Seznam trgovske robe je bil v tem primeru precej obsežen.

Od surovin se večkrat kot predmet investicij omenja srebro.³⁰ Posebej to velja za potovanje v Bosno. To se dogaja kljub prepovedi s strani turške države, da se srebro skupaj s še tremi artikli ne sme izvažati brez dovoljenja. Zato ni čudno, če v nekaterih pogodbah najdemo klavzule, v katerih se naglaša, da traktator ne sme izkupička investirati v srebro.³¹

V nekaterih pogodbah trgovskih družb prevzemajo traktatorji obvezo, da bodo izkupiček od prodaje sukna, oziroma kapital investirali

²⁴ Ibid. knj. LV, fol. 100 — 10. IV. 1493.

²⁵ Ibid. knj. XLIX, fol. 153, 160' — 1484; »una statione in Sophiae, knj. LII, fol. 121 — 1489; knj. LIII, fol. 75' — 1490; knj. LIV, fol. 11 + 11', 28 — 1491.

²⁶ Ibid. knj. XLIX, fol. 181' — 1484; knj. L, fol. 6' + 7 — 1484; knj. LI, fol. 173 — 1487.

²⁷ Ibid. knj. L, fol. 23 — 1484; knj. LIII, fol. 160' — 1490 etc.

²⁸ Ibid. knj. XLIX, fol. 31' — 1482; knj. LX, fol. 53', 60', 61 — 1500.

²⁹ Ibid. knj. L, fol. 6' + 7 — 1484.

³⁰ Ibid. knj. XLV, fol. 62' + 63 — 1476.

³¹ »investire in illis rebus que michi videbitur praeter quia in argento pro quo meXumhlm non possim«, ibid. knj. XLIX, fol. 181' — 1484; »investire ... ac pro illis mercantiis que michi videbitur excepto argento de quo nichil trafficare possim pro computo presentis societatis«, knj. LX, fol. 69 — 69 — 1500.

v živino,³² žito³³ in druge prehrabene artikle. Potrebe po prehrabnih artiklih so se v Dubrovniku iz leta v leto povečevale. V drugi polovici XV. stoletja se je močno dvignil standard prebivalstva zaradi razširjene trgovske dejavnosti. To vpliva na izboljšanje prehrane dubrovniškega prebivalstva.

Dubrovčani so na turško tržišče uvažali največ težka sukna, razen nekaterih lažjih vrst kot je garbo iz Firenc. Zaradi povečanih potreb po finih tkaninah tako v Dubrovniku kot v sosednji Italiji, so Dubrovčani verjetno v večji meri kot to lahko potrdimo na podlagi podatkov v trgovskih družbah, investirali kapital ali izkupiček od prodaje težjih vrst sukna, v najrazličnejše vrste finih orientalskih tkanin (volnena angorska sukna, svila, damast ipd.), ki so jih prodajali na trgih osmanskega cesarstva. Večji del te robe so Dubrovčani izvozili na sejme v Italiji, kjer so jih z velikim dobičkom prodajali.³⁴

V pogodbah trgovskih družb, ki so bile registrirane v XV. stoletju, se zelo pogosto navaja formula o prepovedi prodaje in kupovanja robe na kredit. Posebno prihaja to do izraza v tistih pogodbah, v katerih se kot smer potovanja navaja Bosna ali Srbija. V določenih obdobjih so bile takšne prepovedi nujne. Vendar je bilo kreditno poslovanje v okviru trgovskih družb tako razširjeno, da so kljub riziku dajali traktatorji robo na kredit. To dokazujejo izjave družabnikov ob priliki likvidacije družbe ali v primeru kakšnega spora. Takrat objavljajo obsežne spiske dolžnikov družbe. Ti spiski so ponavadi izvlečki iz računskih knjig, ki so jih vodili družabniki v času delovanja družbe. Žal pa se je teh poslovnih knjig ohranilo zelo malo.³⁵

V drugi polovici XV. stoletja sodelujejo v trgovskih družbah, ki delujejo na področju Balkanskega polotoka, v glavnem pripadniki nižjih slojev dubrovniške družbe. Med njimi je zelo veliko trgovcev in obrtnikov tekstilne stroke. Nekateri med njimi dosežejo veliko bogastvo. Člani dubrovniškega plemstva v tem obdobju niso več v takšni meri zainteresirani za sodelovanje v kopenski trgovini. Svoj kapital v večji meri vlagajo v pomorsko trgovino. V trgovske družbe se v tem obdobju vključujejo tudi nekateri domači trgovci iz Bosne in Srbije ter pripadniki starejšinskega sloja Vlahov.³⁶

Zaradi širine delovanja trgovskih družb na Balkanskem polotoku in zaradi uvajanja novih oblik trgovanja, bo potrebno v bodoče posvetiti dubrovniškim trgovskim družbam več pozornosti kot doslej. Na ta način bomo lahko rešili mnoga vprašanja v ekonomiki balkanskega prostora pod osmansko oblastjo.

³² Ibid. knj. XLIX, fol. 161' — 1484; knj. L, 77' 93' 94 — 1485; fol. 185' — 1486; knj. LI, fol. 148 — 1487; fol. 237' — 1488; knj. LIII, fol. 127 — 1490.

³³ Skopje, blado, ibid. knj. XLIX, fol. 105' + 106 — 1485.

³⁴ Ibid. knj. LIII, fol. 4' — 1489.

³⁵ Ignacij Voje, Prilog proučavanju domačih trgovaca Srbije u XIV i XV veku, kao i trgovačkih veza sa Dubrovnikom, Zbornik radova Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862—1867, SANU, Beograd 1970, str. 100, 101.

³⁶ Socius Vlachus de Predoevichi, Deb. not. knj. XLVI, fol. 35' — 1477; Socius Vlachus de Bagnani, ibid. fol. 80' — 1477; Socius Vlachus de Predoevichi, knj. XLVII, fol. 116 — 1479; socius tractans Gragissa Bardognich de Bagnani, ibid. knj. LI, fol. 45' — 20. VI. 1488; knj. LII, fol. 176 — 10. VII. 1489; socius tractans: Vlachus de Malesseveze, ibid. knj. LIII, fol. 125 — 1490.

Zusammenfassung

DIE TÄTIGKEIT DER HANDELSGESELLSCHAFTEN VON DUBROVNIK
AUF DER BALKANHALBINSEL IN DER ZWEITEN HALFTE
DES 15. JAHRHUNDERTS

Die gesamte wirtschaftliche Entwicklung von Dubrovnik wurde stark von den wirtschaftlichen Verhältnissen in seinem Balkanhinterland sowie auch von den Verhältnissen in den an der Adria und am Mittelmeer gelegenen Ländern beeinflusst. In Dubrovnik wurden in die Organisation des Handels Prinzipien und Formen eingeführt, die als Methoden des Frühkapitalismus bekannt sind. Diese Elemente treten in einigen Zweigen der Wirtschaft von Dubrovnik in Erscheinung, in erster Linie im Kredithandel und dem Aufbau von Handelsgesellschaften.

Mit zu den schwierigsten Fragen der Erforschung der wirtschaftlichen Entwicklung und insbesondere der Entwicklung des Handels in Küstenstädten gehört die Problematik des Entstehens von Handelsgesellschaften. Im 15. Jahrhundert kommen in Dubrovnik höhere Handelstechniken zum durchbruch: Kollegationen (*collegantia seu societas*, die beiden Ausdrücke werden in Verträgen synonym verwendet) und Kompanien (*compagnia*).

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts kam es auf der Balkanhalbinsel zu großen politischen und wirtschaftlichen Veränderungen, die sich ebenfalls auf die Rolle und Verbreitung des Handelsverkehrs von Dubrovnik mit dem Balkan ausgewirkt haben. Der Niedergang der Mittelalterlichen Balkanstaaten brachte einen kürzeren Rückschlag der Handelsexpansion von Dubrovnik mit sich. Doch die Verbreitung des osmanischen Reiches und die Festigung seiner Oberherrschaft brachte für den Handel von Dubrovnik eine Reihe von Vorteilen mit sich. Auf dem Balkan entstand ein einheitsches Zollgebiet, die Sicherheit des Handels war gewährleistet, die Kaufleute von Dubrovnik hatten einen großen Teil des Innen- und Außenhandels in ihren Händen.

Im Handelsaustausch mit dem Hinterland spielen die Handelsgesellschaften eine wichtige Rolle. Die Kaufleute von Dubrovnik machten sich alle Vorteile der modernen Handelsformen, z. B. der Handelsgesellschaften zunutze. In ihnen sollten die Finanzmittel zusammengefaßt, das Wagnis von Reisen verringert und eine schneller erzielter Gewinn ermöglicht werden. Da die Gründungsverträge von in Notariatsbüchern registriert wurden, kam aufgrund von Archivdaten die Zahl der gegründeten Gesellschaften für jedes einzelne Jahr, die Orte ihrer Tätigkeit und die Gesellschaftliche Stellung ihrer Sozii festgestellt werden, ferner auch die Höhe des eingebrachten Kapitals, die Investitionsgegenstände, die Dauer der Handelsgesellschaften und die Ausschüttung des Gewinns.

Anton Svetina

PRISPEVKI K ZGODOVINI PLIBERKA IN OKOLICE

Slovenski zgodovinar Josip Gruden opisuje ustanovitev ljubljanske škofije takole: »Sredi petnajstega stoletja se je izvršil za slovensko zgodovino znamenit prevrat. Izumrl je mogočni rod celjskih grofov. Izmed srednjeveških dinastov (goriških in koroških grofov Andeksov in Ortenburžanov), ki so si z akvilejskimi patriarhi delili posest slovenskih dežel, so v XV. stoletju le še celjski grofje obvarovali svojo moč in svoj ugled. Imeli so na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem mnogo gradov, trgov in mest, velika posestva tudi na Hrvaškem in v Slavoniji. Cesar Sigismund jih je dvignil celo v knežji stan. Ker so bili z njihovimi posestvi združeni mnogi patronati, so imeli tudi v cerkvenih zadevah velik vpliv. Poleg tega so bili tudi zavetniki (advokati) samostanov in škofij, med drugimi benediktinske opatiije v Gornjem gradu, kartuzijanskega samostana v Pleterjah, zagrebške škofije. S Habsburžani so bili v večnem prepiru, ker sta obe dinastiji stremeli za tem, da zavarujeta in razširita svoj vpliv v slovenskih pokrajinah.¹

Nato Gruden opisuje, kako je prišlo po smrti zadnjega celjskega grofa Ulrika leta 1456 do spora za dediščino, ki se je končal s poravnavo med cesarjem Friderikom in vdovo Katarino 7. marca 1458, po katerem je Katarina prepuстила cesarju vsa celjska posestva na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem in si je izgovorila le krški grad z letno rento 2000 goldinarjev. Na to opisuje, kako legenda pripisuje ustanovitev ljubljanske škofije v neposredno zvezo z boji, ki so se pričeli za celjsko posest, kako je vojvoda Vitovec oblegal cesarja Friderika v starem celjskem gradu, kjer je prišlo kranjsko plemstvo cesarju na pomoč, in da je cesar zaradi te srečne rešitve sklenil ustanoviti ljubljansko škofijo.

Gruden nadaljuje: »Ta pripovedka, na katero spominja freska v prezbiteriju ljubljanske stolnice, dovolj jasno označuje zvezo dveh znamenitih dogodkov. Isto potrjuje tudi naš kronist Valvasor,² ko poroča, da je Enej Silvij že takrat, ko je bil kardinal (1456—1458), nasvetoval cesarju, naj ustanovi škofijo v Ljubljani. Če Valvasor pripisuje Eneju v tej zvezi prvi predlog, moramo reči, da je kardinal le v konkretni obliki predlagal, kar je cesar že davno želel izvršiti. Preteklo pa je še nekaj let, preden je stvar dozorela.«

¹ Dr. Josip Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana, 1908, str. 41 ss.

² Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Krain*, VIII., str. 653.

Cesar Friderik III. je izdal listino o ustanovitvi ljubljanske škofije v Gradcu dne 6. decembra 1461,³ papež Pij II. pa je ustanovo nove škofije potrdil z bulo, izdano v Pienci dne 6. septembra 1462.⁴ Vsebina obeh listin nas v predmetni razpravi zanima le v toliko, da sta med dotacijami nove škofije določeni župnija sv. Mihaela pri Pliberku (v nadaljevanju Šmihel pri Pliberku) s pripadajočimi vikariati in župnija sv. Nikolaja pri Beljaku (v nadaljevanju Šmiklavž pri Beljaku) s pripadajočimi vikariati, prva v dotacijo škofovi menzi, druga kot beneficij škofijskemu kapitlju. K župniji Šmihel pri Pliberku so spadali vikariati Pliberk, Črna in Globasnica in župnija Vogrče. Vikariat Globasnica je bil že kmalu po ustanovitvi škofije priključen proštiji Doberla vas, v vikariatu Pliberk pa sta nastali pri podružničnih cerkvah Mežica in Šent Danijel v drugi polovici 18. stoletja samostojni župniji. K nadžupniji Šmiklavž pri Beljaku pa so spadali vikariati Šent Rupert, Dvor, Skočidol in Lipa. Že tukaj naj omenim, da je bil sedež nadžupnije Šmihel pri Pliberku kmalu po ustanovitvi ljubljanske škofije prenesen iz Šmihela pri Pliberku v mesto Pliberk, zaradi česar bomo v bodoče imenovali ta cerkveni okoliš pliberško okrožje, okoliš Šmiklavške župnije pa beljaško okrožje.

Kaj je dovedlo cesarja oziroma papeža, da sta novo ustanovljeni ljubljanski škofiji priključila tudi ti dve koroški cerkveni okrožji? Za to odločitev je bila v obeh primerih vsekakor merodajna dediščina po celjskih grofih. Glede pliberškega okrožja so važni podatki, kako je živel in deloval v naših krajih Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II.⁵ Rojen leta 1405 je po končanih humanističnih študijah stopil leta 1431 v službo kot tajnik kardinala Capranica, s katerim je prišel na koncil v Basel. Po smrti kardinala Capranica je postal tajnik baselskega zbora. Ko je cesar Friderik III. bival leta 1442 v Baslu, je sprejel Eneja Silvija v svojo službo in ga vzel s seboj v Dunajsko novo mesto. Leta 1444 je s cesarjem prepotoval Štajersko, Koroško in Kranjsko. Leta 1445 je Enej Silvij, star že štirideset let, stopil v duhovniški stan in prejel od cesarja več cerkvenih beneficijev, med drugimi tudi župnijo sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Ta župnija je bila nadžupnija za cerkveno okrožje Slovenj Gradec, spadala pa je neposredno pod jurisdikcijo gornjegrajske opatije, posredno pa pod akvilejsko patriarhijo. Nadžupnik v Starem trgu pri Slovenj Gradcu je bil od nekdaj tudi nadžupnik in škofijski komisar za pliberško cerkveno okrožje. Enej Silvij pa ni nikoli sam upravljal župnije v Starem trgu, dobival je le del njenih dohodkov in imel tam svojega namestnika-vikarja. Opatija Gornji grad pa je spadala pod patronat celjskih grofov in ko je prevzel cesar njihovo dediščino, je prevzel tudi patronatske pravice nad vsemi cerkvami gornjegrajske opatije. Ko je bila tudi opatija Gornji grad s cesarsko ustanovno listino in papeško potrdilno listino dana v dotacijo škofovi menzi, je bila s

³ Ponatis listine v Zgodovinskem zborniku, prilogi k »Laibacher Diöcesanblatte«, št. 1 str. 6 in št. 2 str. 18.

⁴ Izvirna listina v škofijskem arhivu Ljubljana (v nadaljevanju ŠALj.). Ponatis v »Zgodovinskem zborniku«, str. 112 ss.

⁵ Dr. Josip Gruden, l. c., str. 35 ss.

tem dana v dotacijo tudi župnija Šmihel pri Pliberku s pripadajočimi vikariati, ker je od nekdanj spadala pod škofijski komisariat nadžupnije Stari trg pri Slovenj Gradcu. To je bilo znano tako cesarju kakor tudi papežu Piju II. kot nekdanjemu župniku te nadžupnije in sta iz tega razloga priključila tudi pliberško cerkveno okrožje ljubljanski škofiji.

Kar pa zadeva beljaško cerkveno okrožje, navaja koroški zgodovinar Moro,⁶ da so celjski grofje kot zastavni gospodje gosposčine Landskron, ki je izvrševala odvetniške pravice nad vsemi župnijami, spadajočimi pod to gosposčino, preložili že pred letom 1437 sedež nadžupnije in sv. Ruperta (Sentrupert, Sanct Rupert am Moos) k cerkvi sv. Nikolaja, ki je ležala na levem bregu Drave v mestnem pomirju bamberškega mesta Beljaka, da bi tako lažje izvrševali svoje pravice zaščite in nadzorstva nad cerkvijo, ki je ležala v pomirju beljaškega mesta; v mestu Beljaku je bil namreč sedež dvornega namestnika bamberškega škofa, celjski grofje pa so stremeli za tem, da bi tudi v tem delu Koroške pridobili čim več pravic. Zgodovinar Moro meni, da je z ozirom na zgornje ugotovitve tudi lažje razumljivo, zakaj je cesar Friderik III. te nekdanj celjske župnije poklonil kapiteljski menzi novo ustanovljene ljubljanske škofije v dotacijo. Temu mnenju se priključuje tudi pisec te razprave.

Papež Pij II. je z bulo z dne 10. septembra 1462, izdano štiri dni potem, ko je z bulo potrdil ustanovitev ljubljanske škofije, izvil ljubljansko škofijo iz jurisdikcije oglejskih patriarhov in solnograških nadškofov ter jo podredil neposredno apostolski stolici v Rimu.⁷ Ta odločitev je naletela na hud odpor oglejskega patriarha in solnograškega nadškofa. Nastali so spori pri prevzemanju posameznih župnij, posebno v beljaškem cerkvenem okrožju, kar opisuje zgodovinar Josip Gruden, ki tudi meni, da je ustanovitev novega cerkvenega središča v južnih avstrijskih deželah križala politične interese beneške republike.⁸

Tu naj bo še omenjeno, da je cesar Ferdinand I. z listino, izdano na Dunaju dne 26. maja 1533, podelil ljubljanskemu škofu naslov kneza — princeps, kar je bilo za tedanje fevdalne in družbene razmere velikega pomena, ker je bil s tem ljubljanski škof dvignjen med najvišje plemstvo v državi.

Naj pojasnimo še nekatere pristojnosti škofijskih organov in župnij. Pri škofijskem ordinariatu v Ljubljani je delovalo škofijsko sodišče, imenovano škofijski konzistorij. Predsednik tega sodišča je bil sam škof, če je bival v Ljubljani, v njegovi odsotnosti pa generalni vikar. Prisednikov je bilo na razpravah običajno pet do šest in to iz vrst ljubljanskih kanonikov in iz vrst menihov ljubljanskih samostanov. Škofijsko sodišče je bilo pristojno za vse spore, kjer je tožila ali bila tožena kaka oseba duhovniškega stanu ali kaka cerkvena ustanova. Nadalje je bilo to sodišče pristojno za vse spore iz rodbinskega ali zakonskega prava razen sporov glede dedovanja. V dobi, ki jo opisu-

⁶ Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. Klagenfurt 1958, 8. Teil Kärnten, str. 44 ss.

⁷ Zgodovinski zbornik št. 9, str. 129.

⁸ Dr. Josip Gruden, l. c. str. 47 ss.

jemo, je namreč prevladovalo versko življenje in mišljenje, državne in avtonomne oblasti so priznavale zakon kot zakrament in s tem cerkvene oblasti za pristojne razsojati v zakonskih in rodbinskih sporih. Zato so v vseh naših deželah v tej dobi bili v zadevah zakonskega in rodbinskega prava merodajni predpisi zakonov (kodeksa) rimsko-katoliške cerkve. Deželska in mestna sodišča kakor tudi sodišča deželnih stanov Kranjske, Koroške in Štajerske so na prošnjo škofijskega sodišča dajala pravno pomoč pri izvršbi pravomočnih sodb tega sodišča. Škofijsko sodišče je bilo tudi prizivna inštanca zoper sodbe in odločbe, ki so jih izdajale cerkvene ustanove, to je župnije, vikariati, beneficiji, župne in podružnične cerkve v zemljiških sporih svojih zemljiških podložnikov.

Škofijsko sodišče je bilo nadalje pristojno za kazenski pregon zoper vse osebe duhovniškega stanu in zoper vse zemljiške podložnike cerkvenih ustanov razen v tistih primerih, kjer je bila po zakonu predpisana smrtna kazen. Ko so nastali v začetku 16. stoletja dvomi in spori glede pristojnosti cerkvenih sodišč v kazenskih zadevah, je cesar Maksimilijan I. izdal dne 7. aprila 1510 v Augsburgu ukaz, kako je v cerkvenih zadevah tolmačiti besedi »Pluett vnd Malefiz«. Cesar je ukazal, naj bodo posvetna sodišča pristojna kazensko postopati le zoper tiste cerkvam podložne osebe, ki so pregrešile kazniva dejanja, ki se kaznujejo »am Halss vnd Leben«, to se pravi, take zločine, ki se kaznujejo s smrtjo.⁹

Škofijski ordinariat je sprejemal v službo tudi ljubljanske odvetnike in solicatorje deželnih stanov, da so zastopali interese škofije na pravadah pred deželnimi in državnimi inštancami, sestavljali pogodbe in bili navzoči na razpravah škofijskega konzistorija.¹⁰ 1. novembra 1607 je bil zastopnik škofije odvetnik Jurij Byttorfer za letno plačo 20 goldinarjev. 1. septembra 1608 je bila sklenjena pogodba med škofom Tomažem Hrenom in odvetnikom Gregorjem Zurler za dobo treh let in za letno plačo 25 goldinarjev. Leta 1612 je v škofijski službi odvetnik Friderik Zwingman za plačo 25 goldinarjev, 1. januarja 1614 pa sklene škof Tomaž Hren najemno pogodbo z Urbanom Langsdorffer, Schranzen — Solicitatoren des Herzogtums Krain, za letno plačo 12 goldinarjev. Leta 1632 zastopa interese škofije odvetnik Janez Putschär (Bučar), leta 1646 odvetnik dr. Ivan Dienstman za plačo 50 goldinarjev, 1650 Andrej Skerpin za plačo 20 goldinarjev, 1654 do 1656 odvetnik dr. Martin Etenaur za letno plačo 50 goldinarjev, 10. februarja 1657 pa sklene škof Oton Friderik Buchheim pogodbo z dr. Janezom Antonom Kunstl, des Landes Krain geschworenen Schranzenadvokaten, za plačo 50 goldinarjev. Leta 1658 najdemo v listinah ime odvetnika Matjaža Bildstain, 1. februarja 1661 je bil sprejet v službo Janez Sparber, Solicitator in Crain, leta 1670 zopet isti, 1685 pa odvetnik Johannes Faberius. Ljubljanska škofija pa je imela od časa do časa svoje pravne zastopnike tudi izven Kranjske predvsem v Gradcu, kjer je bil sedež vlade notranjeavstrijskih dežel. Tako je bila sklenjena dne 25. febru-

⁹ Kapiteljski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju KALj.), fasc. 199/7.

¹⁰ KALj., fasc. 97/10, 97/16 in 97/27.

arja 1656 v Solnogradu pogodba med škofom Otonom Friderikom Buchheim in odvetnikom Baltazarjem Peildenstein iz Gradca, da zasto-pa ljubljansko škofijo v sporih, ki so nastali na Štajerskem. Znesek honorarja v pogodbi ni naveden, pač pa se naj napravi ob koncu leta obračun. 8. avgusta 1661 je isti škof sklenil pogodbo z odvetnikom Johannom Theobaldom Frankom iz Gradca. Ob podpisu pogodbe je prejel odvetnik 50 goldinarjev na račun.

Da bo delo teh pravnih zastopnikov boljše razumljivo, naj bo prikazana vsebina pogodbe, ki jo je dne 24. aprila 1655 sklenil škof Oton Friderik grof Puhaimb z dr. Martinom Ettenauerjem, registratorjem pri kranjskih deželnihi stanovih: Prisostvuje naj škofijskemu konzistoriju, vodi naj seznam spisov, ki se nanašajo na pravde pred konzistorijem in če bo potrebno, naj prevaja latinske spise na nemščino, predvsem v primerih pritožb. Honorar znaša polletno 25 goldinarjev, odpovedni rok pa je trimesečni. Da bo delo teh pravnih zastopnikov lažje razumljivo, naj bo navedena še vsebina pogodbe, ki jo je sestavil dne 11. februarja 1609 odvetnik Gregor Zurler med škofom Tomažem Hrenom in rezbarskim mojstrom (Bildschnitzer) Petrom Höfferjem v Ljubljani: Mojster naj ostane še nadalje na delu pri škofu za tedensko plačo 1 goldinar 30 krajcarjev, tri hlebce belega kruha in dva hlebca črnega kruha, razen tega bo dobival redno dnevno hrano ter vsak dan po tri poliče vina; to vino lahko ali vsak dan popije ali ga dobi skupaj po vedrih v sodčku.

V dobi, ki jo opisujemo, so vse župnije pliberškega in beljaškega okrožja upravljali vikarji, ker je imel v pliberškem okrožju župnijske pravice škof sam, v beljaškem okrožju pa škofijski kapitelj. Edina izjema je bila župnija Vogrče. Za to župnijo je imel namreč deželni knez ob priliki namestitve novega župnika prezentacijsko pravico. Ker je bil deželni knez tudi rimski cesar, so se župniki v Vogrčah vedno podpisovali parochus caesareus — cesarski župnik. V pliberškem okrožju je nastavljal vikarje škof, v beljaškem pa škofijski kapitelj v Ljubljani. Ker so bili vikarji le namestniki župnika, jih je lahko škof ali kapitelj odstavil, če so se pregrešili ali nemoralno živeli. Kakor bomo videli v nekaterih primerih, je lahko vikarja, ki se je kakorkoli pregrešil, odstavil tudi lastnik gosposčine, ki je imela nad dotično župnijo patronatske ali odvetniške pravice. Dotični vikarji pa so imeli v takih primerih pravico do pritožbe na škofijski ordinariat. Vikarji so morali plačevati škofu oziroma škofijskemu kapitlju letno dotacijo, ki je bila odmerjena po dohodkih dotične župnije in so morali vsako leto polagati obračune o svojem gospodarjenju, ki so jih morali prinesiti s seboj na škofijske sinode. Škofijske sinode so se obdržavale, če ne vsako leto pa vsaj vsako drugo leto za štajerske župnije in za pliberško okrožje v Gornjem gradu na dan sv. Doroteje, to je tretjo nedeljo po veliki noči, za kranjske župnije in za beljaško okrožje pa v Ljubljani. Župniki in vikarji so se morali obvezno udeleževati teh sinod in prinašati s seboj razen gospodarskih obračunov tudi statistične podatke o številu svojih faranov ter o številu rojstev, smrti in porok v posamezni župniji.

ko so bile pri župnijah za vpisovanje teh podatkov vpeljane matične knjige. Ti podatki so v demografičnem pogledu tako zanimivi, da bodo prikazani za vsako župnijo posebej.

Posebno vlogo in to bolj važno in odgovorno kot danes so imeli pri posameznih župnih in podružničnih cerkvah in cerkvenih ustanovah cerkveni ključarji, ki so skupno z župnikom oziroma vikarjem upravljali premoženje dotične cerkve ali cerkvene ustanove. Vsaka župna cerkev, vsaka podružnična cerkev in vsak cerkveni beneficij je imel svoje premoženje, ki je obstajalo po navadi iz dohodkov ene ali več podložnih kmetij. Dohodke v denarju so shranjevali v posebni skrinjici, v katero so shranjevali tudi urbarje in druge listine, ki so bile v zvezi z dotičnim cerkvenim premoženjem. Ključni za te skrinjice so bili dvojni; en ključ je hranil župnik ali vikar, enega pa eden obeh ključarjev. Če je bil patronat ali odvetništvo cerkve v rokah gosposčine, v katerega okoliš je spadala dotična župnija, je ta gosposčina soodločala pri upravljanju dotičnega cerkvenega premoženja in je imel v teh primerih upravitelj te gosposčine shranjen tretji ključ za cerkveno skrinjico. Cerkveno premoženje je bilo namenjeno za popravilo cerkve in za nakup mašnih potrebščin. Upravitelji cerkvenega premoženja so se morali vsako leto enkrat sestati k obračunu in so škofijski vizitatorji imeli ob priliki vizitacij župnij strogo nadzorstvo nad tem, ali so bili cerkveni računi vseh ustanov dotične župnije obračunani.

Medtem ko je bila služba cerkvenih ključarjev več ali manj častna, le ponekod so jim priznavali manjše dohodke v denarju ali naturalijah, je bila služba cerkovnika plačana. Dolžnost cerkovnika je bila, da je bil navzoč pri službi božji kakor tudi pri vseh drugih cerkvenih opravilih, kot pri krstih, porokah in pogrebih. Farani so morali plačevati za ta cerkvena opravila določeno štolnino v denarju ali naturalijah tako župniku kakor tudi cerkovniku. Bogatejše župnije so imele tudi svojega organista, ki je bil po navadi učitelj dotičnega kraja.

Uradni jezik za dopisovanje med škofijskim ordinariatom in med župnijami je bil latinski, zato so se morali mladeniči, ki so se posvetili duhovniškemu poklicu, tega jezika dobro naučiti. Pred ustanovitvijo ljubljanske škofije je mnogo mladeničev iz naših krajev študiralo na univerzah v Italiji, v Padovi, Bolonji in drugih italijanskih mestih, pa tudi na Dunaju, po ustanovitvi ljubljanske škofije pa so se mladi bogoslovci usmerili bolj na študij v alpskih deželah. Ljubljanska škofija je imela svoje semenišče za duhovniški naraščaj v Ljubljani, prostija in samostan jezuitov v Dobrli vasi na Koroškem je od leta 1601 dalje vzdrževala svoj duhovniški seminar v Celovcu, kjer je, kakor bomo videli, študiralo razen Korošcev tudi mnogo dijakov iz Kranjske in Štajerske, mnogo Slovencev iz vseh treh dežel pa je nadaljevalo svoje študije teologije in filozofije v Gradcu in na Dunaju. V kapitelskem arhivu ljubljanske škofije je ohranjena kopija ustanovne listine škofa Tomaža Hrena z dne 28. januarja 1628, s katero je podaril znesek 2000 goldinarjev z namenom, da se naj od letnih obresti tega kapitala v znesku 120 goldinarjev vzdržuje šest dijakov iz ljubljanske škofije,

ki naj na dunajski višji gimnaziji študirajo retoriko.¹¹ Škof Tomaž Hren je leta 1606 ustanovil tudi v Gornjem gradu marijanišče (collegium marianum), v katerem naj 6 do 12 duhovnikov, ki so končali študije, prakticira za bodoče službovanje.

V uvodu naj bo še povedano, da je bilo v dobi, ki jo opisujemo, prebivalstvo razdeljeno v stanove, zaradi česar je bila razlika med posameznimi sloji prebivalstva v socialnem in družabnem pomenu tako velika, da ni vplivala le na življenje posameznika, temveč na vse javno, kulturno in politično življenje na vasi, v mestih, v deželi in v državi. V zvezi s to ugotovitvijo bo obrazložen policijski red, ki ga je izdal cesar Leopold I. dne 12. oktobra 1673 v Gradcu za vse notranje-avstrijske dedne dežele.¹² Ta uredba v uvodu navaja, zakaj je bila izdana: Zato, da bi se odpravilo škodljivo zapravljanje. Že 22. marca leta 1659 je bil izdan javen patent, s katerim je bil prepovedan nakup dragocenega blaga, ker se je z njim delal neprikladen luksuz v oblačilih in pri pojedinah; določila tega patenta pa niso bila uspešno izvajana zaradi nemirov na Sedmograškem in zaradi nevarnih turških vojn. Zaradi nakupovanja dragega blaga v inozemstvu gredo tudi velike vsote denarja v inozemstvo in zaradi tega mnogi ljudje obubožajo. Tega pa so krivi nižji stanovi, ker se prebogato oblačijo in zaradi tega višji stanovi, ki bi se radi bolj skromno oblačili, tega ne morejo (sic!). S tem policijskim redom so bili vsi prebivalci z izjemo treh najvišjih slojev prebivalstva, to je visokega plemstva, višjega duhovništva in pravih dvornih svetovalcev, razdeljeni v pet razredov. Za vsak razred posebej je bilo predpisano, katere osebe spadajo v ta razred, kako se smejo te osebe oblačiti, kak nakit smejo njihove žene imeti na sebi in koliko denarja smejo v vsakem razredu trošiti na pojedinah. Kot primer, kako velika je bila razlika med posameznimi sloji, naj navedem tole: Osebe, ki so spadale v prvi razred, so smele pri porokah in pri pogrebih porabiti skupaj z nakupom vina največ 100 goldinarjev, osebe iz petega razreda pa pri porokah in pogrebih skupaj s pijačo največ 10 goldinarjev. Za prekrške tega policijskega reda so bile predpisane visoke kazni, nadzorni organi pa so imeli tudi pravico, da so smeli pri porokah in drugih pojedinah pregledovati kuhinje, ali se predpisi pravilno izvajajo. Za našo razpravo je važna ugotovitev, da so bili učitelji, cerkovniki in drugi cerkveni služabniki, nadalje kuharji in kuharice uvrščeni v četrti stanovski razred, medtem ko so cerkveni podložniki in zemljiški podložniki fevdalnih gosposčin, kmečki posli in dninarji kakor tudi ves ostali proletariat bili uvrščeni v najnižji peti stanovski razred.

*

Valvasor opisuje Pliberk takole: »Mesto, grad in gosposčina Pliberk leži v spodnji četrti Koroške med Velikovcem in Guštanjem v ravnini ob potoku Bistrica, ima lepe njive in travnike ter prijetne hribčke. Ne daleč od mesta stoji na malem hribčku sredi polja nova cerkev,

¹¹ KALj., fasc. 152/4.

¹² KALj., fasc. 71/7.

kamor se vršijo iz mesta velika romanja (Valvasor ima tu v mislih cerkev Božjega groba, ki je bila v času, ko je Valvasor opisal te kraje, šele zgrajena, kakor bomo pozneje videli).

Leta 1475 so Turki okoli Pliberka vse pobili, leta 1487 so zopet razdejali vse okoliške cerkve in vasi.

Leta 1239 je imel v Pliberku svoj grofovski sedež vovbrški grof Viljem drugi (Graf von Starhand und Hainburg) in njegova žena, hčerka Mainharda pl. Kainach. Ko je rodbina vovbrških grofov izumrla, so gosposčino Pliberk z več drugimi gosposčinami podedovali grofje Pfannenberški. Mesto in gosposčina Pliberk sta se nekdanj imenovala Auffenstein po njenih lastnikih grofih Auffenstein. Ko je ta rodbina leta 1396 izumrla, sta mesto in gosposčina prišla zopet v last Habsburžanov in je mesto še danes deželno-knežje. Grad in gosposčina sta pozneje prišla v last Ambrozija grofa Thurna in je sedaj njihov lastnik Franc Ludvik grof Thurn.¹³

Župnik Singer omenja Pliberk v zvezi z rodbino grofov Auffenstein in piše tole: »Rodbina Auffenstein je imela posestva na Štajerskem in Koroškem. Na Koroškem so imeli gradove Pliberk, Guštanj, Črna, Železna Kapla, Seeburg (grad severno od Poreča ob Vrbskem jezeru) in Trebinje. Leta 1368 so bili zaradi veleizdaje oblegani v gradu Pliberk in sta bila oba tedanja lastnika Konrad in Friderik obsojena na do smirno ječo. Vsa posestva so jima bila zaplenjena in so prišla v last deželnega kneza. Konrad je umrl v zaporu, njegov brat Friderik pa je bil po osemindvajsetih letih ječe izpuščen, postal je duhovnik in je umrl leta 1398 kot kanonik v Regensburgu. Tako je prišla tudi gosposčina Pliberk leta 1368 v last Habsburžanov.«¹⁴

Jaksch in Wutte opisujeta zgodovino deželskega sodišča, gosposčine, mesta in župnije Pliberk takole:¹⁵ »K deželskemu sodišču Pliberk sta spadali deželski sodišči Guštanj in Črna, ki sta bili od 16. stoletja dalje stalno združeni s pliberškim deželskim sodiščem. Tudi krvno sodišče je ugotovljeno od 16. stoletja dalje, verjetno pa je obstajalo že poprej. Gavge so stale južnovzhodno od Pliberka ob cesti proti Guštanju. Pliberk je bil od 12. stoletja dalje sedež istoimenske rodbine vovbrških ministerialov. Pliberk se je prvotno imenoval Ljupicdorf; to ime izvira iz slovenske besede »ljub«, kar bi se v nemščino pravilno prevedlo z »Minne«. Starejši grad je bil torej Minnberg, mlajši pa Pliburch = Bleiburg. To ime pa nima nikake zveze s svincem, temveč je moralo ravnotako nastati iz besede ljub.

Dne 29. julija 1292 je grof Ulrik III. Vovbrški obljubil solnograškemu nadškofu Konradu, da mu da med drugimi tudi gradova Pliberk in Spodnji Dravograd v zastavo, če izpusti vojvodovega sina Ludvika iz ujetništva. Ko je leta 1322 rod Vovbržanov izumrl, je prišel Pliberk v last grofa Ulrika Pfannenberškega, ki je leta 1332 zastavil Pliberk z delom Guštanj in z Vovbrami Konradu pl. Auffenstein. Medtem

¹³ Janez Vajkard Valvasor, *Topographie Kärntens*, 1686.

¹⁴ Stefan Singer, *Kultur- und Kirchengeschichte des oberen Rosentales, Dekanat Rosegg*, 1935, str. 25.

¹⁵ August pl. Jaksch in Martin Wutte, *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Wien 1914, Kärnten, str. 158 ss.

ko so prišle Vovbre zopet nazaj v roke rodbine Pfannenberga, sta ostala Pliberk in Guštanj v rokah Auffensteinov. Dne 15. maja 1361 so dali Auffensteini grad Pliberk z deželskim sodiščem kakor tudi grad Guštanj ter ozemlje v Mežici, Črni in Javorju deželnemu knezu kot fevdnemu gospodu nazaj. Od tega časa dalje je bila usoda Pliberka, Guštanja in Črne povezana med seboj. Po padcu Auffensteinov so prišle vse tri gosposčine v last deželnega kneza. Leta 1381 so bile vse tri gosposčine zastavljene plemenitemu Tybein, 1489 je upravljal gosposčino Pliberk s Črno Reinprecht pl. Reichenburg, medtem ko je bil Guštanj leta 1458 v zastavni posesti Friderika Varl, 1489 Friderika Lamberger in 1491 Konrada Auer. Šele v letih 1510 in 1512 so bile vse tri gosposčine zastavljene Apoloniji, vdovi po Julijanu grofu Lodronu, leta 1523 pa so prišle te gosposčine v zastavno posest njene hčerke Ane Marije in njenega moža Andreja barona Ungnad. Leta 1601 pa je bila gosposčina Pliberk prodana Ivanu Ambrožu grofu Thurnu.◀

Poglejmo še, kaj pravi Jaksch in Wutte o mestu Pliberk samem: »Že v listini z dne 9. maja 1228 se omenja kraj Pliberk kot forum in je v listini že tudi imenovan iudex fori. Pliberk je dobil mestne pravice dne 15. novembra 1370 od avstrijskih vojvod Albrehta III. in Leopolda III. Pliberški mestni pravni red je dobesedno enak pravnemu redu mesta Šent Vid iz leta 1338, le določbe o rokodelcih in gostilničarjih so v pliberškem mestnem redu nove. Pliberško meščanstvo je prejelo pravico do izvolitve mestnega sodnika iz svojih vrst šele leta 1393 od vojvode Albrehta III. Leta 1573 je prišlo med zastavnim lastnikom gosposčine Pliberk in med pliberškim meščanstvom do spora zastran mej mestnega pomirja, ker je zastavnik priznal mestno pomirje le znotraj mestnega obzidja. Nadvojvoda Ferdinand II. je leta 1596 odločil ta spor v prid meščanstva.◀

Župnija Pliberk se omenja že leta 1241, je pa v tem času podružnica prafare Šmihel pri Pliberku, kar je izkazano še za leto 1362.¹⁶ Tudi ob nastanku ljubljanske škofije leta 1461 je župnija Pliberk še filiala župnije Šmihel, kmalu nato pa je prevzela župnija Pliberk vodilno mesto za pliberško cerkveno okrožje, ker se pliberški vikarji podpisujejo v 16. stoletju že stalno kot škofijski komisarji.

Še nekaj besed o etimologiji imena Pliberk, nemško Bleiburg, v času naših zapisov v arhivskih virih dosledno pisano Pleyburg, nekajkrat tudi Pleyberg. Kranzmayer trdi pri razlaganju koroških krajevnih imen tole: »Leta 993—1000 ime Liupiedorf, tj. vas Slovenca Ljubeka, 1228 Pliburch; ni pa izključeno, da ima to ime dvojni pomen, ali grad ob svinčnem hribu ali pa izhaja beseda iz srednjevisokonemške besede blide, tj. ,vesel, ljubek'. Primerjaj Liupic s slovenskim ,ljub', na kar spominjajo imena sosednjih krajev Libič, Libuč, ki so v zvezi z besedami ,ljub', nemško ,lieb', ter izginula, listinsko dokazana Minneburg, sestavljena iz besed minne = ljub in grad.«¹⁷ Ali ima Kranzmayer prav ali ne, prepuščam presoji etimologov.

¹⁶ Sematizem krške škofije za leto 1911, Celovec.

¹⁷ Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten, II. teil, Klagenfurt 1958, str. 34.

Župna cerkev v Pliberku je bila posvečena apostoloma Petru in Pavlu. V cerkvi je bila kapela sv. Janeza Krstnika, s katero je bil združen beneficij sv. Janeza Krstnika. Za ta beneficij je imel deželni knez prezentacijsko pravico. Ta beneficij je donal beneficijatu precejšnje dohodke, kakor to izvemo iz popisa inventarja, ki ga je sestavil dne 9. junija 1586 Viljem pl. Methniz, takratni zastavni lastnik gosposčine Pliberk, na ukaz koroškega deželnega vicedoma Ivana pl. Bastreja ob priliki prevzema tega beneficija po takratnem pliberškem vikarju Janezu Wolfu, ki ga je za ta beneficij prezentiral nadvojvoda Karl. Inventar je obstajal: 1. Iz stare zidane hišice v mestu v bližini župnišča, ki pa se vsa s streho vred podira, z vrtom poleg nje. 2. Iz šestih podložniških kmetij in dveh domcev. Hube posedujejo Janez Gros, Blaž Segmeister ali Weit, Andrej Kaleb, Lampret Kristan, Toni Glinšek in Kašpar Vunčelejk, domca ob potoku Bistrica pa Valentin Kralj in Valentin Podlipnik. 3. V kapelici ni ničesar drugega kot dva medeninasta svečnika in nekaj raztrganih prtov.¹⁸

Okoli pliberške farne cerkve se je razprostiralo mestno pokopališče, ki je bilo obzidano. Na enem delu pokopališča je bila postavljena kostnica. V njej je bil oltar sv. Mihaela in se je tu vršila služba božja le enkrat na leto na dan sv. Mihaela 29. septembra.

K pliberški župniji je spadalo deset podružnic in sicer 1. Cerkev Marijinega oznanjenja v Nonči vasi (Einersdorf, omenjena leta 1489). 2. Cerkev sv. Marjete na Dobravi (Šmarjeta, St. Margareten am Forst, omenjena leta 1430). 3. Cerkev sv. Andreja v Spodnjih Libučah. 4. Cerkev sv. Bartolomeja v Srednjih Libučah. 5. Cerkev sv. Jurija v Zgornjih Libučah. 6. Cerkev sv. Sebastijana v Dobu (Aich). 7. Cerkev Božjega groba pri Cirkovčah (sezidana med leti 1670 do 1680). 8. Cerkev sv. Ožbolta v Mežici (v drugi polovici 18. stoletja postane samostojna župnija). 9. Cerkev sv. Danijela v Šent Danijelu (postane istotako v drugi polovici 18. stoletja samostojna župnija). 10. Cerkev sv. Ulrika na Strojni.

V pliberškem gradu se je nahajala grajska kapela, pri kateri so grofje Auffensteini ustanovili leta 1362 beneficij sv. Pavla, ki je bil združen z dohodki iz temu beneficiju dodeljenih podložnih kmetij. Za časa reformacije so v tej kapeli pokopavali protestante in je bila leta 1620 na novo posvečena, kakor bomo pozneje videli.

Župnija Pliberk je bila po svoji velikosti in po številu faranov ena največjih koroških župnij. Koroški zgodovinar Gotbert Moro navaja pri opisovanju zgodovine vseh koroških župnij,¹⁹ da župnija Pliberk meri 75.69 km². Pri tem pa ni upošteval, da so k župniji Pliberk takrat spadali tudi predeli, ki ležijo sedaj na jugoslovanskem ozemlju, tj. Mežica in Šent Danijel. Zgodovinar Moro izpušča pri opisovanju zgodovine koroških župnij tudi vse ostale župnije, ki se sedaj nahajajo v Jugoslaviji. Število faranov se je sukalo, kakor bomo pozneje videli,

¹⁸ KALj., fasc. 55/7.

¹⁹ Gotbert Moro, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, VIII. knjiga, Dekanat Bleiburg, Pf. St. Peter und Paul in Bleiburg, str. 139 ss.

med 4000 do 5000, po odcepu župnij Mežica in Šent Danijel v drugi polovici 18. stoletja pa med 3.200 do 3.500.

Dne 28. februarja 1562 je prejel Gregor Lathomus, vikar župnije Šmihel pri Pliberku, od ljubljanskega škofa Petra pl. Seebach pismeno naročilo, naj instalira svojega brata Matijo Latomusa, pripadnika ljubljanske škofije, za stalnega vikarja in komisarja župnije Pliberk in naj ga zapriseže ter vpelje v službo. Za stroške naj porabi 16 goldinarjev iz dotacije, ki jo mora plačevati vsako leto na dan sv. Doroteje škofijskemu ordinariatu. Brata Gregor in Matija Latomus sta se pravilno pisala Latomič, kar izhaja iz listine z dne 30. novembra 1570, ohranjene v škofijskem arhivu v Ljubljani.²⁰ Iz te listine tudi izhaja, da je bil Matija Latomus premeščen iz Pliberka za mestnega župnika v Gradec, obdržal pa je tudi v svojih rokah vikariat v Pliberku, kjer je imel do svoje smrti svojega namestnika. Uvod te listine se glasi: »Ich Mathias Latomich, fürstlicher Durchleichtigkeit Caplann Pfarrer zu Grätz, perpetuierter Vicarius et Commissarius zu Pleiburg, auch beneficiat auf Sanct Catarina Perg ob Pleiberg, Bekhenne...« Matija Latomič je imel torej v Gradcu visoke funkcije, saj je bil tam dvorni kaplan in mestni župnik.

Matija Latomus, ki je torej imel razen župnije v Gradcu in vikariata v Pliberku v svojih rokah tudi beneficij sv. Katarine v Šmihelu pri Pliberku, je imel stalne spore z zakupnikom gosposčine Pliberk, baronom Davidom Ungnadom, ki si je prilaščal pravice odvetništva nad cerkvenimi ustanovami. V pismu z dne 25. maja 1571, naslovljenem na svetovalce in komisarje zastavljenih gosposčin na Koroškem v Celovcu se Matija Latomus pritožuje zoper zastavnega lastnika gosposčine Pliberk Davida Ungnada v zadevi plačevanja odvetščine in v zadevi polaganja cerkvenih obračunov, v kar se upravnik gosposčine Pliberk neupravičeno vmešava. V pritožbi navaja, da se mu kot zemljiškemu gospodu podložnih kmetij, ki spadajo k župni cerkvi, k podružnicam, k beneficiju sv. Katarine in k beneficiju sv. Janeza Krstnika, dela škoda in da je tako ravnanje v nasprotju z določili ustanovnih listin cesarja in papeža o ustanovitvi ljubljanske škofije, ker so vsa cerkvena posestva izločena iz jurisdikcije posvetnih oblastev. Če si Ungnad lasti upravljanje odvetništva, naj to vrši le ad defendendum, ne pa tudi ad dominandum, to se pravi, naj izvršuje zaščito cerkvenih ustanov, nima pa pravice, da si iz tega lasti kake dohodke.²¹ Spor med pliberškimi vikarji in med gosposčino Pliberk glede izvrševanja odvetništva in glede polaganja cerkvenih računov se je vlekel še desetletja, kakor bomo videli.

Baron David Ungnad, ki je postal po smrti svoje matere vdove Ane Marije Ungnad zastavni zakupnik gosposčine Pliberk, je bil lastnik grada in gosposčine Žonek (Sonneg) nad Žitarjo vasjo in je bil vnet protestant. Leta 1570 je sestavil na ukaz deželnega kneza oz. deželno-knežjih komisarjev zastavljenih gosposčin v Celovcu nov urbar gospo-

²⁰ SALj., listine.

²¹ KALj., fasc. 55/7.

ščine Pliberk.²² Ta urbar ni zanimiv le po svoji obsežnosti, temveč tudi po svoji vsebini. V njem so poimensko navedeni vsi gosposčini Pliberk podložni kmetje z navedbo krajevnih uradov in županstev ter kraja bivališča vsakega posameznika. Pri vsaki hubi je naveden njen obseg po številu dnevnih kopov (Tagbau) in to ločeno za njive in travnike, navedeno je število konj, goveje živine in drobnice, ki jo je smel dotični kmet prezimovati, navedeno je, ali ima dotični kmet pri svoji kmetiji gozd ali pa mora drva za kurjavo kupovati, navedene so dajatve vsake kmetije v denarju (zakupnina in davki) in v živilih in končno je navedeno, komu mora dotična huba plačevati desetino. Gosposčina Pliberk je imela leta 1570 okoli 350 podložnih kmetij, ki so bile porazdeljene v vseh treh deželskih sodiščih Pliberk, Črna in Guštanj. Tudi meje teh treh deželskih sodišč so v urbarju točno opisane, kar dokazuje, da je bila gosposčina Pliberk lastnik vseh treh deželskih sodišč. Teh 350 pliberški gosposčini podložnih kmetij je imelo v svojih hlevih 167 konj, 3277 glav goveje živine, 2916 glav drobnice (koz in ovc) ter 1385 svinj. Pliberška gosposčina je imela razen zgoraj navedenih podložnih kmetij na Koroškem še osem podložnih hub v okolici Maribora in sicer v Kamnici pod sv. Urbanom. Pri teh kmetijah je imela gosposčina Pliberk zemljiško-gospeske pravice po gorskem pravu (Perkrecht), to se pravi, da so morale te kmetije dajati gosposčini poleg drugih dajatev še dajatve v vinu. Teh osem kmetij je moralo dati vsako leto v pliberški grad 151 veder vina, vedro merjeno kot vodno vedro (Wassereimer). Vodno vedro je merilo nekaj čez 17 litrov vina, tako da je znašala vsa dajatev pet startinov vina. V urbarju je bilo tudi določeno, da je mesto Pliberk zadolženo spraviti to vino iz Maribora do grajske kleti brez odškodnine. Ker pa so bili meščani oproščeni takih dolžnosti, je mesto naložilo to tlako kočarjem, ki so živeli v mejah mestnega pomirja. Pliberški kočarji so prejeli za to prepeljavo od gosposčine pijačo, sir in kruh in so smeli v grajskih gozdovih pobirati odpadlo suho vejevje, kolikor je mogel vsak posameznik nesti na glavi domov. V urbarju so opisane tudi pravice do lova in ribolova, ki so bile opisane v posebni razpravi.²³

Drugi zanimivi vpisi v tem urbarju so še naslednji: V mestu Pliberk je bilo nekdanj 11 mesnic, danes so le še 4. Vsak mesar mora dajati v grad vsako leto 36 funtov loja, grajski upravitelj pa je dolžan, da vzdržuje in popravlja mesnice. Ugotovi se naj tudi, ali so tisti meščani, ki so na krajih, kjer so prej stale mesnice, sezidali hiše, dolžni, da oddajo letno 36 funtov loja v grad. Kar se tiče gostiln, obstaja v območju pliberškega deželskega sodišča običaj, da mora oseba, ki nima starih pravic do izvrševanja gostilniške obrti in ki hoče točiti vino, dajati grajskemu deželskemu sodniku letno eno tele ter 15 do 20 krajcarjev. Najbolj važen pa je za našo razpravo vpis v urbarju v zadevi plačevanja odvetščine, ki se glasi: »V urbarju so navedeni plačniki odvetščine, ki so zemljiški podložniki gospoda Haimerja, cerkve v Libeličah, v Nonči vasi, pliberškega župnika in drugih cerkva. Ti

²² SALj., fasc. 98/3.

²³ Anton Svetina, Lov in ribolov v Mežiški dolini ob koncu 16. stoletja, Lovec letnik 1965/66, zvezek 4.

podložniki pa nočejo plačevati odvetščine, ker jim to prepovedujejo njihove zemljiške gosposke. To se je začelo približno pred dvanajstimi leti še v času, ko je bila zastavna lastnica gosposčine Pliberk vdova Ungnad.

To je potem povzročilo dolgoletne spore med župnijami in gosposčino Pliberk. Izgleda, da so protestantski zakupniki samovoljno vpisovali pravice do odvetščine v urbarje gosposčine Pliberk.

Pliberški vikar Matija Latomus je umrl v jeseni leta 1571. To izvemo iz pisma nadvojvode Karla z dne 18. oktobra 1571 ljubljanskemu škofu, v katerem sporoča nadvojvoda škofu, da je umrl Matija Latomus, dvorni kaplan in mestni župnik v Gradcu, ki je zapustil v Pliberku hišo. Škofu je bilo v pismu naročeno, naj da pliberško zapuščino pokojnega župnika pod zaporo, naj da vse inventarizirati in naj o tem poroča vladi v Gradcu.²⁴

Kot naslednik Matije Latomusa je prišel za vikarja v Pliberk Janez Fabri. Pri opisu župnije Šmihel pri Pliberku navaja zgodovinar Gotbert Moro, da je pliberški vikar Janez Fabri leta 1574 poslal škofu Konradu v Ljubljano pismo, v katerem ga prosi, naj bi se pliberškemu vikariatu priključil šmihelski vikariat ali kak drug beneficij, ker pliberški vikar zaradi visokih izdatkov ne more izhajati s svojimi dohodki.²⁵

Sesti ljubljanski škof Konrad Glušič, ki je vladal od leta 1571 do 1578, je prišel peto nedeljo po veliki noči leta 1574 v Pliberk na vizitacijo. Prihodnji dan, v ponedeljek, je bral slovesno mašo in opravil birmo, ki se je nadaljevala tudi popoldne po obedu. Ljudstva se je nabralo ta dan v Pliberku okoli 3000 oseb, navzoča pa sta bila tudi opat iz Dobrle vasi pater Bartolomej in opat iz Velikovca Gregor Latomus, bivši vikar v Šmihelu pri Pliberku. Ko je škof poizvedoval, ali se razširja v Pliberku ali okolici protestantizem, mu je bilo zagotovljeno, da se o tem ne sliši, le mestni pisar in neki meščan z imenom Sprainzer sta odpadnika; mestni sodnik in člani mestnega sveta pa so škofu ustno in s svojim delovanjem dokazali, da so v vsem zvesti sveti katoliški cerkvi. Pač pa je škof ugotovil, da živijo vikar kakor tudi oba kaplana v konkubinatu; vse tri je škof strogo posvaril, naj takoj prenehajo s takim življenjem in jim zagrozil, da ne bodo le razrešeni upravljanja cerkvenih služb, temveč bodo kaznovani s hujšimi kaznimi, zaporom in odvzemom vseh beneficijev.²⁶ Bila je to doba reformacije, ko so protestantski duhovniki imeli pravico do poroke in so jih tudi katoliški duhovniki začeli posnemati. Vikar Janez Fabri je moral biti potem res kazensko odstavljen ali premeščen, ker najdemo proti koncu leta 1574 v Pliberku za vikarja Janeza Wolfa, ki je potem služboval na tem mestu več kot 50 let.

Kmalu po nastopu svoje službe poroča vikar Wolf v obširnem pismu škofu v Ljubljano o razmerah v svoji župniji. Med drugim navaja, da je hotel sedanji zastavni zakupnik gosposčine Pliberk Hauss tudi mestno farno cerkev spraviti pod svoje odvetništvo. Proti temu

²⁴ KALj., fasc. 84/55.

²⁵ Gotbert Moro, l. c. Urf. St. Michael ob Bleiburg, str. 135.

²⁶ KALj., fasc. 22/2.

se je mesto pritožilo na deželnega kneza, ki je pritožbi ugodil in odločil v prid mestu. Če bi dobili gospod Ungnad in njegovi graščinski upravitelji pravice do odvetništva, bi pritegnili vse župnije in cerkvene ustanove na sebe in bi ostale cerkve prazne. Tako so npr. vpisali v župniji Šmihel pri podružnični cerkvi v Večni vasi v svoj urbar pravico do odvetništva in celo davkov ne plačujejo deželnim stanovom, temveč v grad Žonek.²⁷

Škof Konrad Glušič je v zvezi s tem pismom poslal dne 13. decembra 1574 pismo zastavnemu zakupniku gosposčine Pliberk Krištofu pl. Hauss in ga prosil, naj se ne vmešava v cerkvene račune farne cerkve v Pliberku in njenih podružnic, kar počenja iz domnevne pravice do odvetništva, in ga opozoril, da je po ustanovni listini ljubljanske škofije predvidena kazen 100 mark čistega zlata za tistega, ki bi delal proti predpisom te ustanovne listine.²⁸

22. februarja 1581 piše vikar Janez Wolf zastavnemu lastniku gosposčine Pliberk Ivanu pl. Hauss v zadevi plačevanja desetine in odvetščine od strani podložnikov župne cerkve in beneficija sv. Janeza Krstnika v Pliberku. Kar zadeva plačevanja desetine, bo podložnikom zapovedal, naj izpolnijo svoje dolžnosti, kar pa zadeva plačevanja odvetščine, pa bo pri podložnikih ugotovil, ali so te dajatve sploh kdaj plačevali. Ko je bila njemu pred leti izročena po škofijskih komisarijih uprava župnije in kapele sv. Janeza, ni bilo govora o kakem odvetništvu, ki bi ga naj imela gosposčina Pliberk. Zato tudi ne more priznati kot odvetnika župnije nikogar drugega kot svojega gospodarja, ljubljanskega škofa.²⁹

V isti zadevi piše škof Janez Tavčar iz svoje rezidence v Gornjem gradu dne 22. septembra 1581 deželnemu knezu nadvojvodi Karlu, da je prišlo v območju ljubljanske škofije do mnogih neprijetnih nesporazumov med duhovščino na eni strani in med sodnimi in zemljiškimi gosposkami na drugi strani, ker si poslednje lastijo domnevne pravice do odvetništva nad župnijami s tem, da sestavljajo cerkvene obračune v svojih gradovih ali upravnih poslopih brez navzočnosti župnikov, vikarjev in kaplanov in postavljajo za cerkvene ključarje osebe, ki ne pripadajo katoliški veri. Škof prosi deželnega kneza, naj z javnim patentom odpravi te nepravilnosti, ki so v nasprotju z ustanovno listino ljubljanske škofije.³⁰

Ponovno piše vikar Janez Wolf dne 27. junija 1587 deželno-knežjim komisarjem v Celovec, da so bili podložniki beneficiata sv. Janeza Krstnika v Pliberku nepravilno vpisani v urbar gosposčine Pliberk glede plačevanja odvetščine, ker teh dajatev podložniki od pamtiveka niso plačevali. Prepis tega pisma pošlje vikar Wolf 31. julija 1587 škofu Janezu Tavčarju, ki je bival takrat v Gradcu kot namestnik deželnega kneza, in ga prosi, naj bi deželnoknežjim komisarjem, ki sestavljajo za gosposčino Pliberk nov urbar, ukazal, da odpravijo te nepravilnosti

²⁷ KALj., fasc. 55/7.

²⁸ KALj., fasc. 55/11.

²⁹ KALj., fasc. 55/12.

³⁰ KALj., fasc. 55/13.

tudi iz razloga, ker bo prišlo pri gosposčini Pliberk morda do sprememb v lastništvu.³¹

In res je prišlo nekaj let pozneje do spremembe lastništva grada in gosposčine Pliberk. S pismom z dne 24. aprila 1601, izdanim v Gradcu, je avstrijski nadvojvoda Ferdinand prodal grad in gosposčino Pliberk Ivanu Ambroziju grofu in baronu Thurnu (Hannss Ambrosius Graf vnd Freyherr von Thurn vnnnd zum Creuz) z vsemi zemljišči in gozdovi, ki so pripadali tej gosposčini. Iz kupne pogodbe so bile izvzete le pravice do zakladov in rudokopov, duhovni fevdi, cerkve ter vse dispozicije o religiji posameznih cerkva in kar je s tem v zvezi. Nadalje so bile iz kupne pogodbe izvzete apelacije ter vse druge fevdne in oblastne pravice, ki jih ima deželni knez nad imenji deželanov. Kupnina je znašala osemdesettisoč goldinarjev rensko-nemške veljave, goldinar računat po 15 reparjev ali 60 krajcarjev, ki jih je kupec z današnjim dnem plačal v roke dvornega zakladnika Nikolaja Tschändiga.³²

Kupnina je bila tudi za tedanje razmere izredno visoka. Če primerjamo tedanjo vrednost npr. ene krave, ki je znašala okoli 10 goldinarjev, z današnjo vrednostjo krave, bi znašala današnja vrednost kupnine nad tri milijarde starih dinarjev. Po visokosti kupnine je tudi razvidno, kako obsežna je bila v tistih časih gosposčina Pliberk.

Iz dopisa vikarja Janeza Wolfa z dne 8. avgusta 1602 škofu Tomažu Hrenu, ki je zasedel ljubljansko škofijsko stolico leta 1598, izvedemo, da je pred prodajo gosposčine Pliberk grofu Thurnu imel to gosposčino v zakupu doktor Hauenhalt, ki je imel od deželnega kneza pooblastilo, da v njegovem imenu ščiti tudi cerkve. Kako je to odvetništvo izrabljal, nam pove gornji dopis vikarja Wolfa, v katerem poroča škofu, da so cerkveni ključarji javno priznali, da je zakupnik pobiral cerkveni denar kar iz skrinjic; v Šent Danijelu je pobral 15 goldinarjev, v cerkvi sv. Ulrika na Strojni dva zlata dukata, pri sv. Nikolaju v Dvoru 15 goldinarjev, pri sv. Jakobu v Mežici okoli 30 goldinarjev, v cerkvi sv. Ulrika v Večni vasi kar 140 goldinarjev, pri cerkvi sv. Andreja v Libučah pa ves davek od enega leta. Tudi je jemal od cerkvenih njiv in travnikov, ki se oddajajo v zakup po zakupnem pravu, primščino z izgovorom, da mora to obračunati z vice-domom. Ob koncu tega pisma sprašuje vikar Wolf škofa, kdaj bo prišel v Pliberk posvetit grajsko kapelo, da bo lahko pravočasno razglasil njegov prihod v cerkvi.³³

Dne 6. maja 1605 piše grof Ivan Ambrož Thurn škofu Tomažu Hrenu z Dunaja v zadevi svojega protestantskega oskrbnika v Radovljici in v zadevi pliberških cerkva. Grof meni v pismu, da se škof, ko preganja oskrbnika, drži italijanskega pregovora, da kdor konja ne more tepsti, tepe sedlo. Koliko sto in sto oseb je v Ljubljani še pred vašo škofovsko rezidenco, ki niso katoličani in se proti njim ne postopa s tako naglico kot zoper mojega oskrbnika. V deželi je še mnogo go-

³¹ KALj., fasc. 55/17.

³² SALj., fasc. 98/5.

³³ KALj., fasc. 55/18.

spodov in deželanov, ki živijo bliže Ljubljani in proti njim ne teče nikak postopek. Sicer pa škofu izdana instrukcija o protireformaciji ne daje škofu pravice postopati zoper uslužbence gospodov in deželanov. Grof prosi, naj škof z izgonom oskrbnika počaka vsaj tako dolgo, dokler sam ne pride nazaj v deželo, ker mora oskrbnik polagati njemu še obračune treh let. Kar se pa tiče pliberških cerkva, sporoča grof škofu, da je vrnil cerkvam cerkvene škrinjice, želeti pa je, da bi denar, ki ga je pustil v škrinjicah, skrbno čuvali; kar se tiče odvetništva in cerkvenih podložnikov, ki so z dajatvami in roboto inkorporirani gospoščini, se teh pravic ne more odreči, prosi pa škofa, naj zaradi tega ne dolži oskrbnika kake nepokorščine.³⁴

V letu 1606 pride med pliberškim grajskim upraviteljem Jurijem Prügglerjem (tudi Princkhler) in pliberškim vikarjem Janezom Wolfom do intenzivnega dopisovanja v zadevi plačevanja odvetščine od strani cerkvenih podložnikov. 14. januarja piše oskrbnik vikarju, da cerkveni podložniki kaplanije sv. Janeza in podružničnih cerkev v Nonči vasi, v Šent Danijelu in v Rinkolah od časa, kar je lastnik gosposčine grof Thurn, to je že pet let, ne plačujejo dajatev iz odvetništva, ki ga izvršuje gosposčina Pliberk nad temi podložniki, kakor je to zabeleženo v urbarjih. Vikar se naproša, da z vso strogostjo pozove podložnike, naj poravnajo petletne zaostanke in tudi za naprej vsako leto pravočasno odštejejo te dajatve. Ponovno piše oskrbnik 30. septembra, da bo proti podložnikom postopal z rubežem, če v roku osem dni ne plačajo zaostankov. Vikar Wolff odgovarja na ti dve pismi s pismom od 5. decembra, da se ni nikoli branil dajati gosposčini, kar ji gre, da pa v ustanovni listini beneficija sv. Janeza Krstnika, izdani od bratov Konrada in Friderika Auffersteinskih, ni o tem ničesar zabeleženega. Tudi glede podložnikov navedenih podružničnih cerkev navaja vikar za vsako cerkev posebej njen pravni položaj in vztraja na tem, kar je v cerkvenih zakonih zapisano, da tisto, kar je bilo bogu posvečeno ali v pobožne namene, ne sme rabiti za splošnost. Na to pismo odgovarja zopet grajski upravitelj Prüggler, da podložniki zato nočejo plačevati dolžne odvetščine, ker umrli pl. Metnitz, ki je imel gosposčino Pliberk pred dvajsetimi leti v zakupu, teh dajatev ni izterjeval. Znano pa je, da so bile te dajatve vpisane tudi v starem grajskem urbarju, sestavljenim pred sto leti. Zato prosi grajski upravitelj ponovno vikarja, naj vpliva na podložnike, da bojo te dajatve poravnali, da jih ne bo treba rubiti.³⁵

3. januarja 1613 piše škof Tomaž Hren grofu Ivanu Ambrožu Thurnu in se mu zahvaljuje, da je bil v zadnjih dveh letih, ko je v pliberški okolici posvečal nekaj cerkev, na grofov ukaz sprejet v pliberškem gradu v goste. Škof omenja v pismu tudi grajskega upravitelja Ostermana v Radovljici, ki ga je hotel škof svojčas zaradi protestantizma izgnati, pa ga je na prošnjo grofa Thurna favoriziral in se je bil grof škofu za to uslugo zahvalil. Nadalje omenja škof Hren v

³⁴ KALj., fasc. 76.

³⁵ KALj., fasc. 55/19 in 55/20.

pismu grajsko kapelo, ki jo je dal grof Thurn na novo sezidati. Škof sicer hvali, da je nova kapela nad vse lepa, na primernem mestu in bolje zidana kot prejšnja, kritizira pa, da je v novi kapeli postavljen le en oltar, medtem ko so bili v stari trije. Škof je rade volje pripravljen to kapelo na prošnjo škofa posvetiti.³⁶

Pliberški vikar Janez Wolf je postal leta 1618 kanonik ljubljanske škofije. Na to mesto ga je prezentiral deželni knez nadvojvoda Ferdinand II. s pismom od 30. junija 1618. Ljubljanski stolni kapitelj je obstajal iz prošta, dekana in deset kanonikov. Razen enega kanonika, ki ga je imel pravico prezentirati škof, je vse ostale prezentiral deželni knez. Vikar Wolf pa kljub imenovanju za kanonika ni zapustil pliberške župnije do svoje upokojitve.

Konec leta 1618 je prišlo med vikarjem Wolfom in med grofom Ivanom Ambrožem Thurnom ponovno do spora v zadevi plačevanja odvetščine od strani cerkvenih podložnikov župne nadarbine in podložnikov beneficija sv. Janeza Krstnika v Pliberku. Vsaka od teh cerkvenih ustanov je imela po vpisih v urbarju po štiri podložnike, ki so bili dolžni dajati tole odvetščino: podložniki beneficija vsak po štiri beliče, dve kokoši in 20 jajc, podložniki župne nadarbine pa eden mernik ovsu in 20 jajc, eden enega kozliča in eno gosko, dva pa po eno kuro. V pismu z dne 19. oktobra 1618 zahteva grof Thurn od vikarja Wolfa, da pozove gornje podložnike na plačilo odvetščine, ki so z njo v zaostanku 12 let. V pismu se sklicuje na dejstvo, da je ta odvetščina vpisana v starih in novih pliberških urbarjih. Če ne bodo plačali, bo dal podložnike po svojem grajskem upravitelju rubiti. Podobno pismo je grof naslovil na cerkvene ključarje cerkve sv. Petra in Pavla v Pliberku, ki je imela tri podložnike, ki so bili obvezani dajati vsak po pol mernika in šest meric ovsu ter 20 jajc. Ohranjeno je tudi istočasno pismo grofa Thurna špitalskemu mojstru mesta Pliberk, naj izterja odvetščino od štirih podložnikov tega špitala, ki so bili obvezani dajati eden enega kozliča, eno gos in dva kapuna, tri pa po eno kuro. Vikar Wolf odgovarja grofu še isti dan in izpodbija vse zahteve. Glede beneficija sv. Janeza omenja, da sta to kapelo ustanovila leta 1565 Friderik in Konrad Aussensteinska. Kar se tiče deželnoknežje resolucije, se je ta izvršila per mala narata (po zlobnem pripovedovanju). Baroni Ungnadi so bili namreč prvi, ki so prinesli luteranstvo na grad Žonek in na gosposčino Pliberk in je to storil Andrej Ungnad, ki je tudi v grajski kapeli pokopan in so v njej postavili potestantske nagrobne spomenike. Sveto pismo je bilo na mnogih krajih preganjano. Če bi bili Ungnadi mogli vse cerkve in vse kapele inficirati z luteransko krivo vero in če bi bili mogli pridobiti za sebe vse cerkvene ustanove, bi to bili storili. Ko vikar Wolf odklanja pravico gosposčine Pliberk do pobiranja odvetščine od cerkvenih zemljišč, omenja med drugim, da je imela katoliška cerkev vedno defensores et fundatores (branitelje in ustanovitelje), pa tudi spoliatores et perturbatores (plenitelje in prekucube). Grof Ivan Ambrož Thurn je na to vikarjevo pismo

³⁶ KALj., fasc. 62/19.

takoj odgovoril in na dolgo in široko obrazložil svojo pravico do odvetništva. Najbolj je šla grofu na živce opazka vikarja o pleniteljih cerkve; grof očita vikarju, da njega smatra za spoliatorja.³⁷

Vikar Wolf je poslal prepise vseh teh pism dne 24. oktobra 1618 škofu Hrenu v Gornji grad, kjer je škof takrat bival. Vikar omenja v svojem pismu posebej pliberški špital, pri katerem je bila svojčas ustanovljena služba jutranjega mašnika. Grof pa hoče spraviti špital pod svojo jurisdikcijo in ga obremeniti z dajatvami odvetščine, kar je v nasprotju s svoboščinami ljubljanske škofije. Vikar prosi škofa, naj ali piše grofu ali pa vloži pritožbo na kralja, da ne bo prišlo do rubeži ali pa sile nad cerkvenimi podložniki. Škof Hren je odgovoril vikarju Wolfu z obratno pošto in poslal pismo v Pliberk po istem kurirju, ki je prinesel vikarjevo pismo v Gornji grad. V tem pismu škof najprej graja mahinacije starega grofa. Nato navaja, kako je bila brez vednosti in dovoljenja pristojnega škofa podrta stara kapela v pliberškem gradu in zopet postavljena nova kapela tudi brez vednosti in dovoljenja škofa, v kateri so pokopani protestantje, sedaj pa grof zahteva z nekako slabo ohranjeno vzvišenostjo, naj bi jo on škof posvetil. Škof pohvali vikarja, da je nasprotoval grofu in njegovemu nekatoliškemu oskrbniku, ki je davno obljubil, da bo prestopil v katoliško vero, pa tega do danes ni storil. Škof naroča vikarju, naj privatno ali iz prižnice opozori cerkvene podložnike, da ne smejo pod kaznijo interdikta ali ekskomunikacije plačati gosposčini Pliberk odvetščine. Ob koncu naroča škof vikarju, naj zanaprej opusti dopisovanje z grofom in naj poprej vpraša škofa za nasvet in potem izvrši tisto, kar mu bo naročeno, v navzočnosti častitih oseb kot prič.³⁸

Spor med gosposčino Pliberk in med pliberško župnijo oziroma ljubljanskim škofom v zadevi posvetitve grajske kapele in plačevanja odvetščine se je vlekel še nekaj let. Dne 25. marca 1624 piše Jožef Egg, vladni kancelar v Gradcu, škofu Tomažu Hrenu in med drugim predlaga, naj škof proti grofom Thurnom vloži pismeno zahtevo na tajni svet cesarja in bo cesar kot supremus advocatus odločil, da bodo morali grofje Thurni po komornoprokuratorski sodbi izvršiti, kar so dolžni. Na to pismo je škof pooblastil ljubljanskega odvetnika dr. Jurija Planino, da je sestavil dve pritožbi na cesarski dvor. Odvetnik Planina je poslal osnutke obeh pritožb škofu v pregled in popravilo. Iz njih vsebine izvemo, da je bival leta 1620 v Pliberku papeški vizitator ljubljanske škofije frater Sixtus Carcanus, episcopus germanicensis, ki je posvetil novo sezidano kapelo sv. Petra in Pavla v pliberškem gradu. Ob navzočnosti vizitatorja je podpisal Ivan Ambrož grof Thurn pogodbo, po kateri se je obvezal, da bo vrnil kapeli vsa od ustanoviteljev grofov Auffensteinov leta 1362 dotirana zemljišča in posestva ter da bo nastavljal pri kapeli stalnega duhovnika z letno dotalcijo 30 goldinarjev. Iz vsebine tožb tudi izvemo, da je stari grof Ivan Ambrož Thurn medtem umrl. V oporoki je kreiral ustanovo 500 gol-

³⁷ KALj., fasc. 55/25.

³⁸ KALj., fasc. 55/24.

dinarjev za vzdrževanje duhovnika pri grajski kapeli. Umrli je brez moških potomcev in je svoje premoženje zapustil svojima dvema nečakoma Ivanu Ludviku in Joštu Jožefu grofoma Thurn tako, da je prejel prvi grad in gosposčino Pliberk, drugi pa grad in gosposčino Radovljica. Oba imenovana dediča pa sta bila zagrizena protestanta in sta dala takoj po pogrebu strica grajsko kapelo zapreti ter obdržala ključe pri sebi in tako preprečila, da bi bila oporoka izvršena in da bi se izvrševala v kapeli služba božja. Poslala sta sicer po grajskem oskrbniku obresti ustanovljenega zneska 500 goldinarjev pliberškemu vikarju, izjavila pa sta, da ko bo znesek 500 goldinarjev izplačan, bodo s tem ugasnile vse pravice iz prvotne ustanove. Škof je v obeh tožbah prosil cesarja, naj zaščiti pridobljene pravice cerkvenih ustanov.³⁹ Kako so te tožbe končale, iz arhivskih virov ni razvidno.

Grof Ivan Ambrož Thurn, ki je kupil leta 1601 grad in gosposčino Pliberk, je bil s svoji mladosti posebno nadarjen za študij jezikov, tako da se je na dunajskem dvoru razen dveh jezikov, ki sta mu bila prirojena, to je nemškega in slovenskega (podčrtal A. S.), učil latinščine, italijanščine in češčine. Ta visoki funkcionar na dunajskem dvoru je bil tudi najvišji dedni dvorni mojster za Kranjsko in Slovensko marko ter najvišji dedni maršal goriške grofije in se ni sramoval, da se po narodnosti ni čutil le Nemca, temveč tudi Slovenca. Starost je preživeljal na pliberškem gradu, kjer je v visoki starosti 84 let dne 14. septembra 1621 umrl in je tam pokopan v grajski kapeli. Njegov dedič pliberške gosposčine Ivan Ludvik grof Thurn pa je moral leta 1628, ko je cesarski ukaz o izgonu protestantov zajel v Avstriji vse plemiče, zapustiti svojo domovino. Žena in otroci, ki so bili katoliške veroizpovedi, pa smo smeli ostati na Dunaju, kjer so začasno bivali.⁴⁰

Leta 1630 umre ljubljanski škof Tomaž Hren, pa tudi na sedežu pliberškega vikariata pride kmalu na to do spremembe. Vikar Janez Wolf, ki je 57 let služboval na tem mestu, je dal leta 1631 zaradi starosti ostavko. Na njegovo mesto je novi škof Rainald Scharlich postavil duhovnika Janeza Perdiča. Vikar Wolf pa je obdržal v svojih rokah še vedno beneficij sv. Janeza Krstnika; tudi na ta beneficij resignira leta 1635, kakor to omenja škof v nekem pismu z dne 13. februarja 1636, češ da je vikar Wolf star že čez 80 let in ne more več izvrševati tega poklica. Ker je škof sam odobril odstop vikarja Wolfa kot beneficiata, ga je dvorna pisarna cesarja Ferdinanda v pismu, datiranem v Gradcu dne 11. februarja 1636, opozorila, da v bodoče sam ne sme potrjevati resignacije beneficijev, za katere je deželni knez patron oziroma odvetnik in fevdni gospod. Za ta beneficij sta potem prosila pliberški vikar Janez Perdič in ljubljanski kanonik Jakob Stopar. Škof Rainald je priporočil na dvoru pliberškega vikarja, beneficij pa je dobil kanonik Stopar, ki je bil nato dne 23. marca 1636 instaliran. Istočasno je kanonik Stopar dobil tudi beneficij sv. Katarine nad Šmihelom pri Pliberku. Kanonik Stopar pa je oba beneficija dajal pliber-

³⁹ KALj., fasc. 55/25.

⁴⁰ Die Grafen von Thurn — Valle — Sassina — Como — Vercelli Freiherrn von Kreuz, Carinthia I 1863, str. 387 ss.

škim vikarjem v zakup. Zakupnina je znašala za oba beneficija 100 goldinarjev letno neben einem halben Zenten schöner Harreisten (poleg pol funta lepega prediva). Razen tega je moral zakupnik poravnati iz dohodkov beneficija vse davke in druge dajatve.⁴¹

V naslednjem bodo prikazani dohodki beneficija sv. Janeza Krstnika v Pliberku za leto 1636, ki so poučni tudi zaradi tega, ker nas seznanijo s takratnimi cenami nekaterih kmetijskih pridelkov. Ta beneficij je imel v posesti šest podložnih kmetij in dva domca, ki so morali letno oddajati naslednje:

Zakupnina	f	5 kr.	9 d	—
Davek	f	28 kr.	17 d	—
Vojaški prispevek (Rüstgeld)	f	13 kr.	20 d	—
Sodnijski prispevek	f	— kr.	26 d	1
Dvojni vojaški prispevek	f	13 kr.	20 d	—
36 mernikov rži, vsak po 10 reparjev	f	45 kr.	— d	—
47 mernikov ovsaa, vsak po 6 reparjev	f	35 kr.	15 d	—
2 in 1/2 mernika in 6 meric stročja, vsak po 2 f	f	5 kr.	30 d	—
70 piščancev, vsak po 3 kr.	f	3 kr.	30 d	—
12 pustnih kur, vsaka po 6 kr.	f	1 kr.	12 d	—
44 svinjskih pleč, vsako po 15 kr.	f	21 kr.	— d	—
520 jajc, vsako po 1 novčič	f	2 kr.	10 d	—
skupaj	f	174 kr.	9 d	1
Namesto robote plača vsaka kmetija po 5 f in vsak domec po 2 f 30 kr.	f	35		
skupaj	f	209 kr.	9 d	1
Od tega je odšteti davke in vojaške dajatve	f	54 kr.	57 d	—
ostane	f	144 kr.	12 d	1
Razen tega je imela kapela v lasti še dva travnika, ki sta dajala 50 funtov sena in otave	f	20		
in eno njivo proti Nonči vasi, na kateri se je sadilo 1 in 1/2 mernika rži	f	3		

Podložniki so morali plačevati dvojni vojaški prispevek, ker je leta 1636 še vedno divjala v Evropi tridesetletna vojna.

29. decembra 1639 je izdal pliberški vikar Janez Perdič nekemu podložniku pliberške župnije potno pismo (Passbrief) za prevoz dveh centov žita iz Pliberka v Ljubljano. Podložniku je bilo naročeno, naj pelje to žito z enim konjem kanoniku in mestnemu župniku v Ljubljani Jakobu Stoparju, ki je bil beneficiat beneficijev sv. Katarine in sv. Janeza Krstnika. To žito so bili oddali podložniki teh dveh beneficijev v letih 1638 in 1639. Potno pismo pa je bilo izdano, da je mogel to blago peljati skozi vse kraje brez plačila carine, mitnine in naklade, ker ni spadalo pod trgovsko blago.

Konec junija leta 1641 poročata cerkvena ključarja župne cerkve v Pliberku Matija Guetholdt in Gregor Guetsman, oba člana mestnega

⁴¹ KALj., fasc. 162/7.

sveta, škofu Otonu Frideriku Buchheimu, ki je v tem letu zasedel škofijsko stolico v Ljubljani, v pismu naslednje: Ko je 16. junija upepelil strašni požar vse mesto, da ni ostala nobena hiša nepoškodovana in je tudi farna cerkev sv. Petra in Pavla s kapelo Janeza Krstnika postala žrtev plamenov in je do tal pogorela, smo dali mi kot cerkveni ključarji na račun farne cerkve sezidati in pokriti poleg cerkve tudi kapelo sv. Janeza. Razen tega plačujemo iz dohodkov župne cerkve tudi razsvetljavo kapele. V pismu prosijo škofa za podporo cerkvi in za posredovanje, da beneficiat kapele kanonik Stopar povrne stroške za zidavo in za razsvetljavo. Kanonik Stopar odgovarja na to pismo škofu, da ni beneficiat kapele, temveč le altarja in upa, da ga bo škof oprostil teh davčatev. V zvezi s to prošnjo cerkvenih ključarjev je škof izdal dovoljenje, da se po posebnih odposlancih pobira zaradi tega požara milodare po vsej deželi.⁴²

Kmalu za tem obišče škof Oton Friderik Buchheim osebno pliberško župnijo. 1. julija 1641 se je podal iz Gornjega grada na pot, da izvrši vizitacijo svojih štajerskih in koroških župnij. Ker je njegovo potovanje zanimivo, ga bom tu prikazal: 1. julija je v Ljubnem, 2. julija v Solčavi in v Lučah, 3. julija v Rečici, 4. julija v Braslovčah in na Vranskem, 5. julija v Preboldu in v Trbovljah, 8. julija v Mozirju, 9. julija na Sladki gori, 10. julija v Podčetrtku in v sv. Petru pod Svetimi gorami, 11. julija v Podsredi, Kozjem in Pilštanju, 12. julija na Planini, 19. julija biva škof v Šoštanju, Starem trgu pri Slovenj Gradcu in v Slovenj Gradcu in pride 20. julija popoldne v mesto Pliberk, kjer so ga ex ordine visitationis (po predpisih vizitacij) pričakali s procesijo. Po kratkem opraviu v cerkvi je odšel v župnišče, kjer je pregledal urbarje in zapiske o inventarju župne cerkve, podružnic in beneficijev in še isti dan dal poklicati predse cerkvene ključarje. To sta bila mestni sodnik Andrej Guethold in meščan Alfonz Macher, prišlo pa je še več drugih meščanov, ki so škofu poročali, da vikar v redu izvršuje svoje dolžnosti in da živi dostojno. Prosili so škofa v imenu meščanstva, če bi smeli prihodnji dan priti k njemu v avdienco, v kar je škof privolil. Pri avdienci so najprej škofu čestitali v imenu mesta k imenovanju, potem pa ga prosili, če bi smeli imeti tudi med tednom večkrat peto mašo in pete večernice in da bi se vršilo ob nedeljah in praznikih bogoslužje tudi v nemškem jeziku. Škof jim je odgovoril, da to ni ravno tako težaven problem, da bi se mu ne moglo ugoditi, posebno, če imajo to zapisano v ustanovah. Drugo vprašanje meščanov je zadevalo popravilo pogorele župne cerkve in kapele. Vprašali so škofa, ali je beneficiat dolžan prispevati k tem popravilom. Škof jim je odgovoril, da je to brez dvoma razvideti iz ustanovne listine. Ker pa so bile te listine pri meščanih zaradi požara uničene, bo treba pogledati, ali ima te listine beneficiat Stopar, če ne, bo treba pogledati v gornjegrajskem arhivu.⁴³

⁴² KALj., fasc. 68/1.

⁴³ KALj., fasc. 51/9.

Iz prošnje meščanov, da bi se smel v župni cerkvi brati evangelij tudi v nemškem jeziku, smemo sklepati, da so se vršile v mestu Pliberk do leta 1641 vse službe božje v slovenskem jeziku.

Nato je pozval škof na zaslišanje domačega vikarja Janeza Perdiča, ki je izjavil, da je rojen v Gornjem gradu, da je duhovnik 22 let, od tega je služboval tri leta v Gornjem gradu, devet let pri sv. Petru v Ljubljani in deset let je na tem položaju v Pliberku. Ordinatus ad titulum collegii Mariani Oberburgi (potrjen na naslov marijanišča v Gornjem gradu). Tu naj bo omenjeno, da je morala vsaka oseba, ki je v takratnih časih hotela postati duhovnik, pred posvečenjem predložiti potrdilo kakega bogatega zasebnika ali pa kake posvetne ali cerkvene ustanove, da je le-ta pripravljena preživljati dotično osebo v starosti, ko ne bi mogla več izvrševati svojega poklica. To je bilo nekako prvo znano obvezno starostno zavarovanje. Vikar Perdič je še poročal škofu, da je študiral retoriko, kazuistiko pa privatno. Deželi plačuje letno 326 goldinarjev na davkih, v Gornji grad pa letni obrok dotacije škofiji v znesku 112 goldinarjev in tri libre piperis. Župna nadarbina ima 21 podložnih kmetij.

Kmalu po tej škofijski vizitaciji je prišlo pri župniji Pliberk do osebne spremembe. Kaj je dalo povod, da je bil vikar Perdič odstavljen ali premeščen, iz arhivskih virov ni razvidno. Njegov naslednik na vikariatskem mestu v Pliberku je bil Sebastijan Pichler, ki mu je dal kanonik Stopar leta 1644 beneficija sv. Katarine in sv. Janeza v zakup. Leta 1647 je tožil vikar Pichler šmihelskega vikarja Križeja, ker že pet let ni plačal zneska 36 goldinarjev, to je ene tretjine obroka, ki ga mora plačevati pliberška župnija škofiji kot dotacijo. Ta dolžnost šmihelske župnije je izhajala iz časov škofa Konrada Glusiča, ko je bil del pliberške desetine odstopljen šmihelski župniji. V tožbi je vikar Pichler tudi navedel, da mora vzdrževati dva kaplana in učitelja, medtem ko šmihelski vikar nima takih obveznosti.⁴⁴

V pliberški župniji sta bila nameščena stalno po dva kaplana zaradi razsežnosti župnije in zaradi števila faranov, ki jih je bilo 4000 in tudi več. Eden obeh kaplanov je moral imeti izpit za curam animarum (dušebrižništvo). Dne 30. aprila 1647 je npr. napravil pri nadžupniku in škofijskem komisarju v Starem trgu pri Slovenj Gradcu kaplanski izpit takratni kaplan v Pliberku Tomaž Banko (tudi Vanko).

7. januarja 1650 je prosil pliberški vikar Sebastijan Pichler škofa, ali bi ga smel nadomeščati kaplan Rupert Rudnikar, ker je zbolel in ne more več opravljati službe v duhovnih zadevah. Drugi kaplan je bil takrat v Pliberku Jurij Rudolf. V zvezi z boleznijo vikarja Pichlerja je bilo njegovo službeno mesto v Pliberku razpisano. Za to mesto so prosili Jurij Stergar, kaplan v Slovenj Gradcu, Tomaž Banko, bivši kaplan v Pliberku in sedanji vikar v Črni, ter celjski kaplan Prešeren. V zvezi s temi prošnjami je škofijski ordinariat v Ljubljani pozval nadžupnika in škofijskega komisarja v Braslovčah Filipa Terpina, ki je leta 1654 postal generalni vikar ljubljanske škofije in potem zasedal

⁴⁴ KALj., fasc. 134/3.

to mesto vrsto let, da da svoje mnenje o prosilcih. Terpin je priporočal kaplana Jurija Stergarja in je pisal tedanjemu generalnemu vikarju Francu Maksimilijanu škofu Petinenskemu med drugim tole: *Eo quod Slavigraecii in germanica et slavonica lingua exercitatus est, quid etiam Pleyburgensis parochia requirit* (ker se je v Slovenj Gradcu dobro izuril v nemškem in slovenskem jeziku, kar zahteva tudi pliberška župnija). Navadil se je tudi običajev in pravnih razmer meščanov, ki so slične v Slovenj Gradcu in v Pliberku, v duhovnih zadevah pa se ne zahteva večje izbirčnosti niti v enem niti v drugem teh mest. Kar se tiče upravljanja cerkvenega premoženja, je imel v Slovenj Gradcu v posesti beneficij sv. Katarine in je vladal nad njegovimi zemljiškimi podložniki v najtežjih časih brez pritožb. Kar se pa tiče tekočih sporov, ima na Koroškem, kjer je študiral, mnogo sošolcev in prijateljev, ki mu bodo lahko svetovali.⁴⁵

In res je bil za vikarja v Pliberku imenovan Jurij Stergar, ki je služboval na tem mestu 40 let, kakor bomo videli. Takoj po nastopu službe mu je dal kanonik Stopar oba beneficija v zakup pod istimi pogoji, kakor jih je imel vikar Pichler.

16. junija 1651 je dobil za dobo enega leta kaplansko mesto v Pliberku Matija Stermicer na priporočilo patrov jezuitov v Doberli vasi. Leta 1653 pa je bil imenovan za kaplana v Pliberku Tomaž Vidovec.

Marca leta 1652 je bila izvršena generalna vizitacija vseh župnij pliberškega okrožja.⁴⁶ Generalne vizitacije župnij je odredil škofijski ordinariat približno vsakih dvajset let, razen teh vizitacij so pregledovali poslovanje župnij škofje ob birmah, vsaki dve leti pa je moral pregledati župnije tudi škofijski komisar. Za pliberško okrožje je bil to nadžupnik v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Vizitatorji so prejeli od škofije točna pismena navodila, kako naj na teh vizitacijah poslujejo. Ko prebiramo vizitacijske zapisnike, se ne moremo zadosti načuditi delu, ki ga je opravil posamezni vizitator v enem dnevu. Pri župnijah in pri podružnicah je moral najprej opisati stanje cerkve in posameznih oltarjev, nato ves inventar dotične cerkve, potem je moral pregledati urbarje, ugotoviti finančno stanje ter zaslišati cerkvene ključarje. Vse to je zabeležil v zapisniku v latinskem jeziku. V enem dnevu je pogosto pregledal po tri cerkve, ki so bile ena od druge oddaljene pogosto v težavnem hribovitem terenu.

Ko je prišel vizitator, po pisavi sodeč je to bil škofijski komisar in vikar v Braslovčah Filip Terpin, dne 18. mraca 1652 iz Slovenj Gradca v pliberško župnijo, se je najprej ustavil pri podružnični cerkvi v Šent Danijelu (*ecclesia curata S: Danielis in Monte, quae filialis est ad Parochiam Ss: Appost. Petri et Pauli Pleyburgensis*). Ugotovil je tole:

Urbar te podružnice je izkazal 60 krav in 120 ovc, podvrženih davkom. Cerkev ima šest podložnikov, ki plačujejo deželi 46 goldinarjev

⁴⁵ KALj., fasc. 68/1.

⁴⁶ KALj., fasc. 52/10 in 52/11.

davka. Ti podložniki morajo delati roboto le pri popravljenih cerkve, kar se pa redko zgodi in to le po nasvetu pliberškega vikarja. Pač pa morajo plačevati roboto v denarju, če pa nastane potreba po ročnem delu, se jim denar vrne. Razen tega je cerkev v posesti šest travnikov, ki donajajo v celoti dva goldinarja in 58 krajcarjev. Niso pa ti travniki last cerkve, temveč plačujejo uživalci teh travnikov cerkvi zakupnino po ustanovah dobrotnikov, davke pa plačujejo raznim gosposčinam, pod katera ta zemljišča spadajo; pri teh kmetijah pa so ti travniki z zakupnino podvrženi cerkvi. Lavdemije prejema tudi cerkev, od vsake primščine pa dobi vikar en zlatnik od ene kmetije, vse ostalo ostane cerkvi. Kolektura za maše znaša 15 škafov žitnih prispevkov. Za cerkvene ključarje sta bila postavljena Tomaž Markoč in Kašper Kajzer.

Isti dan je vizitator pregledal še dve podružnični cerkvi, in sicer cerkev sv. Ulrika na Strojni in cerkev sv. Marjete (Šmarjeta, ecclesia S: Margaritae Virginis et Martyris). Pri prvi je ugotovil 18 faranov zakupnikov in 12 navadnih plačnikov desetine ter štiri cerkvene podložnike, ki dajejo letno cerkvi 31 goldinarjev zakupnine, davke, ki ga plačujejo, pa je znašal leta 1651 12 goldinarjev več ali manj. Pri šmarješki podružnici pa je vizitator ugotovil le eno podložniško družino, ki je dajala cerkvi 6 goldinarjev 40 krajcarjev in 4 novčiče zakupnine. Razen tega je imela ta podružnica še nekaj njiv in travnikov, ki so cerkvi služili 9 goldinarjev 40 krajcarjev. Nadalje je dobivala ta cerkev polovico žitne desetine od 11 kmetij, kar je bilo v urbarju zabeleženo v vrednosti 10 goldinarjev. Na davkih je plačevala ta podružnica 7 goldinarjev in 6 reparjev. Šmarješka cerkev je imela 26 krav in 113 ovac, podvrženih dajatvam. Pri tej podružnici je obstajal spor o tem, kdo je dolžan dajati duhovnikom hrano, ko berejo maše.

Kakor smo videli, je vizitator ta dan obiskal tri podružnične cerkve v zelo težavnem terenu.

Prihodnji dan, 19. marca, je vizitator pregledal župno cerkev sv. Petra in Pavla v mestu Pliberk in ugotovil, da ima cerkev šest oltarjev. Glavni oltar je bil posvečen apostoloma Petru in Pavlu. V kapeli, ki je bila svojčas posvečena sv. Nikolaju, je sedaj oltar najsvetejšega, sv. Nikolaj pa je na stranskem oltarju. En oltar je posvečen Devici Mariji, pri prvem cerkvenem stebru je oltar sv. Erharda in sv. Valentina, ob strani cerkve pa je kapela sv. Janeza Krstnika in obstaja pri tej kapeli beneficij cesarske prezentacije, ki ga ima sedaj v rokah ljubljanski kanonik Jakob Stopar, upravlja pa ga domači vikar. Na pokopališču pa je kapela sv. Mihaela.

Urbar cerkve izkazuje 22 krav in 11 ovac, podvrženih davkom. Cerkev prejema od podložnikov 190 goldinarjev 31 krajcarjev in 2 novčiča ter nekaj pšenične moke in ovsu na zakupnini. Na davkih pa plačuje cerkev 116 goldinarjev v Celovec. Za vojaške dajatve je bilo v letih 1649 in 1650 plačanih 254 goldinarjev in tudi za leto 1651 je že vse plačano, ker pa so te dajatve vsako leto drugačne, niso vpisane v urbar. Cerkev ima tudi pravico do lavdemijev, le vikar dobiva od tega

honorar in sicer od 10 njiv ene podložne kmetije en tolar, isto dobivajo tudi cerkveni ključarji.

Nato je vizitator zaslišal oba cerkvena ključarja, Matijo in Gregorja Gutsmana, ki sta izjavila, da mora vikar ob priliki obveznih maš dajati obede iz svojega, cerkev prispeva le za vino in to dva do tri goldinarje po kakovosti vina. Na dan rešnjega telesa plača cerkev obed za duhovnike in za druge uradne osebnosti pri procesiji, na dan Octava Corporis Christi pa plača obed meščanstvo.

Nato je vizitator zaslišal oba kaplana. Prvi kaplan, Mihael Stergar, brat vikarja Jurija Stergarja, je bil rojen v mestu Kranj. Duhovnik je eno leto, ordiniran je bil na naslov lavantinskega škofa, od katerega je prejel tudi odslovilna pisma. Študiral je filozofijo in dosegel bakalaureat. Humanistiko je končal v Celovcu, kazuistiko pa je študiral privatno. Dovoljenje za dušebrižništvo mu je bilo izdano od škofa, toda le do prihodnje škofijske vizitacije, nadzorovati ga pa mora pri izvrševanju dušebrižništva brat vikar. Kaplan Stergar je bil naslednik kaplana Janeza Vričko, ki je bil dolgo vrsto let kaplan v Pliberku in je umrl 9. marca. Mihael Stergar je bil pred tem kaplan v Mozirju, toda brez cura animarum.

Drugi kaplan je bil Janez Volgard, rojen v Žitari vasi pri Doberli vasi v akvilejski škofiji, ordiniran je bil ravno tako na naslov lavantinskega škofa Alberta Priama. Ima odslovilna pisma od akvilejskega generalnega vikarja Bernarda Valvasorja z dne 30. aprila 1651. Pravico do dušebrižništva ima tudi le začasno do prihodnje škofijske vizitacije. Končal je filozofske študije na Dunaju, kjer je prejel čin bakalaureja in je tam študiral eno leto govorništvo in teologijo, potem pa je študiral dve leti v Celovcu kazuistiko. Zoper njega ni bilo nikakih pritožb.

Najbolj zanimivi pa so podatki, ki jih je vpisal vizitator v zapisnik o takratnem pliberškem učitelju Janezu Kurmešu. Takole začnjenja vizitator njegovo zasliševanje: »Vocavi ludivetricem dom. Joannem Khurmass virum bonorum morum, et latinae et germanicae linguae et scripturae et musicae peritum, etiam organistam...«, kar bi se po slovensko glasilo takole: Dal sem poklicati učitelja gospoda Janeza Kurmeša, moža lepega vedenja, veččega latinskega in nemškega jezika v govoru in pisavi kakor tudi podkovanega v glasbi, ki je tudi organist... V cerkvi ima odrejen poseben prostor, kjer igra na orgle in s petero dečki poje pri mašah in večernicah ter pri drugih cerkvenih ceremonijah. Učencev ima okoli trideset; večina njih se uči latinščino in nemščino, petero se jih uči glasbo, dva pa aritmetiko. Študiral je filozofijo na Dunaju in postal Baccalaureus philosophiae. Ko je bil vprašan o svoji plači, je odgovoril, da ima nekaj malega. Ima pa možnost preživljanja, ker je meščan in ima poleg hiše tudi polja in gozdove, ki ga vzdržujejo. Kot učitelj ima plačo od mesta v znesku 24 goldinarjev, obede pa dobiva pri vikarju ali namesto obedov 24 goldinarjev. Razen tega dobiva od župne cerkve 4 goldinarje, od osem podružnic, ki jih redno obiskuje na dan posvečenja in na dan patronata, pa od vsake po pol goldinarja. Prosi škofa, naj bi dovolil povi-

šanje tega honorarja na en ali dva goldinarja. Bratovščina sv. Nikolaja mu tudi daje po en goldinar letno, kar je dovolj, ker imajo le enkrat na leto cerkveno opravilo. Službo organista pa opravlja brezplačno in to delo podarja cerkvi, ker za to službo ni predvidene plače. Pač pa prosijo meščani, naj bi za zidavo orgel izdal škof ukaz, naj vsaka podružnična cerkev plača pet do deset goldinarjev, meščani pa bi bili pripravljeni prispevati po svojih možnostih, da bo učitelj, ki je tudi organist, na orglah igral.

Vizitator je označil učitelja za gospoda, ker je bil meščan in akademično izobražen. Učitelj Kurmeš je bil brez dvoma koroški Slovenec, ker je vizitator posebej naglasil, da je večšč tudi nemškega jezika. Pri službi božji se je tako v župni cerkvi kakor tudi pri podružnicah pelo v slovenskem jeziku, kar smemo sklepati po ugotovitvah iz leta 1641, ker so šele tega leta prosili pliberški meščani škofa za dovoljenje, da bi se v nedeljah smela enkrat vršiti služba božja tudi v nemškem jeziku.

Končno je vizitator pri župniji Pliberk pregledal še beneficij sv. Janeza Krstnika in ugotovil, da ima ta beneficij v zakupu domači vikar za letno zakupnino 50 goldinarjev in za en stot lanu, plačati pa mora sam deželi vse davke in druge dajatve, kar je znašalo v letu 1651 61 goldinarjev 3 reparje in 20 novčičev.

Prihodnji dan, 20. marca 1652, je vizitator najprej pregledal podružnično cerkev v Nočni vasi (ecclesia Beatae Virginis Mariae in arena sive in Sandthaus, quae incorporata est cum urbario Ecclesiae Parochiali ad Bleyburg), kar pomeni, da je bila ta podružnica z urbarjem vred inkorporirana župni cerkvi v Pliberku. Pri tej podružnici je obstajala bratovščina prvotno sv. Florijana, sedaj Device Marije, ki je imela 100 članov, od katerih je vsak plačeval letno dva krajcarja, imela pa je še 7 krav in 15 ovac, podvrženih dajatvam. Razen tega je imela ta bratovščina v lasti nekaj njiv, ki so dajale dva goldinarja zakupnine, davkov pa je plačevala 44 krajcarjev.

Nato je vizitator odšel k podružnični cerkvi sv. Jakoba v Dobu (Ecclesia S: Jacobi in Aich), kjer sta cerkvena ključarja Andrej Svetic in Martin Hožar izjavila, da ta cerkev nima nikakih dohodkov razen enega travnika, ki daje en goldinar zakupnine.

Tisti dan se je vizitator ustavil še na pliberškem gradu, kjer je pregledal tamkajšnjo kapelo (Ecclesia S: Spiritus, sanctorum apostolorum Petri et Pauli in Castro Illustr. Domini Comitis Henrici Ludovici de Turris, sitae supra Bleyburgensum). Ugotovil je, da je to kapelo dne 20. decembra leta 1620 posvetil apostolski vizitator Sikstus Carcanus in da je vsakoletno proščenje v tej kapeli bilo preloženo na binškoštni praznik. Nadalje je vizitator ugotovil, da je bil med pokojnim grofom Ivanom Ambrožem Thurnom in med ljubljanskim škofom dne 19. decembra 1620 sklenjen dogovor, da zapusti grof ustanovo v znesku 500 goldinarjev. Od obresti tega zneska naj prejema vsakokratni pliberški vikar 30 goldinarjev letno, mora pa za ta honorar brati vsak petek v gradu mašo, če pa bi bil kak petek zadržan, pa na kak drug dan v tednu. Original tega dogovora je vizitator priključil vizitacijskemu zapisniku.

Naslednji dan, 21. marca, je vizitator začel z delom pri podružnični cerkvi sv. Jakoba v Mežici (ecclesia curata S: Jakobi Apost. et Valentini praesbiteri et Martyris). Ugotovil je, da pri tej cerkvi obstaja bratovščina v spomin umrlih, ki je obhajala vsako leto svoj praznik na dan mrtvih. Duhovnik je dobival na ta dan za hrano 45 krajcarjev. razen tega so obdarili na ta dan 15, največ pa 20 revežev. Bratovščina je imela 128 članov, od katerih je moral vsak prispevati na leto dva krajcarja. Razen tega je imela bratovščina 6 krav in 60 ovac, podvrženih cenzusu. Nato je vizitator zaslišal oba cerkvena ključarja Matijo Pritovžnika in Baltazarja Steržeta, ki sta izjavila, da izkazuje cerkveni urbar 55 krav in 161 ovac, podvrženih dajatvam. Nadalje poseduje cerkev pet podložniških družin in dva podložna domca, ki služijo cerkvi 58 goldinarjev, 26 krajcarjev in 3 novčiče. Davka so plačali leta 1651 40 goldinarjev, 3 reparje in 15 novčičev. Ključarji so še prosili, naj bi dal škof dovoljenje, da bi se vršile pri tej podružnici poroke, toda brez prejuda pliberškemu vikarju. V zvezi s to prošnjo naj bo omenjeno, da je veljal v dobi, ki jo opisujem, nepisan zakon, da so se morala vsa cerkvena opravila pri krstivah, porokah in pogrebi vršiti pri farni cerkvi. Izjema od tega pravila so bili pogrebi pri tistih podružnicah, ki so imele svoje pokopališče, pri krstih pa, če je bil v dotični podružnični cerkvi s škofovim dovoljenjem postavljen krstni kamen. Ker je Mežica oddaljena od Pliberka okoli 12 kilometrov, nas prošnja cerkvenih ključarjev ne sme začuditi. Take in podobne prošnje faranov iz Mežice in Šent Danijela so se ponavljale in so ti dve podružnici dosegli, da sta v 18. stoletju postali samostojni župniji.

Iz Mežice se je vizitator podal še isti dan v Libuče, kjer so obstajale tri podružnične cerkve. Pri cerkvi sv. Jurija v Zgornjih Libučah sta cerkvena ključarja Bartolomej Desetnik in Martin Stropnik izjavila, da izkazuje urbar te cerkve 24 krav in 28 ovac, podvrženih cenzusu. Razen tega ima ta cerkev v posesti osem njiv, ki služijo pet goldinarjev. V letu 1651 je plačala ta podružnica tri goldinarje in šest reparjev davka. Pri podružnični cerkvi sv. Bartolomeja v Srednjih Libučah je tamkajšnji cerkveni urbar izkazal dve podložniški družini in enega kajžarja, šest njiv in en travnik. Vsa ta posest je tej cerkvi donala letno 35 goldinarjev in 40 krajcarjev, leta 1651 pa so plačali na davkih 24 goldinarjev in 4 reparje. Cerkev je imela ius laudemiorum ter 10 krav in eno ovco, podvrženih dajatvam. Cerkvena ključarja sta bila Jakob Lesjak in Valentin Aber. Končno je pregledal vizitator ta dan še podružnično cerkev sv. Andreja apostola v Spodnjih Libučah, kjer je izvedel od cerkvenih ključarjev Jurija Ostermana in Jurija Šlaviča le to, da se vršijo pri tej cerkvi obligatne maše, ker je ecclesia curanda.

S tem dnem je bila vizitacija župnije Pliberk v letu 1652 končana. Vizitator je moral potem vizitacijski zapisnik poslati škofiji v Ljubljano in je škofijski ordinariat na podlagi ugotovitev vizitatorja izdal vikarju pismene odredbe (constitutiones), kaj bo treba pri posameznih cerkvah storiti in popraviti. Naj bo tu navedeno le eno izmed navodil pliberškemu vikarju: Lastnik pliberškega gradu grof Thurn je prosil

za dovoljenje, da bi smel napraviti iz svojega stanovanja vhod do oratorija v grajski kapeli, da bi imel lepši pogled v kapelo. Škofijski ordinariat je naročil vikarju, naj obvesti grofa, da škof ni pristojen izdajati takih dovoljenj in naj grof vloži prošnjo v Rim.

Leta 1658 so farani podružnic Šent Danijela in Mežice vložili na škofijski ordinariat v Ljubljani tole prošnjo: Od svojega vikarja smo prejeli navodila generalne vizitacije iz leta 1652, ki jih zvesto izpolnjujemo. Moramo pa škofu potožiti svoje težave. Od fare smo zelo oddaljeni in je pot čez hribe v Pliberk težavna, kljub temu pa moramo nositi novorojenčke v Pliberk h krstu. Letos pozimi je en otrok na poti v Pliberk zmrznil in je takoj po krstu umrl. Zaradi tega ljudje tudi ne morejo dobiti botrov. Prosimo škofa, da dovoli postaviti v njihovih cerkvah krstne kamne, da bi smeli vsaj novorojenčke doma krstiti.⁴⁷

24. julija 1658 toži pliberški vikar Jurij Stergar v pismu škofu, kake težave ima pri administraciji župnije zaradi priskutnih n upornih sosedov in pravi v pismu »militia est vita hominis super terram« (življenje človeka na zemlji je borba). Prosi škofa za dovoljenje, da bi smel vložiti tožbo, ker je upravitelj pliberške gosposčine storil silo nad podložnikom pliberške nadarbine, ko mu je zaplenil brez vzroka voz s kravo, ko je peljal na njivo gnoj. Kot svojega pravnega zastopnika navaja vikar celovškega odvetnika dr. Janeza Zavriča.⁴⁸

Iz te prošnje sledi, da vikarji niso smeli sami vlagati tožb na višje instance brez dovoljenja župnika-škofa.

8. decembra 1661 sporoči škof Oton Friderik Buchheim pliberškemu vikarju Juriju Stergarju, da je v Ljubljani umrl kanonik in mestni župnik Jakob Stopar in da je cesar s pismom z dne 22. septembra 1661, izdanem v Ebersdorfu, prezentiral za naslednika Stoparja pri beneficiju sv. Janeza Krstnika v kapeli župne cerkve v Pliberku vikarja Jurija Stergarja. Škof je istočasno pooblastil magistra Leonarda Jalija iz Celovca, da investira Stergarja na ta beneficij.⁴⁹

Med leti 1660 in 1662 je študiralo teologijo nekaj sinov pliberških meščanov, pri čemur je imel nekaj zaslug brez dvoma zgoraj opisani pliberški učitelj Kurmeš. To izvemo iz krstnih listov, ki jih je izdal v teh letih pliberški vikar. Dne 15. oktobra 1660 izda vikar Jurij Stergar rojstni list za teologa Leonarda Wroyli (Brojli), rojenega 1. decembra 1637. Starši so bili meščan Florijan Vrojlič in žena Jera. Krstil ga je vikar Janez Perdič, priče pa so bile Virgilij Sukart in Eva Kartah. 16. septembra 1662 izda vikar Stergar rojstni list za teologa Jurija Riedla, sina meščana Matije Riedla in žene Uršule. Krščen je bil dne 3. aprila 1639 po vikarju Janezu Perdiču. Botra sta bila Jurij Rudolf in Katarina Graser. 17. septembra 1662 je vikar Stergar napisal krstni list za Tomaža Rischlaffa, rojenega 20. decembra 1637 v Pliberku. Starši so bili Nikolaj Rischlaff, pliberški meščan in žena Uršula. Krstil ga je vikar Janez Perdič. Priče Tomaž Čerčej in Marija Keiser. Na koncu rojstnega lista je vikar Stergar napravil pripombo, da smatra

⁴⁷ KALj., fasc. 134/3.

⁴⁸ KALj., fasc. 93/44.

⁴⁹ KALj., fasc. 162/7.

Rischlaffa za vrednega, da sprejme tonzuro in štiri nižje redove.⁵⁰ 15. oktobra 1662 pa poroča generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin škofu, da je prosil Andrej Guthold iz Pliberka, ki študira v Gradcu teologijo in je prejel dne 11. junija 1661 red akoluta, da bi smel biti v Gradcu posvečen še na ostale redove. Generalni vikar poroča škofu, da je Gutholdu izdal to dovoljenje razen dovoljenja za posvetitev v duhovnika. Istočasno poroča generalni vikar škofu, da je tudi Pliberčan Leonard Brojli na tem, da bo posvečen v duhovnika. Je sicer mož majhne rasti, odgovarja pa korajžno in dobro.⁵¹ Vsi ti štirje Pliberčani so bili skoro iste starosti in so tudi skoro istočasno končali svoje študije.

V pismu z dne 30. oktobra 1664 poroča vikar Jurij Stergar škofu v Ljubljano, da je imenoval po premestitvi pliberškega kaplana Jakoba Penza v Šoštanj na njegovo mesto Andreja Gutholda, sina mestnega sodnika v Pliberku, za katerega namestitev je prosil tudi njegov oče in drugo sorodstvo. Vikar prosi škofa, da to imenovanje potrdi, ker je prosilec odličnega vedenja in zelo izobražen mož.⁵²

Že pred temi štirimi pliberškimi teologi pa je končalo večje število Pliberčanov teološke študije in so postali duhovniki. 22. novembra je izstavil vikar Sebastijan Pichler dokaz o zakonitem rojstvu za Toma Wanko, sina pliberškega meščana Wankota in njegove žene Elizabete. 7. septembra 1654 je izstavil vikar Jurij Stergar rojstni list za Ivana Macherja, rojenega 12. oktobra 1630, zakonskega sina Ivana in Uršule Macher. Krstil ga je kaplan Jakob Lanšič, botra pa sta bila Markus Ravnah in Helena Mihelič. 9. septembra 1654 je vikar Stergar izdal rojstni list za Andreja Loja, rojenega leta 1628 kot zakonskega sina Lukasa in Susane Loj. Krstil ga je vikar Janez Wolff, botra pa sta bila Pankracij Drobež in Eva Priolet. 19. aprila 1659 pa je vikar Stergar izstavil rojstni list za bodočega duhovnika Simona Grila, rojenega 18. septembra 1636. Krstil ga je vikar Perdič, botra pa sta bila Štefan Kanauff in Marina Pučel.⁵³

Za temi pa sem ugotovil še dva Priberčana, ki sta študirala teologijo. 26. oktobra 1665 je izstavil Henrik Ludvik grof Thurn in Valeassina titulum mensae za Matijo Mežana, 8. junija 1672 pa je izdal mestni svet v Pliberku titulum mensae teologu Matiji Pušu, sinu pokojnega meščana in usnarja Urbana Puša in njegove žene Katarine.⁵⁴

V pismu z dne 30. oktobra 1664 na škofijski ordinariat poroča vikar Stergar še o svoji krivdi v zadevi poroke dveh zakoncev, ki sta bila med seboj v sorodstvu v četrtem kolenu, po cerkveno-pravnih predpisih sta bila bratranec in sestrična. Kakor je bilo že v uvodu povedano, je moral vsak škof po nastopu službe dobiti od papeža pooblastilo, da je smel dispensirati zakonski zadržek sorodstva ali svaštva 3. ali 4. stopnje. Dobili pa so škofje taka papeška pooblastila le za tiste primere, v katerih je bilo dokazano, da sta oba zaročenca revna in si služita kruh z delom svojih rok. Dispenzo tega zakonskega

⁵⁰ KALj., fasc. 157/26.

⁵¹ KALj., fasc. 137/2.

⁵² KALj., fasc. 74/8.

⁵³ KALj., fasc. 45/1.

⁵⁴ KALj., fasc. 47/7.

zadržka bogatih slojev prebivalstva si je pridržal papež sam, ker je bila taka dispenza vezana z visoko takso. V predmetnem primeru se vikar Stergar v pismu opravičuje, da je pomotoma poročil dva zakonca, za katere je naknadno ugotovil, da sta si v sorodstvu. Šlo je za nekega potujočega potepuškega krojaškega pomočnika, ki je hotel že pred tem prevarati patre jezuite v Doberli vasi in komendatorja na Reberci, da bi ga poročili, pa se mu to tam ni posrečilo. V pliberški okolici se je naselil pri kmetu Simonu Studenčniku, faranu župnije Pliberk, in se izdajal za njegovega nezakonskega otroka. Studenčnik je prišel nekega dne z dvema možema v župnišče in vprašal vikarja, ali sme ta klatež, ki se je izdajal za njegovega nezakonskega sina, poročiti neko sorodnico Studenčnika. Vikar Stergar je v dobri veri, da sta ženin in nevesta med seboj v sorodstvu v 5. kolenu, v to privolil in jih je 21. julija poročil. Naknadno se je izvedelo, da je ta klatež prevaril kmeta Studenčnika, vikarja Stergarja in celo svojo lastno ženo, ker je imel že poprej ljubavno razmerje z njeno sestro, ki je z njim pričakovala otroka. Ker se je vse to v javnosti kmalu izve delo in da ne bi prišlo do večjega škandala, je vikar Stergar odredil, da morata zakonca do nadaljnjega živeti ločeno tako dolgo, dokler pride škofijsko dovoljenje za sklenitev tega zakona. Vikar prosi škofa, naj prošnji ugodi, ker so vsi prizadeti farani njegove župnije.

Škofijski ordinariat je na to pismo odgovoril že 4. novembra in je pohvalil vikarja, da je odredil ločeno življenje obeh zakoncev. Naročil pa je vikarju, naj pošlje dokaze o tem, v kakem sorodstvu sta oba zakonca, ali po očetih ali po materah, ker bi bila ločitev zakoncev tembolj potrebna, če bi se izkazalo, da gre za več zakonskih zadržkov.⁵⁵ Kako se je ta zadeva končala, pa iz listinskih virov ni bilo mogoče dognati.

Leta 1664 je umrl škof Oton Friderik grof Buchheim in je novi škof Jožef grof Rabatta prevzel dne 14. septembra 1664 funkcijo najvišjega sodnika ljubljanske škofije.

Kmalu za tem priporoča grof Nikolaj pl. Rosenberg v pismu škofu Rabatti, naj dovoli prodajo neke kmetije, ki je bila v lasti bratovščine Rešnjega telesa v župniji Pliberk, baronu Matiji pl. Lichten, v kar je že privolil pokojni škof Oton Friderik. Škof Rabatta naroča v pismu z dne 3. decembra 1664 pliberškemu vikarju, naj poroča, kaj je pokojni škof v tej zadevi ukrenil in ali se je ta prodaja izvršila v sporazumu z bratovščino ali brez njene vednosti, ali je ta transakcija v korist bratovščini, ali je bila vrednost kmetije precenjena po nepristranskih osebah in ali je sedaj ugoden trenutek za to, da bi ta odprodaja služila pobožnim namenom bratovščine. Ko bo škof prejel te podatke, bo lahko odgovoril grofu Rosenbergu.⁵⁶

Spomladi leta 1666 je v mestu Pliberku izbruhnil zopet hud požar, ki je upepelil tudi župnišče. Vikar Stergar prosi v pismu z dne 22. maja 1666 škofa, naj mu za ponovno zgraditev župnišča spregleda

⁵⁵ KALj., fasc. 67/12.

⁵⁶ KALj., fasc. 67/3.

plačilo letne dajatve kongrue v znesku 50 goldinarjev. Župnišče pa še leta 1668 ni bilo na novo sezidano, ker je vikar Jurij Stergar še 11. maja 1668 naslovil na škofa prošnjo za pomoč pri graditvi župnišča. V zvezi s tem požarom je vikar Stergar dne 16. septembra 1667 poročal škofijskemu ordinariatu, da je bil cerkveni stolp v požaru leta 1666 tako porušen, da ga bo treba do tal podreti in na novo sezidati. V te namene prosi v svojem imenu in v imenu cerkvenih ključarjev, naj dovoli, da prodajo eno podložniško hubo in porabijo izkupiček pri zidavi stolpa. Vikar je dobil tale odgovor sklepa škofijskega konzistorija: Ker so določene visoke kazni zoper tiste, ki odtujujejo cerkveno premoženje, kakor je to predpisal papež Pavel II. in je to potrdil tudi tridenski koncil, se prodaja podložniškega posestva ne more dovoliti. Četudi je res, da je ta kmetija oddaljena od mesta Pliberk tri milje in je cerkvi malo koristna, bi morali za tako prodajo izposlovati dovoljenje papeža in deželnega kneza, kar je zvezano z velikimi težavami. Zato je bolje, da se bo stolp popravljal postopoma iz letnih dohodkov župne cerkve.⁵⁷

16. septembra 1667 se pritoži vikar Stergar pri ljubljanskem škofu, da so začeli pliberški meščani pobirati desetino od zemljišč, ležečih v zunanjem mestnem pomirju, ki so jih imeli več kot trideset let v zakupu, za sebe brez plačila zakupnine, češ da pravica do desetine v smislu veljavnih predpisov po tridesetih letih zastara. Škof je vikarju odgovoril, da se po cerkvenih predpisih desetine ne smejo in ne morejo dajati v zakup za daljšo dobo od trideset let, cerkev pa te pravice ne more izgubiti, ker ne zastara. Zato naroča vikarju, naj najemno pogodbo za prihodnje leto obnovi, če pa ne bi uspel, naj se posvetuje z dobro podkovanim odvetnikom, kaj bi bilo treba storiti, in naj pred vložitvijo tožbe pošlje pooblastilo za tega odvetnika v Ljubljano ali v Gornji grad v podpis.⁵⁸

Iz leta 1667 je ohranjena imenjska vrednost zemljišč, ki so bila v lasti pliberške župnije ter pliberške župne cerkve in njenih podružnic, kakor je bilo vpisano v deželni deski v Celovcu (wieviel Pfundt Herrn Gült ein jede possidiert):

	Funtov	Reparjev	Novčičev
Župnija Pliberk	71	7	8
Župna cerkev	22	1	3
Beneficij sv. Janeza Krstn.	10	5	—
Cerkev sv. Danijela	9	—	2
Cerkev sv. Ulrika	5	1	26
Cerkev sv. Jakoba v Dobu	—	6	9 in ½
Cerkev sv. Jakoba in Valentina v Mežici	8	—	25
Cerkev sv. Jurija	1	2	—
Cerkev sv. Bartolomeja	5	4	—
Cerkev sv. Andreja	2	4	—
Cerkev sv. Magdalene	1	2	—

⁵⁷ KALj., fasc. 67/3 in 67/12.

⁵⁸ KALj., fasc. 67/12.

Obe cerkveni bratovščini Rešnjega telesa in sv. Nikolaja sta bili z župno cerkvijo Pliberk pod eno napovedjo.⁵⁹ Po tej napovedi so potem odmerjali tudi davke in vojaške dajatve (Rüstgeld).

12. februarja 1668 se je pliberški vikar Stergar pritožil zoper vikarja Primuža Peera v Šmihelu, da za leto 1667 še ni poravnal dotacije škofiji in zato tudi sam ne more poslati dolžnega prispevka. Škofijski ordinariat je šmihelskemu vikarju naročil, da plača ta prispevek v roku 14 dni, ker je po vpisu v urbarju pliberške župnije dolžan to storiti, če pa ima zoper pliberški vikariat kake ugovore, naj to stori v predpisanem roku. Ker pa je vikar Peer medtem ugovarjal plačilu in prosil, naj se zadeva prepusti v odločitev sinodi v Gornjem gradu, ki bo obdržana na praznik sv. Doroteje po veliki noči, je škofijski ordinariat izdal dne 17. marca 1668 tale dekret: Ker letos ne bo obdržana sinoda v Gornjem gradu, temveč v Ljubljani, se njegov ugovor ne more upoštevati in se mu v imenu škofijskega ordinariata strogo naroči, da takoj poravna dolžno in dosedaj običajno penzijo škofiji. Pliberskemu vikarju pa je ordinariat izdal istočasno dovoljenje, da izterja ta dolg in tudi stroške eksekucije potom rubeži s pomočjo posvetnih oblastev, če bi bilo to potrebno.⁶⁰

V začetku leta 1667 je umrl pliberški kaplan Grilc. Za njegovo mesto je prosil duhovnik Martin Zlebnik, ki ga pa škofijski ordinariat ni nastavil, temveč mu naročil, naj prosi za vikariatsko mesto pri stolni cerkvi v Ljubljani. Za kaplansko mesto Grilca se je potegoval tudi drugi mestni kaplan v Pliberku Jurij Riedl in prosil, da bi smel opraviti v Gornjem gradu izpit iz dušebrižništva. Škofijski ordinariat je njegovi prošnji ugodil in naročil škofijskemu komisarju v Gornjem gradu, naj ga on in najstarejši gojenec Marijanišča izprašata in mu iz data potrdilo z veljavnostjo do prihodnje vizitacije župnije Pliberk.⁶¹

Dne 16. januarja je izdal škofijski urad v nekem sporu navodilo, da cerkvenega premoženja ne predstavljajo niti župnik niti cerkveni ključarji sami, temveč predstavljajo v cerkveno-zemljiških sporih prvo instanco po starih običajih ljubljanske škofije složno in skupno župnik in cerkveni ključarji.

1. marca 1670 je tožil Jakob Pevc, bivši kaplan v Pliberku in sedanjí kaplan in spovednik pri ljubljanskih nunah, pliberškega kaplana Mihaela Stergarja na plačilo polletne kolekture v znesku 47 goldinarjev 8 krajcarjev. Škofijski ordinariat je izdal Mihaelu Stergarju dekret, da poravna v enem mesecu svoj dolg, v nasprotnem primeru bo kazensko poklican v Ljubljano in bo tu kontumaciran, dokler ne poravna dolga. Kaplan Mihael Stergar in njegov brat pliberški vikar Jurij Stergar nista bila med seboj v dobrih odnosih. Vikar je svojemu bratu kaplanu očital, da prepogosto zahaja v družbo pliberških meščanov in da živi lahkomiščno. Vikar Stergar je zaradi tega dne 10. oktobra 1671 predlagal škofijskemu ordinariatu, naj brata Mihaela sprejmejo v Marijanišče v Gornjem gradu, da se bo v starosti naučil tistih disci-

⁵⁹ KALj., fasc. 80/9.

⁶⁰ KALj., fasc. 67/12.

⁶¹ KALj., fasc. 67.

plin, ki se jih v mladosti ni naučil. Škofijski ordinariat je vikarju Stergarju odgovoril takole: Več je vredno dobro razumevanje v skupnosti kot oseba enega nepopoljšljivega človeka; da ne bi pokvaril s svojimi slabimi lastnostmi vse črede, se prošnji vikarja razumljivo ne more ugoditi. V sporu med Jakobom Pevcem in Mihaelom Stergarjem v zadevi plačila dolžne kolekture pa je prišlo na razpravi pred škofijskim konzistorijem v Ljubljani dne 18. septembra 1670 do poravnave, po kateri se je toženec obvezal, da poravna svoj dolg v živilih in sicer 16 in pol mernika pšenične moke in 35 mernikov ovsu.⁶²

20. januarja 1673 je vikar Stergar poročal generalnemu vikarju ljubljanske škofije Filipu Terpinu v zadevi dveh parov zaročencev, ki so prosili za dispenzo zakonskega zadržka krvnega sorodstva. V prvem primeru je šlo za dve osebi iz kmečkih krogov, Vida Gradišnika in Marijo Riva, ki sta bila med seboj v 4. oziroma v 3. kolenu v sorodstvu. Kot razlog za poroko je Gradišnik navajal, da je dobrega vedenja in marljiv in da ima dobro kmetijo, ki jo namerava podariti nedeti kot doto, nevesta pa je revna brez premoženja. V drugem primeru pa je šlo za otroke pliberških meščanov. Klement Jamnik je bil zaročen z Marijo Vernar, ki je v pričakovanju sklenitve zakona postala z njim noseča. Poroko pa je preprečil nedostojen mladenič Jožef Puglič, ki je pomotoma tudi enkrat spolno občeval z imenovano Marijo, ker ni vedel, da je bila zaročena s Klementom Jamnikom. Klement Jamnik in Jožef Puglič sta bila v krvnem sorodstvu 4. kolena, bila sta torej bratranca. Tudi Marija je mislila, ko je prišel Puglič ponoči k njej, da to ni nihče drug kot njen zaročenec Jamnik, s katerim je bila vajena večkrat spolno občevati. Po izvršenem dejanju je pomoto prva opazila Marija ter je vsa ogorčena in nestrpljiva začela kričati in je jokaje zapustila sobo. Vikar Stergar je bil dal poklicati predse vse tri imenovane osebe in jih je v navzočnosti duhovnika Valentina Castallanija ter še dveh prič zaslišal. Vsi trije so pripravljani pod prisego izjaviti, da se je vse to zgodilo po pomoti in so prosili, naj bi se v izogib javnega škandala izdala čimprej dispenza zakonskega zadržka sorodstva 3. kolena, da bi mogla zaročenca skleniti zakonsko zvezo. Generalni vikar je na ti dve prošnji odgovoril, da se bo v prvem primeru izdala dispenza, čim bo vikar predložil dokaze o stopnji sorodstva. Za drugi primer pa je generalni vikar dal pojasnilo, da v tem primeru ni potrebna nikaka dispenza, ker je v primerih spolnega občevanja potrebna dispenza le med sorodniki iz 1. in 2. kolena krvnega sorodstva (sic!).⁶³

Leta 1669 se je zopet vršila vizitacija župnije Pliberk. Vizitacijski zapisnik nam prikaže tole: Poklicani cerkveni ključarji Bartolomej Figon, Matija Guethold, Simon Kocianič, Bartolomej Anhuber, Tomaž Guetman in Matija Mohar so se pritožili, da se ob nedeljah služba božja prepozno začneja. Zaslišani vikar Jurij Stergar je izjavil, da je rojen v mestu Kranj, star je 55 let in 28 let duhovnik. Služboval je vedno v območju ljubljanske škofije in to dve leti v Svibnem, nato je bil

⁶² KALj., fasc. 67 in 87/56.

⁶³ KALj., fasc. 73.

7 let vikar mesta Slovenj Gradec in 18 let v Pliberku. Študiral je logiko s kazuistiko. Njegovo življenje in obnašanje je vzorno in je dober pater familias. Pogorelo župnišče je dal lepo popraviti, da je njemu v čast in prijetno bivališče za goste. Tudi cerkev lepo popravljajo razen zidave novega stolpa. Zakristijo in svete posode vzdržuje vikar v največji čistoči. Pri sebi ima mater, sestro in nečake. Župnija šteje 4432 duš; za veliko noč so prejeli vsi obhajilo razen ene osebe, gospoda Crucigerja pl. Staudach, za katerega se ne ve, kje se je izpovedal. Dohodki župnika so razvidni iz urbarja, ki je shranjen v Gornjem gradu. Vikar Stergar ima v posesti tudi beneficij sv. Janeza Krstnika, ki mu donša letno 200 goldinarjev dohodka. Meščani so naslovili na vladarja pismeno prošnjo, naj bi jim dovolil, da oni predlagajo beneficiata v primeru smrti prejšnjega za imenovanje. Škof izjavi, da je proti temu in bo prosil cesarja, da da pravico do predlaganja novega beneficiata njemu, ker bi meščani, če bi dobili tako pravico, to izkoristili sebi v prid in ne v prid cerkvi. Pri župniji Pliberk sta stalno nameščena dva kaplana. Vsak izmed njiju upravlja en del župnije s celebriranjem maš, pridiganjem in oskrbovanjem zakramentov. Njihovi dohodki obstajajo iz bire tako, da daje vsak kmet dogovorjeni del mernika pšenične moke in pol mernika ovsu, in iz štolnine za cerkvena opravila, in pride vsak kaplan na letni dohodek 100 zlatnikov. Hrano jima daje vikar. Prvi kaplan je Mihael Stergar, rodni brat vikarja, ki je bil že večkrat vizitiran. Svojo službo opravlja dobro, sicer je bil poprej na glasu, da je pokvarjen, sedaj se je pa poboljšal, kakor so to potrdili meščani sami ter cerkveni ključarji. Drugi kaplan je Jurij Riedl, pliberški domačin, star 29 let, duhovnik je štiri leta, od tega je bil eno leto in en četrt uslužben pri grajski kapeli, sedaj je drugo leto pliberški kaplan. Titulum mensae je prejel od mesta Pliberk. Je dober, pameten in ljubezniv mož in svojo službo opravlja v zadovoljstvo vseh. Vizitator je na koncu še naročil vikarju Stergarju, naj začenja ob nedeljah službo božjo ob 7. uri, ker so meščani za to prosili.⁶⁴

V drugi polovici 17. stoletja je še cela vrsta mladeničev iz Pliberka in okolice začela študirati in se posvetila duhovniškemu poklicu. 8. septembra 1654 je izstavil vikar Jurij Stergar krstni list za Gregorja Miheliča, sina pliberškega učitelja Jakoba Miheliča in njegove žene Helene. Rojen je bil 7. februarja 1630, krščen po kaplanu Sebastijanu Pichlerju, botra sta bila Pankrac Vrabeš in Uršula Maher. 19. junija 1666 je postal duhovnik Pliberčan Andrej Porthaus, star 24 let, ki je študiral retoriko v Judenburgu in za katerega je prošt v Spodnjem Dravogradu prosil za izpust iz ljubljanske škofije, ker je imel v Dravogradu obljubljen beneficij. Leta 1665 sta postala duhovnika dva Pliberčana, in sicer Andrej Laure, ki je moral prositi za dispenzo za to, ker je štiri leta prekinil svoj študij, in Gregor Gradišnik, star 26 let, ki je postal diakon v Solnogradu leta 1663. Tu naj bo mimogrede omenjeno, da je leta 1664 postal duhovnik Primož Stergar, brat pliberškega vikarja Jurija Stergarja in pliberškega kaplana Mihaela Stergarja, torej že

⁶⁴ KALJ., fasc. 21/16.

tretji član družine Stergar iz Kranja, ki se je posvetil temu poklicu. 23. decembra 1675 je prejel tonzuro in štiri nižje redove 23-letni Urban Shlap, Pliberčan, ki je v Celovcu absolviral filozofijo in sedaj študira že drugo leto teologijo, 12. decembra 1692 je bil izprašan za diakona Pliberčan Andrej Schneider, rojen 14. oktobra 1672, ki je končal v Celovcu humanistiko in filozofijo in je sedaj tretje leto slušatelj teologije. 14. marca 1695 pa je napravil izpit za subdiakona Pliberčan Jožef Windisch, star 24 let, ki je prejel titulum mensae od mesta Šent Vid. Leta 1677 je prejel nižje redove in tonzuro 21-letni Pliberčan Jurij Schrienz, subdiakon pa 24-letni Pliberčan Jakob Rudolf, ki mu je dalo mesto Muta na Spodnjem Štajerskem titulum mensae. Leta 1675 je bil posvečen v duhovnika Urban Slap, sin umrlega pliberškega meščana Simona Šlapa, rojen leta 1650, ki je študiral filozofijo v Celovcu in nato tri leta kazuistiko ravnotam. Titulum mensae mu je dalo mesto Šent Vid ob Glini dne 1. februarja 1673. Glede obnašanja v življenju in njegovega značaja ga je priporočala kongregacija v Celovcu.⁶⁵

Vikar Jurij Stergar je imel v začetku svojega službovanja v Pliberku nekaj nevšečnosti, kar je razvidno iz tehlne sinodalnih zapisnikov: Na sinodi v Gornjem gradu leta 1653 so se pritožili Jurij Marin in njegovi bratje iz Šent Danijela, da je vikar Stergar po smrti njihovega stoletnega očeta Štefana zahteval plačilo posmrtnine (Sterberecht) od kmetije, ki je »eine freigestiftete Huben«. Sinoda je razsodila, da vikar, ki sicer zasluži pohvalo, ker ščiti cerkveno premoženje, ne more zahtevati laudemiuma od hube, ki spada pod deželno oblast. Na sinodi v Gornjem gradu leta 1655 pa je bil vikar Stergar naznanjen, da je zahteval za pogreb samomorilca Caraduzija 60 imperialov. Na tej sinodi je vikar Stergar prosil tudi za dovoljenje, da bi smeli kaplani, ki hodijo ob nedeljah in praznikih maševati k podružničnim cerkvam, vršiti pri teh cerkvah poroke. Na sinodi leta 1659 pa je vikar Stergar poročal, da živi v Pliberku že 14 let oseba, ki se noče izpovedati, ki je še vedno heretik in ga ni mogoče izpreobrniti. Nadalje poroča o nekem zakonu, kjer žena noče z možem spolno občevati. Kaj je sinoda v teh primerih sklenila, pa iz zapisnikov ni razvidno.⁶⁶

Okoli leta 1670 je začel takratni lastnik gradu in gosposčine Pliberk Franc Ludvik grof Thurn-Valesassina blizu cerkve naše ljube gospe v Nonči vasi na griču, imenovanem Holmec, zidati cerkev Božjega groba. 18. avgusta 1676 prosi grof Thurn v pismu škofa Jožefa Rabatto, naj dovoli nadaljevanje zidave cerkve Božjega groba, ker ni že poprej prosil za to cerkveno dovoljenje. Če tega dovoljenja ne bo dobil, bo vse zopet podrl. V pismu je tudi prosil, da bi se smelo do posvetitve cerkve brati svete maše pri stranskih vratih. 9. avgusta 1678 poroča grof Thurn škofu Rabatti, da je cerkev, ki jo je dal graditi pri Svetem grobu, dograjena in prosi za dovoljenje, da bi se smela vršiti v cerkvi služba božja. Škof je napisal na prošnjo lastnoročno pripombo: »fiat

⁶⁵ KALj., fasc. 45/1, 47/8, 26/18 in 89/53.

⁶⁶ KALj., fasc. 41/9 in 41/12.

decretum et datur licentia debitis conditionibus«. Pa šele leta 1680 je bilo na ponovno prošnjo grofa Thurna izdano od strani škofa definitivno dovoljenje za zgraditev cerkve Božjega groba. Z dekretom z dne 4. oktobra 1680 je škof izdal poleg dovoljenja za izgradnjo »bazilike ad S: nimirum Sepulcrum prope Einerstorff« svojemu vikarju mesta Pliberk in komisarju tega okrožja Juriju Stergarju pooblastilo, da ob navzočnosti svojih faranov, pa le iz mesta, ne tudi ostalih faranov (zaradi nevarnosti infekcije, ker je takrat v Pliberku in okolici razsajala kužna bolezen), vzida po ritualu rimskih predpisov temeljni kamen. Istočasno je škof v tem dekretu naročil svojemu vikarju, naj zvesto izvršuje vsa cerkvena opravila pri procesijah in drugih prilikah sezidane cerkve, to pa le po pisemnih odredbah škofa ali generalnega vikarja. Kar se tiče pravice patronata, bo škof odločil, čim bo pri tej cerkvi ustanovljen beneficij.⁶⁷

Škof imenuje novo zgrajeno cerkev baziliko. Ta cerkev je po svoji velikosti in po svoji pokrajinski legi res veličastna. Zanimivo je tudi, da je bil temeljni kamen vzidan šele po izgraditvi cerkve. Tu naj bo še omenjeno, da koroški zgodovinar Gotbert Moro pri opisu župnije Pliberk meni, da so podružnično cerkev Božjega groba pri Nonči vasi sezidali leta 1761 pliberški meščani. Moro citira tudi vir, kje je dobil te podatke (Ginh., 7, str. 66). Ta podatek zgodovinarja Mora pa je ovržen z mojimi listinsko dokazanimi ugotovitvami, da je cerkev Božjega groba dal sezidati med leti 1670 in 1680 pliberški grof Franc Ludvik Thurn-Valesassina.⁶⁸

Kakor je že zgoraj pripomnjeno, je leta 1680 razsajala v mestu Pliberk in okolici huda kuga, ki je imela za vikarja Jurija Stergarja neprijetne posledice. 15. septembra 1680 piše koroški deželni glavar, tudi kastelan in upravitelj vojvodine Koroške, pliberškemu vikarju tole: Ugotovljeno je, da hodijo pliberški kaplani, ki pomagajo inficiranim osebam v mestu z bogoslužnimi opravili, izven mesta in tam opravljajo službo božjo med zdravimi ljudmi. S tem prenašajo kugo med zdrave osebe. Če se bo to še dogajalo, bo izdan mestnim stražam ukaz, naj privedejo kaplane s silo nazaj v mesto, kadar bi ga zapustili. Koroška deželna vlada je dolžila vikarja Stergarja, da je on kriv, če hodijo kaplani izven mesta podeljevati zakramente na kugi obolelim osebam v Mežici, Šent Danijelu in Libučah. Zaradi teh obdolžitev je ljubljanski škof odstavil Jurija Stergarja z vikariatskega mesta v Pliberku. V zvezi s to odstavitvijo je takratni zastopnik ljubljanske škofije v Celovcu Wolfgang Amadeus Wöllacher pisal dne 10. julija 1681 škofu Jožefu Rabatti, da prevzame krivdo v zadevi odrejanja cerkvenih opravil v okuženih krajih župnije Pliberk na sebe. Sodnik in mestni svet mesta Pliberk pa v pismu z dne 11. julija 1681 prosita škofa, naj pusti vikarja Stergarja, ki že več kot 30 let uspešno upravlja župnijo, na njegovem mestu. Škof je prošnji ugodil, ker nahajamo Jurija Stergarja do njegove smrti na vikariatskem mestu v Pliberku.⁶⁹

⁶⁷ KALj., fasc. 85/32 in 142/22.

⁶⁸ Gotbert Moro, l. c. str. 139 in KALj., fasc. 21/2.

⁶⁹ KALj., fasc. 85/42.

V začetku leta 1686 je začel vikar Stergar bolehati, kar izvemo iz pisma Andreja Navodnika, nadžupnika in škofijskega komisarja v Starem trgu pri Slovenj Gradcu tedanjemu generalnemu vikarju ljubljanske škofije Marku baronu Rosettiju, v katerem poroča, da pliberški vikar prosi, naj bi se mu dodelilo za pomoč pri opravljanju cerkvenih opravil nečaka Blaža Kilerja. Navodnik omenja v pismu, da Kiler ni prijatelj grofa Cezarja Thurna in drugih plemenitašev, zato prosi škofa, naj s tem imenovanjem počaka, dokler bo ugotovljeno, ali se je Kiler s plemenitaši pobotal. Kiler potem res ni dobil kaplanskega mesta v Pliberku, ker je vikar Stergar v pismu z dne 20. aprila 1690 ponovno prosil škofa, naj mu dodeli nečaka Kilerja za kaplana, ki ga priporoča tudi pliberški grof v posebnem pismu. Pa tudi tokrat pliberški vikar ni uspel. Za kaplana v Pliberk je bil imenovan Matija Škof, Blaž Kiler pa je dobil kaplansko mesto v Starem trgu. 19. maja 1690 poroča novi nadžupnik v Starem trgu Janez Jurij Ernst škofijskemu ordinariatu, da je kaplana Matijo Škofa uspešno izprašal.⁷⁰

V pismu z dne 30. junija 1687, naslovljenem na generalnega vikarja barona dr. Janeza Marka Rosettija v Ljubljano, se je pliberški vikar Stergar pritožil zoper upravitelja pliberške gosposčine, da dela raznim cerkvenim ustanovam škodo in krivico, kakor npr.: Gosposčina Pliberk je dajala vsako leto pliberškemu vikarju en voz sena, sedaj pa že dve leti tega noče več dati. Šmihelski vikar je imel pravico, da vzame vsako leto v planini les za kurjavo, sedaj pa gosposčina tega ne dovoljuje več. Gosposčina hoče biti sodna instanca nad vsemi cerkvenimi podložniki, jih citira in kaznuje, ne da bi o tem obveščala duhovščine. Gosposčina Pliberka si lasti lastništvo nad cerkvenimi njivami in je mnenja, da zadostuje, če prejemajo cerkve od njiv zakupnino, zemlja pa da je last gosposčine in da lahko z njo po mili volji razpolaga. Ko so v šmihelskem župnišču imeli godce, je gosposčina Pliberka dala na župnijska vrata nabiti poziv, da morata priti hlapec in dekla na zaslišanje v grad; ker nista prišla, je dala gosposčina hlapca, ko je delal na njivi, aretirati. Pliberški grajski upravitelj je v podružnični cerkvi župnije Šmihel v Večni vasi dal pregledati cerkvene račune brez navzočnosti šmihelskega vikarja, kar je v nasprotju s cesarskimi generalijami in je v navzočnosti večjega števila oseb dal nesramne izjave, da bo v bodoče pri pregledovanju cerkvenih računov grof sedel pri mizi, ljubljanski knezoškof pa pod mizo. Isti upravitelj je ozmerjal z žaljivkami župnika v Vogrčah in ga v pismu dolžil laži. Pri cerkvi sv. Jakoba v Mežici je ta upravitelj dal poklicati Gregorja Kužnika zaradi izvršenega zakonoloma pred sebe in ker ni prišel, je dal temu podložniku na cerkvenem zemljišču zapleniti dva vola in jih odpeljati v Pliberk. Kaj je škofijski ordinariat v teh zadevah ukrenil, pa iz ohranjenih listin ni razvidno.⁷¹

Leta 1690 se je vršila vizitacija pliberške župnije in je prejel vikar od škofijskega ordinariata tole odločbo: Vrata pokopališča se naj po-

⁷⁰ KALj., fasc. 114/4 in 157/58.

⁷¹ KALj., fasc. 114/4.

pravijo, da se živina ne bo mogla pasti na posvečenem prostoru. Vikar naj nadzoruje kaplana, da ne bo hodil v mesto k meščanom na obede (sic!). Po starem običaju naj se vrši služba božja ob nedeljah poleti ob 8. uri, pozimi pa ob 9. uri. Jutranji mašnik pa naj mašuje pozimi ob 7. uri, poleti pa ob 6. uri. Dovoljeno je bilo, da podružnične cerkve pomagajo pri zidavi porušenega glavnega stolpa z zneskom 70 goldinarjev; ta znesek se naj tako razdeli, da ne bo ena cerkev bolj obremenjena kot druga.⁷²

Iz tega sledi, da cerkveni stolp pliberške župne cerkve, ki je bil pri požaru leta 1666 porušen, leta 1690 še ni bil dograjen.

14. februarja 1691 je nadžupnik in škofijski komisar v Starem trgu pri Slovenj Gradcu Janez Jurij Ernst poročal škofiji, da je pliberški vikar Jurij Stergar umrl in da je njegovemu nečaku B. Killerju naročil, naj ob prazniku sv. Jurija pride v Pliberk zaradi ureditve zapuščine. O tej zapuščini se je potem razvila med župnikom Ernstom in škofijskim ordinariatom obširna korespondenca. V pismu z dne 28. maja 1691 omenja nadžupnik Ernst že novega pliberškega vikarja Andreja Krivica. Za pliberško župnijo sta se potegovala med drugimi tudi kaplan Kumeš v Celovcu in vikar v Šmihelu Riedl. Vikar Riedl je bil po smrti vikarja Stergarja prezentiran od deželnega kneza za beneficij sv. Janeza Krstnika v Pliberku in ga tudi dobil v posest. Ko je beneficij Jurij Riedl v začetku leta 1696 umrl, je bil na njegovo mesto prezentiran duhovnik Andrej Rabinger in je prejel ljubljanski škof od cesarja dne 29. februarja 1696 nalog, da ga investira na to mesto.⁷³

Dne 4. septembra 1696 je bila izvršena zopetna vizitacija župnije Pliberk. Vizitator je zabeležil v svoj zapisnik med drugim sledeče: Cerkevna ključarja Jurij Rabinger in Blaž Rumpler sta oba pliberška meščana, prvega je postavil na to mesto magistrat in je v službi dve leti, drugega pa je pred enim letom imenoval vikar. Učitelj je Jožef Riedl, ki je v tej službi okoli 17 let. Nastavil ga je pokojni vikar Stergar. Za plačo prejema 24 goldinarjev od vikarja in ravno toliko od magistrata, 4 goldinarje dobiva od cerkve in nekaj honorarja od dečkov, ki jih poučuje. V nedeljah mora pomagati pri verouku, ki traja od 2. do 3. ure popoldne. Učitelj se je pritožil, da ga ne kličejo k pogrebu, zaradi česar so prejudicirani njegovi dohodki na stoli. Vizitator je odločil, naj ta spor reši vikar. Pri opisovanju duhovščine je vizitator zabeležil tole: V Pliberku živi duhovnik Markus Skok, star 56 let, ki je končal gimnazijo v Celovcu in teološke študije v Gradcu ter bil ordiniran na naslov samostana v Marenbergu. Duhovnik je 54 let. Cerkveni ključarji mu plačujejo letno 64 goldinarjev iz ustanove Gregorja Jurančikarja, stanuje pa v hiši pokojnega vikarja Riedla, ki je zapustil to hišo kot ustanovo za upokojene duhovnike, vzdrževati pa morajo to hišo pliberški meščani. Prvi kaplan je Andrej Bittner, doma iz Radovljice, ki je študiral gimnazijo v Ljubljani, filozofijo in teologijo pa v Celovcu; ordiniran je bil v Ljubljani na naslov gosposčine Žusem.

⁷² KALj., fasc. 166/1.

⁷³ KALj., fasc. 162/7.

Duhovnik je štiri leta, od tega 9 mesecev kot gojenec marijanišča v Gornjem gradu, 9 mesecev je bil kaplan v Šent Pavlu, sedaj je tri leta v Pliberku. Na biri dobiva 38 mernikov pšenične moke in 30 mernikov ovska, kar je prejšnje leto prodal za 100 imperialov. Za sire dobiva 12 goldinarjev, za krste od tistih, ki dajejo biro, 6 krajcarjev, od ostalih po 12 krajcarjev; pri cerkvi sv. Jakoba v Mežici dobiva od krsta 6 krajcarjev in pol merice ovska, od poroke pa 12 krajcarjev. Drugi kaplan je Jožef Krivic, Ljubljančan, star 32 let, ki je končal humanistične študije v Ljubljani, filozofijo in bogoslovje pa je študiral v Gradcu. V duhovnika je bil posvečen v Šent Andražu v Labotski dolini na naslov mesta Ljubljana. Duhovnik je 4 leta, prvo leto je bil v Gradcu, pol leta v Ljubljani, pol leta pri zasebniku Juriču, nato dve leti v Gornjem gradu in sedaj je pol leta v Pliberku. Ima dohodke od kolekture, kar mu zadošča, in ima vse druge pravice kakor prvi kaplan. Prebiva v kaplaniji, hrano pa dobiva v župnišču. Naročeno mu je bilo, da mora dajati novoporočencem zajtrk in jih šele nato poročiti. Vikar je Andrej Krivic, Ljubljančan, star 37 let, ki je končal filozofijo v Gradcu, teologijo pa v Ljubljani, kjer je bil ordiniran na naslov samostana Marije Device v Kostanjevici. Duhovnik je 11 let, od tega je bil prvih 6 mesecev v Ljubljani, nato je, poslan od škofa, potoval v Francijo, kjer je ostal pet let in nekaj mesecev pri baronu Rauberju v Steinhartu, sedaj pa je šesto leto vikar v Pliberku. Nima nobenega drugega beneficija, župnija pa mu donša letnih 400 goldinarjev dohodkov, stola pa 100 imperialov. Pri fari je 10 podružnic ter tri bratovščine in sicer sv. Rešnjega telesa, Rozarije in sv. Nikolaja. Obhajilo je prejelo okoli 4000 oseb, faranov pa je okoli 5000.⁷⁴

Po smrti Andreja Rabingerja, beneficiata beneficija sv. Janeza Krstnika v Pliberku je bil s pismom cesarja Karla VI. z dne 12. septembra 1714 prezentiran na to mesto pliberški kaplan Bartolomej Macher.⁷⁵

Po smrti vikarja Andreja Krivica je zasedel mesto vikarja župnije Pliberk leta 1725 Franc Leopold pl. Schlangenberg, za njim pa leta 1765 Franc Jožef pl. Aichlburg.

V uvodu je bilo povedano, da so morali župniki in vikarji prinesiti na vsakoletno sinodo v Gornjem gradu s seboj pismeno poročilo o gibanju prebivalstva svoje župnije za preteklo leto. V tem poročilu so morali biti navedeni tile podatki: Število faranov, ki so tisto leto opravili velikonočno obhajilo (communicantes) in število faranov, ki še niso bili obvezani priti k obhajilu (non communicantes, to je bila mladina do 12 let), nadalje podatke o krstih, porokah in pogrebih dotičnega leta.

V naslednjem bodo na tabeli prikazani ti statistični podatki o gibanju prebivalstva pliberške župnije za tista leta, za katera sem našel taka poročila v kapiteljskem arhivu ljubljanske nadškofije:

⁷⁴ KALj., fasc. 166/2.

⁷⁵ KALj., fasc. 38/54.

Letnica	Communi- cantes	Non communi- cantes	Skupaj	Rojstva	Poroke	Umrli
1665			4633			
1669			4432			
1696			ok. 5000			
1705	2000			153	23	48
1708	2700			149	38	53
1710				149	32	67
1713	2800			143	28	42
1714			4000	103	31	125
1715			ok. 3800	73	18	455
1716			3600	137	44	88
1718			3800	149	33	79
1719			3800	219	54	142
1721			ok. 3800	151	36	43
1723			3800	134	29	55
1741	3842	1100	4942	137	34	191
1747	3584	1000	4584	134	29	55
1750	3682	1008	4690	147	36	46
1752	3599	910	4509	146	40	80
1754	3199	1000	4199	170	34	51
1757	2650	950	3600	117	39	52
1759	2935	530	3465	126	21	95
1761	2956	1243	4199	129	40	57
1764	2492	696	3188	96	28	82
1765	2666	536	3202	115	23	113
1766	2688	654	3342	104	18	56
1767	2466	721	3187	96	29	92
1768	2434	805	3239	91	30	101
1769	2863	731	3594	115	39	77

Medtem ko ne moremo smatrati, da so podatki o skupnem številu prebivalstva povsem točni, ker je moral vikar razdeliti prebivalstvo po cerkvenih navodilih v communicantes in non communicantes, smemo sklepati, da so navedeni podatki o rojstvih, porokah in smrtih točni, ker so morali župniki in vikarji te podatke vpisovati v matične knjige. Iz tabele razberemo, da je imela župnija Pliberk ob koncu 17. stoletja okoli 5000 prebivalcev. Leta 1715 je razsajala v mestu Pliberk in okolici huda kuga, ki je terjala tisto leto 455 smrtnih primerov. Zanimivo je namreč vikarjevo poročilo na sinodi o teh smrtnih primerih. Naravne smrti je umrlo 61 oseb, zaradi kuge pa 394, od tega v mestu Pliberk 236 oseb, na podeželju pa 97. Ker je bivalo v mestu Pliberk v tistem času največ 600 ljudi, je za posledicami kuge umrla v mestu skoro polovica prebivalstva. Le počasi si je prebivalstvo opomoglo od posledic kuge, ker izkaže statistika šele v letu 1741 zopet 4942 skupnega števila faranov. Po letu 1755 pa se je število faranov župnije Pliberk zmanj-

šalo za približno eno tretjino, ker so v Mežici in Šent Danijelu nastale samostojne župnije.

Najbolj zanimivi pa so statistični podatki iz leta 1754.⁷⁶ V tem letu so namreč vikarji morali poslati škofijskemu ordinariatu imenski seznam vseh faranov s podatki o bivališču, spolu, starosti in poklicu vsakega posameznika. Po starosti so razdelili prebivalstvo v tri skupine, v prvi so bili otroci od 1. do 7. leta, v drugi mladina od 7. do 12. leta in v tretji vse ostalo prebivalstvo. V mestu Pliberk samem je prebivalo leta 1754 711 oseb in sicer v 1. skupini 104, v drugi 91 in v 3. skupini 516 oseb. Od teh 516 odraslih oseb je bilo okoli 90 meščanov, ki so imeli tele poklice: 1 ranocelnik (pader), 1 belilec platna (Weissgärber), 1 medicar, 5 usnjarskih mojstrov, 2 mizarska mojstra, 5 zidarskih mojstrov, 12 gostilničarjev, od katerih so nekateri označeni le za točilce piva in so verjetno tudi sami varili pivo, 9 krojaških mojstrov, 2 ključavničarska mojstra, 9 tkalskih mojstrov, 3 mestni muzikantje, 2 lovca, 5 mestnih tesarskih mojstrov, 5 mesarskih mojstrov, 9 čevljarskih mojstrov, 2 sodarja in tesarja, 1 sedlarski mojster, 3 barvarski mojstri, 1 varilec piva, 1 jermenarski mojster, 1 trgovec z belo posodo (Weissgeschirrhändler), 1 podkovski mojster, 4 pasarski mojstri, 2 klobučarska mojstra, 1 glažutar in 1 krznar.

Mestni sodnik je bil leta 1754 Jožef Leikauff, ranocelnik v Pliberku, star 57 let. Njegova družina je obstajala z žene Terezije, stare 52 let in sina Ivana, starega 16 let, ki se je učil pri očetu ranocelništva. Od služinčadi so v seznamu navedeni kuharica Terezija, stara 18 let, prvi konjski hlapec Kašpar, star 28 let, volovski hlapec Blaž, 38 let, pastir Janez, 15 let, vajenec Jožef, star 17 let, kravja dekla Minka, stara 40 let in svinjska dekla Elizabeta, stara 42 let. V njegovi hiši je stanoval še Ivan Sayerl, meščan in belilec platna, star 52 let in njegova mati vdova Ana, stara 65 let. Prebivalce hiše mestnega sodnika sem podrobneje navedel, ker nam postane jasno, da so meščani v tej dobi imeli poleg obrti še lastna poljedelstva in se s temi pridelki preživljali, ker nisem v seznamu ugotovil niti enega trgovca z živili.

Mestnik župnik je bil vikar Franc pl. Schlangenberg, star 63 let. Kaplana sta bila Urban Tarmon, star 53 let in Martin Papler, star 38 let. Razen teh treh duhovnikov sta bivala v mestu še cesarski beneficiat Lavrencij Jausch, star 73 let in jutranjemašnik Jurij Skuegg, star 35 let. Cerkovnik je bil Florijan Wriz, meščan in krojaški mojster, star 38 let, organist pa Mihael Varušek, star 42 let, ki je imel ženo Ano Marijo, staro 40 let in otroke Ano, 13 let, Janeza, 10 let, Terezijo, 8 let in Feliksa, 6 let.

Med uradnimi osebami, ki so prebivale v mestu, naj navedem Davida Marxa, mestnega pisarja (Stattschreiber), Ahaca Krešeja, meščana in valpta (Burger und Landbot), Bartlmeja Steinhausserja, meščana in predstojnika urada (Burger und Amtman) in Janeza Gutterniga, sodnega in mestnega služitelja (Gerichts und Stattdiener). V pliberškem gradu oziroma v grajskih poslopih so prebivali Jurij Tierkh.

⁷⁶ KAŁj., fasc. 117/5.

upravitelj gosposčine Pliberk (Pfleger der Herrschaft Bleiburg), star 36 let, Ivan Pibold, nadgozdar (Forstmeister der Herrschaft Bleiburg), star 50 let, samski in njegova 90 let stara mater ter Maksimilijan Koper, pisar, star 27 let. V lovski hiši je stanoval lovec Jurij Rader, v sodnijski hiši pa Jožef Drušen, sodni služitelj, star 52 let.

Nadaljnja zanimiva ugotovitev tega seznama so rojstna imena oseb ženskega spola, tudi imena žen meščanov, ki so vpisana po slovenski izgovorjavi, kakor npr. Minka, Mojca, Špela, Lenka in Alenka, Meta ipd. Iz tega sledi, da so meščani, tudi tisti, ki so bili nemškega porekla, poročali Slovenke iz mesta in okolice in da je bila slovenščina poleg nemščine občevalni jezik meščanskih družin v mestu Pliberk.

Na koncu naj bo še prikazano, da so v pliberški farni cerkvi in pri podružnici v Mežici in Šent Danijelu poučevali slovensko mladino v slovenskem jeziku. To izhaja iz poročil vikarja Franca Leopolda Schlangenberga na škofijski ordinariat o gibanju prebivalstva, v katerih navaja tudi podatke o verouku, da prihaja ob nedeljah in praznikih v farni cerkvi k nemškemu verouku do 70 otrok, k slovenskemu pa do 100 otrok, v Mežici in v Šent Danijelu pa prihaja k slovenskemu verouku do 100 otrok. Leta 1761 poroča takole:⁷⁷ »...et etiam traditur doctrina christiana ad ecclesiam parochialem, in qua divina peraguntur Schlavonico idiomate pariter certis diebus dominicis et festivis per annum, ad quam parvuli Schlavonici comparent ad summum centum«, leta 1763 pa poroča takole:⁷⁸ »... Ut etiam traditur doctrina christiana ad ecclesiam parochialem, in qua divina peraguntur Schlavonico idiomate, pariter omnibus diebus festivis et domenicis maxime feria tertia paschalis et in festo S. Michaelis, ad quam magni et parvi comparent ad summum 600: examinantur et remunerantur Schlavonico idiomate...«, to se pravi, da je tretji velikonočni praznik in na praznik sv. Mihaela prihajalo k farni cerkvi do 600 odraslih in otrok, ki so bili izprašani in nagrajeni v slovenskem jeziku.

Tudi cerkveno petje se je vršilo tako pri župni cerkvi kakor pri podružničnih cerkvah v slovenskem jeziku, kar npr. dokazuje tole poročilo pliberškega vikarja: »...Domenica resurrectionis, qua pomeridiano tempore ducitur processio ad filialem S. Andreae in Loybach ubi schlavonico sermone cantantur vesperae«, kar pomeni, da se je na nedeljo Vstajenja vršila v popoldanskem času procesija k podružnici sv. Andreja v Libučah, kjer so se pele večernice v slovenskem jeziku.⁷⁹

*

Kake so bile prilike prebivalstva župnije Pliberk v dobi, ki jo opisujemo, v gospodarskem in socialnem pogledu? V mestu Pliberk samem je živel poseben sloj mestnega prebivalstva, meščanstvo, ki je bilo osebno svobodno, meščani so bili neposredno podložni le mestnemu sodniku, ki so ga volili iz svoje srede, posredno pa je bilo mesto pod-

⁷⁷ KALj., fasc. 148/1.

⁷⁸ KALj., fasc. 150/1.

⁷⁹ KALj., fasc. 129.

ložno deželnemu knezu, ker je bilo mesto Pliberk eno izmed štirih deželno-knežnih mest vojvodine Koroške in je smelo pošiljati svojega zastopnika k sejam deželnega zbora. Meščani so se preživljali z obrtno dejavnostjo, za svoje potrebe pa tudi s poljedelstvom. Hiše in zemljišča so bila njihova last. V mestu samem je živelo 500 do 600 prebivalcev, le za leto 1754 navaja pliberški vikar v prikazanem seznamu 711 oseb. Od teh je bilo okoli 90 meščanov in če prištejemo k tem meščanom še njihove družinske člane, smemo sklepati, da je pripadalo v mestu k meščanskemu sloju okoli dve tretjini prebivalstva, ostalo prebivalstvo pa je spadalo pod mestni proletariat.

Drugačen je bil gospodarski in socialni položaj podeželskega prebivalstva. Kmetje so bili podložniki posvetnih in cerkvenih zemljiških gospodov, zemlja, ki so jo obdelovali, ni bila njihova last, temveč so jo prejeli od zemljiške gosposke v kup ali v zakup. Po velikosti posamezne kmetije so jim potem predpisali zakupnino, davke in naturalne dajatve. Da so mogli oddajati predpisane dajatve v žitu, so morali sorazmerne dele svojega zemljišča posejati s pšenico, ržjo, ječmenom ali ovsom, da so mogli oddajati predpisano število glav perutnine in predpisano število jaje, so morali gojiti perutnino, da so mogli plačevati denarne dajatve, oddajati predpisano število hlebcev sira zemljiški gosposki in nakupovati življenjske potrebščine kakor obleko, obutev ter hišni in kuhinjski inventar, so morali gojiti živino. Živinoreja je bila v teh predelih Koroške v tistih časih glavni vir kmečkih dohodkov. Iz urbarja gosposčine Pliberk iz leta 1570 je, kakor smo v uvodu videli, razvidno, da je okoli 330 podložniških družin — med njimi je bilo le majhno število kočarjev, ki so redili le po eno glavo živine — redilo letno okoli 3200 glav goveje živine in okoli 170 konj. Medtem ko je imela konja le vsaka druga kmetija, odpade na vsako podložniško družino pliberške gosposčine 8 do 10 glav goveje živine. V mejah pliberške župnije pa je živel le manjši del teh podložniških družin, ker so se fevdna zemljišča pliberške gosposčine razprostirala čez ozemlje vseh treh deželskih sodišč, Pliberka, Črne in Guštanja in segala delno čez meje teh deželskih sodišč na sosednjo Štajersko tja do Kamnice pri Mariboru, kjer je imela pliberška gosposčina 8 vinogradniških podložniških družin. V pliberški župniji pa so imele svoja fevdalna zemljišča še druge zemljiške gosposčine, nadalje župna cerkev sama, beneficij sv. Janeza Krstnika pri župni cerkvi in posamezne podružnične cerkve, ki so iz dohodkov teh podložnih kmetij krile svoje potrebščine. Veliko podložniških družin v vseh treh deželskih sodiščih pa je imela tudi gosposčina samostana v Dobrli vasi, ki je bila do konca 16. stoletja v rokah patrov avguštincev, leta 1601 pa so prevzeli gosposčino in opatijo v Dobrli vasi jezuiti, ki so leta 1605 ustanovili v Celovcu semenišče za bodoče duhovnike in ga vzdrževali iz dohodkov gosposčine Dobrli vas, kjer je študiralo tudi mnogo mladeničev iz območij ljubljanske škofije.

Zemljiški podložniki pa so morali razen zgoraj navedenih dajatev plačevati še desetino, ki so jo pobirali v mejah svoje župnije pristojni župni uradi, deloma pa tudi zemljiške gosposke same. V nekaterih

primerih gosposčine Pliberk je v urbarju iz leta 1570 navedeno, da se je desetina razdelila na tri dele, npr. eno tretjino je dobival župni urad Pliberk, eno tretjino gosposčina samostana v Dobrli vasi in eno tretjino gosposčina Pliberk. Taka razdelitev je še bolj ogrožala dajatve podložniških družin. Prebivalstvo pa je bilo socialno ogroženo tudi zaradi mnogih nepredvidenih dogodkov in nesreč, kakor so to bili turški vpadi, razni vojni pohodi, ponavljajoče se kužne bolezni in slabe letine.

Ali je živelo na ozemlju pliberške župnije kaj oseb, ki so spadale pod sloj svobodnjakov (svobodnih kmetov), nisem v meni dostopnih virih mogel ugotoviti. V mestu Pliberk je živela rodbina plemenitih Metnitzev, ki so bili v letih 1584 do 1586 zakupniki gosposčine Pliberk.

Težavne so bile v časih, ki jih opisujemo, tudi zdravstvene prilike prebivalstva. V mestu Pliberk je imel svojo obrt ranocelnik (pader), ki pa gotovo ni bil kos vsem zahtevam mestnega in podeželskega prebivalstva po zdravstveni zaščiti. Mnogo je trpelo prebivalstvo v časih nalezljivih bolezni, saj smo videli, da je leta 1715 postala skoro polovica prebivalstva mesta Pliberk žrtev kuge. Hudo so prizadeli mestno prebivalstvo pogosti požari. Leta 1640 je ogenj uničil polovico mestnih hiš, leta 1666 pa so bile po poročilu kronista upepeljene skoro vse stavbe v mestu in je bil popolnoma porušen stolp župne cerkve, ki so ga morali do tal podreti in še leta 1690 ni bil dograjen.

Končno naj odgovorim še na vprašanje, kake so bile kulturne in narodnostne prilike prebivalstva pliberške župnije med leti 1461 do 1787? Ker so morale podložniške družine noč in dan garati, da so mogle poravnati vse dajatve v denarju in živilih in so morale poleg tega še hoditi na tlako, niso imele niti časa niti volje, da bi se kulturno udeleževale. Ljudje so se izživljali na rodbinskih praznikih, na sejmih, na cerkvenih praznikih in prošenjih pri raznih cerkvah in na romanjih. Tu pa prehajamo na pomen in vpliv, ki ga je imela v tistih časih duhovščina na vse sloje prebivalstva. Ker je bilo, kakor je že v uvodu povedano, vse rodbinsko in zakonsko pravo pod nadzorstvom cerkve, je duhovščina nadzorovala vse moralno življenje svojih faranov, saj so morali župniki in vikarji v svojih letnih poročilih na škofijski ordinariat o gibanju prebivalstva poročati tudi o tem, ali živijo vsi poročeni zakonski pari v župniji v skupnem gospodinjstvu. Ob veliki noči je duhovščina razdelila med farane spovedne listke in so bili vsi farani, stari nad 12 let, obvezani, da pridejo na velikonočno spoved in obhajilo. Tako je imela duhovščina nad vsemi farani nekako duhovno nadzorstvo, dobesedno lahko rečemo, da je pasla duše svojih faranov. Zaradi tega je bilo pod njenim nadzorstvom tudi vso kulturno udeleževanje prebivalstva.

Duhovščina pa je imela tudi neposredno nadzorstvo nad vsem šolstvom. V mestu Pliberk je sicer obstajala ljudska šola, učiteljeve dohodke pa je plačevala do polovice mestna občina, do polovice pa župnija oziroma vikar iz cerkvenih dohodkov. Kakor smo videli, je moral učitelj v nedeljah popoldne prisostvovati tudi verouku, ki ga je v mestu Pliberk obiskovalo do 70 otrok iz mesta in do 100 otrok iz okolice, v Mežici pa do 100 otrok iz okolišev Mežice in Sent Danijela.

V mestu Pliberk so poučevali 70 otrok v nemškem in slovenskem jeziku, 100 otrok iz pliberške okolice in 100 otrok v Mežici pa samo v slovenskem jeziku. Duhovščina je torej morala obvladati slovenščino in so farani pogosto pri namestitvi novih vikarjev in kaplanov sami zahtevali, da bodo imenovani na njihovo župnijo Slovenci, kakor bomo to videli pri opisu ostalih koroških župnij, inkorporiranih ljubljanski škofiji.

Če smemo v dobi, ki jo opisujemo, govoriti o kakem kulturnem udejstvovanju, smemo smatrati za kulturne delavce tiste dobe učitelje, ki so poučevali na pliberški osnovni šoli. Predvsem lahko to trdimo za učitelja Kurmeša, ki je imel visokošolsko izobrazbo in svoje učence poučeval tudi v latinskem jeziku, če so to zahtevali. Iz njegove šole je brez dvoma izšlo veliko število tistih mladeničev iz Pliberka in okolice, ki so med leti 1650 in 1670 postali duhovniki.

S temi ugotovitvami smemo sklepati tudi o strukturi prebivalstva župnije Pliberk po narodnosti. V vsej dobi, ki jo tu opisujemo, torej med leti 1461 in 1787, je bil ves teritorij župnije strnjeno naseljen s Slovenci. Le v mestu Pliberk samem je prebivalo nekaj meščanov, ki so bili nemškega porekla, ki pa so bili po vsej priliki priseljenci iz drugih dežel; avtohtono prebivalstvo mesta Pliberk pa je bilo brez dvoma slovensko. Saj se niti sam Ivan Ambrož grof Thurn, ki je postal leta 1601 lastnik gosposčine Pliberk, ni sramoval svojega slovenskega porekla poleg nemškega. Da je bilo vse prebivalstvo, tudi mestno, slovenskega porekla, nam dokazuje tudi dejstvo, da se je vršilo bogoslužje v pliberški župni cerkvi do leta 1641 le v slovenskem jeziku, šele tega leta so nemško govoreči meščani prosili škofa, naj bi dovolil v župni cerkvi enkrat na teden bogoslužje tudi v nemškem jeziku.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER STADT BLEIBURG-PLIBERK UND IHRER UMGEBUNG

In der vorstehenden Abhandlung wird in der Einleitung die Gründung des Bistums Ljubljana (Laibach) beschrieben (1461, 1462). Die Gründung ist für diese Abhandlung insofern von Wichtigkeit, als zur Dotation des neuen Bistums dem Bistum zehn Kärntner Pfarren einverleibt wurden und zwar die Urfarre St. Michael ob Bleiburg mit den Vikariaten Bleiburg, Schwarzenbach und Globasnitz und der Pfarre Rinckenberg als Dotation für die bischöfliche Mensa, und die Urfarre St. Nikolaus bei Villach mit den Vikariaten St. Ruprecht, Kranzelhoffen, Gattelstal und Lind als Benefizium des bischöflichen Domkapitels. Bald nach der Gründung des Bistums wurde der Sitz der Urfarre St. Michael ob Bleiburg nach Bleiburg verlegt und wurde Bleiburg das führende Vikariat dieses kirchlichen Kreises. Warum wurden diese zwei Kärntner Kirchenkreise von Kaiser und Papst dem Laibacher Bistum einverleibt? Für diesen Entschluss war die Erbschaft nach den Cillier Grafen massgebend, die das Patronat über diese Pfarren ausgeübt hatten, und diese Ansicht auch vom Kärntner Geschichtsforscher Gottbert Moro geteilt wurde.

Im Weiteren werden die Zuständigkeiten des bischöflichen Gerichtes und der einzelnen Vikariate und ihrer Organe besprochen, weiters die Amtssprache der kirchlichen Behörden und die Einteilung der Bevölkerung in Stände.

Im Jahre 1570 setzte der damalige Pfandinhaber des Schlosses und der Herrschaft Bleiburg Baron David Ungnad, Eigentümer des Schlosses und der Herrschaft Sonneg, auf Geheiss des Landesfürsten bzw. der landesfürstlichen Kommissäre der Pfandherrschaften in Klagenfurt ein neues Urbar der Herrschaft Bleiburg auf, in das er neue Vogteigebühren für die der Pfarren untertänigen Bauern einschrieb, das zu langjährigen Zwistigkeiten zwischen der Herrschaft Bleiburg einerseits und dem Bistum Ljubljana und seinen Vikariaten anderseits führte. Mit dem Kaufbrief vom 24. April 1601 verkaufte Erzherzog Ferdinand das Schloss und die Herrschaft Bleiburg dem Hans Ambrosius Grafen und Freiherren von Thurn und zum Creuz um 80000 Gulden, das auch für die damaligen Verhältnisse eine sehr grosse Summe darstellte. Einer seiner Nachfolger, Franz Ludwig Graf Thurn erbaute zwischen den Jahren 1670 und 1680 die Kirche Heiligen Grab bei Einersdorf, zirka zwei Kilometer von Bleiburg entfernt, die mit Einwilligung des damaligen Fürstbischofs von Ljubljana Grafen Rabatta Ende des Jahres 1680 eingeweiht wurde. Der Einweihung durften auf Geheiss des Bischofs nur einige Bewohner der Stadt Bleiburg teilnehmen, da im Jahre 1680 eine Pestseuche unter der Bevölkerung der Stadt Bleiburg und ihrer Umgebung wütete. Eine noch verheerendere Pestseuche überfiel Stadt und Umgebung Bleiburgs im Jahre 1715, der fast die Hälfte der Stadtbevölkerung zum Opfer fiel.

In den Schlusserläuterungen dieser Abhandlung werden die wirtschaftlichen, sozialen, kulturellen und nationalen Verhältnisse der Stadt Bleiburg und ihrer Umgebung zwischen den Jahren 1461 und 1787 erörtert, da im Jahre 1787 infolge der kirchlichen Reformen Kaiser Josef II. die zehn Kärntner Pfarren aus der Ljubljanaer Diözese ausgelöst und den Bistümern Gurk und Lavant zugeteilt wurden. Unter den wirtschaftlichen Verhältnissen sei hier das Brauen des Steinbiers erwähnt, mit dem sich nicht nur die Stadtbevölkerung beschäftigte, sondern das auch unter der Landbevölkerung sehr verbreitet war und dieser Gewerbszweig nach den Angaben der Kärntner Geschichtsforscher in der Zeitschrift Carinthia eine Besonderheit des slowenischen Teiles Kärntens bildete. Unter den sozialen Verhältnissen die sozialen Unterschiede zwischen der Stadt- und der Landbevölkerung erörtert, bei den kulturellen Verhältnissen wird die Tätigkeit der Geistlichkeit und der Lehrerschaft dargestellt, unter den nationalen Verhältnissen aber bringt diese Abhandlung den Beweis, dass die Bevölkerung dieses Teiles von Kärnten mit Ausnahme einiger eingewanderter und eingebürgerter Handwerker durchwegs der slowenischen Volksgruppe angehörte. In der Stadtpfarrkirche von Bleiburg wurde der Gottesdienst bis zum Jahre 1641 ausschliesslich in slowenischer Sprache abgehalten, erst bei der Visitation der Bleiburger Pfarre durch den Ljubljanaer Fürstbischof Otto Friedrich von Buchheim im Monate Juli 1641 baten die deutsch sprechenden Bleiburger Bürger den Bischof um die Bewilligung, dass der Gottesdienst einmal in der Woche auch in deutsche Sprache abgehalten werden möge, das ihnen der Bischof bewilligte.

Vasilij Melik

SLOVENSKA POLITIKA V DRUGI POLOVICI SEDEMDESETIH
LET 19. STOLETJA

V razmotrivanjih o razcepu med staroslovenci in mladoslovenci¹ smo ugotovili, da je do prvega političnega razcepa v slovenskem narodnem gibanju in do samostojnega nastopa liberalne in klerikalne stranke prišlo zaradi splošnega razvoja liberalno-klerikalnih konfliktov v Avstriji, ko se liberalci na Slovenskem diferenciacije razen s kapitulacijo skoraj niso mogli izogniti. Nastanek slovenske liberalne stranke je pokazal, da ne velja očitek nacionalnih nasprotnikov, da je pojem zavednega Slovenca identičen s pojmom reakcionarja in konservativca. Dal je tudi možnosti za svoboden razvoj kulturnih in nacionalno-političnih liberalnih konceptov. V notranjem razvoju slovenskega narodnega gibanja pa je bil razcep verjetno prezgoden. Poleg tega je do njega prišlo v času zelo hudega pritiska s strani vlade, ki je na razne načine skušala oslabiliti slovensko gibanje in zmanjšati njegovo parlamentarno zastopstvo. Negativne posledice razcepa so bile v takem položaju in v teh kratkih letih mnogo bolj opazne kakor pozitivne.

Negativne posledice razcepa so se predvsem kazale v volilnih neuspelih. Novembra 1873 so izgubili Slovenci brez boja idrijski mestni mandat, maja 1874 je prešel v nemške roke kmečki slovenjgraški okraj, avgusta istega leta so znova izgubili kmečki brežiški okraj. Pri teh zadnjih volitvah je bila negativna vloga razcepa najbolj vidna. Po številu volilnih mož so imeli namreč Slovenci večino nad nemško stranko; bilo jih je najbrž 52 : 44. Toda pol jih je bilo liberalno, pol klerikalno usmerjenih. Ko so klerikalni volilni možje videli, da s svojim kandidatom ne bodo prodrli, se jih je sedem abstiniralo, devetnajst pa jih je glasovalo za nemškega kandidata Žnidaršiča, ki je na ta način dobil 63 glasov in zmago nad slovenskim liberalcem Lenčkom, ki jih je imel samo 26. Rajši so torej glasovali za narodnega in nazorskega nasprotnika kot za nazorskega nasprotnika iz vrst svoje lastne narodnosti.² V začetku leta 1875 so Slovenci izgubili večino v trgovsko-obrtni zbornici na Kranjskem. Izgubili so jo sicer ob hudem vladnem pritisku in raznih nepravilnostih, a izgubili so jo tudi zaradi strankarskih trenj. Klerikalci so trdili, da so poraza krivi liberalci, liberalci pa, da je »duhovenstvo naše večjidel roke križem držalo in nič storilo ob pravem času«.³

¹ Zgodovinski časopis 26, 1972, str. 85-98.

² Slovenski gospodar 1874, str. 297, 305.

³ Slovenski narod 16., 24. jan. 1875.

Potreba po skupni obrambi pred nemškimi pritiskom, splošne težnje po slogi, ista ali podobna naziranja ob vstaji v Bosni in Hercegovini, konec velike protiklerikalne aktivnosti v dunajskem parlamentu in s tem splošno avstrijsko zatišje v liberalno-klerikalni vojski, vse to in morebiti še kaj drugega je povzročilo končno pomirjenje in slogo na Slovenskem. Pri tem moramo poudariti, da tudi v času največjih sporov in konfliktov ni manjkalo posameznih skupnih nastopov, tako v deželnih zborih kot pri posameznih volitvah in drugih akcijah. Razpor je bil najhujši v letih 1873 in 1874, blažil se je že proti koncu leta 1874, likvidiral pa v letih 1875 in 1876. Ta likvidacija se je na Goriškem okrog novega leta 1876 izvršila s razpustom obeh dotodanjih organizacij, ustanovitvijo novega skupnega društva Sloga in opustitvijo klerikalnega glasila. Dasi se je govorilo tudi o združitvi časopisov in podobnih stvareh, pa v Ljubljani takega formalnega sporazuma ni bilo, zato govori Prijatelj o tihi slogi in tihem paritetnem premirju.⁴ Vsak tabor je ohranil svoje glasilo, liberalci Slovenski narod, klerikalci Slovenca. Liberalci so se sami tudi še naprej imenovali liberalce, čeprav bolj poredkoma. Glavni zunanji znak sloge je bil nedvomno vstop treh mladoslovenskih državnih poslancev Vošnjaka, Nabergoja in Pfeiferja meseca novembra 1876 v Hohenwartov klub desnega centra, kjer so že ves čas sedeli staroslovenci.⁵

Nemški liberalci so registrirali slogo na ta način, da že marca 1876 niso več izvolili Razlaga za namestnika zastopnika Kranjske v delegacijah, ampak so tudi to mesto zasedli s svojim pristašem.⁶ Razlag, ki je bil v letih 1873—1875 tako aktiven, ki je bil tedaj glavni mladoslovenski govornik glede cerkvenih vprašanj, je stopil zdaj popolnoma v ozadje in se ni več oglašal, večinoma tudi ni več hodil v parlament. Osamljen in bolan je umrl v starosti 54 let (junija 1880). Poleg Vošnjaka, ki je imel glavne politične govore, in Hermana, ki se je še naprej oglašal s strastnimi, čudaškimi kritikami vladnega sistema, je večkrat govoril še Viljem Pfeifer iz Krškega, predvsem v gospodarskih zadevah.

Leta 1877 je prišel po par letih v državnem zboru na vrsto osnutek, s katerim bi se delno ločila italijanski in nemški del Tirolske. Ta osnutek je propadel ob skupnem nastopu desnice, ki je odrekala državnemu zboru kompetence glede deželnih zadev, ter dela nemške levice. Mladoslovenski poslanci, ki so bili svoj čas gradili svojo politiko v državnem zboru na sodelovanju z Ukrajinci in s tirolskimi Italijani,⁷ niso glasovali proti osnutku, kakor so proti glasovali Hohenwart, staroslovenci in moravski Čehi, pač pa so se vzdržali glasovanja.⁸ Za ločitev italijanskega in nemškega dela, ki se jim je zdela pravilna, kakor je tudi zdaj naglašal Slovenski narod, niso glasovali, ker jih je vezala klubska disciplina.⁹

⁴ Ivan Prijatelj: Janko Kersnik, njega delo in doba, 2/3, Ljubljana 1914, str. 78, 109.

⁵ Slovenski narod 30. nov. 1876.

⁶ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, VIII. Session, str. 6762.

⁷ Vasilij Melik: Razcep med staroslovenci in mladoslovenci, Zgodovinski časopis 26, 1972, str. 95.

⁸ Sten. Protokolle VIII, str. 8690, 8691.

Po obnovi sloge so doživeli Slovenci še en strahovit volilni poraz, po rezultatih najhujšega od vseh, na deželnih volitvah na Kranjskem 1877. in izgubili za šest let večino v deželnem zboru, kjer so imeli zdaj samo 16 od 36 voljenih poslancev. Glavni vzrok poraza je bil nedvomno izreden pritisk vladnega aparata. Boj se je odločil, kakor vedno, v mestni kuriji, kjer sta bili nemška in slovenska stranka približno enako močni in je zato odločalo le po nekaj glasov. Od vseh uradnikov na Kranjskem se jih je v mestni kuriji upalo le devet glasovati za slovensko stranko.¹⁰

Kmalu pa se je položaj spremenil. Ustavoverna stranka, ki se je zelo odločno upirala zasedbi Bosne in Hercegovine, je prišla v konflikt z dvorom in vladno zunanjo politiko. Zato je že Auerspergova vlada, ki je bila po svoji demisiji v začetku 1878 ponovno imenovana, spreminjala svojo notranjo politiko. Iz vrst ustavoverne stranke je podpirala tiste, ki so sprejemali njeno zunanjo politiko. Na Kranjsko je prišel v prvih mesecih 1878 nov deželni predsednik (Kallina), ki je vodil ljubeznivejšo politiko do Slovencev. Še bolj se je pokazala nova smer ob deželnih volitvah na Štajerskem istega leta: v mestih so se pojavili proti nemškimi liberalcem nekateri protikandidati, ki so bili sicer iste ustavoverne preteklosti, a na vladni liniji, in ti so zmagali s pomočjo vladnega aparata in Slovencev (Kada, Ehmer). V dveh kmečkih okrajih sta se dotedanja nemškoliberalna poslanca pobotala s slovensko stranko, ki ju je nato postavila na svojo kandidatno listo (Schmitt, Žnideršič). Slovenci so spet zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih.

Naslednje državnozbornske volitve 1879, že pod novo Stremeyrjevo vlado, so pomenile novo slovensko zmago. Namesto dotedanjih 8 državnih poslancev so jih zdaj dobili 13. Slovenski volilni proglaš je na Štajerskem posebej opozarjal na ljudi, »ki so prej našim terjatvam kljubovali in stali v nam sovražnem taboru, a zdaj sprevidajo svojo pomoto in žele z nami spraviti se: sprejemal je ponudeno nam prijazno roko, dasi je terjal postavnih poroštev za enakopravnost.¹¹ Politika postavljanja nemških kandidatov v slovenskih volilnih okrajih, kandidatov, ki bodo Slovincem pomagali, jim koristili s svojimi visokimi zvezami, politika, ki so jo bili začeli staroslovenci pred leti, se je zdaj v obdobju sloge nadaljevala v povečani obliki. Hohenwart, proti kateremu so bili nastopali mladoslovenci pred šestimi leti, je bil zdaj soglasno izvoljen. Razen njega so Slovenci kandidirali in izvolili še viteza Schneida, barona Gödel-Lannoya in bivšega ustavoverca grofa Margherija, leto zatem pa še kneza Windischgrätza. To pa je seveda tudi pomenilo sprejemanje prevodne, zmerne politike. Volilni proglaš, ki so jih objavljali iz predstavnikov obeh taborov sestavljeni volilni odbori za posamezne dežele, so apelirali na volivce v obrambo narodnosti, ne vere in narodnosti. Vendar pa govori narodni centralni volilni odbor na Kranjskem o državnoopravni stranki kot naši in očita nem-

⁹ Slovenski narod 19. maja 1877.

¹⁰ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 218.

¹¹ Slovenski narod 21. jun. 1879.

škemu lažiliberalizmu, »da zatira verske in narodne svetinje naroda slovenskega«, na Štajerskem pa izraža upanje, »da zavlada sporazum med cerkvijo in državo«. ¹² Povsem drugače je na Koroškem, kjer Slovenci niso nastopili samostojno, ampak v skupnem konservativnem deželnem volilnem odboru. V njegovem volilnem proglasu je bilo poudarjeno krščansko in zgodovinsko pravo, zvestoba cerkvi in cesarju, zahteva po varovanju pravic vsake narodnosti, po verskih šolah. ¹³

V vseh naših dosedanjih obravnavah slovenske zgodovine šestdesetih in sedemdesetih let smo se omejevali na političen razvoj. V današnjem prikazu pa vendarle ne moremo mimo pojava, ki razlikuje drugo polovico sedemdesetih let od vseh prejšnjih obdobj. To je občutnejše slabšanje gospodarskega položaja, zlasti kmeta, in še posebej na Kranjskem, to so težave v iskanju zaslužka, neke vrste brezposelnosti. Slovensko časopisje je vedno bolj polno temnih opisov kmečke stiske in vesti o rastoči dezinteresiranosti kmeta za narodne zadeve. ¹⁴ Vsega tega ni bilo ob času taborov, niti ne ob razcepu slovenske stranke 1872/73, to je nov pojav, katerega začetki gredo morebiti do gospodarske krize 1873. leta.

Leta 1875 stopijo po svoji pomembnosti za Slovence na prvo mesto dogodki na Balkanu, najprej vstaja v Bosni in Hercegovini, potem pa ves nadaljnji razplet vzhodnega vprašanja, s srbsko-turško vojno 1876/77, rusko-turško vojno 1877/78 in nazadnje z berlinskim kongresom 1878 in okupacijo Bosne in Hercegovine s strani Avstro-Ogrske. Vsa ta dogajanja in boji niso Slovincem samo neka zanimivost iz bližnjih ali malo bolj oddaljenih dežel, to je zanje del domačega dogajanja, del domačega političnega boja. Ker so simpatije nemške stranke na strani Turkov, je vsaka uporniška, srbska ali ruska zmaga tudi slovenska zmaga, vsak srbski ali ruski poraz tudi slovenski poraz. Trdina piše v nekem svojem pismu, kakšni občutki navdajajo domoljuba, ko bere v časopisih poročilo o slovanskih (ruskih in bolgarskih) izgubah: »Srce mu začne utripati, v oči mu silijo solze, ne ljubi mu se ne jesti, ne piti, zapušča ga tudi spanje«. ¹⁵ Nešteto je pričakovanj in ugibanj, želja in mnenj, kako naj bi se rešili vsi problemi. Vsi Slovenci brez izjeme pozdravljajo vstajo in vse vojne proti Turkom. Obsojajo vsako državo in vsako politiko, ki kaže simpatije do Turčije in ki skuša ohraniti turško oblast, obsojajo tudi Srbijo, ker ne priskoči upornikom hitro na pomoč. Gre za osvoboditev naših kristjanskih, slovanskih bratov izpod osovražene barbarske turške oblasti. To protiturško stališče ima verjetno svoje korenine tudi v izročilu in tradiciji o naših lastnih bojih s Turki.

Takoj po začetku vstaje so slovenski časopisi pozvali na zbiranje denarja in orožja za pomoč borcem za svobodo. ¹⁶ Za to zbiranje so

¹² Slovenski narod 27. maja in 21. junija 1879.

¹³ Slovenski narod 7. junija 1879.

¹⁴ Prijatelj, v op. 4 cit. delo, str. 83. Prim. tudi v op. 26 citirano Trstenjakovo pismo.

¹⁵ Janez Trdina: Zbrano delo 12, Ljubljana 1959, str. 41 (pismo 1. sept. 1877 Dragotinu Rudežnu).

¹⁶ O vsem tem glej disertacijo iz leta 1965 na filozofski fakulteti v Ljubljani, Petko Luković: Slovenci i ustanak u Hercegovini i Bosni 1875.—1878. godine.

nastali posebni odbori, v katerih so bili staroslovenski in mladoslovenski politiki. Iz vseh slovenskih pokrajin je prihajala pomoč v denarju (okrog 10.000 goldinarjev), sanitetnem materialu, oblačilih pa tudi v orožju. Zaradi politike avstrijske vlade je bilo marsikatero delo pri zbiranju in organiziranju pomoči treba opraviti tajno. Nekaj desetih Slovencev je odšlo v Bosno in Hercegovino pomagat upornikom, pa tudi v Srbijo, kjer so se hoteli bojevati v srbski vojski proti Turkom.

Kaj naj bi se zgodilo z Bosno in Hercegovino? Slovenci v celem povsem zavračajo možnost, da bi ostala Bosna in Hercegovina turška in zahtevajo njeno osvoboditev. Tu pa se kažejo zlasti tri možnosti: samostojna ali avtonomna Bosna in Hercegovina, priključitev Bosne Srbiji in Hercegovine Črni gori ter priključitev Bosne in Hercegovine Hrvatski oziroma Avstriji. Vse te tri rešitve so za Slovence pozitivne. Ne moremo reči, da bi bile slovenske želje (ali pa tudi želje enega ali drugega nazorskega tabora) konstantne, čustveno ali razumsko vezane na eno samo varianto. Ne, ob glavnem smotru, osvoboditvi izpod Turkov, dajejo prednost zdaj eni zdaj drugi varianti, kakor se jim zdi, da se razvijajo možnosti, položaj in perspektive. To je politika, ki se prilagaja situaciji, ki pa ni nenačelna, kakor bi morebiti kdo utegnil soditi. Načela so namreč jasna, to je osvoboditev izpod Turkov, to je korist osvoboditve za vse južne Slovane, tudi za Slovence. Že 3. avgusta 1875 piše Slovenski narod, da se naši bratje borijo za svojo svobodo in da »njihova pridobljena svoboda bode naša, ker, kar jeden del jugoslovanstva narodne svobode privojuje, to pride nam vsem Jugoslovanom v korist«. Prednost ene ali druge rešitve je podrejena temu edinemu načelu. Ko odhaja avstrijska vojska v Bosno in Hercegovino, izraža v ljubljanski čitalnici Vošnjak »prepričanje, da imajo naši slovenski sinovi izvrševati en del iste svete naloge, za katero so se pred tremi leti vzdignili naši slovanski bratje v Bosni in Hercegovini, za katero so leto pozneje v krvavi boj stopili Srbi in Črnogorci, in katero je v teku kratkih desetih mesecev sijajno v glavnih potezah rešil zmagnosni meč rusko-slovenskih bratov; to je osvobojenje Slovanov izpod barbarskega turškega jarma«. ¹⁷

Prva možnost, da bi bila Bosna in Hercegovina samostojna ali avtonomna in da bi se njeno prebivalstvo samo odločilo, kam hoče, se zelo pogosto naglašaja, tako v Slovenskem narodu kot v Slovencu, pa tudi v govorih v državnem zboru. V državnem zboru je Vošnjak 6. novembra 1876 izrecno rekel: Prebivalstvo Bosne in Hercegovine ni blago brez gospodarja, treba je slišati njegovo mnenje, če želi priključitev k Avstriji, če sploh želi kako priključitev ali če želi ustvariti samostojno državno tvorbo. ¹⁸ Mogli bi celo trditi, da je Slovencem ta rešitev na podlagi samoodločbe prebivalstva najbolj simpatična, v kolikor so seveda možnosti zanjo.

Ideje o priključitvi Bosne Srbiji, Hercegovine Črni gori so na splošno v ospredju zlasti v času srbsko-turške vojne, preden je Srbija

¹⁷ Slovenski narod 1. avgusta 1878.

¹⁸ Sten. Protokolle VIII, str. 6935.

poražena. Nekaterim, recimo Vošnjaku v zgoraj omenjenem govoru v parlamentu, se tudi zdi, da ima Srbija »prvo in najstarejšo« pravico do Bosne, prav tako kot Črna gora do Hercegovine. Toda enaka mnenja se tako v Slovincu kot v Slovenskem narodu pojavljajo od časa do časa v hrvatsko korist. V celoti pa Slovenci obžalujejo spor med Hrvati in Srbi zaradi Bosne in se ne postavljajo, ne v Slovenskem narodu ne v Slovincu, izključno na eno ali na drugo stran, ampak gledajo na ves problem brez načelnih predsodkov, praktično ali če hočete prakticistično. Večkrat se naglaša pomirjevalna in posredovalna vloga, ki bi jo mogli v jugoslovanski skupnosti igrati Slovenci med Srbi in Hrvati. Dostikrat se piše o dveh možnih centrih jugoslovanstva, o Beogradu in o Zagrebu. Zdaj se zdi verjetnejša grupacija okrog enega, zdaj okrog drugega centra, zdaj je zaželena bolj ta, zdaj ona.

Ideje o priključitvi Bosne Hrvatski ni mogoče ločiti od ideje o avstrijski zasedbi Bosne. Pod avstrijsko okupacijo Slovenci vsesplošno mislijo na priključitev Bosne Hrvatski. Kar se tiče Avstrije nasploh, poudarjajo Slovenci njeno zgodovinsko tradicijo. Najslavnejša doba avstrijske zgodovine so boji s Turki.¹⁹ Ob proslavljanju Miroslava Hubmajerja decembra 1875 v Ljubljani napije Zarnik avstrijskemu cesarju, ki je iz rodovine tistih Habsburžanov, kateri so se stoletja borili zoper Turke.²⁰ Od Avstrije zahtevajo Slovenci blagohotno zadržanje do vstaje ter prijateljsko politiko do balkanskih Slovanov, ne glede na to, ali pričakujejo od nje osvobodilne akcije ali pa računajo, da bodo nastale v dotlej turškem prostoru samostojne državne tvorbe. V interpelaciji, ki jo je 19. oktobra 1876 vložil v državnem zboru moravski poslanec Fanderlik, podpisali pa so jo tudi slovenski poslanci, je bilo rečeno: »Posebej slovansko prebivalstvo Avstrije gleda s toplo simpatijo na stremljenja sorodnih ljudstev Balkanskega polotoka in pričakuje, da bo cesarsko kraljevska vlada glede dogodkov, ki se tam odvijajo, sprejela take ukrepe ki bodo upoštevali ta upravičena čustva.«²¹ Praviloma Slovenci ne gledajo na Avstrijo glede Bosne in Hercegovine kot na nosilca ekspanzije ali imperializma ali kot na osvajalca ampak kot na osvoboditelja. To gledanje ima svoje korenine v tradiciji protiturških bojev, ki sem jo že omenil, in v naziranju, da je Avstrija tudi slovanska država (pa naj bo njena politika še tako protislovanska). Morebiti bi bilo to gledanje nekoliko drugačno, če bi se nemška ustavoverna liberalna stranka zavzemala za prodiranje na Balkan. Ker pa se ni, ker je temu celo nasprotovala, je bil občutek, da gre za osvobojevanje, toliko večji. Poleg tega se kaže, da bo moralo prej ali slej priti tudi do spremembe notranjega avstrijskega kurza, to je do zamenjave ustavovernega režima z drugačnim. Predvsem bi bosansko in hercegovsko prebivalstvo dvignilo delež slovanskega prebivalstva monarhije in s tem pomagalo izsiliti notranje spremembe v smislu enakopravnosti narodov. Marsikakšno od teh gledanj in mnenj se zdi danes naivno, toda táko je bilo. Poleg tega moramo opozoriti na to, da so naši

¹⁹ Slovenec 18. avgusta 1877.

²⁰ Slovenski narod 12. novembra 1875.

²¹ Sten. Protokolle VIII, str. 6795.

predniki kljub »naivnosti« svojih pogledov prav dobro čutili, v čem je bistvo problematike, ter se dobro zavedali obeh možnosti nadaljnje- ga razvoja. Tako je na primer Slovenec marca 1878 pisal v članku Ilirija Oživiljena, kako naj bi se preuredila monarhija, kako bi bilo treba Bosno in Hercegovino povezati s hrvatskimi in slovenskimi de- želami v Ilirijo, ki bi segala od Beljaka do Trebinja in od Osijeka do Kotora in ki bi potem pritegnila tudi Srbijo. Toda, je poudarjeno v članku, za to mora Avstrija povsem opustiti vso svojo dosedanjo po- litiko dualizma in narodnostnega zatiranja. Če pa tega ne bo storila, če bo vztrajala na dotedanji poti, potem bo pridobitev Bosne in Herce- govine zanjo usodna in bo povzročila njen propad, jugoslovanski na- rodi pa se bodo združili okrog Srbije.²²

Navdušenje za okupacijo Bosne in Hercegovine se torej veže s pogojem ureditve habsburške monarhije v državo, ki bo pravična Slo- vanom. Dostikrat se tudi aktivni politiki Avstrije na Balkanu postavl- ja pogoj, da mora biti vsak njen poseg v soglasju z Rusijo. Avstrijska zunanja politika, tako menijo Slovenci, bi morala biti v sporazumu in prijateljstvu do Rusije. Ko se v avstrijskem parlamentu razvne- ma protirusko razpoloženje nemške večine, poudarja Vošnjak, da bi bila vojna Avstrije proti Rusiji »udarec s pestjo v obraz 16 milijonom avstrijskih Slovanov, bi bila začetek konca Avstrije.«²³ In ko junija 1878, tik pred berlinskim kongresom, razpravlja državni zbor o odobritvi 60 milijon- nov goldinarjev izrednega kredita, govori Vošnjak in Herman edina proti odobritvi, zaradi zgrešene avstrijske zunanje politike nasploh in zaradi avstrijskega nasprotovanja sanstefanskemu miru posebej.²⁴

Rusija je od svojega vstopa v vojno proti Turčiji glavni junak dneva v očeh slovenskega človeka. Ne gre pa tu samo za Rusijo, gre za slovanstvo sploh. Prvikrat so Slovani nastopili kot Slovani, je po- udarjal Slanc v Slovenskem narodu junija 1878 in ugotavljal, da je to primula veris, prva spomladna cvetka slovanske novodobne energič- nejše zgodovine.²⁵ »Osodo Slavljanov bodo topovi odločili,« je leto prej pisal Trstenjak.²⁶ Dogodki na Balkanu z rusko zmago so se zdeli Slo- vencem velik korak na poti reševanja slovanskega vprašanja, vpra- šanja, ki zdaj, po rešitvi italijanskega in nemškega, prihaja na vrsto. Zdi se, da je marsikdo na Slovenskem videl v rešitvi slovanskega vpra- šanja, to je, v zmagi slovanstva, ki bo prišla prej ali pozneje, tudi re- šitev slovanskega in vsega avstrijskega vprašanja.

Pokazali smo nekaj glavnih značilnosti slovenskega gledanja na balkansko problematiko v letih 1875—1878. Mnogo je osebnih sodb, različni koncepti se kažejo pri različnih dopisovalcih v istem časopisu. So seveda tudi razlike med Slovenskim narodom in Slovincem. V Slovincu se slovanski in jugoslovanski koncepti povezujejo tudi s ka- tolištvom, se naglaša vloga Avstrije kot katoliške države, je tudi mo- rebiti nekaj manj brezmejnega občudovanja Rusije. Posebej za Jur-

²² Slovenec 2. marca 1878.

²³ Sten. Protokolle VIII, str. 6935.

²⁴ Prav tam str. 12799—12804 (Vošnjak), 12807—12808 (Herman), oboje na seji 7. junija 1878.

²⁵ Slovenski narod 15. junija 1878.

²⁶ Trstenjakovo pismo z dne 10. marca 1877, Naši zapiski 9, 1912, str. 82.

čičeve članke v Slovenskem narodu je značilno srbofilstvo ter večje računanje na izvenavstrijsko rešitev jugoslovanskega vprašanja. Gre za odtenke, v celem velikih razlik med obema nazorskima taboroma ni.

Med pozitivnimi stranmi avstrijske okupacije Bosne se večkrat navajajo tudi gospodarske koristi, ki bi jih ali jih bodo od tega imeli Slovenci. Bosna bi mogla dati kruha in zaslužka mnogim Slovencem, zlasti obrtnikom. Izrazi navdušenja nad zasedbo Bosne in Hercegovine se na svojevrsten način vežejo s poudarjanjem zdaj še bolj prebujene slovenske zavesti. V poročilu o taboru v Kojskem se poudarja »danost do Avstrije in s tem do Slovanstva«.²⁷

V letih najhujšega pritiska nemške liberalne vlade kakšnih pomembnejših programskih izjav na Slovenskem ni. Spet se pojavijo v zvezi z balkanskimi dogodki, zlasti leta 1878. Tu se drug poleg drugega pojavljata dva načrta, ki se ne izključujeta, pač pa dopolnjujeta: stari program Zedinjene Slovenije in pa prav tako stara misel o združitvi s Hrvaško, toda zdaj ne več samo s Hrvaško ampak tudi z Bosno, pojavlja se tudi beseda trializem.²⁸ Toda to so programi v časopisih. Uradni teksti se drže Zedinjene Slovenije. Tak je predlog adrese, ki so ga predložili slovenski poslanci v kranjskem deželnem zboru 5. oktobra 1878, pa seveda zaradi takratne nemške večine v deželnem zboru ni bil sprejet. V tej adresi se predvsem izreka zahvala cesarju, da je po njegovem ukazu avstrijska vojska zasedla Bosno in Hercegovino, »da izvrši imenitno zgodovinsko nalogo ter osvobodi kristjanske Slované od krutega turškega jarma«. Poudarja se goreča želja, naj se vsi Slovenci »združijo v eno administrativno in če mogoče državno-pravno celoto«. Pri tem se sklicuje predlog adrese na 1848. leto ter na adrese iz let 1870 in 1871. Predlog se pritožuje nad vladnim sistemom in ugotavlja, da ustava pod sedanjim sistemom ni obrodila sadu, ki so ga nekateri tako zaupljivo pričakovali, zlasti zaradi krivičnega volilnega reda, ter prosi cesarja, naj pokliče na državno krmilo druge ljudi, da bo prišlo do enakopravnosti in miru med narodi.²⁹ Tri tedne zatem je glasoval za Zedinjeno Slovenijo slovensko-hrvatski tabor v Dolini (27. oktobra 1878), 31. marca 1879 pa je omenjal Zedinjeno Slovenijo Vošnjak v proračunski debati v državnem zboru.³⁰

Tabore so skušali Slovenci organizirati že leta 1877. V Vodmatu naj bi bil tabor s temo o rusko-turški vojni in o interesih monarhije na vzhodu. Ta skupna staroslovensko-mladoslovenska akcija pa je bila prepovedana. Tudi drugih taborov, ki so jih imeli s podobno temo v načrtu, ni bilo. Leta 1878 so bili dovoljeni trije tabori na Primorskem: 31. marca v Kojskem, aprila v Kobaridu in 27. oktobra v Dolini pri Trstu. Vsi ti trije tabori so imeli dokaj drugačen značaj kakor tisti v letih 1868—1871. Njihova osnovna nota je bil protest proti italijanskim aspiracijam po slovenski zemlji, vsi izražajo predvsem vdanost Slovencev cesarju in izjavljajo, da Slovenci nočemo biti Italijani. Iz tega

²⁷ Slovenski narod 4. aprila 1878.

²⁸ Slovenec 1. maja 1877.

²⁹ Obravnave dež. zbora kranjskega, 19. zvezek, str. 130—133.

³⁰ Sten. Protokolle VIII, str. 13893.

razloga nastopajo na taborih vladni zastopniki s prijaznimi in pohvalnimi govori. Podobno manifestacijo kot omenjeni trije tabori predstavljajo tudi kresovi ob vsej italijanski državni meji in nad Trstom ter Koproj na predvečer cesarjevega rojstnega dne.³¹

Če naj na koncu na kratko ocenimo to obdobje druge polovice sedemdesetih let 19. stoletja, moramo reči, da je bilo to neke vrste predhodno obdobje. To je bila zadnja doba velikega pritiska nemške liberalne stranke in vlade, ki sta si še mislili, da bo mogoče slovensko gibanje zatreti. To je bil začetek novega sistema sloge med klerikalno in liberalno smerjo, pa tudi začetek slabšanja gospodarskega položaja in krize na kmetih, pojavov, ki bodo v naslednjih časih še vse težji in težji.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE POLITIK IN DER ZWEITEN HALFTE DER SIEBZIGER JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Der Zeitraum der zweiten Hälfte der siebziger Jahre stellt in der slowenischen Entwicklung gewissermassen einen Übergang dar. Es sind die letzten Jahre des starken Drucks der Deutschliberalen Partei und Regierung, die noch an die Möglichkeit der Unterdrückung der slowenischen nationalen Bewegung glaubten in die 1873 und 1877 bei Landtagswahlen und Reichstagswahlen in Krain zum letzten Mal den Sieg davontragen konnten. Die Notwendigkeit gemeinsamen Widerstands gegen den deutschen Druck, der allgemeine Wunsch nach Eintracht, das Ende der starken antiklerikalen Tätigkeit im Wiener Reichsrat und damit allgemeine österreichische Waffenstillstand im liberal-klerikalen Krieg, gleiche oder ähnliche Ansichten anlässlich des Aufstandes in Bosnien und der Herzegowina, haben die endgültige Aussöhnung und Eintracht auch zwischen den slowenischen Klerikalen und Liberalen ermöglicht. Das wichtigste äusserliche Anzeichen der neuen Eintracht war der Beitritt der liberalen Reichstagsabgeordneten in Hohenwarts Klub des rechten Zentrums im November 1876, in dem die Altslowenen schon früher Mitglieder gewesen sind. Seit 1875 stehen für die Slowenen die Ereignisse auf dem Balkan ihrer Wichtigkeit nach an erster Stelle. Alle Slowenen ohne Unterschied begrünnen den Aufstand in Bosnien und der Herzegowina und alle Kriege gegen die Türken. Jeder türkenfreundliche Staat, jede türkenfreundliche Politik, die die türkische Oberherrschaft aufrechtzuerhalten trachten, werden verurteilt. Seit seinem Kriegsbeitritt ist für die Slowenen Russland der Hauptheld des Krieges. Seine Siege lassen die Hoffnung auf den Sieg des Slaventums wiederaufleben, der früher oder später eintreten und auch die Lösung der slowenischen und der ganzen österreichischen Frage mit sich bringen sollte. Wegen des Widerstandes der verfassungstreuen Partei gegen die Politik der Besetzung von Bosnien und der Herzegowina setzt ein Umschwung in der Regierungspolitik gegen die Slowenen ein: dieser macht sich im neuen Landespräsidenten von Krain und in den Landtagswahlen in der Steiermark bemerkbar. Im selben Jahr kommt es nach längerer Pause wieder zu drei Tabors (Volksversammlungen) die Forderung nach dem vereintem Slowenien wird wieder laut: die Tabors sollen in erster Linie ein Protest gegen die italienischen Aspirationen auf slowenisches Territorium sein.

³¹ Slovenski narod 22. avgusta 1878.

Avguštin Malle

SLOVENSKA POLITIKA NA KOROŠKEM V DRUGI POLOVICI SEDEMDESETIH LET 19. STOLETJA

O slovenski politiki na Koroškem v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja je le malo napisanega. V Koroškem zborniku¹ leta 1875—1879 seveda niso posebej obravnavana. Gestrin-Melik² in J. Pleterski³ v svojih delih omenjajo sodelovanje slovenskega gibanja z nemškim konservativnim taborom. To sodelovanje slovenskemu gibanju ni prineslo pozitivnejših rezultatov.

Število aktov v deželnem arhivu v Celovcu o slovenski politiki na Koroškem v letih 1875—1879 je zelo pičlo. Predvsem ti akti niso obsežni, deloma enostavno niso dostopni. Vsa druga je slika za dobo pred letom 1875 in za čas po letu 1879.

V letih 1875—1879 so izhajali na Koroškem slovenski listi: Besednik,⁴ Slovenski prijatelj, Kmetijski listi⁵ in Slavjan.⁶ Nadaljnje informacije nam nudi nemško časopisje — predvsem Einspielerjeva lista Kärntner Blatt in Kärntner Volkstimme. Seveda ne smemo prezreti slovenskega časopisja izven Koroške. Slovencem nasprotno nemško časopisje je zanikalo obstoj slovenskega gibanja na Koroškem in s tem slovenske politike na Koroškem nasploh. Dosledno je ponavljalo teze deželnega odbora, ki jih je le-ta formuliral leta 1876 v protestnem pismu notranjemu ministru Taaffeju.⁷ Deželni odbor je protestiral proti odloku notranjega ministra, ki bi bil slovenščini pripomogel v šolah in v uradih na Koroškem do večje veljave. Upoštevanje slovenščine v šolah in v uradih na Koroškem so zahtevali slovenski državni poslanci. Protest koroškega deželnega odbora je imel uspeh. Po nasvetu notranjega ministra sta ministrstvo za bogočastje in pouk ter ministrstvo za pravo takoj spremenila svoje stališče.⁸

Besednik je postal leta 1875 izključno glasilo DSM.⁹ Iz lista, ki ga je urejeval Jože Gole, so izginila vsa poročila politične vsebine. Tudi Slovenski prijatelj v teh letih ni prinašal političnih poročil. Prav tako Slavjan v tem pogledu ni bil informativen.

¹ Koroški zbornik, Ljubljana 1946.

² Gestrin-Melik: Slovenska zgodovina 1792—1918, Ljubljana 1966.

³ Pleterski Janko: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965.

⁴ Pleterski Janko: Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno; gl. Koroški plebiscit. Razprave in članki, Ljubljana 1970.

⁵ Izhajal do konca 1878.

⁶ 1. 3. 1874 — 15. 2. 1877.

⁷ Izhajal do konca 1875.

⁸ KLA Präs. Fasz. 76/1425 de 1867.

⁹ a. a. O.

⁹ KLA Präs. Fasz. 103/23 de 1875.

Oblasti so zakone neizprosno izvajale. Tako je na primer objava pesmi s socialno vsebino v Besedniku takoj povzročila zaplembo lista.¹⁰ V pesmi je avtor slikal težave kmetškega človeka in obsojal postopanje biričev in davkarij. Cesar, ki vendar nima praznih rok, naj bi na plačilo davkov počakal. Biričem naj se kmet upre, pravi avtor. Slovenski prijatelj si je z objavo programa lista Kärntner Volksstimme nakopal tiskarsko pravdo.¹¹ Andrej Einspieler in odgovorni tiskar tiskarne DSM sta bila obsojena.¹² Kmalu zatem je bil Einspieler znova obsojen zaradi objave pridige s politično vsebino v Slovenskem prijatelju.¹³

Drugačen je bil položaj Kmetijskih listov. Kot izrazito strokovni list ni mogel priti v težave z oblastjo. Prizadevanja za ustanovitev Kmetijskih listov segajo verjetno v dobo taborskega gibanja. Slovenski kmet je po svojih zastopnikih v Kmetijski družbi za Koroško zahteval ustanovitev slovenskega strokovnega kmetškega lista. Kmetijska družba je list ustanovila po naročilu občnega zbora šele leta 1874. Družba je denarno omogočila izid lista in pričakovala, da bo po ustanovitvi lista pristopilo družbi večje število slovenskih kmetov. Pričakovanje se ni uresničilo. Članstvo je naraslo zaradi ustanovitve lista le za 93 in 38 starih članov je zahtevalo slovenski list.¹⁴ Kmetijski listi so bili le priloga nemškemu glasilu družbe. Novi člani družbe so torej dobivali oba lista. Na slovenskem področju Koroške je imela kmetijska družba veliko število članov. Procentualno nikakor ni zaostajalo za nemškim delom Koroške. Večina članov iz slovenskega dela Koroške so bili Slovenci. Ko je kmetijska družba razpravljala na občnem zboru leta 1876 o nadaljnjem izhajanju slovenskega lista, so se izrekli zastopniki kmetov iz kmetijskih okrožij: Grabstein, Podklošter, Dobrla vas in Pliberk za nadaljevanje lista. Pliberški zastopnik župnik Kuster je celo izjavil, da bo 3/4 članov pliberškega okrožja izstopilo iz družbe, ako bi le-ta ukinila Kmetijske liste. Za nadaljnjo izdajanje slovenskega lista se je izrekel tudi zastopnik okrožja Wolfsberg.¹⁵

Ukinitve slovenskega lista je predlagal občnemu zboru Taurer, zastopnik kmetov iz Dellacha.¹⁶ Argumentiral je, da Slovenci itak razumejo nemški. Župnik Kuster mu je nasprotoval; zastopniki imenovanih okrožij, ki so v poročilih družbe označeni kot slovenski, so menili, da pri znanih gospodarskih razmerah ni mogoče pričakovati večjega sodelovanja kmetov.

Leto nato je Taurer ponovno predlagal generalnemu zboru družbe ukinitve slovenskega lista.¹⁷ Tokrat je poudarjal, da dvajsetina članov družbe povzroča četrtino deficita, ki ga je imelo družbino glasilu. Izrecno je poudarjal, da stavlja predlog le iz finančnih ozirov. Debata je bila živa. Predsednik družbe je dal predlog na glasovanje in še po-

¹⁰ KLA Präs. Fasz. 114/662 de 1878.

¹¹ KLA Präs. Fasz. 114/485 de 1878.

¹² a. a. O.

¹³ KLA Präs. Fasz. /285 de 1878.

¹⁴ Mitteilungen Nr. 3/1876.

¹⁵ Mitteilungen Nr. 8/1876.

¹⁶ a. a. O.

¹⁷ Mitteilungen Nr. 7/1877.

sebej podčrtal, da nihče izmed govornikov, ki so govorili proti nadaljnjemu izhajanju slovenskega lista ni imel v mislih nacionalnega momenta. Pri glasovanju je prodl Taurer s 35 glasovi; 20 delegatov je glasovalo za nadaljnji obstoj Kmetijskih listov.¹⁸

Pri ukinitvi Kmetijskih listov je igral finančni aspekt gotovo svojo vlogo, ni bil pa edini vzrok ukinitve.

Odgovorno uredništvo Kärntner Blatta je konec aprila 1875 prevzel J. Jereb.¹⁹ Dejanski urednik lista je bil seveda še naprej A. Einspieler. Oblast je izvedla v tej zadevi preiskavo, ki pa ni privedla do zaželenega cilja. Začetka 1876 je A. Einspieler list ukinil²⁰ in marca istega leta ustanovil list Kärntner Volksstimme.²¹ V programu je omenil, da bo list zagovarjal načela enakopravnosti vseh narodov in jezikov v smislu § 19 državnega temeljnega zakona.²² Odgovorni urednik lista naj bi bil postal Ernest Sattinger, ki ga oblasti niso akceptirale. Rofsbacher je prevzel založništvo lista. Odgovorni urednik je postal J. Jereb. V ozadju je seveda deloval Andrej Einspieler. Za publicistično delovanje A. Einspielerja pri Kärntner Volksstimme se je 1879 zanimalo ministristvo za bogočastje in pouk.²³

Matija Majar je decembra 1875 naznanil oblastem konec »Trdnjave«. O delovanju tega političnega društva po letu 1873 ni poročil. Prvi predsednik Trdnjave se je preselil iz Koroške. O njegovem nasledniku Janezu Krasniku ne vemo ničesar. Leta 1877 je ukinilo svoje delovanje bralno društvo v Kapli ob Dravi. S tem so bili uničeni zadnji zametki slovenskega liberalizma na Koroškem.

Slovensko politično gibanje na Koroškem v teh letih ni delovalo samostojno. Slovenci so sodelovali z nemškimi konservativci. Andrej Einspieler je s svojim delom pomagal organizirati nemški konservativni tabor. V deželnem zboru je konsekventno zastopal načela enakopravnosti.

Ko je A. Einspieler organiziral v letih 1875—1876 katoliško-konstucionalno slovensko društvo za volilni okraj Velikovec in podobno društvo za Rož s sedežem v Borovljah o samostojni slovenskih politiki na Koroškem ni več sledu.

Potrebno bi bilo natančno preštudirati delovanje Kmetijske družbe za Koroško v letih 1875—1879. Cela vrsta Slovencev je delovala pri tej družbi. Naj imenujem le okrajnega šolskega nadzornika Jožeta Černuta, župnika v Pliberku Valentina Kusterja, Johanna Obereggerja iz Podkloštra, Filipa Poschingerja iz Borovelj, Meglitscha iz Dobrle vasi ter profesorja Robido. Sicer je družba tožila, da Slovenci ne plačujejo članarine in da zapuščajo družbo. To pa ni bila le specifična lastnost Slovencev. Število članstva družbe ni nazadovalo samo v slovenskih

¹⁸ n. n. O.

¹⁹ KLA Präs. Fasz. 105/1015 de 1875.

²⁰ Leta 1876 sta izšli dve številki; naročniki list niso plačali in Einspieler je izdajanje ukinil.

²¹ KLA Präs. Fasz. 106/180 de 1876.

²² Einspieler je 1865 obljubil, da se ne bo več ukvarjal s političnim časnikarstvom in se s tem rešil disciplinarnega postopka. 1865 je Einspieler prosil ministrskega predsednika, da mu zopet dovoli delovanje na področju političnega časnikarstva. Schmerling je prepustil odločitev Einspielerju. Očitno ministristvo za bogočastje in pouk o Schmerlingovem koraku ni bilo seznanjeno.

²³ Kärntner Blatt Nr. 11/1875.

delih dežele. Leta 1874 je imela družba 2723 članov, leta 1876 le 2486 članov.

Nacionalnega vprašanja se Kärntner Blatt 1875 dotakne zelo redko. Splošne zahteve po enakopravnosti seveda ostanejo. List poroča o želji prebivalcev labodske doline, da se priključijo k Štajerski. Prebivalci so menili, da so s strani centralnih uradov v Celovcu v gospodarskem oziru zapostavljeni. Slovenci nič nimajo proti, je menil list in nadaljeval, da centralni uradi skrbijo le za gornjo Koroško.²⁴

O posebnem delovanju katoliškega-konstitucionalnega slovenskega društva za volilni okraj Velikovec ne moremo poročati. Društvo je imelo nalogo, da organizira in da podpre pri volitvah konservativne kandidate. Ob ustanovitvi društva je Kärntner Volksstimme omenila, da je bil Einspieler izvoljen od slovenskih kmetov-katoličanov. V društvu je aktivno deloval že omenjeni Meglitsch. Tudi društvo v Rožu ni bilo posebno aktivno.

Oblast je vsako slovensko gibanje in vsako slovensko aktivnost zatirala. To moremo trditi tudi ob primeru razdelitve občine Dobrla vas. Oblasti seveda niso navedle pravega vzroka razdelitve občine, marveč so trdile, da je občina za upravo prevelika. Kärntner Volksstimme je videla korak oblasti iz nacionalnega vidika. Občino Dobro vas so oblasti po Kärntner Volksstimme razdelile zaradi slovenskega uradovanja župana Samitza,²⁵ ki je bilo oblastem trn v peti.

1878 je nad 90 katehetov zahtevalo, da se naj v ljudskih šolah poučuje v zadostni meri v slovenskem jeziku. Šolarji niso znali brati slovenskih verskih učbenikov in kateheti so morali šolarje podučevati iz slovenščine. Prošnjo oziroma zahtevo katehetov je podprl tudi celovski škof Valentin Wiery. Prošnja ni imela uspeha.

Koroški deželni šolski svet je izdal 1878 brošuro²⁶ o pouku nemščine na utrakvističnih šolah in nasvetoval, da se s poukom nemščine prične v prvem razredu ljudske šole in da se nemščina uporabi tudi kot poučni jezik že v prvem razredu ljudske šole. Kärntner Volksstimme je o brošuri Koroškega deželnega šolskega sveta poročala in zavzela do nasvetov negativno stališče.²⁷ Konec leta 1879 je list bralcem ponovno razložil, kaj terjajo Slovenci v zvezi z upoštevanjem slovenskega jezika v šolah in v uradih.²⁸

Omenili smo že delovanje Slovencev pri Kmetijski družbi za Koroško. V letih 1875—1879 so morali igrati Slovenci pri tej družbi še pomembno vlogo. Člani družbe so se intenzivno ukvarjali s socialnim vprašanjem kmetijskih poslov. Slovenec Meglitsch je že leta 1850 precej točno napovedal, kdaj bodo na Koroškem postala socialna vprašanja kmetijskih poslov aktualna.^{27a} Diskusija o socialnih problemih kmetijskih poslov ni potekala v slovenskem listu, marveč v nemškem listu družbe v Mitteilungen über Gegenstände der Haus- Land- und Forstwirtschaft

²⁴ Kärntner Volksstimme Nr. 29/1876.

²⁵ Anleitung zur gesprächsweisen Einführung slovenischer Kinder in die deutsche Sprache. Ein praktischer Lehrgang für den ersten deutschen Sprachunterricht in slovenischen Schulen.

²⁶ Kärntner Volksstimme Nr. 8/1879.

²⁷ Kärntner Volksstimme Nr. 46/1879.

^{27a} Mitteilungen Nr. 11 u. 12/1850.

Kärntens. Potek te diskusije bi bilo potrebno posebej analizirati. Diskutanti so se približevali socialističnim gledanjem. Benno Martiny je bil mnenja, da so bede delavstva v kmetijstvu krivi delodajalci. Previdno je načel tudi vprašanje lastništva.²⁸ Vmes je posegla oblast, ki je diskusijo usmerila na manj nevarna pota. Proti pisanju Benna Martinyja so se oglasila nekatera kmetijska okrožja.²⁹ Družba je poudarila, da so prispevki le mnenja posameznikov.

Andrej Einspieler se je v svojih listih Kärntner Blatt in Kärntner Volksstimme prav tako mnogo ukvarjal s socialnimi vprašanji. Gledal je socialna vprašanja seveda iz krščanskega zornega kota. Pri tem je treba upoštevati, da je bil A. Einspieler zelo dobro informiran o socialnih problemih v drugih deželah. Poznal je ideje in delovanje Kolpinga, Kettelerja in njihovih privržencev.

Ze v listu Kärntner Blatt je Einspieler razpravljaval o socialnih problemih kmetskih poslov. Tako se je zavzemal leta 1875 za to, da bi kmetje nastavljali le dninarje, ki bi jih lahko vsak čas odpuščali.³⁰ Predlagal je sklenitev zakonov o kmetskih delavcih in se zavzemal za »krščanski hišni red« po katerem bi morali biti posli in dninarji ter delodajalci katoličani.³¹ Orisal je naloge in pravice delodajalcev in delojemalcev. Istočasno se je zavzemal za Komoro pomožnih delavcev.³² Glavni vzrok revščine je videl v svobodi obrti.³³

Še intenzivneje se je bavil A. Einspieler s socialnim vprašanjem v listu Kärntner Volksstimme. Menil je, da socialno vprašanje ogroža civilizirana ljudstva³⁴ ter da rešitev more nuditi le katoliška cerkev.³⁵ S tem se je Einspieler oddaljil od stališča, ki ga je zastopal v Stimmen aus Innerösterreich, kjer je menil, da so družbene in politične spremembe mogoče ne da bi se s tem kristjan prekršil zoper vero. A. Einspieler je videl socialno vprašanje kot prastaro, važno, kočljivo, ter moralno-versko vprašanje.³⁶ Seveda A. Einspieler ne podvomi o nedotakljivosti lastništva. Ko Mitteilungen stavijo vprašanje lastništva, Einspielerjev list Kärnten Volksstimme to negativno zabeleži in meni, da se je list Kmetijske družbe približal gledanjem prekucuhov.³⁷

A. Einspieler je povezoval uboštvo širokih mas z brezbožnostjo.³⁸ Ponavljal je svoja gledanja, da so svoboda obrti,³⁹ razkosanost zemljišč⁴⁰ in oderuške obresti⁴¹ vzroki propada kmetij in nastanka proletariata. »Denar vlada svet«, je menil A. Einspieler v Kärntner Volksstimme in zapisal, da triperesna deteljica: velekapital, veleindustrija in ustano-

²⁸ Mitteilungen Nr. 1 u. 2/1879.

²⁹ Iz labodske doline.

³⁰ Kärntner Blatt Nr. 2/1875.

³¹ Kärntner Blatt Nr. 3, 4, 6, 9, 10 u. 11/1875.

³² Kärntner Blatt Nr. 23/1875.

³³ Kärntner Blatt Nr. 26/1875.

³⁴ Kärntner Volksstimme Nr. 39, 40/1876.

³⁵ a. a. O.

³⁶ Kärntner Volksstimme Nr. 27/1878.

³⁷ Kärntner Volksstimme Nr. 8/1879.

³⁸ Kärntner Volksstimme Nr. 28/1878.

³⁹ Kärntner Volksstimme Nr. 29/1878.

⁴⁰ Kärntner Volksstimme Nr. 30/1878.

⁴¹ Kärntner Volksstimme Nr. 31/1878.

vitvene mahinacije držijo žezlo svetovne vlade v rokah. Ta triperesna deteljica da uničuje kmetijski stan, malo obrt in državo.⁴²

Socialističnemu gibanju Andrej Einspieler ni bil naklonjen. Ko so leta 1877 prodrli pri volitvah v Nemčiji socialni demokrati, je menil, da grozi s te strani nevarnost. Liberalcem je očital, da so nevarnost socialnih demokratov podcenjevali in s tem socialistično gibanje indirektno podpirali. On pa da je v svojih listih opozarjal na nevarnost tega gibanja. Einspielerja je motilo, da je vodja nemških socialnih demokratov Bebel imenoval v parlamentu »Zentrum« smrtnega sovražnika socialne demokracije.⁴³

Iz posebnih vidikov se je A. Einspieler zavzemal za podporo sindikatov. Konservativci naj bi podpirali sindikate in pomagali pri organiziranju delavcev.⁴⁴ Mislil je, da bodo mogli konservativci uporabiti sindikate proti socialističnemu gibanju.

A. Einspielerja je motilo, da so socialni demokrati tolmačili na svoj način nacionalna vprašanja in njih obravnavanje s strani vladajočega razreda. S tem, da so konservativni krogi priznavali »nacionalnost« kot faktor v političnem življenju, so preprečevali po Einspielerjevem mnenju ustanovitev enotnega internacionalnega svetovnega delavskega društva.⁴⁵

Vselej se je A. Einspieler zavzemal za izboljšanje gmotnega stanja delavstva in kmetov.⁴⁶

Pisanje A. Einspielerja o socialnih vprašanjih je težko oceniti. Na eni strani zasleduje izrazito konservativne in reakcionarne cilje in vidi katoliško cerkev v vlogi rešiteljice socialnih vprašanj. Na drugi strani nima dobrega mnenja o cerkveni hierarhiji, o »višjih farijih«.⁴⁷ Na vsak način loči med naukom katoliške cerkve in delovanjem njenih predstavnikov. Če bi hoteli gledanja A. Einspielerja o socialnih vprašanjih natančneje analizirati, bi morali pregledati vrsto nemških listov.⁴⁸ Sam se je navduševal za ideje in delo Kolpinga in v Celovcu ustanovil društvo rokodelskih pomočnikov — celovško Kolpingovo društvo. Njegovo delovanje na tem področju je dokumentirano.⁴⁹

Mislím, da je prav, če omenim, da sta v teh letih na Koroškem Ignacij Robas in Andrej Komel ustvarjala slovensko vojaško terminologijo. O uporabnosti oziroma pravilnosti te terminologije seveda ne morem soditi. A. Komel je 1876 izdal gramatiko slovenskega jezika.⁵⁰ V predgovoru je zavračal trditve o nizki razvojni stopnji slovenskega jezika.

⁴² Kärntner Volksstimme Nr. 32/1878.

⁴³ Kärntner Volksstimme Nr. 4/1876.

⁴⁴ Kärntner Volksstimme Nr. 33/1876.

⁴⁵ Kärntner Volksstimme Nr. 34/1876.

⁴⁶ Kärntner Volksstimme Nr. 22/1876.

⁴⁷ Arhiv škofijskega ordinariata v Celovcu, akt: Einspieler.

⁴⁸ Koszyk, Kurt: Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Geschichte der deutschen Presse Teil II, Berlin 1966.

⁴⁹ Pross, Harry: Literatur und Politik. Geschichte und Programme der politisch-literarischen Zeitschriften im deutschen Sprachraum seit 1870, Freiburg 1963.

⁵⁰ Schlawe, Fritz: Literarische Zeitschriften, Teil I u. II, Stuttgart 1862.

⁵¹ Arhiv škofijskega ordinariata v Celovcu, akt: Einspieler.

⁵² Komel, Andreas: Kurzgefaßte praktische Grammatik der slovenischen Sprache für Deutsche. Mit besonderer Berücksichtigung der Militär-Terminologie in den angewendeten Beispielen, Klagenfurt 1876.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE POLITIK IN KÄRNTEN IN DER ZWEITEN HALFTE
DER SIEBZIGER JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Über die slowenische Politik in Kärnten in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre wurde bisher nicht viel geschrieben, auch die Zahl der diebezüglichen Akten im Landesarchiv ist nicht gross. Auf Grund der Archivalien und der slowenischen und deutschen Zeitungen dieser Zeit erörtert der Verfasser die politische Tätigkeit der Kärntner Slowenen und die Regierungspolitik gegen die Slowenen. Die slowenische Nationalpartei in Kärnten wirkte nicht selbständig, sondern in Zusammenarbeit mit den deutschen Konservativen. Andreas Einspieler vertrat im Landtag konsequent das Prinzip der nationalen Gleichberechtigung.

Vlado Valenčič

ETNIČNA STRUKTURA LJUBLJANSKEGA PREBIVALSTVA
PO LJUDSKEM ŠTETJU 1880*

I.

Ne ob vojaških konskripcijah do srede prejšnjega stoletja, ne ob poznejših ljudskih štetjih niso v Avstriji ugotavljali narodne pripadnosti prebivalstva. Statistike, ki so v prvi polovici 19. stoletja izkazovale avstrijsko prebivalstvo tudi po narodnosti, niso imele za podlago izjav prebivalcev ob posameznih štetjih, ampak so bile izvedene v obliki nekakih uradnih anket, posamezni uradi so poročali o stanju na svojem področju. Za določanje narodnosti ni bila odločilna zavest prebivalstva o narodni pripadnosti, temveč njegova jezikovna pripadnost, ki je nekak zunanji, vidni znak narodnosti.¹ Ob pripravljanju ljudskih štetij leta 1857 in 1869 se je sicer že obravnaval predlog statistikov, naj bi se vnesla v števne obrazce rubrika, ki bi dala odgovor na vprašanje o jezikovni strukturi prebivalstva. Toda obakrat je bilo to vprašanje postavljeno kot vprašanje po narodnosti. Zoper tako vprašanje pa so bili na odločilnih mestih močni pomisleki, ker bi na odgovore mogla preveč vplivati subjektivna naziranja bodisi prizadetega prebivalstva, bodisi števnih organov, kar bi dajalo povod neljubim sporom. Tudi predlog, da bi namesto vprašanja po narodnosti postavili nedolžnejše vprašanje po materinem jeziku oziroma jeziku, ki se govori v družini, ni bil sprejet. Vlada ni pristala na rubriko o narodnosti ali jeziku v vprašalnih obrazcih ljudskega štetja, ker se ji v času ostrih narodnostnih bojev med narodi monarhije tako ugotavljanje iz političnih razlogov ni zdelo primerno.²

Na mednarodnem statističnem kongresu v Leningradu leta 1872 je bil sprejet program za ljudska štetja; po njem naj bi se države ravnale, da bi prišlo v statistiki prebivalstva do večje mednarodne enotnosti. Program je določal znake, ki naj bi se pri ljudskih štetjih ugotavljali; med bistvenimi znaki, ki naj bi bili obvezni, je bil tudi jezik, ki se uporablja pri običajnem občevanju (la langue parlée). Statistike mnogojezične avstro-ogrske monarhije je ta točka programa še

* Razprava je bila pripravljena v okviru programa republiškega centra Medakademijskega odbora za zgodovino kolonizacije.

¹ Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 53 sl.

² G. A. Schimmer, Gedanken über die Durchführung der nächsten Volkszählung in Oesterreich, Statistische Monatschrift IV, Jahrgang, Wien 1878, str. 169; A. Ficker, Ein weiterer Beitrag zur Organisierung der nächsten Volkszählung in Oesterreich, v isti reviji str. 258; Statistische Monatschrift V/1879, str. 371.

posebno zanimala; trije izmed njih, dva avstrijska in en ogrski, so v svojih mnenjih stalni komisiji statističnega kongresa poskušali razčistiti vprašanje zveze med narodnostjo in jezikom. E. Glatter, ravnatelj dunajskega statističnega biroja, je odklanjal lastno priznanje prebivalcev kot sredstvo za individualno ugotavljanje narodnosti, ker mu je bila menda več ali manj identična s pojmom rase. Pripadnost rasi pa je mogoče presojati po raznih bioloških znakih in duševnih lastnostih, ki se jih seveda pri ljudskih štetjih ne da ugotavljati. Ogrski statistik K. Keleti je imel narodnost za verskemu prepričanju sorodno čustvo, ki izhaja iz zavesti pripadnosti določeni deželi ter iz porekla in rasnih značilnosti, jezik pa je njen glavni zunanji izraz. Zato je imel v nasprotju z E. Glatterjem za potrebno, da se pri ljudskem štetju ugotavlja tudi materin jezik. A. Ficker, predsednik avstrijske statistične centralne komisije, ni videl enotnega znaka, ki bi po njem mogli spoznati in ugotavljati plemensko pripadnost (*Stammesangehörigkeit*) posamezne osebe, tudi jezik mu ni bil za ta namen primeren. Sicer je treba za določitev narodnosti poznati v prvi vrsti materin jezik osebe, toda potrebne bi bile še druge poizvedbe. Narodnost ni taka lastnost, ki bi dopuščala individualno ugotovitev in bi se dala pri ljudskem štetju mehanično določiti, temveč more biti predmet zapletenega znanstvenega raziskovanja. Imel pa je Ficker za nujno, da se v monarhiji pri ljudskem štetju postavi vprašanje po jeziku prebivalstva, le pojem jezika bi bilo treba točneje pojasniti in določiti. Vprašanje v števnem obrazcu bi se moglo glasiti »jezik, ki ga oseba običajno uporablja« ali pa »materin jezik«. Fickerju se je zdel izraz »materin jezik« manj primeren, ker bi ga morda zaradi prevelike vestnosti navedel tudi tisti, ki je svoj materin jezik davno opustil ter je po vplivu šole in okolja ob štetju dejansko uporabljal v družini drug jezik. Zato se je zavzemal, naj se pri ljudskem štetju vpraša za »družinski jezik«. Kot pojasnilo k vprašanju po jeziku naj bi se dodalo: Za vsako osebo naj se navede le en jezik kot družinski jezik in sicer tisti, ki ga oseba običajno uporablja v krogu družine. Pri osebah, ki zaradi mladosti, telesnih napak ali duševne nerazvitosti dejansko ne uporabljajo nobenega jezika, se navede jezik, ki ga imajo starši ali njihovi namestniki za družinski jezik. Nadalje je Ficker predlagal, naj navodila za števne organe vsebujejo tudi določilo, da sme vpise v rubriki jezika na števnem obrazcu dopolnjevati ali popravljati le tisti, ki ga je moral izpolniti; vpise v vprašalnih polah, ki jih je izpolnil števni organ, bi smel dopolnjevati ali popravljati le po zaslišanju osebe, ki je dala podatke. Če bo števni organ imel pomisleke glede pravilnosti vpisa, se mora omejiti na to, da nanje opozori družinskega poglavarja in s pojasnili olajša pravilni odgovor.³

Razumljivo je, da se statistiki niso več zavzemali za ugotavljanje narodnosti, ki so jo tako znotraj države, še bolj pa v primeri z drugimi državami različno pojmovali in se za statistične namene ni dala opre-

³ Ficker, n. o. m. str. 258 sl.

deliti kot pojem, ki bi bil vsem enako razumljiv. V francoščini, angleščini in italijanščini razumejo kot narod (nation) državni narod in je narodnost (nationalité) identična z državljanstvom. Tudi v avstro-ogrski monarhiji so bili teoretiki, ki so narod istovetili z državo. Nekateri imajo za narod ljudstvo, ki ga združujejo skupni izvor, običaji in jezik ali pa označujejo narod kot jezikovno, etnično in kulturno skupnost.⁴ Vprašanje naroda in narodnosti je bilo sredi prejšnjega stoletja, ko se je pri avstrijskih narodih narodna zavest med ljudstvom šele oblikovala, zaradi družbenih in političnih razmer še posebej zapleteno. Na eni strani so bili »zgodovinski narodi« z vsemi družbenimi razredi in narodno kulturo v svojem jeziku, na drugi strani pa »nezgodovinski narodi«, pri katerih so višji družbeni razredi uporabljali tuj jezik, med Slovenci nemški ali italijanski, in zato niso imeli kulture v lastnem jeziku.⁵ V upravi in javnem življenju je pri »nezgodovinskih narodih« vladal tuj jezik, zlasti v mestih se je uveljavljal vpliv tujega jezika. Narodnostna gibanja, ki so jih pospeševale obstoječe protislovne jezikovne razmere, so vodila do ostrih političnih bojov med avstrijskimi narodi, »zgodovinski narodi« so si prizadevali za utrditev in povečanje vpliva svojega jezika med »nezgodovinskimi narodi«, ti pa so se borili za vsaj delno javno priznanje in uveljavljenje lastnega jezika na svojem jezikovnem območju.

Ob takih razmerah bi bilo ugotavljanje narodne pripadnosti politično vprašanje, ki bi ga nekateri imeli za provokativno; odgovori bi mogli biti vsaj ponekod v veliki meri tendenciozni ter bi vplivali na pravilnost končnega rezultata. Zato je bilo s stališča statistikov gotovo umestno, da so se zavzemali, naj bi se pri štetju leta 1880 postavilo vprašanje po materinem ali družinskem jeziku. Predsednik statistične centralne komisije je zagovarjal ugotavljanje družinskega jezika, ki je sicer na mestu, ako je namen ugotoviti razširjenost posameznega jezika. Ker pa je družinski jezik lahko različen od materinskega, ne pokaže vedno etničnega porekla, za njegovo ugotavljanje je materinski jezik primernejši. Statistika družinskega jezika bi koristila politično, gospodarsko in kulturno močnejšim narodom, ki so v večji meri asimilirali priseljence z drugih jezikovnih območij. Označevanje po družinskem jeziku bi tudi moglo zbrisati dejansko jezikovno pripadnost hišnih poslov, rokodelskih in trgovskih vajencev in pomočnikov ter drugih oseb, ki so sicer v svoji domači družini uporabljale drug jezik, kot je bil jezik družine, v kateri so živeli ob času ljudskega štetja. Družinski jezik torej iz več razlogov ne bi dal točne slike o jezikovni pripadnosti prebivalstva, verjetno pa bi bolj ustrezal kot »občevalni jezik« (Umgangssprache), ki ga je avstrijska statistika uvedla in uporabljala pri ljudskih štetjih od leta 1880 naprej. Pojem občevalnega jezika so od vsega začetka različno tolmačili, na eni strani kot materinski jezik oziroma kot jezik, ki označuje tudi narodno pripadnost, na drugi strani pa kot jezik večine kot prevladujoči jezik okolja. Pri tem

⁴ O raznih pojmovanjih naroda gl. E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 3. izdaja, Ljubljana 1970, str. 106 sl.

⁵ Fr. Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 32 sl.

tolmačenju so prihajala do izraza nasprotja med »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi; prvi so hoteli z večjo razširjenostjo svojega narodnega kot občevalnega jezika dokazovati tudi večje narodnostno območje na škodo »nezgodovinskih« narodov, čemur so drugi seveda nasprotovali. Slovani so stalno zahtevali štetje po materinskem jeziku ali po narodnosti, Nemci pa so vztrajali na štetju po občevalnem jeziku. Država je ohranila način štetja po občevalnem jeziku »iz političnih razlogov, s katerimi nima statistika nič opraviti«, kot je to zapisal poznejši predsednik statistične centralne komisije K. Th. Inama-Sternegg. Vprašanje jezika je bilo razlog, da so avstrijska ljudska štetja bila v razmerah nacionalnih konfliktov podobna volilnim bojem.⁶

Vprašanje ali naj se pri ljudskem štetju leta 1880 ugotavlja jezik ali narodnost, je bilo postavljeno tudi v državnem zboru. Ob priliki, ko je bila na dnevnem redu odobritev proračunske postavke za stroške ljudskega štetja, se je češki poslanec Jaromir Čelakovský, praški univerzitetni profesor, v svojem govoru obširno ukvarjal s tem vprašanjem. Zavračal je stališča statistikov Glatteja, Keletija in Fickerja ter se zavzel za individualno ugotavljanje narodnosti vsakega posameznika, subsidiarno pa naj bi se ugotovil še jezik, ki se uporablja v družini ali običajnem občevanju. Menil je, da bi vprašanje po družinskem jeziku na splošno razumeli kot vprašanje po narodnosti in tako tudi odgovarjali. Vprašanje po družinskem jeziku predpostavlja, da se v družini uporablja le en jezik; so pa tudi utrakvistične družine, kjer se govorita dva jezika, pri takih družinah se po jeziku ne da sklepati na narodnost. To bi moglo ponekod dati napačno sliko o narodnostnih razmerah. Čelakovský je kot primer navedel Trst, kjer so leta 1869 ugotavljali narodnost in je delež Slovencev ter Nemcev znašal 27,2%, leta 1875, ko je mestni statistični urad postavil vprašanje po družinskem jeziku, pa je ta delež padel na 23,2%. Poslanca Čelakovskega je zavračal šlezijski poslanec Nemeč Emil Sax, tudi praški univerzitetni profesor; bil je zoper ugotavljanje narodnosti, češ da so pravni filozofi in statistiki zelo različnih mnenj o bistvu in znakih narodnosti, ne jezik in ne plemenska pripadnost (Stammesangehörigkeit) je določno ne opredeljujeta. Sax je tudi imel pomisleke zoper ugotavljanje družinskega jezika oziroma »langue parlée« mednarodnega statističnega kongresa po občinskih organih. Ni jim zaupal, da bi svoj posel opravljali dovolj skrbno in nepristransko; mogli bi biti pod vplivom nacionalnega tiska, tudi bi brez dvoma družinski jezik istovetili z narodnostjo. Popisni organi bi mogli z vprašanji vplivati, da bi bil odgovor o družinskem jeziku tak, kakor ga želijo, npr. slovenski, čeprav mogoče nekateri družinski člani po rodu ne bi bili Slovenci; vpraševali bi npr., v kakšnem jeziku govorijo z otroci ali s hišnimi posli. Če naj bi se ugotavljal družinski jezik, bi to morali opravljati nepristranski, v ta namen posebej izšolani števeci iz krogov izobražencev, ki bi prišli v poštev tudi za ugotavljanje drugih takih statističnih znakov, katerih ugotavljanje je treba poveriti inteligentnejšim osebam. Predpisi zakona

⁶ Zwitter, Nacionalni problemi . . . , str. 21.

o ljudskem štetju iz leta 1869 se Saxu niso zdeli več primerni, potrebno bi jih bilo prilagoditi novim zahtevam, zato je predlagal, naj vlada glede predpisov in obrazcev ljudskega štetja zahteva mnenje komisije izkušenih, nepristranskih strokovnjakov.⁷

II.

Vlada (ministrski predsednik je bil grof Taaffe, ki je vodil tudi notranje ministrstvo) se je končno odločila za občevalni jezik, čeprav je statistična centralna komisija ostala pri predlogu družinskega jezika. Navodila ministrstva notranjih zadev o izpolnjevanju obrazcev ljudskega štetja so glede rubrike občevalnega jezika določala: Ta rubrika se izpolni le za osebe, ki so pristojne na ozemlju, zastopanim v državnem zboru. Za vsako osebo naj se navede jezik, ki ga uporablja v navadnem občevanju, vendar le enega izmed naslednjih jezikov: nemški, češko-moravski-slovaški, poljski, rusinski, slovenski, srbo-hrvaški, italijansko-ladinski, romunski, madžarski (toda ta le v Bukovini). Za osebe, ki zaradi mladosti, telesne napake ali ker niso duševno razvite ne uporabljajo nobenega jezika, naj se napiše tisti izmed navedenih jezikov, ki ga je glede na razmere šteti kot njihov občevalni jezik in ga napovejo njihovi starši ali namestniki staršev.⁸

Rubrika o občevalnem jeziku je vzbudila pozornost tudi slovenske politične javnosti. Že nekaj dni po objavi navodil je »Slovenski narod« prinesel uvodnik z naslovom »Prihodnje štetje ljudij in Slovenci«. Trdil je, da vlada ustavovernih Nemcev ob ljudskem štetju 1869 ni hotela postaviti vprašanja o narodnosti, ker bi se mogoče izkazalo, da je Nemcev manj, kot se misli. Sedanja vlada je na ljubo liberalnim Nemcem uvedla rubriko o občevalnem jeziku, ne pa o narodnosti. Toda pod občevalnim jezikom je mišljena narodnost, zato naj vsak Slovenec, četudi uporablja drug občevalni jezik, zapiše za sebe in za svojce slovenski jezik. Državni zbor je imel, ko je to sklepal, le narodnost pred očmi. Paziti pa moramo, da z vprašanjem po občevalnem jeziku Slovenci ne izgubimo v korist Nemcev in Italijanov. Ker so šole nemške ali italijanske, govori mnogo Slovencev doma ali pri občevanju z drugimi tuj jezik. Vsi taki morajo navesti v rubriki jezika le materinski, to je svoj narodnostni jezik. Neizogibno je, da bomo z občevalnim jezikom izgubili več tisoč Slovencev, zlasti v mestih in ob narodnostnih mejah, toda glejmo, da bo to število omejeno. »Kdor neče biti črn negat, priznaj svoj rojstveni jezik, svoje rodno ime!«⁹ Glasilo nemške ustavne stranke »Laibacher Wochenblatt« je bilo v vprašanju občevalnega jezika nasprotnega mnenja. »Narodovo« pisanje je označilo kot agitacijo in je opozarjalo prebivalce mest in trgov pa tudi podeželja.

⁷ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates IX. Session, 73. Sitzung am 16. April 1880, str. 2366 sl.

⁸ Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane. Leto 1880, kos XXXVI. 103. Ukaz ministrstva notranjih reči od 6. avgusta 1880. Pouk kako napolnjevatii naznailnico, str. 371 sl.

⁹ Slovenski narod 19. avgusta 1880, št. 189, uvodnik: Prihodnje štetje ljudij in Slovenci.

naj se ne pustijo zavajati od političnih nasprotnikov, temveč naj pri ljudskem štetju potrdijo, da je na Kranjskem nemščina občevalni jezik vsakega izobraženca, kakor je tudi v resnici.¹⁰

Ko se je čas ljudskega štetja približal, je »Slovenski narod« ponovno opozarjal na politični pomen, ki ga bodo imeli rezultati ljudskega štetja glede občevalnega jezika. Naši narodni nasprotniki si bodo prizadevali, da bi bilo število Slovencev čim manjše. Ker morajo Slovenci obiskovati nemške ali italijanske šole, jih mnogo govori ta dva jezika. Zato jih bodo hoteli vpisati kot osebe nemškega ali italijanskega občevalnega jezika ter jih bodo dejansko šteli kot Nemce oziroma Italijane, čeprav trdijo, da vprašanje po občevalnem jeziku ni vprašanje po narodni pripadnosti. Mnogo slovenskih izobražencev je poročenih z Nemkami in govorijo v družini nemško, vendar pa rod zaradi tega še ni postal nemški. Dolžnost Slovencev je storiti vse, da pri ljudskem štetju ne bomo prikrajšani. Za vzgled naj bodo drugi narodi. Nemško-liberalni poslanci so na Dunaju razširili v tisočih izvodih propagandno knjižico, da bi bilo čim več navedb za nemški občevalni jezik. »Neues Wiener Tagblatt« je zahteval, da se vsi Slovani in drugorodci na Dunaju zapišejo za Nemce oziroma, da vpišejo nemški občevalni jezik v popisovalno polo, češ da se na Dunaju le nemško govori. Tudi češki listi so poučevali Čehe, kako naj odgovorijo v rubriki o občevalnem jeziku.¹¹ »Češki klub« v Pragi je izdal brošuro z navodili glede tega vprašanja, »Slovenski narod« je ta navodila povzel z zaključkom, da morajo Slovenci v skladu z njimi navajati slovenščino kot občevalni jezik. Kot so češki listi pozivali Čehe, naj priznavajo češčino kot svoj občevalni jezik, je izšel iz nemških krogov v Pragi poziv za Nemce, naj navedejo nemščino, ker bo ljudsko štetje določevalo narodnost. »Slovenski narod« je še v zadnjih dneh pred štetjem pozival Slovence, naj vpišejo slovenščino v rubriki občevalnega jezika, ter zahteval, naj pri štetju ne bi uporabljali nemških popisovalcev.¹² Pod naslovom »Die Volkszählung als nationaler Sport« je »Laibacher Wochenblatt« zavračal »Narod«, ki se omejuje le na občevalni jezik namesto da bi poučeval prebivalstvo o važnejših vprašanjih ljudskega štetja, s tem pa deloma namenoma, deloma pa iz nerazumnosti vlačil v to zadevo narodnostne spore in naravnost spodbuja prebivalstvo k nepravilnemu izpolnjevanju vprašalnih pol. Trdil je, da rubrike občevalnega jezika ni postavila avstrijska statistična centralna komisija, ne avstrijsko ministrstvo, temveč mednarodni statistični kongresi. Vprašanje po narodnosti bi dalo povod za nepravilne in neustrezajoče odgovore. Za določitev narodnostne pripadnosti so soodločilne še mnoge druge okolnosti, občevalni jezik pa se z gotovostjo in lahko določi. Nacionalni listi (mišljen je »Slovenski narod«), navajajo s svojim pisanjem ljudstvo k izigravanju nameravnega ugotavljanja občevalnega jezika in k napačnim navedbam. V količkaj izobraženih družinah na Kranjskem in v sosednih deželah govorijo nemški. Zato se bojijo, da bi štetje ta pojav pokazalo v večjem

¹⁰ Laibacher Wochenblatt, 28. avgust 1880.

¹¹ Slovenski narod 5. decembra 1880, uvodnik: Prihodnji popis ljudij.

¹² Slovenski narod 12., 16., 18., 22., 28., 30., 31. decembra 1880.

obsegu, kot se je domnevalo. To naj bi zakrilo, da so vpitje po iztrebljenju nemškega jezika in trditve o nerazumevanju nemščine v deželi v nasprotju z dejstvi. Še posebej je »Laibacher Wochenblatt« pozval prebivalstvo, da popisovalne pole izpolni z vso natančnostjo. Omikani morajo z dobrim vzgledom prednjačiti in poučevati manj poučene. Zlasti glede rubrike o občevalnem jeziku, ki ga narodni listi pogosto zelo izkoriščajo, pričakuje od somišljenikov, da jo bodo vestno izpolnili, to je, da bodo navedli tisti jezik, ki ga uporabljajo pri običajnem občevarstvu. Smešil pa je prizadevanje Slovencev, da bi ljudje navajali slovensščino kot svoj občevalni jezik.¹³ V dneh, ko je potekalo štetje je »Slovenski narod« ugotavljal, da se mnogo ljudi ni zanimalo za njegova opozorila glede odgovora na vprašanje o občevalnem jeziku. »Mnogoteri hišni posestnik ali družinski oče je mislil, da se v dotični rubriki vpraša, ali zna nemški ali ne zna in je vpisal sebe in otroke med Nemce, dasiravno poslednji ne znajo niti besedice nemškega, a on komaj za silo nemški tolče.« Nemški obrtniki niso le za sebe vpisali nemški občevalni jezik, temveč tudi za svoje slovenske hišne posle. Tudi za slovenske zavedne uradnike so hišni gospodarji vpisovali nemščino, češ v pisarnah je občevalni jezik nemški. »Slovenski narod« je menil, naj bi komisarji, ki bodo popisne pole ljudskega štetja pregledovali, popravili napake. Prijatelji slovenske stvari naj bi nepravilnosti in nezakonitosti prijavili, da se popravijo.¹⁴

Glasovi iz političnega časopisja dokaj nazorno kažejo, kako je takratna javnost obravnavala vprašanje občevalnega jezika v rubrikah ljudskega štetja in kakšno stališče so v tem vprašanju imeli na eni strani Slovenci, na drugi pa Nemci. V spisih o ljudskem štetju 1880 ni nikakih sledov, ki bi po njih mogli sklepati, da se je tedanja mestna uprava — bila je pod županom Antonom Laschanom še v nemških rokah — z vprašanjem občevalnega jezika kaj ukvarjala. Po zakonu o ljudskem štetju iz 1869 so morali v deželnih glavnih mestih, v občinah z lastnim občinskim statutom ter v občinah, ki jim je okrajno glavarstvo to nalogo posebej poverilo, štetje opraviti občinski uradi. V Ljubljani je opravil ljudsko štetje mestni magistrat. Ni verjetno, da so njegovi uslužbenci kot števni komisarji dobili kakšno posebno in drugačno navodilo glede izpolnjevanja rubrike o jeziku, kot ga je vsebovalo uradno navodilo za izpolnjevanje popisovalne pole, ki ga je prejel vsak stanovanjski najemnik. Naznanilnico (Anzeigetzettel) je moral izpolniti stanovanjski najemnik, če ni bil pismen, je bila to naloga hišnega posestnika ali njegovega pooblaščenca. Števni komisarji so imeli nalogo, da razdelijo predpisane tiskovine vsem hišnim gospodarjem in stanovanjskim najemnikom ter jih pri njih poberejo izpolnjene, torej niso imeli neposrednega vpliva na njihovo izpolnjevanje. Seveda je mogoče, da so strankam, bodisi na željo ali po svoji iniciativi, dajali nasvete glede odgovora v posameznih rubrikah. Iz gradiva ljudskega štetja je mogoče po pisavi posneti, da so tudi mestni

¹³ Laibacher Wochenblatt, 11. decembra 1880, 1. in 8. januarja 1881.

¹⁴ Slovenski narod 6. januarja 1881.

uslužbenci izpolnjevali naznanilnice; v takih primerih so bili hišni lastniki ali stanovanjski najemniki nepismeni ali pa pisanja premalo večji in so ta posel prepustili mestnim uslužbencem. Naloga mestnega magistrata je tudi bila, da se prepriča, ali je vrnjeno gradivo popolno in v redu izpolnjeno; poskrbeti je moral za dopolnitev ali za popravek morebitnih napak. Pri tem so mogli mestni organi v večji ali manjši meri vplivati na vsebino vpisov v naznanilnicah in gotovo je, da so precej posegali ravno v rubriko občevalnega jezika. Vendar njihov poseg ni imel namena, da bi spreminjal odgovor stranke, temveč je šlo za popravek nepravilnih ali nejasnih vpisov. Precej številni so bili namreč med stanovanjskimi najemniki in hišnimi lastniki, ki so zapisali zase ali za svoje družinske člane in druge stanovalce več občevalnih jezikov. Mnogi vprašanja po občevalnem jeziku sploh niso razumeli, mislili so, da morajo navesti vse jezike, ki so jih poznali. Dokaj pogosti so bili primeri, da sta bila kot občevalni jezik v družini navedena slovenščina in nemščina, deloma iz že navedenega razloga, ker vprašanja niso prav razumeli, deloma pa tudi zato, ker so v družini dejansko uporabljali oba jezika. Ta drugi razlog je bil pri tedanjih jezikovnih in družbenih razmerah popolnoma razumljiv, saj dvojezične družine v krajih z več narodnosti niso izjemen pojav. Odvetnik Alfonz Mosche, pozneje član ljubljanskega občinskega sveta, zaslužen v boju za rabo slovenskega jezika pri sodiščih, izdajatelj »Slovenskega pravnika«, eden med pobudniki za gradbo Narodnega doma, je zase in svojo rodbino navedel kot občevalni jezik slovenščino in nemščino, nemščina je bila pozneje prečrtana. Nek carinski uradnik je k odgovoru po občevalnem jeziku v naznanilnici napisal pripombo, da se v njegovi družini govori nemško, italijansko ter slovensko in je zato pri posameznih družinskih članih navedel materin in ne občevalni jezik. Nekdo pa je v rubriko občevalnega jezika odločno zapisal: z Nemci nemški, s Slovenci slovenski. Vpis več občevalnih jezikov pri isti osebi ni bil v skladu z navodilom o izpolnitvi naznanilnice, po tem navodilu se je moral navesti za osebo le en občevalni jezik. Zato so magistratni organi, ki so pregledovali izpolnjene naznanilnice, prečrtali odvečne občevalne jezike in pustili le enega. Iz gradiva se ne vidi, ali so bili ti popravki izvedeni po zaslišanju prizadetih oseb, oziroma ali so mestni uslužbenci po lastni presoji in vednosti odločali, kateri občevalni jezik naj se upošteva. Kolikor je bila odločitev prepuščena mestnim organom, je bilo seveda mogoče, da rezultat ni vedno ustrezal volji prizadete osebe ali dejanskemu stanju. Vendar posegov s črtanjem odvečnega občevalnega jezika ni bilo toliko, da bi bistveno spremenili končno številčno razmerje, in tudi niso bili enostranski v korist določenega jezika. Na nekaterih naznanilnicah odvečni občevalni jezik ni bil črtan, ostala sta vpisana dva jezika, slovenski in nemški. Tudi so bili sicer nekateri vpisi občevalnega jezika popravljeni, sodeč po pisavi so nekateri stanovanjski najemniki in hišni posestniki sami popravljali navedbe. Prvotno vpisan jezik so prečrtali in vpisali drugega. V nekaterih primerih je zaradi takih popravkov težko razbrati pravi občevalni jezik.

III.

»Laibacher Zeitung« je 24. marca 1881 objavila za Ljubljano rezultate ljudskega štetja o občevalnem jeziku. V Ljubljani so 31. decembra 1880 našeli brez vojaštva 24.618 prisotnih oseb, od teh je bilo pristojnih v avstrijskih deželah 23.971. Po občevalnem jeziku, ki je bil upoštevan le za avstrijske državljane, se je prebivalstvo razdelilo:¹⁵

slovenski	18.313
nemški	5.422
italijanski	138
češki	87
poljski	6
srbo-hrvatski	4
romunski	1
	<hr/>
	23.971

Po končnih rezultatih, v njih je všteto tudi vojaštvo, je Ljubljana konec 1880 imela 26.284 prebivalcev, od teh je bilo 24.824 pristojnih v avstrijskih deželah, 1.168 v ogrskem delu monarhije, 5 v Bosni in 287 v inozemstvu. V avstrijskih deželah pristojni so imeli občevalni jezik:¹⁶

slovenski	18.845
nemški	5.658
italijanski	172
češki	136
poljski	7
srbo-hrvatski	5
romunski	1
	<hr/>
	24.824

Takoj po objavi rezultatov v »Laibacher Zeitung« je I. Tavčar v »Slovenskem narodu« z zadovoljstvom ugotovil, da so v Ljubljani prebivalci s slovenskim občevalnim jezikom v veliki večini, glede 5.422 oseb z nemškim občevalnim jezikom pa je pripomnil: »Ali med njimi je gotovo tudi večina slovenskega rodu, ki se pa zdaj sramuje domače svoje zibel.« Koliko rodovin je, ki imajo korenine kje na deželi, pa se delajo, kot bi bili predniki Nemci.¹⁷

Nemci so bili z rezultatom nezadovoljni. »Laibacher Wochenblatt« je sicer pisal, da ga ne preseneča, ker po vsem, kar se je dogajalo, ni bilo mogoče pričakovati ugodnejšega. Narodnjaki, tj. Slovenci, so statistiko falzificirali. Še pred objavo rezultatov ljudskega štetja — verjetno se je že izvedelo, da v Ljubljani ne bodo takšni, kot so želeli Nemci —

¹⁵ Laibacher Zeitung, 24. marca 1881, str. 591.

¹⁶ Laibach. Statistischer Bericht über die wichtigsten demographischen Verhältnisse. Verfasst vom Stadtmagistrate von Laibach. Wien 1887, str. 2 sl. Isti rezultati so v Oesterreichische Statistik, I. Band, 1. Heft, Die Bevölkerung ... nach Aufenthalt und Zuständigkeit, Wien 1882.

¹⁷ Slovenski narod 27. marca 1881, Dr. I. T. (Ivan Tavčar), Ljudsko štetje.

je organ nemške ustavne stranke pisal, da se slovenska stran ni bala ne pregovarjanja in ne teroriziranja, da bi pri štetju potisnila nemščino na minimum. Tako so se pojavili uslužnostni Slovenci (Gefälligkeits-slovenen), ki so priznali slovenščino kot občevalni jezik. Ironično je pripomnil, da k uslužnostnim Slovincem ne šteje deželnega predsednika Andreja Winklerja, ki je, po prepričanju lista, resno mislil, ko je priznal zase in po očetovski oblasti za svoje družinske člane slovenščino kot občevalni jezik, čeprav je notorično, da družinski člani občujejo pretežno v nemškem jeziku. Na primer deželnega predsednika je zopet opozoril »Laibacher Wochenblatt«, ko je poročal o neugodnem rezultatu štetja za nemški občevalni jezik v Ljubljani. Če je mož kot deželni predsednik Winkler, za svojo osebo naj bi bil praslavenec (Urslovene), mi mu to privoščimo, za vso svojo družino, ki uporablja izključno nemški jezik, vpisal slovenski občevalni jezik v naznanilnico ljudskega štetja, koliko bi se dalo dobiti še drugih takih primerov, ki bi na isti način pokazali ponarejanje resnice. »Slovenskemu narodu« je »Laibacher Wochenblatt« očital, da skuša kovati kapital iz rezultatov štetja. Pred ljudskim štetjem je pozival neodločneže, naj se v lasten prid priznajo za Slovence, ker da bodo tako imeli velike materialne koristi. K članku signiranem z Dr. I. T. (Ivan Tavčar) je pripomnil, da ta pisec navadno podpisuje svoje članke s polnim imenom in ni brez razloga uporabil v tem primeru le začetnici. Polno ime bi moglo pasti v oči nepristranski bralki, ki pozna pisca le po nemškem občevalnem jeziku, kajti I. Tavčar bi mogel z mirno vestjo, ne da bi bilo njegovo narodno čustvo količkaj prizadeto, v rubriko občevalnega jezika vpisati nemščino.¹⁸

Pri vprašanju občevalnega jezika v statistiki prebivalstva so se izražala in uveljavljala med seboj nasprotujoča stališča. Ne moremo dvomiti, da se je prebivalstvo Ljubljane pri ljudskem štetju 1880 pri navedbi občevalnega jezika odločalo po večini po narodni pripadnosti. Bili pa so gotovo tudi strogi formalisti, ki so se ravnali po navodilih in dejansko navedli jezik, ki so ga uporabljali v navadnem občevanju, dasi so se mogoče šteli k drugi narodnosti in ne k tisti, ki jo je predstavljal občevalni jezik. Morda je bil tipični predstavnik takih primerov upokojeni okrajni sodnik Valentin Schusterschitz, rojen v občini Smlednik, ki je v rubriko občevalnega jezika zapisal »navadno nemški« (gewöhnlich deutsch). Za sinove Ivana (poznejšega deželnega glavarja), Justa in Alojzija Šusteršiča je navedel slovenščino. Razpravljanje o občevalnem jeziku in ohranjeno gradivo štetja nam torej dokazujeta, da odgovori na to vprašanje niso bili enakovrstni. Enakovrstni odgovori pa niso bili mogoči, ker so različno tolmačili pojem občevalnega jezika. Bile so tudi precej številne osebe slovenskega materinskega jezika, za katere je bil vpisan nemški občevalni jezik, ker so kot hišni posli, rokodelski ali trgovski vajenci in pomočniki, kot stanovalci, npr. dijaki, ali iz drugega razloga živele bodisi v dejansko nemških družinah ali pa v družinah slovenskega rodu, ki so iz kateregakoli razloga navedle nemščino kot svoj občevalni jezik. Pri prikazu etnične strukture ljub-

¹⁸ Laibacher Wochenblatt, 22. januarja in 2. aprila 1881.

ljanskega prebivalstva s podatki o občevalnem jeziku moramo računati z omenjenimi divergencami med občevalnim jezikom in narodnostjo in je zato treba za presojo etnične pripadnosti pritegniti tudi podatke o domovinski in rojstni pripadnosti prebivalstva s tujimi občevalnimi jeziki. Pri osebi, ki se je priselila v Ljubljano od drugod in je zanjo izkazan nemški občevalni jezik, je mogoče po njeni domovinski in rojstni pripadnosti presojati, ali je verjetno, da je občevalni jezik tudi njen materin jezik. Če je bila oseba z nemškim ali drugim tujim občevalnim jezikom rojena na čistem slovenskem jezikovnem območju, zlasti kje na agrarnem področju, in je tam imela tudi domovinsko pravico, smemo z vso upravičenostjo domnevati, da je bil njen materin jezik slovenski in da je bila slovenskega rodu.

Objavljeni podatki ne zadostujejo za kritičen prikaz etnične strukture v Ljubljani. Zato je bilo treba ohranjeno gradivo ljudskega štetja 1880 na novo obdelati.¹⁹ IZpisane so bile družine in posamezne osebe s tujim občevalnim jezikom; za vsako osebo pa so bili upoštevani znaki: spol, rojstna in domovinska pripadnost ter poklic. Upoštevanje vseh teh znakov pri prebivalstvu tujega občevalnega jezika omogoča presojo o njegovem etničnem poreklu ter o njegovi morebitni drugačni socialni in gospodarski strukturi v primeri z domačim, slovenskim prebivalstvom. Na isti način kot osebe s tujim občevalnim jezikom, pristojne v avstrijskih deželah, so bile pri tej obdelavi gradiva obravnavane tudi osebe, pristojne v ogrski polovici monarhije, Bosni ter tuji državljani. Dasi po navodilih za štetje pri teh osebah ni bila potrebna navedba občevalnega jezika, je bila pri večini ta rubrika izpolnjena. Čeprav so mestni organi pri obdelavi naznanilnic vpis največkrat prečrtali, je vendar mogoče tudi to kategorijo prebivalstva razporediti po občevalnem jeziku in ostane le manjši del v skupini brez občevalnega jezika.

Pri ponovni obdelavi gradiva je bilo ugotovljenih, izvzemši vojaštvo, 5566 oseb s tujim, to je neslovenskim občevalnim jezikom, ki so imele domovinstvo v avstrijskih deželah, ter 687 oseb, pristojnih v ogrskem delu monarhije, v Bosni in v inozemstvu. Te številke se razločujejo od rezultatov, ki so bili objavljeni v statističnih publikacijah. V rezultatih statističnih publikacij je vsebovano aktivno vojaštvo, ki so ga štele vojaške oblasti; mestni magistrat ni prejel gradiva tega štetja, zato podatkov o vojaštvu ni bilo na voljo. Po objavljenih podatkih je štela Ljubljana z vojaštvom 26.284, brez vojaštva pa 24.618 oseb, bilo je torej 1666 vojakov, ki so jih popisale vojaške oblasti. Manjše razlike so tudi med podatki, ki so dobljeni pri obdelavi gradiva, ter med podatki magistrata, ki jih je objavila »Laibacher Zeitung« nekaj mesecev po štetju, kjer vojaštvo ni bilo upoštevano. Te razlike so posledica napak, ki jih ni mogoče izključiti ne za prvotno in ne za sedanjo ponovno obdelavo gradiva. Predvsem so posledica nejasnosti in nepolnosti vpisov v statističnih obrazcih, ki so mogle biti razlog za različno tolma-

¹⁹ Gradivo hrani Mestni arhiv v Ljubljani pod Varia Lab. XII, Statistični popisi za mesto Ljubljana, Ljudsko štetje 31. decembra 1880. Gradivo, naznanilnice s sezname zbranih naznanilnic za posamezne hiše, je urejeno po ulicah in razvrščeno v 23 mapah po abecednem redu uličnih imen.

čenje odgovorov v rubrikah. Včasih sta za isto osebo vpisana dva občevalna jezika, ne da bi mestni organi pri kontroli enega črtali. Pri ponovni obdelavi je bil v takem primeru upoštevan na prvem mestu navedeni jezik, ni pa znano, kateri jezik so upoštevali magistratni organi pri prvi obdelavi. Precej pogoste so bile nejasnosti glede začasne prisotnosti ter začasne in stalne odsotnosti posameznih oseb. Kljub črtanjem in popravkom po mestnih organih je ostalo večkrat dvomljivo, kako naj se razume vpis v teh rubrikah. Začasno prisotne ter stalno odsotne osebe za prikaz etnične strukture niso upošteevane, pač pa začasno odsotne. Taki dvomljivi primeri so tudi vzrok nekaterih razlik. Ravno tako odgovori v rubriki državljanstva pri tujih državljanih niso bili vedno pravilni in nedvoumni. Več tujih državljanov, ki so se poročili z avstrijskimi državljanjkami, je za ženo in v Avstriji rojene otroke navedlo domovinstvo v avstrijskih deželah, dasi so žena in otroci imeli očetovo državljanstvo. Največkrat so sicer bili taki podatki popravljeni, včasih pa tudi ne. Kolikor so bile ugotovljene nedoslednosti, so bile pri sedanji obdelavi napake popravljene. Zaradi omenjenih in tudi še drugih nejasnosti in dvomnosti pri odgovorih v rubrikah statističnega obrazca ni mogoče pričakovati popolne skladnosti z vsemi številkami prvotne obdelave.

Prebivalstvo s tujim občevalnim jezikom, pristojno v avstrijskih deželah, se je razdelilo na naslednje skupine:

	moški	ženske	skupaj
nemški	2493	2864	5357
italijanski	67	74	141
češki	52	29	81
poljski	4	2	6
hrvaški	1	1	2
ladinski		1	1
	2617	2971	5588

V primeri z rezultati štetja, v katerih je upošteevano vojaštvo, ima gornji pregled 301 osebo manj z nemškim občevalnim jezikom, 31 manj z italijanskim in 55 oseb manj s češkim občevalnim jezikom. Pretežni del razlike med prvotno in sedanjo obdelavo gre torej na račun vojaštva.

IV.

Za presojo etnične strukture prebivalstva se ne smemo zadovoljiti le z občevalnim jezikom kot znakom za narodno pripadnost, temveč je potrebno pritegniti tudi rojstno in domovinsko pripadnost, ki nam moreta marsikaj pojasniti glede porekla prebivalstva in materinega jezika. Pri osebah, ki so navedle tuj občevalni jezik, npr. nemški, smemo brez oklevanja podvomiti v njihovo tujo narodno pripadnost, če ugotovimo, da so bile rojene in so imele morda tudi še domovinsko pravico

na popolnoma sklenjenem slovenskem ozemlju; po vsej verjetnosti je bila slovenščina njihov materin jezik. Podobno velja za osebe, ki so prišle iz dežel, kjer je prevladovalo npr. slovansko prebivalstvo, pa so v Ljubljani priznale nemščino kot svoj občevalni jezik. Za razporeditev prebivalstva po rojstni in domovinski pripadnosti nekdanja avstrijska upravna razdelitev ni primerna. Na eni strani bi veliko število dežel pregled delno kompliciralo, na drugi strani ne bi bila posebej izkazana Slovenska Štajerska, kar je vsekakor potrebno, če hočemo zajeti posebej osebe, ki so prišle v Ljubljano s slovenskega jezikovnega območja. Zato so posebej navedene dežele, kjer so živeli Slovenci, tako Kranjska, Primorska, Slovenska Štajerska, ki je ločena od nemškega dela dežele, in Koroška, kjer sta narodnosti, slovenska in nemška, v veliki meri pomešani in se taka ločitev ni dala izvesti, ker bi bila preveč zamudna. Za Kranjsko so podatki ločeno navedeni za Ljubljano, za pretežni slovenski del dežele ter posebej za Kočevsko v obsegu tedanjega sodnega okraja, kjer je tedaj prevladoval nemški jezik. Kot posebni jezikovni območji so izkazane avstrijske nemške dežele, nemški del Štajerske, Spodnja in Zgornja Avstrija, Salzburg in Tirolska z Vorarlbergom, ter češke dežele Češka, Moravska in Šlezija. Dalje sta v pregledu deželi Dalmacija kot hrvaško in Galicija kot poljsko in rusinsko (ukrajinsko) jezikovno območje. Ogrski del monarhije je prikazan z dvema območji, Hrvatska s Slavonijo in Reka ter Ogrska s Sedmograško. Od tujih držav sta posebej izkazani Nemčija in Italija, druge države so zajete skupaj.

Prebivalstvo nemškega občevalnega jezika se je po rojstni pripadnosti razdelilo:

	moški	ženske	skupaj	v %
Ljubljana	845	1182	2027	37,8
Kočevsko	76	44	120	2,2
preostala Kranjska	442	607	1049	19,6
Kranjska skupaj	1363	1833	3196	59,6
Slovenska Štajerska	157	195	352	6,6
Primorska	100	86	186	3,5
Koroška	145	126	271	5,1
avstrijske nemške dežele	340	307	647	12,1
češke dežele	236	148	384	7,2
Dalmacija	16	7	23	0,4
Galicija	13	11	24	0,4
Hrvatska s Slavonijo, Reka	34	38	72	1,3
Ogrska s Sedmograško	33	53	86	1,6
Nemčija	30	24	54	1,0
Italija	16	18	34	0,6
druge države	3	6	9	0,2
neznano	7	12	19	0,4
	2493	2864	5357	100,0

Razčlenitev prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom po rojstni pripadnosti kaže, da znaten del ni bil rojen na nemškem jezikovnem območju. V Ljubljani je bila sicer tedaj precej številna nemška manj-

šina, vendar je gotovo, da je bil nemški občevalni jezik izkazan za marsikaterega, ki je bil slovenskega porekla. Tako smemo sklepati po mnogih slovenskih priimkih nemško govorečih oseb. Na Kočevskem rojeni so bili gotovo pretežno Nemci, izključeno pa je, da so bile nemškega pokolenja vse osebe z nemškim občevalnim jezikom, ki so bile rojene na Kranjskem zunaj Ljubljane in Kočevskega in so predstavljale skoraj petino ljubljanskega nemškega prebivalstva. V tej skupini so mogli biti Nemci le izjeme, večina je bila slovenskega rodu; deloma gre za ponemčence, deloma za hišne posle, rokodelske in trgovske vajence in pomočnike in razne stanovalce, ki so živeli pri nemških družinah in so zanje vpisali nemški občevalni jezik. Med rojenimi na Slovenskem Štajerskem je bil določen odstotek oseb nemškega porekla, v spodnještajerskih mestih in trgih so bile močne nemške naselbine, od koder se je priselil marsikateri Nmec; podeželje, ki je dalo večino priseljencev, je bilo slovensko in večina na Slovenskem Štajerskem rojenih oseb je bila slovenskega rodu. Pri priseljencih iz Primorske so mogli le posamezniki biti Nemci, nekaj je bilo Italijanov, največ pa Slovencev. Na Koroškem rojene osebe je bilo mogoče zaradi narodnostno mešanih okolišev in krajev le približno razdeliti na slovensko in nemško jezikovno območje. Po teh ugotovitvah je bila v slovenskih krajih Koroške rojena nekako tretjina koroških priseljencev, dve tretjini sta prišli iz nemškega jezikovnega območja. Med rojenimi Korošci so bili Nemci v večini, toda precejšen odstotek je gotovo bil slovenskega pokolenja. V avstrijskih nemških deželah in v Nemčiji je bilo rojenih 13,1 % ljubljanskih prebivalcev, ki so priznali nemščino kot svoj občevalni jezik. Dotok iz čisto nemškega območja je bil dovolj močan, da je krepil nemško manjšino v Ljubljani. Pri osebah, rojenih v čeških deželah, je treba upoštevati, da so bila tam nekatera območja nemška, ponekod pa so bile močne nemške manjšine. Le individualno ugotavljanje, ki pa ni bilo izvedljivo, bi pokazalo, kdo je bil rojen v češkem in kdo v nemškem ali po narodnosti mešanem kraju. Iz gradiva se vidi, da je precejšen del prišel iz čisto čeških krajev, mnogokrat tudi češka imena in priimki kažejo na češko poreklo in češki materinski jezik. Nemški občevalni jezik so navedli glede na tedanje ljubljanske jezikovne razmere mnogi Čehi, ki so prišli na Kranjsko kot državni in drugi javni uslužbenci. Posamezniki od njih so se pozneje poslovenili. Omembe vreden je primer tovarniškega tkalea iz Moravske, ki je v češčini izpolnil statistični obrazec in je kot občevalni jezik zase in ženo, ki je bila tudi iz Moravske, napisal: nemški in moravski. Mestni popisovalni organ je moravski jezik prečrtal in je ostala nemščina, dasi raba češčine pri izpolnjevanju obrazca dokazuje, da je bil v tem primeru ta jezik občevalni in gotovo tudi materin jezik. Skupino v čeških deželah rojenih oseb z nemškim občevalnim jezikom moremo torej le delno prištevati k nemški narodnosti. Nemščino kot občevalni jezik so izkazale tudi osebe rojene v Dalmaciji, Galiciji, na Hrvaškem, v Reki, na Ogrskem ter v Italiji. Ker so to dežele, kjer so prevladovali drugi jeziki in ne nemščina, je skoraj gotovo, da njihov materin jezik ni bil vedno nemški, dasi je bilo v posameznih primerih tudi to mogoče.

Razčlenitev prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom po jezikovnih območjih kaže, da je bil znaten del rojen v krajih in deželah, kjer so prevladovali drugi jeziki. Tudi če vzamemo, da so vsi v Ljubljani rojeni z nemškim občevalnim jezikom imeli nemški materin jezik, je več kot četrtina nemške skupine prebivalstva bila rojena na pretežno slovenskem območju in je po vsej verjetnosti pripadala slovenski narodnosti. Upoštevajoč rojene v drugih nenemških deželah pa pridemo do zaključka, da je skupina nemškega občevalnega jezika dobila vsaj tretjino pripadnikov iz drugih jezikovnih območij.

Primerjava med spoloma kaže, da sta imela različen delež pri prebivalstvu nemškega občevalnega jezika. Na splošno so prevladovale ženske; zlasti je bil visok njihov delež v skupini oseb rojenih v Ljubljani. V vsej nemško govoreči skupini je bilo 53,5 % žensk, od rojenih v Ljubljani pa kar 58,3 %. Ženske so prevladovale tudi med osebami nemškega občevalnega jezika, ki so bile rojene na Kranjskem zunaj Ljubljane in Kočevskega ter na Slovenskem Štajerskem; od drugod je bilo povečini več moških. Glavni vzrok večjega števila žensk je bil najbrž v različni starostni strukturi obeh spolov. Med moškimi nemškega občevalnega jezika, ki so bili rojeni v Ljubljani, je bilo 51,8 % starih nad 14 let, med ženskami jih je bilo v tej starosti 63,1 %. Od drugod na Kranjskem rojenih moških jih je bilo 81,5 % v starosti nad 14 let, žensk pa 89,1 %. Ker so pod vplivom tedanjih jezikovnih razmer starejši ljudje v večji meri uporabljali nemški jezik, je potem razumljivo, da je bil ženski delež med nemško govorečim prebivalstvom višji.

Po domovinstvu se je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom razdelilo:

	moški	ženske	skupaj	v %
Ljubljana	1143	1443	2586	48,3
Kočevsko	77	53	130	2,4
preostala Kranjska	335	480	815	15,2
Kranjska skupaj	1555	1976	3531	65,9
Slovenska Štajerska	146	161	307	5,7
Primorska	104	72	176	3,3
Koroška	136	95	231	4,3
avstrijske nemške dežele	281	288	569	10,6
češke dežele	245	252	497	9,3
Dalmacija	10	5	15	0,3
Galicija	15	9	24	0,5
neznano	1	6	7	0,1
	2493	2864	5357	100,0

V podatkih o domovinski pripadnosti je kraj porekla deloma zaborisan; domovinska pripadnost, ki jo je določala zakonodaja, se je mogla spreminjati. Zato je domovinska pripadnost manj primerna in manj zanesljiva za določanje narodnostnega porekla prebivalstva oziroma za določanje materinega jezika. Po zakonu o domovinstvu od 3. decembra 1863, ki je bil tedaj v veljavi, se je domovinska pravica pri-

dobila: 1. z rojstvom, 2. s sklenitvijo zakona, 3. s sprejemom v domovinsko zvezo in 4. z nastopom javne službe.²⁰ Zakonski otroci so pridobili domovinstvo v občini, kjer je v času njihovega rojstva oče imel domovinsko pravico, nezakonski pa v domovinski občini matere. Žene so ga s sklenitvijo zakona pridobile v občini, kjer je mož imel domovinsko pravico. Definitivno nastavljeni dvorni, državni, deželni uradniki in uradniki javnih fondov, duhovniki in javni učitelji so pridobili domovinstvo z nastopom službe v tisti občini, kjer jim je bilo določeno stalno bivališče. Pri spremembah domovinske pravice je žena praviloma sledila domovinstvu moža, mladoletni otroci pa domovinstvu staršev.

Glede na navedene predpise zakona so v Ljubljani pridobili domovinstvo priseljeni javni uradniki, njihove žene in otroci. Tudi pripadnike drugih poklicev je mestna občina na njihovo prošnjo proti plačilu določenih taks sprejemala v domovinsko zvezo. Iz tega razloga je bil odstotek v Ljubljani pristojnih oseb nemškega občevalnega jezika znatno višji kot pa rojenih v Ljubljani. Če razčlenimo tudi domovinsko pripadnost po jezikovnih območjih, pridemo do zaključka, da je približno petina v Ljubljani prisotnih oseb nemškega občevalnega jezika imela domovinsko pravico na slovenskem jezikovnem območju. Pri upoštevanju še drugih nenemških jezikovnih območij, zlasti češkega, se pa delež nemško govorečih oseb z domovinstvom zunaj nemškega jezikovnega območja poveča približno na četrtino. Tako nam obe analizi, po rojstni in po domovinski pripadnosti, kažeta, da je bila skupina prebivalstva nemške narodnosti precej manjša kot skupina nemškega občevalnega jezika.

Pri presoji statistike občevalnega jezika je treba upoštevati takratne jezikovne razmere med ljubljanskim prebivalstvom, ki so bile drugačne kot narodnostne. Na zunaj je imela Ljubljana nemško lice, ki so ga ji dajali ulični in drugi napisi ter prevladovanje nemščine v javnem življenju. V mnogih sicer slovenskih meščanskih družinah, družinah izobražencev, državnih uradnikov itd. so nekako že po tradiciji uporabljali nemščino. Ob ljudskem štetju je še mnogo Slovencev navedlo kot občevalni jezik »kranjski«, drugi so zapisali kar »slovanski«. Mož, ki je bil iz Moravč, je kot svoj občevalni jezik navedel slovenščino, za ženo, ki je bila iz Pišec na Bizeljskem, pa je zapisal »Windisch«. Zlasti pri preprostem in manj poučenem prebivalstvu so bili pojmi o jezikovni in narodni pripadnosti deloma še nejasni in nerazčiščeni. Pozneje so se razmere spremenile; spremembe so bile pač združene z naraščanjem slovenske narodne zavesti in zavesti o pripadnosti k slovenski jezikovni skupnosti ter tudi z naraščajočim uveljavljanjem slovenskega jezika v javnem življenju.

Nekaj takih sprememb naj ilustrirajo konkretni primeri oseb, ki so bile leta 1880 izkazane z nemškim občevalnim jezikom, pa so se pozneje uveljavile kot Slovenci v našem kulturnem in javnem življenju. Z eno izjemo so bili vsi prizadeti tedaj v otroški dobi in niso sami vplivali na vpise v statističnih obrazcih.

²⁰ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1865, št. 105, str. 368 sl.

Vilko Baltič, sin deželnosodnega uradnika, ki je bil doma s Krke, je kot upravni uradnik v Jugoslaviji postal veliki župan v Ljubljani, bil je tudi predsednik Pokojninskega zavoda v Ljubljani; pozneje je postal podban in ban v južnih banovinah države. Josip Dostal je postal ravnatelj škofijske pisarne in umetnostni zgodovinar, njegov oče rojen v Spodnji Šiški, je bil hranilnični uradnik. Josip Mantuani, muzejski ravnatelj, umetnostni in glasbeni zgodovinar, je bil sin krojača, ki je bil rojen na Hrvaškem. Oče Frana Milčinskega, pravnik in slovenskega pisatelja, je bil po rodu Čeh, poročen je bil s Slovenko, po poklicu je bil davčni uradnik, zase in za vso družino je kot občevalni jezik priznal nemščino. Alfonz Paulin, botanik, je bil sin oskrbnika na Turnški graščini pri Leskovcu; ob času ljudskega štetja je bil realčni suplent; gospodinja, ki je pri njej stanoval, je tudi navedla nemški občevalni jezik. Ob ljudskem štetju 1910 je Paulin zase, za mater in sestre izkazal slovenščino kot občevalni jezik. Anton Skumovič, univerzitetni profesor prava, je bil sin upokojenega oficirja; rojen je bil na Kapeli pri Radencih, kjer je oče imel vnoograd; ob času ljudskega štetja je Skumovič obiskoval v nemškem razredu gimnazijo v Ljubljani. Fran Windischer, generalni tajnik zbornice za trgovino, obrt in industrijo, gospodarski publicist, mecen umetnosti, je bil rojen v Postojni; njegov oče, rojen v Kranju, je bil davčni uradnik. V rubriki občevalnega jezika je bilo prvotno pri vseh družinskih članih vpisano »deutsch und slovenische«, slovenščino je pozneje popisovalni organ rdeče prečrtal. Poseben primer je bil Rihard Zupančič, kot matematik je postal profesor ljubljanske univerze. Bil je rojen Ljubljančan tako kot tudi njegov oče, ki je bil po poklicu tovarniški uradnik. Ob ljudskem štetju 1880 je bil njegov priimek vpisan kot Suppantšitsch. Rihar Zupančič je ob ljudskem štetju leta 1931 navedel kot svoj materin jezik slovenski, materin jezik njegove žene, ki je bila iz Avstrije, je bil nemški; oba sta bila pravoslavne vere. Med okupacijo v zadnji vojni je Zupančič zopet postal Nemec.²¹

Med osebami z nemškim občevalnim jezikom so bili leta 1880 pri nemških trgovcih in mojstrih živeči trgovski in obrtni pomočniki, ki pa so bili rojeni na slovenskem jezikovnem območju. Ko so nekdanji pomočniki postali samostojni trgovci in obrtniki, so se priznavali za Slovence in se uveljavili v slovenskih trgovskih in obrtniških organizacijah. Mnogi dijaki, med njimi več učiteljskih, iz slovenskega jezikovnega območja so stanovali pri nemških gospodinjah oziroma družinah, izkazani so bili z nemškim občevalnim jezikom. Za marsikatero teh dijakov se more ugotoviti, da so se pozneje priznavali za Slovence. Med dijaki z nemškim občevalnim jezikom sta bila tudi brata Maks in Edmund Fabiani iz Kobdilja pri Stanjelu; Maks je postal arhitekt, ki je napravil osnutek regulacijskega načrta za Ljubljano in načrte za več ljubljanskih stavb.

Spremembe v strukturi jezikovne pripadnosti, ki so se izražale v prehajanju od nemškega k slovenskemu občevalnemu jeziku, so v nekaj

²¹ V. Molè, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970, str. 475 sl.

letih širjenja slovenske narodne zavesti zavzele večji obseg. Leta 1880 so osebe z nemškim občevalnim jezikom, skupaj z vojaštvom jih je bilo 5658, predstavljale 21,5 % v Ljubljani prisotnega prebivalstva. Deset let pozneje, ob štetju leta 1890, jih je bilo 5127 oziroma 16,8 % prisotnega prebivalstva.

Italijanski občevalni jezik je leta 1880 izkazalo 141 oseb. Po rojstni pripadnosti so se razdelile:

	moški	ženske	skupaj
Kranjsko	4	4	8
Primorsko	42	55	97
Koroško	1		1
avstrijske nemške dežele	14	1	15
Dalmacija	1	5	6
Reka		1	1
Ogrska	1		1
Italija	4	8	12
	67	74	141

Od oseb, rojenih na Primorskem, jih je bilo največ iz Trsta, nato pa iz nemških avstrijskih dežel (iz južne Tirolske). Verjetno je bilo oseb italijanske narodnosti oziroma z italijanskim materinim jezikom več, kot jih je izkazovala statistika. Marsikdo, ki je bil rojen na popolnoma ali deloma italijanskem jezikovnem območju, je navedel nemščino kot občevalni jezik.

V skupini češkega občevalnega jezika je bilo 81 oseb, po rojstni pripadnosti so bile razdeljene na:

	moški	ženske	skupaj
Kranjsko	3	6	9
češke dežele	44	17	61
Dolnja Avstrija	1	1	2
Galicija	1		1
Dalmacija		1	1
Hrvatska	2	2	4
Ogrska	1	2	3
	52	29	81

Skupina češkega jezika bi bila precej močnejša, če bi bile v njej upoštevane vse osebe češkega materinega jezika. Razčlenjevanje skupine nemškega občevalnega jezika je pokazalo, da je bilo v tej skupini precejšnje število oseb iz češkega jezikovnega območja. Tudi po imenih in priimkih se je dalo ugotoviti, da so marsikateri Čehi bili izkazani z nemškim občevalnim jezikom. Med takimi je bil tudi Anton Nedvěd, učitelj glasbe in glasbeni vodja nemške filharmonične družbe; v števnici obrazec je zase vpisal kot občevalni jezik nemščino, za svoje tri hčerkice pa nemški in slovenski, slovenski je bil potem črtan. Nedvěd je postal upoštevan skladatelj slovenskih pesmi; Fran Šuklje zatrjuje v

svojih spomnih, da je bil vnet Čeh. Bilo je tudi več Čehov, ki so vpisali slovenščino kot občevalni jezik, bili so povečini poročeni s Slovenkami in so se pri nas poslovenili. Drugi občevalni jeziki so bili zastopani le s posameznimi primeri. Poljski občevalni jezik je navedlo 6 oseb, 5 od teh je bilo rojenih v Galiciji. Hrvaški jezik sta izkazali dve osebi, obe sta bili rojeni na Hrvaškem. Ena oseba, rojena v Švici, je imela ladinski (retoromanski) občevalni jezik.

Pri osebah italijanskega, češkega in drugih posamezno zastopanih občevalnih jezikov se je domovinska pripadnost pri večini pripadnikov posameznih jezikovnih skupin skladala z rojstno pripadnostjo. Največ oseb z italijanskim občevalnim jezikom je bilo pristojnih na Primorskem ter v avstrijskih nemških deželah (na južnem Tirolskem), osebe češkega občevalnega jezika so povečini imele domovinstvo v čeških deželah.

Navedeni podatki o strukturi prebivalstva po občevalnem jeziku se nanašajo na osebe, ki so imele domovinsko pravico v avstrijskih deželah. Osebe, ki so bile pristojne v ogrski polovici monarhije, v Bosni ter v tujih državah, je mogoče povečini tudi razporediti po skupinah občevalnega jezika, ker je bil občevalni jezik izkazan; za manjši del, ki je upošteval navodila, da naj se ta rubrika izpolni le za pristojne v avstrijskih deželah, pa ni podatkov.

Osebe z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel so izkazovale občevalni jezik:

	moški	ženske	skupaj
slovenski	46	50	96
hrvaški	31	10	41
srbski	5		5
češki	2	2	4
slovaški	1		1
nemški	189	173	362
italijanski	49	27	76
madžarski	3	5	8
romunski		1	1
ladinski	4	5	9
francoski		2	2
brez podatkov	56	26	82
	386	301	687

Pri osebah z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel je bil nemški občevalni jezik najmočneje zastopan. Nekaj več kot četrtina oseb, največ žensk, nemške jezikovne skupine je bila rojena v Ljubljani, to so bile predvsem domačinke, ki so se poročile z neavstrijskimi državljani, in otroci iz teh zakonov. Dobra petina je bila rojena v Nemčiji, za njo je nemški občevalni jezik samo ob sebi umeven, ravno tako za tiste, ki so bili rojeni v Švici. Na Hrvaškem in v Reki je bilo rojenih 47, na Ogrskem 64 oseb, zelo verjetno je, da niso bile vse nemškega porekla ter da so le glede na tedanje ljubljanske jezikovne razmere priznavale nemščino kot občevalni jezik. Isto velja za osebe, ki so bile rojene na

Kranjskem zunaj Ljubljane, na Slovenskem Štajerskem in na drugih nenemških jezikovnih področjih.

Osebe nemške jezikovne skupine neavstrijske domovinske pripadnosti so se po pristojnosti razdelile po deželah oziroma državah:

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	34	34	68
Ogrska	67	50	117
Nemčija	59	66	125
Italija	10	10	20
Švica	18	12	30
Švedska	1	1	2
	189	173	362

Med prebivalci z domovinsko pravico zunaj avstrijskih dežel je bilo 96 oseb s slovenskim občevalnim jezikom. Skoraj dve tretjini sta bili rojeni na slovenskem jezikovnem območju, med njimi domačinke, poročene s tujci, pristojnimi v ogrski polovici države in v drugih državah, ter njihovi otroci. Na Hrvaškem in v Reki je bilo rojenih 20 oseb te skupine, večina jih je bila hrvaškega rodu ter je v Ljubljani prevzela slovenski jezik. Domovinska pripadnost teh oseb s slovenskim občevalnim jezikom je bila:

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	20	20	40
Ogrska	13	14	27
Nemčija	2		2
Italija	9	15	24
Švica	2	1	3
	46	50	96

V skupini z italijanskim občevalnim jezikom, ki je štela 76 oseb, jih je bilo 46 rojenih v Italiji, od teh 34 moških, 16 na Primorskem, predvsem v Trstu, ter 10 na Reki. Po domovinstvu oziroma državljanstvu so se razdelili:

	moški	ženske	skupaj
Reka	7	10	17
Italija	39	13	52
Nemčija	2	2	4
Švica	1	2	3
	49	27	76

Hrvaški občevalni jezik je imelo 41 oseb z neavstrijskim domovinstvom, razen ene so bile vse rojene na Hrvaškem. Med njimi je bilo 31 moških. Domovinstvo je imelo na Hrvaškem 35 oseb, 6 na Ogrskem.

Drugi občevalni jeziki so bili zastopani le v nekaj primerih. Srbski jezik je izkazovalo 5 moških, rojeni so bili na Ogrskem, v Bosni, Srbiji in Bolgariji ter so tudi domovinstvo imeli v istih deželah. Češki občevalni jezik so imele 4 osebe, rojene so bile v raznih deželah, pristojne pa vse na Hrvatskem. Ogrski občevalni jezik je izkazalo 8 oseb, 1 slovaški in 1 romunski, vse so bile rojene in pristojne na Ogrskem. Ladinski občevalni jezik je imelo 9 oseb, 6 je bilo rojenih v Švici, 2 v Ljubljani in 1 na Goriškem, vse so imele švicarsko državljanstvo. Dve osebi sta navedli francoski občevalni jezik, ena oseba s francoskim občevalnim jezikom je bila rojena v Franciji, druga v Švici.

Od oseb, za katere občevalni jezik ni bil izkazan, je bilo rojenih na Hrvatskem in v Reki 20, v Ljubljani 11, v Italiji 11, na Ogrskem 8, v Srbiji 7, iz drugih dežel oziroma držav je bilo le po nekaj primerov. Močno so prevladovali moški. Po domovinstvu so bili razdeljeni:

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	18	6	24
Ogrska	4	6	10
Bosna	4		4
Srbija	7		7
Nemčija	5	6	11
Italija	9	1	10
Švica	5	7	12
druge države	4		4
	56	26	82

V naslednjem pregledu so osebe z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel, razporejene so po deželah oziroma državah, v katerih so bile pristojne oziroma so imele državljanstvo.

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	107	81	188
Ogrska	94	77	171
Bosna	4		4
Nemčija	68	74	142
Italija	67	39	106
Švica	30	28	58
druge države	16	2	18
	386	301	687

Zunaj avstrijskih dežel pristojni in tuji državljani so bili rojeni v deželah oziroma državah:

	moški	ženske	skupaj
Kranjska, Slovenska			
Štajerska, Primorska	80	140	220
druge avstrijske dežele	15	23	38
Hrvatska, Reka	91	47	138
Ogrska	60	29	89

Bosna	5		5
Nemčija	49	28	77
Italija	48	22	70
Švica	22	10	32
druge države	16	2	18
	386	301	687

Razčlenitev skupine oseb z neavstrijskim domovinstvom in tujim državljanstvom je pokazala, da ta skupina ni bila v celoti tuj etnični element med ljubljanskim prebivalstvom. Skoraj tretjina je bila rojena na slovenskem jezikovnem območju, skoraj 15 % je izkazalo slovenščino kot občevalni jezik. Ker pa je občevalni jezik nezadosten znak za določanje narodne pripadnosti, smemo računati, da je bil odstotek oseb slovenskega rodu tudi v tej skupini višji kot odstotek po občevalnem jeziku.

V.

Pri ugotavljanju etnične strukture ljubljanskega prebivalstva je potrebno omeniti tudi sicer manj številne primere priseljenih oseb tujeja narodnostnega porekla oziroma materinega jezika, ki pa so, živeči med Slovenci, prevzeli slovenski občevalni jezik. Take osebe so bile ugotovljene po kraju rojstva; ako so bile rojene v drugem jezikovnem območju, bile morda tam tudi pristojne ter so njihovi priimki in imena kazala na pripadnost drugi narodnosti, potem jih moremo z gotovostjo šteti kot osebe neslovenskega porekla. Skupina teh oseb, družinskih poglavarjev, je izkazana v naslednji tabeli po deželah oziroma državah rojstva, obenem je v pregledu navedeno število družinskih članov, žene in otroci, ki so razdeljeni v dve skupini, eni so bili rojeni v tujih deželah, drugi pa na slovenskem jezikovnem območju. V pregledu so upoštevane tako osebe, ki so bile pristojne v avstrijskih deželah kot tudi v ogrski polovici države in v inozemstvu.

Rojeni v	Družinski poglavarji	Družinski člani		Skupaj
		rojeni v tujih deželah	rojeni na slov. jezik. območju	
čeških deželah	22	6	42	70
hrvatskih deželah z Dalmacijo	20	3	23	46
avstrijskih nemških deželah	5			5
ogrskih deželah	3		1	4
Nemčiji	1		7	8
Italiji	6	3	9	18
	57	12	82	151

Absolutno je bilo število oseb tujega porekla, ki so prevzele slovenski jezik, majhno. Če pa primerjamo njihovo število s številom vseh oseb, ki so izkazale npr. češki ali hrvaški občevalni jezik, potem je slika drugačna. Vseh oseb češkega občevalnega jezika je bilo 85, hrvaškega pa 43. Primerjava s temi številkami odkrije, da se je poslovenila nekako četrtnina Čehov ter tretjina v Ljubljano priseljenih Hrvatov. Tako asimilacijo je pospeševala tako sorodnost slovanskih jezikov kot tudi zakoni, sklenjeni s Slovenkami. Dogajalo se je tudi, da sta bila oba zakonca češkega rodu, vendar sta priznala slovenščino kot občevalni jezik. Nekateri izmed Čehov in Hrvatov so navedli zase, včasih pa še za družinske člane »slovanski« občevalni jezik, kar se je dogajalo tudi pri čisto slovenskih družinah. »Slovanski« jezik je v takih primerih štet kot slovenski.

Med Čehi, ki so priznali slovenski občevalni jezik, je bilo več izobražencev, zlasti inženirjev ter državnih uslužbencev. Od Hrvatov je bilo precej obrtnikov, zlasti frizerjev. Poleg poslovenjenih Čehov in Hrvatov ter njihovih družinskih članov so bili še primeri zlasti obrtnih pomočnikov in vajencev teh narodnosti, ki so živeli v družinah slovenskih mojstrov in je bil zanje vpisan slovenski občevalni jezik. Za take primere bi mogli postaviti vprašanje ali se je to zgodilo z njihovo vednostjo in privolitvijo.

Priseljenci drugih narodnosti so le izjemoma prevzeli slovenščino. Še največ takih primerov je bilo pri Italijanih, po poklicih so bili slaščičarji, brusarji in razni drugi obrtniki.

V primerjavi z vsemi prebivalci tujega porekla je bilo število tistih izmed njih, ki so priznali slovenski občevalni jezik, preznatno, da bi moglo njihovo upoštevanje znatneje spreminjati splošno sliko etnične strukture ljubljanskega prebivalstva. Tako jezikovno prilaganje pa je nadaljnji primer, ki kaže, da se etnično poreklo dostikrat ne da ugotoviti na osnovi jezika.

Ravno tako je jezik nesposoben za določanje narodnosti v družinah z družinskimi člani raznih občevalnih jezikov. Med temi niso le družine, v katerih sta mož in žena bila različnega materinega jezika in sta navedla tudi različna občevalna jezika, temveč so bili pogosti primeri, da je za nekatere otroke bil izkazan npr. slovenski, za druge pa nemški jezik. Družin z različnimi občevalnimi jeziki za posamezne družinske člane je bilo 224, od teh 172 slovensko-nemških. Upoštevane so vse družine, tako pristojne v avstrijskih deželah kakor zunaj njih. Družinski člani slovensko-nemških družin so se po občevalnem jeziku razdelili:

	očetje	matere	otroci	skupaj
slovenski	35	114	257	406
nemški	120	58	106	284
skupaj	155	172	363	690

V mešanih slovensko-nemških zakonih so največkrat očetje izkazovali nemški občevalni jezik; šlo je predvsem za priseljene Nemce, ki

so se poročili s Slovenkami. Pri otrocih teh mešanih zakonov je močno prevladoval (70 %) slovenski jezik. Glede na tedanje jezikovne razmere v Ljubljani ter glede na položaj, ki ga je imela nemščina v javnosti in v šoli, je tak rezultat vreden upoštevanja.

Znotraj jezikovno mešanih družin je prihajalo do raznih kombinacij, nekatere so razumljive, druge bi se dale razložiti najbrž le, če bi poznali konkretne družinske razmere. Ni povsod obveljal jezik enega izmed staršev in niso isti jezik prevzeli vsi otroci. V primerih, ko ni bil za vse otroke izkazan isti jezik, se je dogajalo, da je bil za starejše otroke vpisan nemški jezik, za mlajše slovenski. Starejši otroci so bili morda že v kakšni službi, kjer so govorili nemško, ali pa so obiskovali šolo, kjer so se učili tega jezika, zato je bil naveden kot njihov občevalni jezik. Pri deželnem predsedniku Winklerju je bil pa obraten primer, za starše in pet starejših otrok je bil vpisan slovenski, za triletnega sina in enoletno hčerko pa nemški. Oba najmlajša sta bila rojena na Dunaju; v družini je bila otroška vrtnarica z nemškim občevalnim jezikom. Morda je bil to razlog, da je bila najmlajšima pripisana nemščina. Bile so tudi družine, v katerih se je jezik otrok ravnal po spolu, sinovi so imeli nemški jezik kot oče, hčerke slovenski po materi. Ne manjka pa primerov, ko so starši priznavali zase nemški občevalni jezik, za vse otroke pa so vpisali slovenščino.

Druga najpogostejša kombinacija mešanih družin je bila nemško-italijanska, bilo je 14 takih družin. Za matere je bila povsod izkazana italijanščina, za 7 očetov pa nemščina. Od otrok je 26 imelo nemščino, 10 italijanščino za občevalni jezik. Sledila je slovensko-italijanska oziroma slovensko-ladinska skupina. V 15 družinah je slovenščino izkazovalo 6 očetov in 9 mater, italijansko ali ladinsko pa 8 očetov in 6 mater. Slovensko-češka ali poljska skupina je štela 10 družin, v vseh so očetje izkazovali češki ali poljski jezik, matere in vseh 23 otrok pa slovenski. Pri 5 slovensko-hrvaških družinah so le očetje bili hrvaškega jezika, 4 matere in 4 otroci pa slovenskega. Ostale skupine so bile še nemško-češke, nemško-hrvaške in češko-italijanske, ki pa je vsaka štela le po par oseb. V nemško-češki je bil za otroke vpisan le nemški, v nemško-hrvaški hrvaški, v češko-italijanski pa italijanski občevalni jezik. Svojevrsten je bil primer družine, v kateri je oče imel poljski, mati italijanski, 4 otroci pa nemški občevalni jezik; razlog za nemški občevalni jezik pri otrocih je iskati brez dvoma v obisku šol z nemškim učnim jezikom.

VI.

Pri obdelavi gradiva ljudskega štetja iz leta 1880 za poklicno strukturo prebivalstva s tujimi občevalnimi jeziki ni kazalo nasloniti se popolnoma na poklicne grupe, ki jih je uporabila statistika pri objavi rezultatov. Razčlenitev po poklicnih grupah je bila drugačna kot pri naslednjih ljudskih štetjih in za naše namene ne ustreza v celoti. Zato so izkazane nekatere posebne poklicne oziroma družbene skupine, ki so bile značilne ravno za jezikovno strukturo prebivalstva.

V naznanilnicah (statističnih obrazcih) ljudskega štetja sta bili rubriki za podatke o poklicu in o položaju v poklicu oziroma v službenem razmerju. Po navodilih naj bi se v prvo rubriko vpisal poklic in vrsta poklica, obrt, vir preživljanja oziroma zaslužka. V drugi rubriki pa bi bilo treba odgovoriti na vprašanje, kakšen je položaj v poklicu, ali gre npr. za posestnika, zakupnika, delavca z letno, mesečno, dnevno plačo, ali za tovarniškega podjetnika, poslovodjo, delavca, ali za mojstra, pomočnika, delavca, učenca, dninarja v obrti, ali lastnika, knjigovodjo, pomočnika itd. trgovine, ali za hišnega posla itd. Odgovori na vprašanja v obeh poklicnih rubrikah so bili mnogokrat pomanjkljivi in nejasni, zlasti na vprašanje po položaju v poklicu jih mnogo ni znalo odgovoriti. Posebno pri številnih osebah, ki so navedle obrtniške poklice, npr. mizar, ključavničar, se po vpisih ni dalo ugotoviti, ali so bili samostojni mojstri ali pomočniki ali morda delavci v tovarnah. Objavljena statistika je sicer izkazala po poklicnih skupinah samostojne, uradnike in poslovodje ter delavce, vendar so verjetno magistratni organi veliko teh podatkov sami prikrojili po lastnem znanju in ne po nepopolnih vpisih v vprašalnih obrazcih.

Na podlagi podatkov v obeh poklicnih rubrikah je bilo prebivalstvo razdeljeno po poklicnih skupinah, ki so navedene v naslednjih pregledih, znotraj poklicnih skupin pa je razporejeno glede na njihov položaj v poklicu. K tej razdelitvi je potrebnih nekaj pojasnil.

Poleg poklicne skupine obrti in industrije je izkazana še skupina »Šivilje, pletilje itd.« V tej skupini so še krojačice, modistke in osebe, ki so se ukvarjale z ženskimi ročnimi deli. To so bili pogosti ženski poklici, vendar je dvomljivo, če je v vseh primerih šlo za pridobitno dejavnost. Najbrž je bilo delo šivilje ali pletilje mnogokrat omejeno le na domačo družino. Gostinstvo je izkazano v posebni skupini; statistika ljudskega štetja ni imela te skupine, bila je vsebovana v skupini obrti in industrije. Skupaj z rentniki so tudi osebe, ki so navedle le, da so zasebniki, ne da bi označili vir preživljanja. Med rentniki je bilo več plemiških hčera, označene so bile kot »Stiftsfräulein«, prejemale so razne njim namenjene ustanove. V skupini državnih in drugih javnih služb so zajeti tudi poštni in telegrafski uslužbenci ter vojaški uslužbenci, kolikor so bili pač popisani skupaj s civilnim prebivalstvom. V posebni skupini so vsi, ki so bili zaposleni pri železnici; izkazalo se je, da je mnogo železniških uslužbencev navedlo tuje občevalne jezike, zato je umestno, da so ločeno prikazani. Ločeno so izkazani ubožni preskrbovanci, to je osebe, ki so prejemale, največkrat od mesta, ubožno podporo in jim je ta bila v celoti ali delno vir preživljanja. V statistiki prebivalstva za leto 1880 so bili ubožni preskrbovanci verjetno vsebovani med upokojenci. Posebno skupino sestavljajo zasebni uradniki; precej oseb je označilo kot poklic zasebni uradnik, knjigovodja, poslovodja ali podobno, ne da bi bilo navedeno, ali gre za uslužbenca v trgovini, tovarni ali kje drugje. To je bil razlog, da je treba to skupino ločeno izkazati. Isto velja za šibko skupino delavcev, ki verjetno sodijo v skupino »dninarjev s spremenljivo zaposlitvijo« statistike iz leta 1880. Tudi maloštevilni hišniki in hišnice ter postreščki in postrežnice

so uvrščeni v posebno skupino, ker jih v druge skupine ni mogoče razvrstiti. V skupini prostih poklicev so odvetniki, notarji, zdravniki ter inženirji, kolikor je razvidno, da niso bili nikjer uslužbeni. Med zasebnimi učitelji so največ učitelji in učiteljice jezikov ter glasbe. Precej raznolika in številna je skupina gledaliških igralcev, pevcev, glasbenikov itd., med njimi so tudi muzikanti, ki so godli po gostilnah, in razni artisti. Svojo skupino imajo dijaki in dijakinje, ki so živeli v raznih internatih in učnih zavodih, ter tisti ljubljanski dijaki, ki so stanovali pri dijaških gospodinjah in ljubljanskih družinah. Njihova prisotnost v Ljubljani je bila v zvezi s študijem; ker so bili pri njih tuji jeziki sorazmerno močneje zastopani, jih je potrebno izkazati posebej. posebni razlogi za bivanje v Ljubljani so bili odločilni tudi za skupini bolnikov v bolnišnicah in kaznjencev v jetnišnicah in v prisilni delavnici.

Osebe v posameznih poklicnih skupinah so razporejene še glede na njihov položaj v poklicu na štiri podskupine. V prvi podskupini so osebe, ki so opravljale poklic in so torej bile pridobitno zaposlene, ter osebe z lastnimi dohodki. V drugi podskupini so zajeti hišni posli, v tretji gospodinje, v četrti pa vzdrževani družinski člani. Pogosto je bilo v isti družini pri več ženskih družinskih članih vpisano, da so gospodinje ali da pomagajo v gospodinjstvu. V takih primerih je le ena izkazana kot gospodinja, druge so med vzdrževanimi družinskimi člani. Vzdrževani družinski člani so bili predvsem otroci, vmes so tudi odrasle osebe, ki za nje ni bil naveden nikak poklic.

Poklicna struktura prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom, ki je bilo pristojno v avstrijskih deželah, brez aktivnega vojaštva, je razvidna iz naslednjega pregleda.

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki-stanovalci	Hišni posli	Gospodinje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	386		26	138	231	781
Sivilje, pletilje itd.	153				18	171
Trgovina	258		34	73	160	525
Gostinstvo	106		9	23	51	189
Hišni in drugi posestniki	70		17	24	32	143
Rentniki, zasebniki	175		24	19	44	262
Državne in druge javne službe	386		51	249	435	1121
Železnica	149		7	119	200	475
Javni in drugi upokojenci	327		31	126	226	710
Ubožni preskrbovanci	48		1	5	13	67
Zasebni uradniki	116		3	51	88	258
Delavci	16			1	3	20
Hišniki, postreščki	17			3	2	22
Prosti poklici	28		5	19	50	102
Zasebni učitelji	32			2	5	39
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	51		3	11	7	72

Redovniki, redovnice	32					32
Dijaki v zavodih in na stanovanju		196				196
Bolniki v bolnišnici		28				28
Kaznjenci		82				82
Brez navedbe	48		1	2	11	62
Skupaj	2398	306	212	865	1576	5357

Najštevilnejšo skupino so tvorili državni in drugi javni uslužbenci, skupaj z družinskimi člani so predstavljali 20 % nemško govorečega prebivalstva. Kako izredno visok je bil ta delež, pokaže primerjava z deležem vseh javnih uslužbencev in njihovih svojcev v primerjavi s celotnim prebivalstvom, izvemši aktivno vojaštvo. V objavljeni statistiki ljudskega štetja 1880 so bili javni uslužbenci upoštevani v naslednjih skupinah: aktivni dvorni, državni, deželni in občinski uradniki in njihovi svojci, vojaštvo, učiteljstvo, višje zdravstveno osebje, uradni sluge ter žandarmerija in drugo varstveno osebje. V skupinah učiteljstva in višjega zdravstvenega osebja niso bili le javni uslužbenci, temveč tudi zasebni učitelji in zdravniki, ki so opravljali le privatno prakso. Ker v teh dveh skupinah ni mogoče ločiti obeh kategorij, so vsi skupaj upoštevani kot javni uslužbenci, zaradi česar je njihov delež izkazan v primeri z vsem prebivalstvom nekoliko višje, kot je dejansko bil. Aktivno vojaštvo ni upoštevano, ker ga ni tudi v našem pregledu nemško govorečega prebivalstva. V navedenih skupinah javnih uslužbencev z njihovimi svojci je bilo 2618 oseb ali 10,6 % navzočega prebivalstva brez aktivnega vojaštva.²² Pri prebivalstvu z nemškim občevalnim jezikom je vsaka peta oseba pripadala skupini javnih uslužbencev, pri vsem civilnem prebivalstvu pa le vsaka deseta. Močno prevladovanje nemško govorečih oseb med javnimi uslužbenci je bilo posledica tedanje jezikovne prakse v javni upravi in v šolstvu ter političnih razmer, ki so v njih Nemci imeli prednost pri zasedanju raznih uradniških mest. Pod vplivom jezikovnih in političnih razmer so tudi javni uslužbenci nemškega materinega jezika uporabljali nemški občevalni jezik.

Še močneje so osebe z nemškim občevalnim jezikom prevladoval v skupini upokojevcev, ki je predstavljala 13,2 % nemško govorečega prebivalstva; ob štetju je bilo v Ljubljani skupno 1346 upokojevcev, ustrežajoči delež od celotnega prebivalstva, izvemši aktivno vojaštvo, je znašal le 5,5 %. V skupini upokojevcev so bili predvsem bivši javni uslužbenci in njihovi svojci, zato veljajo glede prevladovanja Nemcev oziroma nemško govorečih oseb isti razlogi kot za skupino javnih uslužbencev. Ker so bile v skupini upokojevcev sorazmerno starejše osebe, ki so bile v prejšnjih časih pod še močnejšim vplivom nemškega jezika, je razumljivo, da je pri njih razmerje še bolj v prid prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom kot v skupini javnih uslužbencev. Od večjih poklicnih skupin so imeli med nemško govorečimi višji odstotek železniški uslužbenci s svojci (8,9 %) in trgovina (9,8 %), glede na vse prebivalstvo sta bila ustrežajoča deleža nekoliko nižja; skupina

²² Statistični podatki ljudskega štetja 1880 po poklicih so vzeti iz publikacije »Laibach. Statistischer Bericht...«, ki je bila navedena v opombi 16.

osebnega in blagovnega transporta po kopnem (razen železniških uslužbencev je zajemal zasebne prevoznike) je štela s svojci 1844 oseb oziroma 7,5%, skupina trgovine pa 1972 oseb oziroma 8% ljubljanskega prebivalstva. Za železniške uslužbence velja deloma isto, kar je bilo rečeno za javne uslužbence sploh, deloma je bila tudi potreba po določenih strokovnih kvalifikacijah, ki jih domačini niso imeli, razlog, da so prišle od drugod osebe s tujim, predvsem nemškim občevalnim jezikom na službena mesta pri železnici. Močnejšo udeležbo nemškega prebivalstva v trgovini moremo razložiti deloma z zvezo, ki je bila med socialno in med jezikovno oziroma narodnostno strukturo prebivalstva. Trgovina je predstavljala imovitejšo plast, ki so bili v njej Nemci močnejše zastopani. Trgovski poklic je bil v mnogih družinah že tradicija, ta pa je segala nazaj v čase, ko je bil značaj Ljubljane še močnejše pod vplivom nemščine. Trgovina je eden izmed poklicev, ki so najbolj v stiku z občinstvom in javnostjo; zunanje, javne jezikovne razmere so odsevale tudi v jezikovni praksi oseb prizadetega poklica.

V skupini dijakov, stanujočih v zavodih in pri družinah, jih je bil velik del s slovenskega jezikovnega območja. V nekaterih internatih, ki so bili v rokah Nemcev, so za vse gojence, tudi za tiste drugih narodnosti oziroma materinega jezika, navedli nemški občevalni jezik. Tudi v nemških družinah oziroma v družinah, ki so priznavale nemščino za občevalni jezik, so za dijake-stanovalce vpisali nemščino. Bolniki v bolnišnicah ter kaznjenci v jetnišnicah in prisilni delavnici so bili izkazani vsak s svojim materinim jezikom, v teh zavodih ni bilo enotnega občevalnega jezika.

Druge tuje jezikovne skupine ljubljanskega prebivalstva z domovinstvom v avstrijskih deželah so izkazane po poklicih v skupni tabeli. Ker so te skupine maloštevilne, so osebe, ki so pripadale posameznim poklicem, navedene le v skupnem številu, ne da bi ločili pridobitno prebivalstvo in osebe z dohodki od vzdrževanih.

Poklicne skupine	Italijanski	Ceški	Poljski	Hrvaški
Obrt in industrija	20	11	1	
Sivilje, pletilje itd.	2			
Trgovina	6	3		
Gostinstvo		1		
Hišni in drugi posestniki	1		2	
Rentniki	8	1		1
Državne in druge javne službe	11	35	1	1
Železnica	13	8	1	
Javni in drugi upokojeanci	16	3	1	
Ubožni preskrbovanci		3		
Zasebni uradniki	1	3		
Delavci		2		
Prosti poklici	5	4		
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.		2		
Dijaki v zavodih in na stanovanju	33	2		
Kaznjenci	23			
Brez navedbe	2	3		
Skupaj	141	81	6	2

Za osebe z italijanskim občevalnim jezikom sta bili značilni dve močnejši skupini, dijaki in kaznjenci. Premožnejše italijanske družine na Primorskem in v Dalmaciji so pošiljale svoje otroke v ljubljanske šole, zlasti na realko, Mahrovo trgovsko šolo ter v uršulinsko samostansko šolo, predvsem z namenom, da se dobro naučijo nemškega jezika.

V ljubljanskih kazenskih zavodih, največ v prisilni delavnici, so prestajale kazni tudi osebe s Primorske in južne Tirolske. Tako so dijaki in kaznjenci, ki so prihajali v Ljubljano le za določen čas, dvignili število prebivalstva z italijanskim občevalnim jezikom. Od češko govorečih oseb je bilo največ državnih in drugih javnih uslužbencev ter njihovih svojcev. Med njimi so bili zlasti inženirji, poklic, ki so ga takrat Slovenci še malo poznali. Državne oblasti so včasih dajale pri nastavitvah nekaterih kategorij državnih uradnikov na slovenskem jezikovnem območju prednost češkim reflektantom, ker so se kot Slovani jezikovno lažje sporazumeli z ljudmi, ki niso bili večji nemščine. To je veljalo v večji meri ravno za tehnične poklice, npr. geometre, ki so pri svojem delu bili v stalnem stiku s podeželskim prebivalstvom. Tudi pri železnici je bilo nekaj Čehov; na posameznike naletimo v drugih poklicnih skupinah, kjer je šlo za delo tehničnega značaja.

Poklicna struktura oseb z domovinstvom na Hrvaškem, v Reki, na Ogrskem ter v Bosni je prikazana v naslednji tabeli.

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki, stanovalci	Hišni posli	Gospodinjje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	62			19	36	117
Šivilje, pletilje itd.	3					3
Trgovina	23		1	7	11	42
Gostinstvo	6			2	5	13
Rentniki, zasebniki	6			1		7
Državne in druge javne službe	8		4	8	14	34
Železnica	2					2
Javni in drugi upokojeanci	26		3	9	31	69
Zasebni uradniki	3			2	5	10
Delavci	1				1	2
Hišniki in postreščki	2					2
Prosti poklici	2			1		3
Zasebni učitelji	2			1		3
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	2					2
Redovniki	1					1
Dijaki v zavodih in na stanovanju		45				45
Bolniki v bolnišnicah		1				1
Brez navedbe	7					7
Skupaj	156	46	8	50	103	363

Osebe, ki so imele domovinstvo v ogrski polovici bivše monarhije, so pripadale največ k gospodarskim poklicnim skupinam, obrti, trgovini in gostinstvu. Med trgovci je bilo nekaj Židov, ki so se preselili

iz Ogrske in so bili prvi predstavniki ljubljanske židovske naselbine po njihovi emancipaciji. Precej številna je bila skupina javnih in drugih upokojencev s svojci, kar kaže, da je imela Ljubljana nekaj privlačnosti za to kategorijo prebivalstva. Opozoriti je treba tudi na močno skupino dijaštva, šlo je predvsem za Hrvate in Srbe, ki so študirali na ljubljanskih šolah, predvsem na realki in na trgovski šoli. V tej skupini so bili tudi štirje dijaki iz Bosne.

Poklicna struktura tujih državljanov, to je oseb z državljanstvom zunaj avstro-ogrske monarhije, je bila:

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki-stanovalci	Hišni posli	Gospodinjje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	56		2	27	56	141
Trgovina	9			4	9	22
Gostinstvo	21			6	15	42
Hišni in drugi posestniki	7			4	6	17
Rentniki, zasebniki	5				1	6
Državne in druge javne službe	2		1	2	3	8
Železnica	1			1	3	5
Javni in drugi upokojenci	3			1	1	5
Ubožni preskrbovanci	1					1
Zasebni uradniki	3			2	3	8
Delavci	3					3
Prosti poklici	1			1	3	5
Zasebni učitelji	8			2		10
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	5				1	6
Redovniki	5					5
Dijaki v zavodih in na stanovanju		34				34
Brez navedbe	4			1	1	6
Skupaj	134	34	3	51	102	324

Več kot polovica tujih državljanov je bila zaposlena v obrti in industriji, v trgovini in v gostinstvu. Osebe z državljanstvom zunaj avstrijskih dežel so se zaposlile največ v gospodarskih poklicnih skupinah. Ljubljansko gospodarstvo je torej pritegnilo nekaj tujih priseljencev. Ti so bili povečini iz Nemčije in Italije. Nemški državljani so bili zaposleni predvsem v industriji in v tiskarnah kot kvalificirani delavci. Priseljenci iz Švice so imeli kavarne, toda niso bili le lastniki kavarn, temveč tudi zaposleno osebje je bilo iz Švice. Menda so bili vsi iz kantona Graubünden, nekaj med njimi jih je bilo Retoromanov. Močna skupina so bili dijaki v internatih in na stanovanju. Največ je bilo dijakov iz Italije, nato iz Srbije; srbski dijaki so obiskovali predvsem Mahrovo trgovsko šolo. Tuji državljani so bili razmeroma močnejše zastopani v poklicnih skupinah vzgojiteljev in zasebnih učiteljev ter gledaliških igralcev, pevcev in godbenikov.

VII.

Analiza rezultatov ljudskega štetja 1880 je pokazala, da si moremo na podlagi občevalnega jezika napraviti le približno sliko etnične strukture ljubljanskega prebivalstva. Predvsem se občevalni jezik v mnogih primerih ne sklada z narodno pripadnostjo, razen tega ne razpolagamo s podatki občevalnega jezika za vojaštvo, manjkajo pa tudi podatki za del tujih državljanov. Občevalni jezik je ugotovljen, izvzemši vojaštvo in del tujih državljanov, za 24.511 oseb. Po občevalnem jeziku se razdelijo:

	absolutno	v %
slovenski	18.409	75,1
nemški	5.719	23,3
italijansko-ladinski	223	0,9
češko-slovaški	92	0,4
srbo-hrvatski	50	0,3
poljski	6	
madžarski	8	
romunski	2	
francoski	2	
	24.511	100,0

Iz več razlogov, ki smo jih podrobneje obravnavali, se narodnostna struktura deloma razločuje od strukture po občevalnem jeziku. S pritegnitvijo podatkov o rojstnem kraju in domovinstvu prebivalstva smo mogli odkriti del takih razlik in si tako napraviti resničnejšo podobo narodnostne strukture.

Pri ponovni obdelavi gradiva ljudskega štetja se je izkazalo, da je za mnogo oseb vpisan nemški jezik, da pa zelo verjetno niso bile nemške narodnosti; ker so bile rojene oziroma so imele domovinstvo na slovenskem jezikovnem območju, smemo oceniti število Slovencev, za katere je bil izkazan nemški občevalni jezik, na kakšnih 1400 oseb. Težje je oceniti število pripadnikov drugih nenemških narodov, za katere je bil vpisan nemški občevalni jezik. Verjetno pa ni pretirano, če vzamemo, da nekako polovica, to je okrog 300, tistih pripadnikov drugih narodov, ki so bili rojeni ali pa so imeli domovinstvo na nenemških jezikovnih območjih, pa so bili izkazani z nemškim občevalnim jezikom, ni bila nemške narodnosti, temveč italijanske, češke ali hrvaške. Tako se nemška jezikovna skupina zmanjša za okrog 1700 oseb, poveča pa slovenska za 1400 in druge za 300 oseb. Upoštevani niso pripadniki tujih narodov, ki so priznali slovenščino za svoj občevalni jezik in so torej zajeti med Slovenci. Taki primeri so bili tako maloštevilni, da bi končni rezultat spremenili kvečjemu za tretjino odstotka. Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva bi po korekturi statističnih rezultatov o občevalnem jeziku izgledala nekako takole:

Slovenci	80,8 %
Nemci	16,4 %
drugi narodi	2,8 %

Med drugimi narodi so bili na prvem mestu Italijani, sledili so jim Čehi in Hrvati, druge narodnosti so bile zastopane le z nekaj primeri.

Zusammenfassung

DIE ETHNISCHE STRUKTUR DER BEVÖLKERUNG VON LJUBLJANA NACH DER VOLKSZÄHLUNGSERGEBNISSEN 1880

Bei der Volkszählung vom 31. Dezember 1880 wurde in Österreich das erstmalig die Frage nach der Umgangssprache gestellt. Über den Sinn dieser Frage herrschten unter der Bevölkerung Unklarheiten und Meinungsverschiedenheiten, viele nahmen sie als eine Frage nach der Muttersprache oder nach der Nationalität an und beantworteten sie als solche. Die Ergebnisse der Ermittlung der Umgangssprache allein sind zur Feststellung der ethnischen Struktur der Bevölkerung nicht geeignet, da sich die Umgangssprache bei vielen Personen keineswegs mit der Muttersprache oder mit der Nationalität als der geistigen und kulturellen Gemeinschaft deckt. Soziale und politische Verhältnisse begünstigten in Österreich die Verbreitung der deutschen Umgangssprache auch in den Ländern mit anderssprachiger Bevölkerung, da die deutsche Sprache als Amtssprache und Unterrichtssprache vorherrschend war. So war es auch in Ljubljana, wo die deutsche Umgangssprache nicht nur von der deutschen sondern auch von bestimmten Schichten der slowenischen Bevölkerung benutzt wurde.

Nach den Ergebnissen der Volkszählung vom Jahre 1880 wurden in Ljubljana unter der in den österreichischen Ländern zuständigen Bevölkerung 5588 Personen mit fremden Umgangssprachen gezählt, davon gaben 5357 Personen deutsch als ihre Umgangssprache an. Um die ethnische Zugehörigkeit der Personen mit deutscher Umgangssprache genauer feststellen zu können, wurde auch ihre Gebürtigkeit und Heimatzuständigkeit geprüft. Die Gliederung nach den Geburtsorten zeigt uns, dass ein grosser Teil von ihnen in rein slowenischen Sprachgebieten geboren war. Die Gruppe der deutschen Umgangssprache bekam wenigstens ein Drittel ihrer Angehörigen aus anderen Sprachgebieten. Auch die Daten nach der Heimatzuständigkeit eröffnen uns, dass etwa ein Viertel der Bevölkerung mit deutscher Umgangssprache in den nur mit Slowenen bewohnten und in übrigen nicht auf dem deutschen Sprachgebiet liegenden Gemeinden heimatsberechtigt war.

Die italienische Umgangssprache wurde für 141, die tschechische für 81 Personen angegeben, andere Sprachen kamen nur in einzelnen Fällen vor. Die meisten von ihnen waren gebürtig und heimatsberechtigt auf dem italienischen beziehungsweise tschechischem Sprachgebiet.

Unter den 687 Personen mit fremder Staatsangehörigkeit haben 362 deutsch als Umgangssprache angeführt. Etwa ein Viertel von ihnen war in Ljubljana geboren, es handelte sich um Frauen, die fremde Staatsbürger geheiratet haben und um Kinder aus diesen Ehen. Eine Anzahl von deutschsprachigen fremden Staatsbürgern stammte aus Kroatien und Ungarn, wahrscheinlich waren nicht alle deutscher Abstammung, sondern nahmen bei den damaligen Sprachverhältnissen in Ljubljana deutsch als Umgangssprache an.

Wie sehr die sozialen und politischen Verhältnisse die Verbreitung der deutschen Umgangssprache begünstigt haben, ersehen wir auch den Zahlen über die Berufsgliederung der Bevölkerung mit deutscher Umgangssprache. Die Staatsbeamten und andere öffentlichen Angestellten mit ihren Familienangehörigen bildeten 10,6% der gesamten Stadtbevölkerung, in der Gruppe der Deutschsprachigen stieg ihr Anteil auf 20%. Auch in den Berufsgruppen der öffentlichen und anderen Pensionisten, der Eisenbahnangestellten und des Handels waren die Deutschsprachigen überdurchschnittlich vertreten. Das starke Überwiegen der deutschen Umgangssprache in den Familien der Staatsbeamten, der Angestellten der Eisenbahn, und der Staatspensionisten

war vor allem die Folge der damaligen staatlichen Sprachenpraxis und der politischen Verhältnisse, unter welchen den Deutschsprachigen bei der Besetzung vieler Beamtenstellen der Vorrang gewährt wurde.

Die Ergebnisse der Volkszählung des Jahres 1880 geben folgendes Bild der ethnischen Struktur der Bevölkerung von Ljubljana: Von 24.511 Einwohnern hatten 75.1% slowenische, 23.5% deutsche, 0.9% italienische und 0.7% andere Umgangssprache. Mit Berücksichtigung der Daten über die Gebürtigkeit und Heimatzuständigkeit können wir von den Personem, welche deutsch als Umgangssprache angegeben haben, etwa 1400 als Slowenen und etwa 300 als Italiener, Kroaten oder Tschechen halten. Nach dieser Korrektur entfiel von der Bevölkerung ohne Militär auf die Slowenen 80.8%, auf die Deutschen 16.4% und auf die Angehörigen übriger Nationen (hauptsächlich Italiener, Tschechen und Kroaten) 2.8%.

Vera Kržišnik-Bukić

MIHAJLO ROSTOHAR IN »NAPREDNA MISEL«

I

»NAPREDNA MISEL — časopis za napredno kulturo« — je izhajala kot dvomesečnik tik pred prvo svetovno vojno. Prvi letnik — 1912 je tiskan v Krškem, drugi — 1913/14 pa v Pragi. Izdajatelj in urednik ji je bil ves čas dr. Mihajlo Rostohar, centralna osebnost časopisa, ne samo kot najplodnejši pisatelj člankov, ampak kot tonski vodja. Da uredništva časopisja, še posebno v tistem času, niso dopuščala v svojem časopisnem prostoru uveljavljati idejno nasprotnih stališč, je povsem razumljivo. Do skrajnosti dosledna med tem časopisjem je Napredna misel: ves čas poje v en glas, zares v en sam glas.

Rostohar je sicer »Ob zaključku prvega letnika«¹ povedal, da je narekovala nastanek Napredne misli splošna potreba po napredni kulturi, vendar se zdi, da to ni bil edini vzrok. Še enega je indirektno razložil Rostohar sam v drugi številki drugega letnika. Tega menda niti ne bi povedal, če ga ne bi izzval »neki član uredništva Vede« (po vsem sodeč gre za dr. Bogumila Vošnjaka). Leta 1911, ko je začela izhajati revija Veda, je bil namreč Rostohar eden njenih štirih urednikov. Že po prvem letniku pa je izstopil. Pravi, da je »njegov izstop zakrivilo nelojalno in netaktno nastopanje tega urednika napram njemu in pa nevzdržljive razmere, ki so vladale med založništvom in uredniškim odborom oziroma njegovimi člani«. Dodaja še, da mu je uredniški odbor priznal, da je funkcijo upravičeno odložil. Kot dokaz navaja ekscerpt poslanega mu dopisa s to vsebino ter podpisom Dr. Alberta Kramerja, ki nastopa v nadaljnjih številkah Vede kot nekakšen »urednik brez portfelja«. Opisane razmere v Vedinem uredništvu so Rostoharja torej navedle k izstopu. To se je zgodilo v začetku januarja 1912. Ker pa je Rostohar kmalu zatem istega leta ustanovil, začel izdajati in urejevati Napredno misel, se zdi, da jo je ustanovil prav v zvezi s svojo odtujitvijo Vedi. Verjetno se je že tedaj kazalo načelno neskladje, med njim ter urednikom Vede Bogumilom Vošnjakom in publicistom Knafličem, s katerima v Napredni misli potem veliko polemizira.

Pa tudi sam vsebinski ustroj Vede ga mogoče ni tako privlačil. Medtem, ko je bila Veda, lahko bi rekli, strogo znanstvena revija in je s tem ciljem obravnavala široko problematiko (državoslovje, politika, sociologija, politična ekonomija, pravo, kulturna in splošna zgodovina, slovstvo, filozofija, psihologija, pedagogika, umetnost, prirodoslovje),

¹ »Napredna misel«, 1912, 1. I., zv. 6. str. 244.

gre pri Napredni misli za politiko, sociologijo, vsaj kar je Rostoharjevega. So pa zastopani tudi članki o gospodarstvu, še bolj pa o šolski politiki in — čeprav bolj v malem — o dogodkih, ki so bili za Slovence važni. Tako se je vendarle uspešno dokazovala kot kulturni organ.

Rostohar v Napredni misli ni pisal s področja psihologije, čeprav je bila to njegova ožja specialnost.² Očitno je želel tu izražati svoja stališča predvsem o politično družboslovnih vprašanjih.

Rostohar ni izoblikoval svojega nazora šele ob izstopu iz Vede. Kot zrel mož si je tedaj dokončno uredil spoznanja in predstave o družbenem življenju, vendar kali tega datirajo daleč nazaj, še v zadnja leta prejšnjega stoletja. Kot srednješolec se je v ljubljanskem literarnem in izobraževalnem (kasneje političnem) društvu Zadruga preizkušal v pesnikovanju. Vendar je to kmalu opustil. Navdušile so ga nove stvari. Narodno čustvo in opozicija proti tedanjim javnim razmeram na Slovenskem sta prevladala v njegovem duševnem življenju. Narodno radikalna taktika, ki jo je v Slovenskem listu zastopal Kobler, je navduševala mladino, tudi Rostoharja. »Meni je duh Zadruga kjer je vladal Koblerjev vpliv, probudil narodno čustvo in ga razvnel do skrajnih mej fanatičnosti.«³ Že od tedaj naprej — to so bila leta 1895/96 — sta narodno vprašanje in narodno stališče centralna os njegovih političnih izvajanj. V tem smislu se je udeleževal kranjskega srednješolskega gibanja. Razočaranje, ki ga je doživel na Hrvaškem ob shodu slovenskih in hrvaških »Nadašev«,⁴ ko je zahteval, naj se v Novi Nadi, kot je bilo že na predhodnem shodu v Ljubljani določeno, priobčujejo sestavki slovenskih Nadašev v slovenščini, a so ga Hrvatje zavrnili, češ da so Slovenci le planinski Hrvatje, je še poglobilo njegovo narodno čustvo in ljubezen do materinega jezika. Obenem so se on in njegovi somišljeniki streznili v jugoslovanskem navdušenju in intenzivneje začeli delati doma.

Z narodno idejo se je Rostohar predstavil tudi društvu Slovenija, ko je prišel študirat na Dunaj. Po konfliktech s starejšimi študenti so mlajši, Prijatelj, Derganc, Zupanič, Ferjančič in drugi z Rostoharjem vred s svojimi nazori v »Sloveniji« le zmagali. Slovenijansko geslo »Vse za svobodo!« so zamenjali z novim »Iz naroda za narod!«. Opozicionalci so izstopili iz društva, narodno radikalna struja je zmagala in njene ideje je širil Rostohar potem v Gradcu, kamor je moral oditi študirat zaradi bolezni. Slavenijanski program se je medtem na Dunaju izpopolnjeval, pravnik Gregor Žerjav pa je s tovariši osnoval leta 1901 Omladino, list narodno radikalnega dijaštva. Ta je izhajala potem do prve svetovne vojne. Ko je deloval v Gradcu, je Rostohar občutil pomanjkljivosti slovenijanskega programa. Socialna demokratična ideja se mu je zdela premalo jasno izražena. Po sestanku z Žerjavom v Ljubljani, še posebej pa po prvem shodu narodnoradikalnega dijaštva v Trstu leta 1905, je dobil program struje določno vsebino. Podroben referat tržaškega shoda je izšel v knjižici »Iz naroda za narod«. Prva

² Leta 1911 je postal kot prvi Slovenec docent psihologije na praški univerzi.

³ Deset let v struji, NM 1913/14 1. II., zv. 1. str. 16.

⁴ »Nova Nada«, dijaški list, ki je izhajal v Zagrebu.

in glavna točka programa se glasi, da je nacionalizem njegovo izhodišče in cilj. Na vseh shodih je seveda izhajalo mnogo resolucij o praktičnem dijaškem življenju — saj je bilo izboljšanje življenjskih pogojev dijakov tako rekoč glavna naloga gibanja — toda na tem mestu nas zanima politični in svetovni nazor, ki si ga je ustvarila struja, ker je vsekako vplival na Rostoharja pa tudi na duh Napredne misli.

Temelji so bili položeni v Trstu. Na nadaljnjih shodih, v Celju 1907 in Ljubljani 1909, ko je gibanje doseglo višek, so se poglobljali. Resolucije, ki so jih sprejemali, so odgovarjale na aktualna vprašanja. Še v Trstu se je dijaštvo izreklo za slovensko univerzo v Ljubljani kakor tudi za splošno, enako in tajno volilno pravico. Glavni principi narodnoradikalnega dijaštva so bili: dosledni demokratizem — zaradi česar so tako močno poudarjali nadstrankarstvo ali izvenstrankarstvo, ker je po njihovem resnična svoboda misli v stranki nemogoča — antiklerikalnost; samoizobrazba; samopomoč; neutrudno obrambno delo, ki so ga praktično opravljali posebno potem, ko so se polastili vodstva Družbe sv. Cirila in Metoda; z njim v tesni zvezi princip drobnega kulturnega dela med množicami; zadali so si nalogo povzdigniti in razširiti ljudsko izobrazbo in preroditi slovensko inteligenco v duhu absolutnega nacionalizma, demokratične ideje; vdihniti inteligenci voljo in moč do delavnosti. Zahtevali so slovensko narodno avtonomijo in priznavali vsakemu narodu pravico lastnega zakonodajstva in samouprave v vseh kulturnih in narodno gospodarskih zadevah (tako je na primer zahteval Žerjav avtonomijo in samoupravo za sporni balkanski deželi Makedonijo in Bosno in Hercegovino). Bili so za najtrdnjše stike z naprednim dijaštvom drugih jugoslovanskih narodov. Resolucija drugega shoda v Celju celo pravi, da »smatra kulturno jedinstvo jugoslovanskih narodov za potrebno«⁵ seveda pri tem niso mislili ilirizma, saj je Žerjav vedno poudarjal le vzajemnost, kot jo predpostavlja slovanska misel, za katero se je navduševal tudi Rostohar. K tretjemu shodu narodnoradikalnega dijaštva, ki naj bi pretresal predvsem jugoslovansko vprašanje, je med drugimi poslal pozdravno pismo Dr. Henrik Tuma, kjer pravi, da je narodni radikalizem v bistvu istoveten s socialno demokracijo, le da še posebej poudarja narodno obrambno delo. »Vsa struja dijaštva je v bistvu socialno demokratična in ime, narodno radikalno, je neopravičeno.«⁶ Tuma vzpodbuja dijaštvo, naj se zavzema za internacionalnost in interkonfesionalnost ter svari — to mu je bil mogoče tudi glavni namen — dijaštvo pred »faktičnim narodnim radikalizmom, kar bi bilo za Jugoslovane največje zlo«.

Rostohar si je ustvaril svoje življenjsko prepričanje kot privrženec narodnega radikalizma. Kmalu po tržaškem shodu je postal gimnazijski suplent in se ni več aktivno udeleževal v mladinskih krogih. Leta 1907 se je v Pragi z vso odločnostjo zavzel za ustanovitev slovenskega provizorija na praški univerzi, česar pa žal slovenska delegacija v parlamentu ni podprla; s svojimi prispevki v Omladini pa je še večkrat

⁵ »Omladina« IV 1907/8 str. 143.

⁶ »Omladina« VI. 1909/10, str. 158—160.

posegel v dijaško življenje. Narodni radikalizem mu je ostal vodilo za naprej tudi še potem, ko je po ljubljanskem shodu začelo narodno radikalno gibanje upadati, njegovi pristaši pa se razpršili. Starešinstvo se je hotelo politično udeleževati in je zaradi tega moralo pristopati k strankam, k Narodno napredni in Jugoslovanski socialnodemokratični. En del starešinstva pa, ki je hotel na idejah narodnega radikalizma ustanoviti svojo stranko, ni uspel, mogoče tudi zato ne, ker se je struja že od samega začetka postavljala na vzvišeno nadstrankarsko stališče. Trenja med starešinstvom in dijaštvom so poglabljala nesoglasja že sicer ne več enotne struje. Velik del dijaštva se je pridružil prepovedovcem. Tako je prenehala obstajati struja leve liberalne dijaške mladine.

V uvodni besedi k Napredni misli ugotavlja Rostohar, da so Slovenci nasproti Nemcem v hlapčevskem položaju, gospodarsko in politično. Odkar se je Slovenec moral odreči svoji narodni veri in kulturi, pa je postal v duševnem oziru hlapec Rima. Tudi slovenska politika je hlapčevska. Slovenski politični boji se odvijajo s težnjo, katera stranka se bo Nemcem bolj prikupila, kdo bo lojalnejši hlapec, in zanemarjajo ob tem glavnem vodilu prave slovenske koristi. Napredne vrste stagnirajo. Prvi vzrok te krize je njihovo pesimistično naziranje, da ni mogoče širiti naprednih idej med preprostim kmečkim ljudstvom, drugi vzrok pa vidi Rostohar v tem, da je med samo inteligenco premalo načelne jasnosti. »Slovenske napredne vrste peljati z načelno jasnostjo iz sedanje krize — ven do novega navdušenja za napredne ideje, iz katerih naj črpa veselje do dela za končno popolno zmago napredne misli na Slovenskem, to je naš cilj.«⁷

Verjetno se je Rostoharju zdelo najbolj potrebno obrniti se najprej proti najmočnejšemu političnemu faktorju na Slovenskem, saj je kritiko katoliškega naziranja narodnosti podal takoj v prvem sestavku Napredne misli. Kot predmet analize in kritike je Rostoharju rabila Mahničeva razprava Naša narodnostna izpoved, ki jo je tedaj ponovno izdal Aleš Ušeničnik. Mahničeva definicija naroda in narodnosti pravi: »Narod je skupina ljudi, ki izhajajo iz istega rodu, govore isti jezik in se po posebnih svojstvih in običajih ločijo od drugih ljudi.«⁸ O narodnosti pa: »Ako vse navedene znake izločimo iz posameznih narodov, udruživši jih v pojem, dobimo idejo narodnosti. Narodnost potemtakem izraža obsežek vseh onih lastnosti, po katerih se narod kot tak loči od vsakega drugega naroda. Za glavni znak narodnosti se dandanes smatra skupnost jezika.«⁹ Zanimivo pa je, da Rostohar sam ni niti v polemikah z Ušeničnikom niti v polemikah z drugimi v Napredni misli nikjer podal svojih definicij naroda in narodnosti, temveč se je vedno zadovoljeval le s kritiko drugih, ob čemer je seveda bogato razvijal svoje poglede, toda nikoli v jasni, popolni obliki na enem mestu. Mogoče je temu vzrok njegovo stremljenje po totalni resnici in se je bal, da tudi njegova definicija ne bi bila absolutno točna. To bi bilo mogoče sklepati po njegovem »priznanju, da je problem narodnosti sila težaven.«

⁷ NM, 1. I., zv. 1, str. 3.

⁸ Več luči, str. 156.

⁹ Isto.

Rostohar zavrača Mahničiča, da je narodova značilnost, da je to večja skupina ljudi, ker so narodi tako veliki kot mali; s primeri Francozov, Italijanov, Angležev, Špancev navaja, da gre pri vsakem med njimi za različen izvor, pa vendar je narod Francozov ali narod Italijanov . . . , danes popolnoma priznано dejstvo. Tudi jezik ni odločilnega pomena, saj se Judje, razkropljeni po vsem svetu in govoreč različne jezike, kljub temu čutijo eno celoto, čutijo pripadnost svojemu judovskemu narodu. Kritizira tudi element »posebna svojstva«, ker so le-ta značilna za vsakega človeka posamezno, podčrtuje pa pomen »skupnih svojstev«. Proti Mahničičevemu naziranju o izvoru naroda, po katerem je vsak narod imel svojega Adama — pa menda tudi pramater (dodal Rostohar) — navaja sociološka raziskovanja, ki dokazujejo, da so narodi produkt socialne asimilacije prvotnejših socialnih enot, o katerih ni več zgodovinskih podatkov, tako da znanost izgublja realna tla pri nadaljnji analizi. Pravilno nasprotuje Rostohar svetopisemski trditvi, da je bil prvotno na vsem svetu en jezik, ki ga je Bog za kazen zaradi neposlušnosti zmedel in so tako nastale različne govornice. Rostohar dokazuje, da so mnogi jeziki produkt asimilacije šele v srednjem veku. Na nadaljnjih primerih, tako ob dolžnosti ljubiti svoj narod, kaže Rostohar na napačnost Mahničičeve analogije. Rostohar »se čudi«, kako to, da se vera in cerkev, ki po Mahničičevem zapovedujeta ljubiti svoj narod, nista zanj resnično zavzemali, temveč so to vlogo prevzemali prav njeni nasprotniki. Mahničičeve pojme o narodu in narodnosti Rostohar v celoti zavrača kot »skupino absurdnosti«. Temeljna misel in tendenca razprave Naša narodnostna izpoved je, da vera vsebuje in podaja vso resnico, zato morajo biti narodni interesi podrejeni verskim oziroma cerkvenim. Rostohar zaključuje kritiko Mahničičevih nazorov: »Edino merodajno stališče za presojanje upravičenosti in vrednosti narodnosti je vprašanje: če ima narodnost sploh kak pomen za civilizacijo in kulturo ali ne, in v kakšni meri. Po dosedanjih rezultatih narodnostnega gibanja se da upravičeno soditi, da ima narodnost v tem oziru večji pomen kakor vera; končne sodbe o tem vprašanju danes še ni mogoče izreči. To pa je nesporno, da ima narodnost kot civilizatorična in kulturna sila vsaj isto vrednost, kakor jo ima vera.«¹⁰

Nadaljnji konflikt med »narodno radikalnim prvakom«¹¹ Rostoharjem in Ušeničnikom pomeni Rostoharjeva analiza narodnosti, objavljena v Omladini¹² in Ušeničnikova kritika.¹³ Rostohar pravi v Omladini: »Iz spoznanja, da je človek socialno bitje, da je socialnost njegovemu življenju svojstvena, izhaja postulat nravnosti kot princip življenja. Nravnost je regulativ življenja, kot taka nam je najvišje načelo. Nravnost pa ima svoj pravi smisel v socialnem življenju poedincev in njena najmočnejša korenina je ravno narodno čustvo. Narodno čustvo nam je najgloblji in najmočnejši vir nravnega ojačenja in zato stavimo narodnost tudi v praktičnem življenju na prvo mesto in narodne dolžnosti

¹⁰ NM, 1. I., zv. 1, str. 16—17.

¹¹ Tako ga pogojno imenuje Ušeničnik v »Casu« 1912, 1. VI., str. 63.

¹² »Omladina« 1911/12, 1. VIII, str. 147—155.

¹³ Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera, »Case«, 1912, str. 61—63.

smatramo za najvišje dolžnosti. Mi poudarjamo narodnost ravno zaradi tega, ker hočemo postati v narodu in z narodnostjo npravno popolni ljudje. Npravnost in narodnost sta torej v tako ozki zvezi, da ju realno niti ločiti ne moremo: npravnost in zato tudi narodnost so načela našega življenja. Z narodnostjo se hočemo povzdigniti na višjo stopnjo npravne popolnosti. To je smisel našega narodnostnega načela in v tem duhu hočemo prerajiti slovensko družbo.«¹⁴ Na drugem mestu v istem članku napoveduje Rostohar, kakšen odgovor bi dala dosledni klerikalec in narodni radikal na vprašanje, kateri princip bi v konfliktu narodnih in verskih (in stanovsko ekonomskih principov) vsak od njih žrtvovala. »Klerikalec bo odgovoril: meni je verski interes oziroma interes cerkve prvi, temu se podreajo vsi drugi; narodni radikalec bo rekel: narodni interes mi je najvišji, temu so vsi drugi podrejeni ali z drugimi besedami: narodna dolžnost je prva, tej se klanjajo vse druge; (socialni demokrat bo rekel: stanovski interes proletariata mi je glavni, vsi drugi interesi so postranski). Ravno v tem je bistvena razlika glede naziranja o narodnosti med klerikalcem, socialnim demokratom in narodnim radikalcem«. Očitno je tako sklepanje logično in pomeni zato Ušeničnikov odgovor v Času vsekakor samovoljnost: »Dilema: narodni radikalec se bori za narodni interes, klerikalec pa za verski interes, je sofizem. Podstavlja namreč zmotno misel, kakor da je verski interes v nasprotju z narodnim interesom« — tega Rostohar v predhodnem ni trdil — »resnica pa je, da je religija najbolj vitalni princip prave narodne blaginje. Kdor torej poudarja primaren pomen religije, ta ne zanika narodnih interesov, marveč le kaže, kje je narodnim interesom najboljše jamstvo.« Ušeničnik torej vendarle priznava primarnost vere.¹⁵ »Mi ‚klerikalci‘ ljubimo narod in ker ga ljubimo, zato mu branimo in mu bomo branili do krvi najdražjo kulturno dediščino, vero, zakaj z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja. Dandanes se pravi vzeti narodu vero, vzeti mu Boga, a brez Boga nima narod nobene opore več v bojih življenja, brez Boga izgubi tudi npravnost, svojo življenjsko silo in dr. Rostohar sam priznava, da je npravnost socialen postulat in ‚princip življenja‘. Brez principa življenja torej tudi ne bo življenja.« Rostoharjeva izvajanja izravnava Ušeničnik s »praznimi marnjami« in »narodnimi frazami«, ki da so ljudstvu do tedaj samo škodile. »Ne v narodnem čustvu, temveč v religioznih idejah je najgloblji vir npravnega ojačanja. Dodajmo le še to: kdor reši religiozni problem negativno, to je, kdor zanika Boga in posmrtnost, temu nihče več ne bo dopovedoval, da nima pravice ustvariti si nebes na zemlji, in če ne more do nebes razen preko narodnosti, bo pogazil tudi narodnost.«¹⁶

Zadnji stavek je značilen primer katoliške ideologije. Grožnja, ki ji je podlaga sam Bog, je verjetno prepričljivo delovala na širše družbene neprosvetljene plasti. Rostohar pa pobija trditev, da je religija

¹⁴ To bistvo je zajeto že v knjižici »Iz naroda za narod« — programu narodno-radikalnega dijaštva.

¹⁵ V članku Vera in narodnost »Case, 1912, 5. zv., str. 379–380 to tudi izrečno izpoveduje.

¹⁶ »Case, 1912, str. 63.

najboljše jamstvo narodnim interesom. Navaja primer,¹⁷ kako duhovnik v narodno ogroženem kraju s slovensko večino faranov najprej razlaga v cerkvi krščanski nauk slovensko, potem pa mu — ker nemškutarski renegatje zagroze, da prestopijo s svojimi družinami k protestantizmu, če se ne bo razlagal krščanski nauk v nemškem jeziku — cerkvena oblast iz strahu pred grožnjo ukaže, da mora ogrožene verske interese čuvati in pridigati nemško. Nastali konflikt je očiten. Slovenski duhovnik je tako navadno primoran opredeliti se za cerkvenoverski interes, saj bi sicer utegnil izgubiti službeno mesto in s tem vir eksistence. V istem članku nadaljuje Rostohar kritiko Ušeničnikove opredelitve narodnosti.¹⁸ Predvsem je pogrel Rostoharja tale stavek: »Krščanska vera na primer, ki jo imajo slovinci, je katoliška, torej je za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec — brezverec docela tuj in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati.« Rostohar se zgraža nad to Ušeničnikovo modrostjo in retorično sprašuje: »Ali je res samo katoličan pravi Slovenec, ali nismo pravi Slovenci tudi protestantje in ti, ki ne verujejo v dogme? Katere narodnosti so potem vsi ti ljudje, ki jih je rodila slovenska mati, ako ne slovenske? In kdo ima pravico metati jih iz naroda? Morda klerikalci ali celo dr. Ušeničnik sam?« Nesmiselnost »Ušeničnikovanja« dokazuje s primerom nemškega naroda, ki je veroizpovedno pretežno mešan.

Ušeničnik je seveda odklonil Rostoharjeve napade in obtoževal Rostoharjev narodni radikalizem.¹⁹ Namigoval je, da so si tujci, Nemci in Italijani, mogoče osvojili »Rostoharjevo filozofijo, ko delajo Slovencem krvavo krivico. Delajo namreč le dobro in pravo, če v imenu in interesu svoje narodnosti zatirajo druge narode.« Ušeničnik tu ponavlja, kar je izrekel že v prvi številki Časa; da je namreč Rostoharjeva teorija le teorija Nietzschejevega »nadčloveka«, prenesena na narod — kar sme Nietzschejev »nadčlovek«, to sme narod in tako Rostoharjev narodni radikalizem ocenjuje kot nemoralen, nesocialen in protinaroden. Za majhne narode pa, kot smo Slovenci, je v političnem oziru tudi zelo škodljiv, ker bi nas moral že nagon samoohranitve siliti na to, da v političnih in narodnih bojih poudarjamo krščansko načelo. Mogočni narodi bodo uspeli namreč tudi v nasilnem boju, slabotnejši pa, kot smo mi, bi v takem boju propadli, zato ne izgubljam smisel za npravno in versko načelo.« Ušeničnik obžaluje darvinizem v politiki in svari Avstrijo pred nevarnostjo, ki ji preti, če se ne zedini ob verskem načelu, kajti habsburška ideja in misel Palackeja, ki sta Avstrijo vzdrževali v preteklem času, nimata več prave moči. Prav tako je potrebno bolj poudariti versko načelo na kulturnem polju in v javnem življenju, kjer se je treba odločno postaviti v bran laizaciji države, to je razkristjevanju socialnih ustanov, in ateizmu, ki prodira v zasebno življenje, saj to so napadi na krščanstvo, na bistvo človeške kulture. »Večnih ciljev ne more dati ne narodnost, ne gospodarska moč, ne narodno bogastvo!«

¹⁷ NM II. 1. zv. 2., Ušeničnik pa narodnost, str. 75.

¹⁸ Ušeničnik: Cas, 1912, zv. 1., str. 4.

¹⁹ Ušeničnik: Cas, str. 378–380 Vera in narodnost.

Že v tem stavku se kaže diametralna nasprotnost med obema sodobnikoma. Medtem ko Rostohar v nekaterih točkah svoje kritike Ušeničnika pač nekoliko pretirava, ko uporablja eklektično metodo, pa je pri ocenitvi katoliškega narodnega načela zelo jasen in zadene z dokazi iz praktičnih domačih razmer njegovo bistveno slabost. Po Ušeničniku se le-to glasi:²⁰ »Vsi narodi morajo moliti k istemu Bogu ‚Oče naš!‘, zato bi morali biti vsi narodni boji le tekme bratskih narodov, ki bi imeli poleg vseh vsebin živo zavest višje skupnosti.« Res je sicer izražena v stavku pogojnost, a Rostohar to versko načelo kljub pogojnosti odklanja, sklicujoč se na dejstvo, da nemški katoličani zatirajo slovenske, pa čeprav »molimo z njimi vred k istemu Bogu ‚Oče naš!‘.«

Sicer pa Napredna misel ne podcenjuje verskega vprašanja. Na njenih straneh ga obravnava dr. Fran Loskot. Položaj vere in verskega življenja podaja predvsem s sociološkega vidika, seveda v skladu s celotnim duhom Napredne misli. Analizira stališče, ki ga imajo do vere (poudarja: do konfesionalne vere z vsemi njenimi dogmami, obredi in cerkvenimi institucijami) njeni pristaši in zastopniki kakor tudi njeni nasprotniki, ki številčno rastejo. Pravi, da je ogromna večina ljudi nasproti konfesionalni veri docela brezbrizna, da zapuščajo verske organizacije; da usiha nekdanji fanatizem; »sploh se vse življenje laicizira«, kar je posledica predvsem izvenšolske vzgoje v širšem pomenu besede, to je javnega mnenja in novejšje literature; pri nekaterih se javljajo »razjedajoči dvomi«, dosti pa je tudi tistih, ki smatrajo vero »za nekaj škodljivega, celo nevarnega tako za posameznika kakor za družbo in hočejo, da se jo docela odpravi in zatre. To naziranje črpajo iz lastnih izkušenj in iz zgodovine, ki govori, da so se cerkve postavljale in se postavljajo proti kulturnemu razvoju, kakor hitro se začne oddaljevati od dogem, proti idejam demokratizma, ki nezadržno prodira med človeštvo, skratka proti napredku. Nastala je torej vsestranska globoka »verska kriza«.²¹ Cerkev, po Loskotu, reagira povsem napačno. Postaja vse agresivnejša. Prepoveduje vernikom stik z moderno kulturo in znanostjo, propagira vero s tiskom in se poslužuje orožja kot so laži, posmehovanje, obrekovanje nasprotnikov in končno politike, s pomočjo katere bi se zopet rada polastila nekdanje vodilne vloge v državi. Pri tem cerkev nizko pada in »se verstvo samo ropa svojega vzvišenega značaja.«

Loskot pojasnjuje vzroke verske krize. Predvsem so krive zunanje oblike verstva (med katere Loskot prišteva tudi predstave), ki se proglašajo za nedotakljive, se ne spreminjajo in se tako ne prilagajajo, temveč nekako zaostajajo in ne zadovoljujejo več vse kulturnejšega človeka. Preživelost teh oblik se kaže v teoretičnem in praktičnem oziru. Krščanska vera na primer uči, da je Bog sprva človeku v raju in pozneje na Sinajski gori razodel temeljne postave nravnega življenja, toda zgodovina pojasnjuje, kako je človeštvo le polagoma in z velikim naporom prihajalo k čistejšim in višjim načelom narave, v praktičnem

²⁰ Ušeničnik: Cas, 1912, Naši boji in krščansko načelo str. 5.

²¹ NM, dr. Franc Loskot »Verska kriza, 1. I., zv. 1., str. 18–23.

oziru pa moderni človek ne more razumeti, kako si je mogoče osvojiti Boga z obredi.

Loskot tudi pove, kaj je treba storiti. Potrebna je reforma. Najprej je treba odstraniti vse zastarelosti, toda ne samo to, potrebno jih je tudi nadomestiti z novimi predstavami in oblikami verskega čustva. »Naloga in dolžnost izobražencev je, da pouče najširše sloje ljudi znanstveno o nastanku, razvoju in razpadu verskih predstav in oblik.«²² Tako dobi ljudstvo moči in poguma, da se odreče vsemu, kar v verskih nazorih ne odgovarja več duševnemu razvoju človeštva. Čeprav je slišati še nekaj groznega, »da bo človeku popolnoma zadostovalo živeti v svojih potemcih in kot del vesoljstva«, pa je upati, da mu more postati, osvobojenem dogmatskih zaprek, občutek pripadnosti k Lepoti narave sladak. »Človeštvo ne izgubi nikdar verskega čustva, toda to, kako ga bode izražalo, bo v harmoniji z vedo in humaniteto.«²³ Za boljšo osvetlitev verske krize je NM prevzela iz neke tuje revije anketo²⁴ o tem, kako moderni misleci gledajo na versko krizo. Evolucijski razvoj, reforme, zmernost so značilnosti ne samo Loskotovega pisanja, temveč vseh prišpevkov v Napredni misli.

Za Rostoharja lahko rečemo, da je bil ortodoksni narodni radikalec. To dokazujejo polemike, ki jih je vodil s tovarišem iz struje, dr. Leonom Brunčkom.

Rostohar je obžaloval sklep²⁵ eksekutive narodno radikalnega dijaštva, da je socialni demokrat lahko član narodno naprednih organizacij, in trdi, da to zdaj struji škodi. Načelno je nasprotoval tudi Brunčku, ki je zagovarjal, da lahko narodni radikalec postane član socialno demokratične stranke.²⁶ Rostohar sicer priznava, da narodno radikalna struja ni nikoli storila kakega obveznega sklepa glede vprašanja, v katere stranke sploh sme vstopiti narodni radikalec po končanih študijih, obsoja pa, da bi vstopali narodni radikali v socialno demokratske vrste, ker je socialna demokracija napovedala narodnemu radikalizmu boj že v Trstu ob njegovem prvem shodu, s čimer je hotel povedati, kako dolgotrajna so že nasprotja med obema stranema. Rostohar stoji na stališču, da so merodajna za vstop v konkretno stranko programatična načela, ki jih le-ta zastopa, in ne strankina praksa. Pravi: »Pri vstopu v kako stranko je treba predvsem uvaževati, če se njen program strinja z načeli narodnega radikalizma ali ne, taktika in praksa stranke pa pride šele v drugi vrsti v poštev in sicer v negativnem smislu, lahko se namreč strinjam z načeli stranke, pa njena praksa mi brani, da vanjo vstopim.«²⁷ Brunčko pa trdi, da je »ob primernem upoštevanju programa« praksa stranke odločilna pri vstopanju narodnega radikalca v kako stranko.²⁸ Brunčko govori o sebi, da je resnični narodni radikalec

²² Isto, str. 64.

²³ Isto, str. 66.

²⁴ NM, 1. I., zv. 3, str. 120–125 F. Leskot: Verska kriza in moderni misleci.

²⁵ Dr. Mihajlo Rostohar: Brunčko v teoriji in praksi, NM, 1. I., str. 78–79.

²⁶ Omladina, 1. 1911, zv. 1., str. 2–10, Leo Brunčko: Narodni in socialni moment v našem programu; Omladina, 1. 1911, št. 2-6, Leo Brunčko: Socializem, demokratizem, nacionalizem in narodno radikalni program.

²⁷ Rostohar, NM, 1. I., str. 79.

²⁸ Omladina, Brunčko: O teoriji in praksi, 1. IX., 1912/13, str. 10.

in smatra za potrebno komentiranje programa, katerega da si razlaga enako kot Rostohar. Čuti blizkost do socialne demokracije, ker misli, da sta si narodni radikalizem in socialna demokracija podobna. Kot dokaze navaja: Socialna demokracija nastopa drugače kot pred dvema, tremi desetletji, ko je marksizem v celoti obvladoval njen program in prakso. Je za reforme družbene produkcije in je torej opustila revolucionarno metodo in nalaga proletariatu podpirati in pospeševati tak razvoj. Otresla se je vsakega fatalizma in vsake vere v nasilni prevrat družbenega reda (tudi narodni radikalizem smatra reforme kot izpopolnjevanje). Spoznava pomembnost duševne strani socializma, razumeva važnost narodnosti in narodnostnih bojov in opušča internacionalizem.²⁹

Na vsa Brunčkova izvajanja Rostohar trdi, da je »za presojo strankinih načel sploh merodajen njen program in oficialne interpretacije tega programa, ne pa njena praksa ali privatni nazori nekaterih strankarjev.«³⁰ Rostohar argumentira svoje stališče, češ, odstopanja od programa so posledica konkretne situacije. Na primer: »Ko se je socialno demokratična stranka zvezala s klerikalno v Mostah in ji pomagala do zmage nad narodno napredno stranko, je s tem očitno podprla klerikalizem proti narodnim in naprednim stremljenjem.« Ali smo morda upravičeni iz tega sklepati, da se je slovenska socialna demokracija v tem slučaju odrekla svojih načel in se strinja z načeli klerikalne stranke?³¹

V podobnem dialogu je Rostohar oporekal tudi Knafliču, ki je izražal isto naziranje kot Brunčko.

II

Pomembnost Rostoharja se prav pokaže v odnosu, ki ga je imel do jugoslovanskega vprašanja. Jugoslovanska misel je bila v desetletju pred prvo svetovno vojno (posebno pa po aneksiji Bosne in Hercegovine ter ob balkanskih vojnah) eden najvažnejših problemov, ki so se postavljali pred slovensko politiko in vsaka stranka je bila prisiljena do nje zavzeti svoje stališče. Za narodni radikalizem je bilo to brezdvomno najvitalnejše vprašanje. Temeljna programska točka, »narodnost je prva dolžnost, njej se klanjajo vse druge«, je morala pokazati svojo moč v praktičnem udejstvovanju. Rostohar je s svojim prizadevnim delom dokazoval pravilnost narodnostnega načela v Napredni misli, medtem ko se je narodno radikalna struja načelno že delila. Po tretjem shodu leta 1909 se začne strujina orientacija polagoma nekako izgubljati. Vzrok so vstop starešin v slovenske stranke in že omenjeni konflikti v struji. Medtem ko so se tisti radikalci, ki so se približali ali vstopili v Narodno napredno stranko, zavzemali za jugoslovansko misel, čeprav nedosledno, pa je tisti del dijaštva (in to je bil pomemben del), ki se je priključil preporodovcem, kategorično zahteval boj za jugoslovansko združenje.

²⁹ Omladina, I. 1911, št. 2-6.

³⁰ NM, Rostohar: Brunčko v teoriji in praksi, I. I., zv. 3, str. 130.

³¹ Isto, str. 131-132.

Redki narodni radikanci so ostali na svojih prvotnih pozicijah. Programu najzvestejši je ostal dr. Mihajlo Rostohar. Zarja³² je to že leta 1913 opazila: »Kdor je proti dr. Rostoharju, ne more biti narodni radikalec v smislu dosedanjih tendenc struje. Dr. R. interpretira edino pravilno narodno-radikalna načela, gesla in prave... Zato ni čuda, da struja propada... velik del narodnih radikalcev je pustil dr. R. na cedilu; okrog njega je ostalo le par neznatnih političnih analfabetov in mutcev.«

Kot rečeno, se je Rostohar srečal z jugoslovanstvom prvič, ko je bil še srednješolec v Kranju. Bridkega razočaranja, ki ga je doživel na Hrvaškem ob shodu slovenskih in hrvatskih »nadašev«, ni nikoli pozabil. V Napredni misli je o jugoslovanskem vprašanju objavil vrsto pomembnih člankov: Jugoslovanstvo,³³ Balkanska vojna,³⁴ Na dan z resnico!,³⁵ Aforizmi o slovanski vzajemnosti,³⁶ Naš narodni problem,³⁷ Mir,³⁸ Slovenska kriza,³⁹ Času primeren odgovor,⁴⁰ Ali so južni Slovani Narodna enota?⁴¹ V rubriki referatov, pregledov, kritik in polemik ter raznega pa najdemo: Ušeničnik in jugoslovanstvo, Polemika slovenskega časopisja, Preporod, Slovenska misel in panslavizem, Preporodna surovost, K obnovljenju ilirizma na Slovenskem, Justifikacija, Protest, Denunciacija časopisja, Simptomi reakcionarstva, Srbsko-bolgarski spor, Bolgarski akademiki so govorili o jugoslovanski mladini, Slaba duševna hrana, Beseda o naprednosti, Kritična metla, K sporu za narodnost Makedonije, Vojna med balkanskimi zavezniki in njene posledice, Neveseli simptomi, Apostoli jugoslovanstva, Nesmiselna resolucija, Jugoslovanska lektira, Et meminisse iuvabit. Neokusna agitacija, Slovenskega Naroda ilirska propaganda in narodno-napreden program, Anketa o jezikovnem približevanju Jugoslovanov.

Na podlagi analize Rostoharjevih izvajanj v Napredni misli v letu 1912 pa izhaja sklep, da je dr. Mihajlo Rostohar prvi Slovenec, ki je javno zavzel znanstveno stališče do slovenskega in jugoslovanskega vprašanja. Cankar je svoje misli o jugoslovanskem vprašanju prvič javno izrazil leta 1913, v svojem predavanju »Slovenci in Jugoslovani«, 12. aprila v ljubljanskem Mestnem domu. »Slovenec« je tedaj (14. aprila 1913) zapisal: »Predavanje »Slovenci in Jugoslovani«, ki ga je imel Cankar v soboto v Mestnem domu, je privabilo precej občinstva. Saj je danes na redu jugoslovansko vprašanje in kdo bi ne hotel poleg drugega čuti nazadnje tudi Cankarjevo mnenje o tem«. »Slovenec« pravi »nazadnje«, torej Cankarjevo mnenje o jugoslovanskem vprašanju prej ni bilo javno znano.

Slovenska historiografija se strinja, da pomeni Cankarjevo predavanje »Slovenci in Jugoslovani« vrh vsega, kar je bilo pri nas pred prvo svetovno vojno rečeno o jugoslovanskem vprašanju. Zato je treba

³² Iz praških krogov, Zarja, 8. IV. 1913.

³³ NM, 1. I., zv. 3, str. 111–119.

³⁴ NM, 1. I., zv. 4, str. 145–150.

³⁵ NM, 1. I., zv. 5, str. 193–198.

³⁶ NM, 1. I., zv. 5, str. 218–221.

³⁷ NM, 1. I., zv. 1, str. 245–253.

³⁸ NM, 1. II., zv. 1, str. 1–4.

³⁹ NM, 1. II., zv. 1, str. 5–11.

⁴⁰ NM, 1. II., zv. 3, str. 125–132.

⁴¹ NM, 1. I., zv. 3, str. 132–141.

navesti Cankarjevo oceno o Rostoharjevem odnosu do jugoslovanskega vprašanja kot dokaz, da je Rostohar pravilno razumel jugoslovanski problem. Ivan Cankar je v svojem znamenitem predavanju⁴² »Slovenci in Jugoslovani« govoril...: »Zadnjič je mlad znanstvenik dr. Rostohar, napisal v svojem listu »Napredna misel« jako pameten članek. Razložil je, kako da je neokusno in umazano, kako se vsa slovenska javnost obupno obeša za renegatsko surko Stanka Vraza; nadalje je še namignil, da bi bilo dobro, če bi se spomnili, da na slovanskem jugu nimamo samo Lozengrada in Kumanovega, temveč, tako rekoč in brez zamere, tudi Maribor, Ljubljano in Trst. Navsezadnje pa jo je Rostohar — in v tem se je skazal pravega in pristnega Slovenca — *polomil*. V svojem pravičnem srdcu zoper gobezdave in protikulturne aposteljne vrazovanja je namreč šel ter je mimogrede pozdravil Berchtolda in njegove Albance. Morda se Rostohar že kesa, da je to storil; zato mu bodi odpuščeno. Grof Berchtold je brez težave preстал že toliko klofut, da mu en sam Rostoharjev kompliment tudi ne bo škodoval.«

Med Rostoharjem in Cankarjem ni znana nobena korespondenca. Njuna politično-filozofska orientacija je bila zelo različna. Cankar je bil socialni demokrat, Rostohar narodni radikalec. Šele po vojni je zapisal tudi on: »Pravo pojmovanje narodnosti vodi k socializmu.«⁴³

Ob Cankarjevem soglasju je Rostohar razveseljen zapisal: »Ni mogoče že danes trditi, da je ves slovenski narod obsodil moja izvajanja o neoilirizmu, ker je znano da ogromna večina naših znamenitih kulturnih delavcev zastopa popolnoma moje stališče; tako na primer se je literat Ivan Cankar, kateri je govoril gotovo v imenu več od njih, pri predavanju v Mestnem domu v Ljubljani strinjal z mojim naziranjem glede današnjega jugoslovanstva in to z odobravanjem vsega občinstva.«⁴⁴

Cankar je naš največji pisatelj. Njegovo življenje, njegovi nazori so pač bolj raziskovani, lahko bi rekli do potankosti razčlenjeni in nam dostopnejši. To je verjetno vzrok, da naše zgodovinopisje ob obravnavanju zgodovine jugoslovanskega vprašanja na Rostoharja največkrat pozablja.⁴⁵

Članki, ki jih je pisal Rostohar v Napredni misli o jugoslovanstvu, niso zgolj teorija, temveč so imeli v takratni situaciji istočasno pomen agitacije.

»Ako danes govore o jugoslovanstvu in o jugoslovanskem vprašanju,« piše Rostohar, »mislimo pri tem splošno na združenje ali narodno zedinjenje južnih Slovanov ali na njih spojitev v eno kulturno celoto ali pa na politično združenje v enotno jugoslovansko državo. Združenje južnih Slovanov na narodni podlagi je ideal jugoslovanskih romantikov in je zasnovan na splošno razširjenem, pa neutemeljenem nazoru, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi krvno eden in isti narod jugoslovanski, katerega je razcepil zgolj slučaj zgodovine. Klerikalci tostran in onstran Sotle mislijo vedno le na združenje katoliških Hrvatov in Slovencev

⁴² Zarja, 13.—15. IV. 1913.

⁴³ Za novi socializem, Ljubljana 1922, str. 2.

⁴⁴ V Pragi izhajajoči Narodni listi št. 169, tudi Veda 1913, str. 503—504.

⁴⁵ Razprava Lojzeta Udeta, Slovenci in jugoslovansko vprašanje iz l. 1967 je v tem pogledu izjemna.

ali »planinskih Hrvatov« toda nič nočejo slišati o združenju s pravoslavnimi Srbi. Stremljenje klerikalizma za jugoslovanskim edinstvom ni narodno gibanje, ampak cerkveno — politično gibanje, ki izrablja ideal narodnega edinstva za svoje posebne namene. Klerikalec podreja narodnost svojim verskim interesom in bo vedno pripravljen narodnost žrtvovati, če to ustreza njegovim versko političnim interesom; zato je ideja jugoslovanskega edinstva jako nevarno orožje v rokah klerikalizma na Slovenskem... Voditelji socialno demokratičnega delavstva vidijo jedro jugoslovanskega vprašanja v specifično stanovskih interesih proletariata na slovanskem jugu in hočejo z združenjem vsega jugoslovanskega proletariata razrešiti problem jugoslovanstva. Da bi socialna demokracija pri tem zasledovala narodno politične tendence je naivna misel, ki je tendencam socialne demokracije popolnoma tuja.« Rostohar nadaljuje: »Če si ideal jugoslovanskega edinstva, kakor si ga je zamislila jugoslovanska romantika starejše in novejše dobe ogledamo bližje, vidimo, da, prvič, s teoretičnega stališča ni stvarno utemeljen in visi takorekoč v zraku, da je, drugič, s praktičnega vidika — fantom, ker je neizvršljiv, in tretjič, je s stališča specifično narodnih interesov Slovenstva kot narodne individualnosti nesprejemljiv.«⁴⁶ Rostohar odklanja filološko teorijo, da so jugoslovanski jeziki deli nekoč enotnega skupnega jezika Jugoslovanov, še posebej pa iz nje izhajajoči sklep o krvni sorodnosti, ki ga obsoja kot neznanstvenega. Kot dokaz navaja primere močne sorodnosti italijanskega in romunskega jezika, čeprav so Romuni slovanske krvi, prav tako sta dva naroda, Američani (asimilacijski produkt več krvnih elementov) in Angleži, istega jezika. Po drugi strani pa na primer govore različno Lužiški Srbi in Prusi, ki so bili nekoč z Lužiškimi Srbi en narod. »Južni Slovani nimamo niti košček kake zgodovinske tradicije, ki bi vsaj z znanstveno verjetnostjo izpričevala krvno sorodnost Slovencev, Hrvatov in Srbov. Stvarna utemeljenost nazora o naši krvni sorodnosti je zgolj fiksna ideja, ki jo je splodil napačen sklep iz jezikovne in deloma tudi kulturne sorodnosti Slovencev in Srbo-Hrvatov.«⁴⁷

Ker meri Rostohar veljavnost kakega ideala z njegovo praktično vrednostjo in z možnostjo njegove realizacije in pa da bi vplival predvsem na širšo javnost, razčlenjuje stanje, ki bi nastalo ob jugoslovanskem narodnem zedinjenju: »Uresničevanje jugoslovanskega edinstva je mogoče le tako, da eden narod asimilira drugega, to se pravi, da poedinci tega naroda sprejmo jezik onega in se začno čutiti kot njegovi člani. Z njim asimilirani izgubi tudi svojo eksistenco, dočim jo asimilirajoči narod ohrani in jo še okrepi. Konkretno rečeno: dvoje južnoslovanskih narodov se mora asimilirati tretjemu in izgubiti popolnoma svojo narodno eksistenco, če hočete imeti enoten jugoslovanski narod... Vprašanje je, kateri izmed teh narodov bo prostovoljno položil svojo glavo na žrtvenik jugoslovanskega edinstva.«⁴⁸ In medtem ko smatrajo Srbi, da se jim morajo asimilirati Hrvati in Slovenci, Hrvati, da se jim mo-

⁴⁶ Jugoslovanstvo, str. 112—113.

⁴⁷ Isto, str. 115.

⁴⁸ Jugoslovanstvo, str. 117.

rajo asimilirati Srbi in Slovenci, pa Slovenci še sami ne vedo, kaj hočejo z jugoslovanskim edinstvom.

Drugačno varianto jugoslovanskega jedinstva je podal Rostohar v članku »Naš narodni problem«. Druga možna pot ne bi bila nova, v praksi so jo na primer prehodili Italijani. Vzajemna asimilacija rimskega, langobardskega in apeninskih narodnosti je rezultirala v italijanski narod, v katerem pa so njegove sestavine izginile, se stopile.

»Iz česa je italijanski narod nastal, je za današnji živi narodni organizem irelevantno. S tem, da so se ohranili jezikovni in kulturni fragmenti, s tem se naroda še ne ohrani. To ne izraža bistva narodnosti. In zopet vprašam, ali se bomo mi Slovenci, Srbi, Hrvatje in Bolgari kot narod rešili v takem novem jugoslovanskem narodu? Odgovor je lahek. Ker nov jugoslovanski narod drugače ne more nastati, kakor tako, da prej Slovenci, Srbi, Hrvatje in Bolgari naenkrat prenehamo eksistirati kot narod, je pač jasno, da nam v jugoslovanskem edinstvu ni mogoče iskati rešitve slovenskega naroda.«⁴⁹ Rostohar zaključuje misel: »Narodno-mislečemu Slovencu mora biti ilirstvo ali jugoslovanstvo ravno tako zoprno, kakor mu je nemško ali italijansko misleče Slovenstvo. Zato smo odločni nasprotniki jugoslovanskega edinstva oziroma »ilirizma«, narodnega kakor kulturnega, kajti kultura je vsebina in fundament narodnega življenja. Brez kulturnega življenja ni tudi narodnega življenja. Kdor žrtvuje narodno kulturo, svoj kulturni jezik, žrtvuje tudi narod.«⁵⁰

Pomembne so tudi misli: »Pač pa smo za politično edinstvo, za to, da z združenimi političnimi močmi lažje branimo svojo narodno individualnost in se kot narod razvijemo kdaj na najvišjo stopnjo kulturne višine. Razume se, da moremo biti Slovenci za politično edinstvo le pod tem pogojem, če se nam garantira popolna svoboda razvoja svoje narodne individualnosti, kajti sicer nima politično edinstvo za nas nobene vrednosti... Tako edinstvo je še vprašanje daljše bodočnosti. Ampak v današnjih razmerah je mnogo realnejše vprašanje južnoslovanske vzajemnosti, politične kakor kulturne... To bi bila aktivna južnoslovanska vzajemnost, vzajemnost dela. Dela potrebujemo, ne romantičnih fraz.«⁵¹ V »Našem narodnem problemu« pa pravi: »*Jugoslovani nismo eden narod*, ampak le več ali manj sorodni narodi. Res je le to, da sta si slovenski in srbo-hrvaški jezik najbližja, tako, da nam ni treba jezika vzajemno pačiti, ker se tako lahko dobro razumemo. Ta jezikovna sorodnost ne more imeti, kakor smo že poudarili, nobenega drugega praktičnega pomena kakor tega, da je s tem dana možnost politične in kulturne vzajemnosti, to se pravi, dana je možnost, da se Slovenci in Srbo-Hrvatje kot enakovredni narodi v svojih kulturnih in političnih stremeljenjih vzajemno podpiramo, tako, da bomo Slovenci kot narod v svojem dosedanjem razvoju napredovali in dosegli z vzajemno bratsko pomočjo lažje svoj najvišji narodni cilj: *izrazito slovensko kulturo in narodno politično svobodo*. Ako nam jugoslovanska ideja tega ne more

⁴⁹ Naš narodni problem, str. 251.

⁵⁰ Jugoslovanstvo, str. 119.

⁵¹ Isto.

dati, potem nima za slovenski narod nobene realne vrednosti. In na drugi strani podpiramo Slovenci po svoji moči Srbe in Hrvate v njih stremljenju po doseganju svojega najvišjega narodnega cilja. Tako si mislim pravo jugoslovansko vzajemnost. Edina taka vzajemnost se da združiti s slovensko narodno zavestjo. Za tako jugoslovansko idejo smo se vedno zavzemali in se zavzemamo kljub vsem izrodkom jugoslovanske ideje v ilirizmu.⁵²

To so poglobitve misli člankov »Jugoslovanstvo« in »Naš narodni problem«, ki sta izšla v »Napredni misli« leta 1912. Članek »Slovenska kriza«, ki se je nanj oprl Cankar, je izšel v začetku leta 1915. Bistvo vseh treh člankov je enako.

Z jugoslovanskim vprašanjem se je Rostohar ukvarjal predvsem zaradi aktualnosti. Ni se omejil na negacijo ilirstva, temveč je podal tudi konkretne predloge za rešitev slovenskega narodnega vprašanja.

»Rešitev našega narodnega problema obstoji prvič v tem, da sistematično gojimo narodno zavest med najširšimi sloji slovenskega naroda in tako privajamo vedno širše mase v narodno življenje, iz katerega bodo črpale odporne sile proti odnarodnjevalnim vplivom;

drugič v tem, da delamo za vzrast narodne kulture, ki se more razvijati le v smislu slovenske narodne individualnosti, zato je treba v prvi vrsti delovati na izpopolnjevanje slovenskega šolstva od najnižje do najvišje vrste;

tretjič v tem, da delamo na to, da končno dosežemo narodno avtonomijo, ki nam bo dajala moč, z večjim uspehom braniti naše narodne meje in s smotrnim zakonodajstvom pospeševati splošen naroden razvoj;

četrtič pa v tem, da vršimo trezno gospodarsko delo, ki bo omogočilo, da našim ljudem ne bo treba iti v tujino iskat si kruha, ampak ga bodo našli doma. In tu rečemo: *slovensko gospodarsko žiljenje se mora industrializirati*. V tem vidimo tudi rešitev našega izseljevalnega vprašanja.⁵³ Vse v duhu gesla »Iz naroda za narod!«

Neposredni boj je Rostohar v »Napredni misli« namenil novoilirstvu. Polemiziral je z Ušeničnikom, Vošnjakom, Knafličem, s prepovedovci, kritiziral Ilešičevo, Koštialovo izvajanje, nastopil proti panslavizmu, proti pisanju slovenskega liberalnega časopisja, še posebej proti »Slovenskemu narodu« in še kaj. Brez pretiravanja je mogoče trditi, da je on največ in najjasneje nastopal proti jugoslovanstvu v ilirskem smislu pred prvo svetovno vojno. V članku »K obnovljenju ilirizma na Slovenskem« opozarja, da je izraz novoilirizem bolj naziv, ki pa obsega več smeri: »Nekateri namreč vidijo končni cilj njih stremljenja v političnem edinstvu Jugoslovanov, katerega predstopnja je trializem; nekateri vidijo pravi cilj ilirizma v brezpogojni asimilaciji Slovencev s Srbo-Hrvati — to smer zastopa posebno dr. Ušeničnik — nekateri zopet hočejo sodelovati za enkrat le na jezikovno-kulturno združenje vseh Jugoslovanov v zavesti, da bo temu neobhodno sledilo narodno

⁵² Naš narodni problem str. 251.

⁵³ Isto, str. 252.

zenotenje t. j. nastanek nekega novega jugoslovanskega naroda. Torej v bistvu tudi narodna asimilacija, samo da so izbrali za to drugo metodo.⁵⁴

Z Ušeničnikom je Rostohar o jugoslovanstvu polemiziral v »Napredni misli« dvakrat in to kar najostreje. Rostoharjeve argumente proti spojitvi in asimilaciji Slovencev s Srbo-Hrvati je Ušeničnik takole zavračal: »Če torej Slovenci in Hrvatje še nismo en narod, zakaj bi ne mogli postati en narod? Politična formacija, ki bi na to vplivala, ni nemogoča, pa ni da bi morala biti enostranska, temveč je lahko vzajemna. Izmed kulturnih dobrin bi morali žrtvovati Slovenci pač le jezik, pa »individualnost«. Narodna »individualnost« pa je le tedaj nekaj pomembnega, ako je narod sam zase močan, da se lahko kulturno vsestransko razvija. A tak naš narod ni... Hrvatski jezik je lep in bogat in z našim soroden kakor narečje z narečjem. Ako torej edinstvo jamči, da bi narod lahko krepko razvijal vse sile krščanske kulture, nima ideal edinstva pač nič absurdnega. Žrtvovali bi le svojo neznatno individualnost, da bi živel življenje mogočnejšega naroda in našli v njem le povišano svojo individualnost.«⁵⁵ Zbližanje slovenskih in hrvaških klerikalcev je prišlo v tistem času še posebej do izraza po skupnih sestankih v Opatiji septembra in v Ljubljani oktobra 1912. V zvezi s tem je zanimiv Ušeničnikov argument v Času: »Sicer Hrvate in Srbe družijo jezik, Slovence in Hrvate pa jezik loči... Toda nam se zdi mnogo večjega pomena kot jezik vsa duševna kultura. To pa Srbe in Hrvate loči, Hrvate in Slovence pa družijo.«⁵⁶

Rostohar primerja Ušeničnika s Stankom Vrazom, ko le-ta sprašuje, koliko izvodov slovenske znanstvene knjige se med Slovenci proda. Rostohar slavi Prešerna, ki se s takimi vprašanji ni ukvarjal, temveč je za svoj narod požrtvovalno delal. »Zgodovina je dala Prešernu prav. Pokazala je namreč, da je mogoča slovenska literatura, ki se je v neverjetno kratki dobi tako krasno razvila, kakor pri nobenem drugem narodu. Slovenec Prešeren je bil naroden optimist, je veroval v bodočnost svojega naroda, Ilirec Stanko Vraz je bil naroden pesimist in je postal rajše slovenski uskok, kakor ga je Prešeren prav dobro karakteriziral.«⁵⁷ Rostohar priznava, da so razmere za razvoj znanosti neugodne, toda ne sme obupavati, ne sme se, kot pravi, zatirati slovenskega meščanstva, nosilnega stebra slovenske kulture, Ljubljana se mora industrializirati, v Trstu, Gorici in Celju ter Mariboru kakor tudi v drugih obmejnih mestih se morajo slovenske manjšine razvijati, predvsem pa morajo Slovenci dobiti svojo univerzo, kulturno ognjišče; ob uresničitvi vsega tega Rostohar ne dvomi o veliki rasti slovenske znanosti. V članku »Ušeničnik in jugoslovanstvo« kritizira Rostohar Ušeničnika predvsem zaradi njegovega stališča o razmerju med vero in narodnostjo.

Rostohar je moral polemizirati tudi s Slovenskim narodom, uradnim glasilom slovenske liberalne Narodno napredne stranke, katere pro-

⁵⁴ Rostohar: K obnovljenju ilirizma na Slovenskem NM, 1. I., str. 302–305.

⁵⁵ Cas, 1912, str. 487–488.

⁵⁶ Cas, 1913, Slovenci in Hrvati, 431–441.

⁵⁷ Ušeničnik in jugoslovanstvo, NM, 1. I., str. 181–182.

gram se je sicer še najbolj ujemal z njegovimi stališči do narodnega vprašanja, saj je obsegal med drugimi tele postavke: »Narodno napredna stranka hoče politično organizirati slovenski narod na temelju nacionalizma, demokratizma in svobodomiselnosti. Končni smoter stranke je, da pribori narodu svobodno nacionalno življenje in kulturno blagostanje na podlagi povzdige duševne izobrazbe, gospodarsko osamosvojitve in socialno pravičnost na podlagi enakopravnosti vseh stanov. Stranka zahteva vsled tega kot temeljni postulat slovenskega naroda narodno avtonomijo, katere končni cilj bodi zedinjena Slovenija in združitve s Hrvatsko. Od države zahteva predvsem glede slovenskih pokrajin priznanje in uveljavljanje popolne enakopravnosti slovenskega jezika v uradu in šoli, uvedbo slovenskega notranjega uradnega jezika, enotno in samostojno organizacijo vsega slovenskega šolstva na podlagi slovenskega učnega jezika, ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani in vseh potrebnih slovenskih strokovnih šol. Stranka uvideva, da je slovensko ozemlje preveč ekspanirano in naš narod premajhen, da bi zamogel s samopomočjo doseči zoper vse sovražnike zadostno zavarovano samostalnost; zategadelj hoče stranka iskati pomoči v intenzivnem kulturnem in gospodarskem zblizovanju in združenju z ostalimi slovanskimi narodi, zlasti pa jugoslovanskimi.«⁵⁸ S tem programom se je Rostohar strinjal. Nanj se je skliceval, ko je tudi »Slovenski narod« začel z ilirsko propagando in trdil, da je jezikovna združitev slovenščine s srbohrvaščino »najrealnejša pot za približanje duš in ustvarjanje enega naroda... ta ni narodnjak, kdor pri nas zasebno ali javno nasprotuje takemu jugoslovanskemu mišljenju in postopanju.«⁵⁹ »Slovenski narod« je Rostoharja napadal in ga predstavljal kot brezpogojnega nasprotnika jugoslovanske ideje. Rostohar pa je ugotavljal, da pri »Slovenskem narodu« svojega lastnega programa ne razumejo in ga ne jemljejo resno. Opredelil je še enkrat svoje stališče: »V resnici se borimo le proti jalovemu jugoslovanstvu. Ako pa ne drvimo slepo za vsakim klovnem jugoslovanstvu, zato še nismo nasprotniki jugoslovanske misli. Hočemo v jugoslovanskem gibanju več resnobe... Mi od jugoslovanskega gibanja zahtevamo in pričakujemo, da našo slovensko narodno zavest poživi, naše narodne sile okrepi in nam da nove življenjske sile. Zato upamo v jugoslovanstvo in se navdušujemo zanj. Vsako drugo Jugoslovanstvo pa kot zavedni Slovenci in realni Jugoslovani odklanjamo. Da, sem najprej Slovenec in le kot Slovenec hočem biti Jugoslovan, kdor izmed nas pa postavlja Jugoslovanstvo nad Slovenstvo, ni slovenski narodnjak. To je moj odgovor.«⁶⁰

Rostohar zavrača tudi argument »nekaterih slovenskih časopisov«, ki so se zavzemali za ilirizem, češ da je sodoben tok življenja, ki ga je treba podpirati, kdor ga zavira, se nima pravice imenovati naprednega. »Tudi bolezen je razvoj organizma, ampak razvoj, ki eksistenco organizma ogroža. Ali bo morda zdravnik pasivno zasledoval ta razvoj

⁵⁸ NM, 1. II., Razno, str. 142.

⁵⁹ Isto, str. 142.

⁶⁰ Isto, str. 142-143.

in ga ne bo skušal zadržati? Smrt je tudi neka faza razvoja v življenju, pa vendar se ji upiramo, kar moremo, skušamo ta razvoj zadržati, kolikor se le da. Ali smo vsi skupaj torej reakcionarni po naravi? ... Tudi nemškutarstvo je pojav in prežalosten razvoj socialnega življenja na naših mejah. Ali pa se nemškutarstvu, zato ker je tudi neki razvoj, sploh ne smemo ustavljati? Ilirizem je podoben razvoj, ker hoče naš narod na jugoslovanski podlagi odnarodnjevati... Kdor pa ilirizem podpira, ta uničuje narodno življenje in je reakcionar, četudi si nadeva ime naprednjaka.⁶¹

Povsem konkretno je nastopil Rostohar proti profesorju Franu Ilešiču. Ta zagovornik ilirizma na Slovenskem je tedaj priobčil v Slovenskem narodu članek »Razvoj slovenskega knjižnega jezika v jugoslovansko smer«. V njem je naštel okrog sto izrazov, ki da jih je slovenščina sprejela iz srbohrvaščine. Pozdravljal je tak razvoj, češ proč s tistimi besedami, ki jih pozna nekaj ljudi v kakšni zakotni slovenski vasi, ki pa so Slovencem sicer neznane. »Če se že uvede beseda, naj se uvede beseda, ki je razumljiva sedem milijonom ljudi (vsem Srbohrvatom).«⁶² Rostohar dokazuje, da je pol Ilešičevih »srbohrvaških« besed pošteno slovenskih, nekatere so splošno slovanskega in ne specifično srbohrvaškega, beseda »rutiniran« pa francoskega izvora. Srbohrvatsko priznava Rostohar osemindvajsetim besedam in pravi, obžaluje njihovo uporabo v slovenskem jeziku, da je treba kar po slovarju seči, če jih hočemo razumeti in da bo treba uporabljati besednjak, če se bo jezik razvijal v ilirsko smer. »Žakaj pišemo slovenske knjige, izdajamo revije in časopise? Zato, da vsi Slovenci od inteligentnega pa do preprostega kmetiča in delavca lahko berejo in se izobražujejo brez slovarjev!«⁶³ Priznava, da se piše na Slovenskem v že zelo izkvarjeni slovenščini, a z veseljem pripominja, da se bralci pritožujejo nad tem pojavom celo v izrazito jugoslovanskem Dnevu.⁶⁴

Najglasnejši odmev pa je tedaj sprožila znana anketa »Vede«. ⁶⁵ Dr. Bogomil Vošnjak trdi, da misel jugoslovanske ankete ni bila mlajša od same revije.⁶⁶ Prav ta duh v uredniškem krogu je bil najbrž resen razlog Rostoharjeve odtujitve. Anketa je bila prvič objavljena v zadnji šesti številki drugega letnika, 1912. Potem je v letu 1913 Veda objavljala odgovore dvaintridesetih intelektualcev (dvajset Slovencev, deset Hrvatov, en Srb, en Čeh). Značilna so nekatera vprašanja: »Kako razmerje si želite med Slovenci in Hrvati? Ali vas zadovoljuje današnje razmerje? Ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti? Ali je želeti, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvaškega? Ali je želeti, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?«⁶⁷ in tako naprej. Zanimivo je, da govore avtorji ankete le o Hrvatih, čeprav je res, da se v nadaljnjih vprašanjih pojavljata tudi termina srbohrvaški in srbohrvaščina. Rostohar

⁶¹ Beseda v naprednosti, NM, 1. II., str. 48.

⁶² NM, 1. II., str. 54.

⁶³ Isto, str. 55.

⁶⁴ Dan 26. VII. 1915.

⁶⁵ Prim. L. Ude, o. c.

⁶⁶ Dr. Bogomil Vošnjak, Studije k problemu jugoslovanske narodne misli, Veda 1913, str. 524.

⁶⁷ Veda, 1912, str. 607.

v časopisu odgovarja na anketna vprašanja. Pravi le: »Pogrešamo v anketi bistveno stvar, namreč točno določitev cilja, katerega naj zasleduje približevanje slovenskega jezika k srbo-hrvaščini, kajti od formulacije tega končnega cilja je odvisen tudi odgovor na anketna vprašanja.«⁶⁸ Zato zahteva od »gospodov reprezentantov novoilirskega gibanja« pojasnilo, v čem se novoilirizem razlikuje od bivšega ilirizma. Polemiziranje z urednikoma Vede Knafličem in Vošnjakom je prehajalo že v osebno napadanje, oba sta, skupaj z Ušeničnikom, Rostoharja celo obdolžila denunciacije.

Filolog Ivan Koštial je s svojo razpravo v »Vedi« O sorodstvenih razmerah južnih Slovanov⁶⁹ poskušal dokazati, da so južni Slovani ena jezikovna celota, etnična ali plemenska enota, da so bili prvotno en narod, ki se je po diferenciaciji sčasoma zdrobil in izgubil enotnost, ker pripada trem veram, piše v treh književnih jezikih, nastopa s štirimi imeni (Slovenci, Hrvati, Srbi, Bolgari) in živi v sedmih državah, kar vse so momenti, ki zavirajo novo združenje v eno narodno enoto, kar Jugoslovani po Koštialu še vedno so. Opirajoč se predvsem na znanstveno etnografsko delo prof. dr. Lubomira Niederleja, Rostohar Koštialu ugovarja in pravi: »Slovenci smo danes izrazita, samostojna narodna individualnost, narod, ki ne predstavlja več enotnega plemena, ampak je socialna tvorba asimilacije iz več heterogenih slovanskih in neslovanskih rodov ter plemen; smo torej perfekten narod v sociološkem pomenu... Južni Slovani v historični dobi nismo nikoli bili niti plemenska niti narodna enota, ampak, kakor daleč moremo zasledovati njih zgodovinski razvoj, jih nahajamo jezikovno diferencirane in plemensko pomešane... Iz plemensko raznovrstne mase so v historični dobi nastali: narod Slovencev, narod Srbov, Hrvatov in narod Bolgarov na ta način, da je v velikem asimilacijskem procesu prišel na površje slovanski element s svojo tesno in močno socialno organizacijo — zadrugo, ki je bila vedno najmočnejša zaščita slovanskih narečij in stare slovanske kulture... Slovenci, Srbi — Hrvatje in Bolgari smo torej trije dovršeni narodi, iz katerih ni mogoče več ustvarjati enotnega naroda vseh Jugoslovanov, ne da bi morali prej razbiti sedaj obstoječe narodne individualitete.«⁷⁰ Makedonce je Niederle (in z njim tudi Rostohar) opredeljeval kot Bolgare. Polemiko s Koštialom Rostohar zaključuje: »Mi vidimo bodočnost južnih Slovanov ne morda v ubijanju sedanjih narodnih individualitet in stvarjanju novega enotnega naroda vseh Jugoslovanov, tudi ne v formalnem zvaranju sedanjih narodnih jezikov, ampak v skupni narodni nevarnosti ter v skupnih interesih narodnih, kulturnih, političnih in gospodarskih.« Zadnja Rostoharjeva misel je pomembna. Rostohar je pojmoval jugoslovansko misel kar najširše, videl je bodočnost južnih Slovanov v neki enakopravni skupnosti Slovencev, Srbov-Hrvatov in Bolgarov. Zaradi svojega naziranja, da mora biti »zaenkrat« slovenska politična orientacija navezana na obstoj Avstrije, se sicer

⁶⁸ NM, 1. I., Razno str. 239—240.

⁶⁹ Veda, 1913, str. 572—596.

⁷⁰ NM, 1. II., Ali so južni Slovani narodna enota, str. 139—140.

nikjer ni izrazil za federativno jugoslovansko združitev, a se iz vseh njegovih izjav le da povzeti, da si je jugoslovansko skupnost lahko zamišljal samo na federativni podlagi.

Rostoharjevi nasprotniki so bili številni, izhajali so iz vseh vrst slovenske inteligence. Bil je nekako osamljen, lahko rečemo ekstremen v poudarjanju slovenskega narodnega principa. Zato je zanimiv njegov odnos do prepородovcev, ki so zahajali v nasproten ekstrem. Sodelavci Prepорода so še pred nastankom tega »Pokrajinskega glasila jugoslovanske mladine na Slovenskem« vodili z Rostoharjem polemiko v »Dnevnu«. V »Preporodu« so svoja stališča opredelili v članku »Zakaj hočemo biti Jugoslovani«.71 Pred veliko nemško nevarnostjo je »neobhodno iskati zavetja in to je mogoče samo pri Jugoslovanih.« Drugi važen vzrok je kulturni: »Nas žeja po višji, po najvišji kulturi in to moremo doseči samo kot člani kulturne narodne enote jugoslovanske« ... Tretje: »Naše duševne in telesne sposobnosti so ostale brez koristi, ker smo majhen narod, ker je naša zgodovina samo robstvo in naša sedanost sužnjost... Če postanemo Jugoslovani, prevzamemo nase junaško tradicijo naših južnih bratov, prevzamemo ž njimi vred velikanske naloge, ki nam jih daje ustvarjanje velike kulture jugoslovanske: to bo zopet zbudilo našo energijo.« Že po dveh številkah lista nastopa Rostohar kar najostreje proti »domišljavim jezičnikom«: »Z mirnostjo lahko rečemo, da je »Preporodovstvo« največji narodni in kulturni škandal, kar jih je bilo na Slovenskem od dob ilirizma.«72 Proti njegovim očitkom se uredništvo »Preporoda« že vnaprej brani: »Nismo »pokriti ilirci«, ker nismo za asimilacijo Slovencev, Hrvatov in Srbov, razen v slučaju, če tako daleč privede razvoj sam. Smo za narodno ujedinjenje vseh Jugoslovancev. Smo za skupno administrativno celoto, torej za politično ujedinjenje vseh Jugoslovancev.« Nadaljnje pisanje prepородovcev je Rostoharja vse bolj odvrčalo in v Napredni misli prav kmalu prekine z njimi dialog, užaljen zaradi »njihove surovosti«. Indirektno pa je prepородovce kot »ilirce« še naprej obsojal, še posebno, ko so se le-ti v imenu jugoslovanskega edinstva izrekli za reciprociteto zagrebške in proti slovenski univerzi. Zanimivo je, da sta Rostohar kot Prepороd, kljub razhajanju v osnovnih stališčih do jugoslovanskega vprašanja, odobraval Cankarja. Rostohar zaradi njegovega jasno protiilirskega stališča, prepородovci pa so ga častili predvsem kot »upornika, ki hoče revolucijo v slovenskih dušah«.73 Prav ob tem je vidna bistvena razlika med Cankarjem in Rostoharjem. Rostohar je do vojne vedno težil samo k legalnim metodam, k evolucionski poti. Prepородovci so gledali v njem trmatega učenjaka, ki jo je, čeprav univerzitetni docent, docela zavozil, »ker se je pač odtrgal od domače zemlje in ne živi z duhom naroda«74 in so se iz njega norčevali: »Napredno misel izdaja, urejuje, piše in bere dr. M. Rostohar.«75

71 Prepороd 1. I., 1912, št. 2.

72 NM, 1. I., Razno 189—192.

73 Prepороd, 1913, št. 6, Nekaj Cankarja.

74 Prepороd, 1913, št. 9, Napredna misel in Domačin.

75 Prepороd, 1912, št. 4.

Rostohar pa je vztrajal pri svojem. Ko je sprejela »neka«⁷⁶ eksekutiva narodno radikalnega starešinstva etnično unitaristično resolucijo (»Slovenci, Hrvati in Srbi smo kompaktna jezikovna in etnična skupina...«), je ogorčen zapisal: »Za svojo osebo že danes izjavimo, da bi ne hoteli imeti ničesar več opraviti z narodno radikalno strujo, v trenutku, ko postane ta nesmiselna resolucija eksekutive kar »jugoslovanski kredo« struje.«

Ni povsem jasno, zakaj se ni obrnil Rostohar tudi proti etničnemu unitarizmu socialne demokracije, zlasti njene tivolske resolucije. Mogoče ga je pomirila kritika kulturno-jezikovnega jugoslovanstva tivolske resolucije, ki je izšla prav iz vrst samih socialnih demokratov: dr. Henrika Tume, dr. Antona Dermote, dr. Dragotina Lončarja ter Albina Prepeluha-Abditusa.

Kakor proti ilirizmu je bil Rostohar tudi proti panslavizmu. Zavzemal pa se je za slovansko misel, torej misel harmonične solidarnosti, vzajemnosti vseh slovanskih narodov, katere cilj je njihova ohranitev, od največjega do najmanjšega. In v zvezi s tem je presojal tudi verski moment: »Verska strpnost je glavni pogoj k realni slovanski vzajemnosti. Zato ima slovanska misel nasprotnika v klerikalizmu, v katoliškem kakor pravoslavnem. To čutimo južni Slovani, posebno Hrvatje in Srbi, to čutijo tudi severni Slovani, Poljaki in Rusi... Kdor je prepričan Slovan in kdor je pravi Slovan, ne more biti panslavist. Panslavizem v mali izdaji je tudi ilirizem.«⁷⁷

S svojo strokovno specialnostjo, s psihologijo se Rostohar v Napredni misli sicer ni predstavljal. V boju proti ilirizmu pa je enkrat samkrat uporabil tudi psihološke argumente. »Prvi in najvažnejši psihološki vzrok ilirizma je narodna obupanost, ki ima v zgodovini našega naroda svoj glavni vir... Vsako poglavje naše zgodovine je obtožnica proti vladi, ki ni znala iz Slovencev nič drugega početi, kakor da jih z nasiljem napravi za lojalne davkoplachevalce. Vsled tega je začela vera slovenskega naroda v pravicoljubnost avstrijske vlade pešati in vedno bolj se utrjuje prepričanje, da Slovenci kot narod nimamo v monarhiji nobene garancije za svoj obstoj. Daljši psihološki vzrok za ilirsko gibanje nam je iskati v zmagovalni vojski balkanskih Slovanov. Slovanska narodna duša je idealna in je že po naturi zavzeta za romantiko... Vse faze balkanske vojne so bile predmet vskdanjih razgovorov tudi v najoddaljenejših gorskih vaseh. Iz zavesti, da so naši bratski narodi na jugu zadobili zopet svobodo kulturnega in političnega samoodločevanja, dočim se morajo Slovenci z naporom vseh sil boriti za najprimitivnejše narodne pravice, vendar ne morejo kleti kake druge ideje, kot resignacija na dosedanji tradiciji... Ilirsko gibanje po svojih najglobkejših motivih ni nič drugega kakor klic po odrešenju iz obupnega položaja našega naroda. Kot tretji psihološki vzrok ilirizma je omeniti okolnost, da slovenska narodna zavest še ni zadostno stabilizirana in

⁷⁶ V Vedi, 1913, str. 506, kjer je resolucija tudi v celem podana, ne piše »neka«. Vsekakor pa ta besedica pomeni, da Rostohar kar ni mogel verjeti, da bi nekdaš njegova struja zdaj tako nastopala.

⁷⁷ NM, 1. I., Socialno politični pregled, str. 235–236.

da ji manjka še danes trdna opora, menimo namreč slovenske srednje šole in visoko šolo, od koder izvira duševna življenjska sila vsakemu narodu. Ta kulturna slabost našega naroda se očitno kaže posebno v stremljenju po kulturnem združenju Slovencev z ostalimi Jugoslovani brez ozira na to, da postane naša narodna eksistenca v tem slučaju zelo dvomljiva...^{77a}

III

Preporodovci so v slovensko politiko vnesli element protiaustrijsstva. Rostohar se je ob tem takole opredeljeval: »Kaj je za slovenski narod boljše, ali da Avstrija obstoja ali da razpade? Vzemimo zadnjo alternativo! Ker nimamo Slovenci svoje oborožene politične moči, ki v mednarodnih konfliktih odločuje, je povsem naravno, da se bo zgodilo z nami to, kar bodo hoteli drugi narodi, ki jo imajo. Na Slovenskem pa se dobi še danes tako naivnih ljudi, ki mislijo, da kakor hitro Avstrija razpade, Slovenci si ustvarimo ali svojo samostojno državo, ali pa se z ostalimi Jugoslovani združimo v eno veliko kraljevstvo, kakor bomo že hoteli. Tega pa ne pomislijo, da bi imela pri tem odločilno besedo Italija, ki bo zahtevala velik del slovenskih dežel za sebe in le en del bi morda pripadel k srbskemu kraljestvu. Slovenci bi bili tako razkosani, da bi bilo vsako narodno življenje nadalje nemogoče in bi se v doglednem času deloma poitalijančili, deloma posrbili, deloma pa pomenčili... *Slovenske dežele so zarisane v mejah velike Italije.* To je znana stvar. Da se brez Italije ne da razrešiti vprašanje delitve Avstrije, o tem so si Srbi kakor Hrvatje sami na jasnem. Mimogrede bodi na tem mestu omenjeno, da so se svoj čas vršili med nekim hrvaškim politikom in Ricciotti Garibaldijem pogovori (o tem imamo informacije od avtentične priče) *katerih rezultat je bil ta, da se Slovenci žrtvujejo Italiji zato, da se ostali Jugoslovani, t. j. Srbi in Hrvatje, združijo v svojo neodvisno državo. Mi Slovenci naj bi bili torej daritven kozel za uresničitev ideje jugoslovanskega edinstva!* Če trezno premislimo položaj, v katerem bi se nahajali Slovenci po razpadu monarhije, moramo si priznati, da so naši narodni interesi tesno spojeni z obstojem Avstrije, zato se moramo, četudi s trpkostjo v srcu, izreči za Avstrijo.⁷⁸ Izražal pa je še druge pomisleke: »Pod kakšnimi pogoji se da uresničiti Združena Slovenija izven monarhije? Prvi pogoj je, da Avstrija kot država razpade, kar je mogoče danes le v slučaju vojnega konflikta. Tu je treba predpolagati zopet: 1. da Srbija s svojimi zavezniki Avstrijo premaga in okupira slovensko ozemlje, drugič je treba uvaževati možnost, ako bi Srbija kot zmagovalka morebiti ne prišla po okupaciji slovenskega ozemlja v podoben položaj, v kakršnem je sedaj glede Albanije, tretjič je spričo nepobitnega dejstva, da so se Srbi napram severnemu bolgarskemu življu v Makedoniji izkazali kot sila nestrpen narod, upravičeno vprašanje, če imamo Slovenci v srbski državi res pričakovati to, po čemer hrepenimo in kar kot narod neobhodno potrebu-

^{77a} NM, 1. I., str. 303—304.

⁷⁸ Na dan z resnico, str. 196—197.

jemo, to je svobodni in kulturni politični razvoj. Ni namreč izključeno, da bi prišlo v tem slučaju do enakega razmerja, kakršno je danes med katoliškimi Poljaki in pravoslavni Rusi. Ko bi bila dana garancija, da se vsi ti pogoji natanko tako izpolnijo, potem šele bi bila jugoslovanska iredenta moralno utemeljena, tako pa ni.⁷⁹ V nadaljnjem zavrača Rostohar jugoslovanski iredentizem kot neprikladen za praktično slovensko politiko, ker tvori jedro naprednih strank na Slovenskem uradništvu, ki ne more biti nelojalno državi in dinastiji. Rostohar meni, da bi jugoslovanski iredentizem sprožil splošen prestop uradništva h klerikalni stranki, kar bi pač pomenilo velik neuspeh napredne politike na Slovenskem. Upošteva trenutne politične, narodne in kulturne momente, vidi Rostohar v monarhiji zaenkrat še najboljšo zaščitnico slovenskih interesov. »Te razmere nas pa silijo k temu, da smo za obstoj monarhije in treba delati na to, da postane to, kar bi po dvetretjinski večini slovanskega prebivalstva morala biti: federativna slovanska država na zapadu.«⁸⁰ Rostohar nastopa z obtožnico tudi proti Avstriji: namesto da bi se zavzemala za slovenski narod, za narod s tako važno geopolitično lego, za narod, ki ima Trst, pljuča, s katerimi monarhija diha, ga peha v pogubo z vodenjem vsenemške politike germaniziranja slovenskega ozemlja in s tem kaže, kako kratkovidna je njena državna politika, saj si tako sama sebi koplje grob. Zdaj, ko je še v teku germanizacija, ima Nemčija interes za Avstrijo, ko pa bo Trst ležal že na nemškem ozemlju, monarhija Nemčiji ne bo več potrebna in bo Nemčija zainteresirana za njen razpad. Rostohar pričakuje, da bo Avstrija sprevidela samopogubnost sedanje politike in upa, da bo začela voditi od Nemčije neodvisno politiko. »Če Avstrija izpremeni dosedanja kurz svoje politike in se osamosvoji, kar se bo v dogledni bodočnosti vendarle moralo zgoditi, ako se bo zadostno ozirala na svoje gospodarske in politične interese, tedaj bo moč Nemčije zlomljena.«⁸¹ Zaradi usode Slovencev se Rostohar boji razpada Avstrije, kajti »tedaj bo prišel tudi oni moment sporazuma o delitvi med Italijo in Nemčijo, o katerem italijanski sociolog prof. Michels pravi, da je mogoč v dogledni bodočnosti.«⁸² Ta strah in skrb sta branila Rostoharju, da bi uvidel, da Avstrija nima možnosti za spremembo, ki bi upravičila njen nadaljnji obstoj.

Razvojni dogodki obeh balkanskih vojn so pomenjali osrednje dnevno politično zanimanje Slovencev. Ljubljanski dnevnik »Slovenski narod«, »Dan«, »Slovenec« in tržaška »Edinost« so posvečali vse svoje prve strani poročanju z balkanskih bojišč. Navduševali so se ob zmagah bratskih južnoslovanskih narodov nad Turki. Široko je bila organizirana akcija pošiljanja denarne in druge raznovrstne pomoči slovenskemu jugu. Tudi Rostohar je balkanski vojni vestno spremljal ter ju v Napredni misli komentiral. Srbija je v prvi balkanski vojni zavzela Albanijo. Prišla je do morja. Toda Avstrija se je s tem začutila ogroženo.

⁷⁹ Kritika in polemika, str. 284, NM, 1. I., zv. 6.

⁸⁰ NM, 1. I., str. 285.

⁸¹ NM, 1. II., Avstrija in Slovenci, str. 51.

⁸² Isto, str. 52.

Med Avstrijo in Srbijo je ob vprašanju Albanije prišlo do nevarnega političnega konflikta. Rostohar tedaj vzdikne: *Avstrija zahteva avtonomijo Albanije! Avstrija, ki niti svojim kulturnim narodom ne privošči koščeka politične svobode, hoče avtonomijo Albanije*, o kateri so vedela doslej celo oficialna avstrijska poročila povedati le to, da prebivajo tam krvoločni in ropazeljni Arnavti, ki onemogočujejo vsak kulturni razvoj. *Kdo naj razume politiko avstrijske diplomacije? Avtonomija Albanije ni nič drugega, kakor političen sofizem — ali smisla za prave interese monarhije in njenih narodov ni še nikoli pokazala...* Življenjska naloga naše monarhije ne obstoji v tem, da razširi svoje meje do Soluna, ampak v tem, da nudi varno zavetje onim manj številnim narodom, ki si vsled svojega geografičnega položaja ne morejo vzdržati svoje samostojne države. Avstrija se te svoje naloge še ni zavedla in vendar je v tem moralno utemeljena njena eksistenca.⁸³ Rostohar razvija svojo misel: »Ko so srbske čete zasedle Albanijo, se je avstrijska diplomacija zaplela zaradi tega v oster konflikt s srbsko državo. Da je Srbija kot zmagovalka zasedla Albanijo, ozemlje osmanske države, mora videti v tem vsak objektiven presojevalec zgolj naravni razvoj vojnega konflikta. V enakem položaju bi bila Avstrija isto storila. Avstrija v sporu za Albanijo pretirava in iskala je očitveno konfliktov. Mi smo to obsodili in priznali Srbiji pravico do svobodnega pristopa k morju.« — »Avstrija pa ima gotovo velik interes na tem, da ostane Albanska obal, ki zapira z italjskim polotokom izhod iz Jadranskega morja, nevtralna in da ne pride v (neomejeno — ta beseda je bila iz rokopisa po neprevidnosti stavca izpuščena) — posest njene največje rivalinje — Srbije.

Če bi postala vsa albanska obal srbska posest, bi bil lahko naš izhod iz jadranskega morja na svetovni trg ogrožen. *Trst, naša proa in edina trgovska luka bi izgubil ves svoj pomen in Avstrija bi bila prisiljena iskati izhodišča za svoj izvoz preko Nemčije.* Kaj bi sledilo iz tega za Avstrijo? *Sledila bi njena naravnost vazalna odvisnost od nemške države. Avstrija bi bila primorana delati še bolj nemško politiko, kakor jo dela danes.* Pri tem bi pa največ trpeli avstrijski Slovani, predvsem Čehi in Slovenci. V interesu avstrijskih Slovanov je, da more Avstrija delati kolikor mogoče neodvisno politiko od Nemčije in Italije, zato se ne strinja z interesi avstrijskih Slovanov, da bi se Avstrija popolnoma spodrinila z Balkana. *Mislimo, da tudi v interesu balkanskih Slovanov ni, da bi avstrijski Slovani izginili v nemškem morju. Zaradi tega bo v prid vsemu Slovenstvu, če Srbi začnejo upoštevati tudi življenjske interese avstrijskih Slovanov in zavzamejo zlato pot izravnave spojih in naših avstrijskih interesov.*⁸⁴

»Mi Slovenci iz srca želimo Srbom najlepših uspehov tako, kakor smo se iz srca veselili njihovih zmag. *Ali naš narodni interes, ki nas spojuje z bodočo usodo Avstrije, nam nalaga, da se postavimo na stran naše monarhije, v kolikor so v tem sporu tangirani njeni in naši življenjski interesi.*«⁸⁵

⁸³ Balkanska vojna, 1. I., str. 148—149.

⁸⁴ Na dan z resnico, NM, 1. I., str. 197—198.

⁸⁵ NM, 1. I., str. 197—198.

Rostohar je tako pisal iz svojega pojmovanja slovenskega narodnega interesa in interesa drugih avstrijskih Slovanov. Slovensko časopisje ga je vse vprek napadlo. Očitali so mu, da hoče avtonomijo Albanije in da je proti Srbom. Rostohar je čutil potrebo odgovoriti na napade in je svoje stališče še bolj natančno razložil. »Iz citiranega jasno sledi: 1. da politike avstrijske diplomacije v balkanskem konfliktu ne odobravam, 2. da sem brezpogojno proti samostojni albanski državi ali, kakor navadno pravijo, avtonomni Albaniji, pač pa ne morem odrekati narodne avtonomije Albancem kot narodu iz etničnega stališča; narodno avtonomijo pa je treba ločiti od avtonomne državnice, kakoršno hoče diplomacija ustvariti iz Albanije, 3. da sem za prosti pristop Srbije k Jadranskemu morju, ne da bi jo omejeval na Drač! 4. da sem se izrekel le za nevtralnost albanske obali, ker je to v interesu naše monarhije. — Sem proti avtonomni Albaniji zato, ker sem prepričan, da bo albanska državnica predmet stalnega nesporazumljenja in konfliktov med našo monarhijo in srbsko državo, kar bo le v škodo Avstrije in Jugoslovanov; sem proti avtonomni Albaniji tudi zato, ker vem, da bo ta težko breme avstrijskih davkoplačevalcev in v korist Italije. To, kar Avstrija neobhodno potrebuje za varstvo svojih življenjskih interesov, bi se dalo doseči popolnoma s proglasitvijo in mednarodno garancijo nevtralnosti albanskega obrežja, ki naj bi pa pripadalo de facto k ozemlju balkanskih držav. Albanci bi lahko dobili svojo narodno avtonomijo tudi v okvirju balkanskih držav.«⁸⁶ Rostohar ugotavlja, da ni nikjer govoril za avtonomno Albanijo, kar so mu predvsem pripisovali ter očita slovenskemu časopisju, da v svojem neznanju ne razločuje med avtonomijo in nevtralnostjo. Še posebej pa zamerja to napako docentu dr. Vošnjaku, ki se je habilitiral za državne vede. »Avtonomno ozemlje, kakor ga mislijo ustvariti z avtonomijo Albanije, pomeni toliko kakor suverenost države, kot najvišje pravne družbe z vso njeno postavodajalno pravico in oblastjo. Nevtralno ozemlje pa pomeni nekaj čisto drugega, pomeni namreč da se dotičnega ozemlja ne sme uporabljati za vojne operacije. Nevtralizacijo ozemlja ustvarja mednarodna pogodba med avtonomnimi državami, ki za nevtralnost ozemlja s svojo oboroženo močjo tudi garantirajo.«⁸⁷

Logičnosti se Rostoharju, piscu »Uvoda v znanstveno mišljenje« (1909), ne more odrekati. Potrebno je navesti Rostoharjeve misli o albanskem problemu avtentično, ker le tako lahko dojamemo površnost ocenjevanja takratnega časopisja. Cankar se najbrž ni poglobljal v analizo Rostoharjevih političnih nazorov, morda tudi ni prebral zadnje številke prvega letnika Napredne misli. Ko bi ga bil, ne bi mogel tako enostavno reči, da ga je Rostohar »polomil«. Tudi Lojze Ude ni šel do dna, ko med drugim pravi: »Tedad je prišel Rostohar na idejo, da brani avtonomijo Albanije — z argumenti avstrijske diplomacije.«⁸⁸ Tudi se ni točno izrazil Dušan Biber: »Posebno stališče glede tega pa je v reviji

⁸⁶ NM, 1. I., str. 279–280.

⁸⁷ Isto, str. 280.

⁸⁸ Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska ideja, str. 920 Zbornik Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat.

»Napredna misel« zavzemal dr. Rostohar, ki je s svojimi članki, v katerih je zagovarjal pravico Albancev do avtonomije in se strinjal z avstrijsko politiko glede tega vprašanja, sprožil burno polemiko v vsem slovenskem časopisju.«⁸⁹ Res je le, da je sprožil burno polemiko v vsem slovenskem časopisju.

*

S svojo revijo si je dr. Mihajlo Rostohar pridobil pomembno, dozdaj premalo ocenjeno mesto v slovenski politični in kulturni zgodovini kritičnih let pred prvo svetovno vojno, ko se je jugoslovansko vprašanje začelo odpirati kot vprašanje aktualne politike. Kot prvi se je v tem času tega vprašanja lotil znanstveno in njegovi pogledi so spoznavno pripravljali tla revolucionarni formulaciji jugoslovanskega in slovenskega problema po Ivanu Cankarju.

Zusammenfassung

MIHAJLO ROSTOHAR UND »NAPREDNA MISEL«

Die Verfasserin setzt sich mit den Ansichten von Mihajlo Rostohar, des Verlegers, Hauptredakteurs und des Hauptschriftstellers der Zeitschrift »Napredna misel« (1912—1914) auseinander, besonders mit seiner Stellungnahme zur jugoslawischen Frage und vergleicht sie mit der Ansichten von Ivan Cankar.

⁸⁹ Dušan Biber: Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje, Istorija XX. veka, Zbornik radova, str. 289.

Tone Zorn

KULTURNA AVTONOMIJA ZA KOROŠKE SLOVENCE IN NEMŠKA MANJSINA V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

I

V dokumentu, ki ga je v začetku maja 1972 predložil koroški deželni glavar deželnemu zboru, najdemo tudi opozorilo, da niso bili po plebiscitu 10. oktobra 1920 sprejeti za koroške Slovence nikakršni ukrepi, namenjeni »pravi manjšinski zaščiti«.¹ Kot vemo, je bilo v drugi polovici dvajsetih let opaziti prizadevanja za ureditev položaja slovenske skupnosti s posebno kulturno avtonomijo, vendar pa za njimi ni stala težnja večinskih političnih strank po zagotovitvi narodnostnih pravic slovenski skupnosti, ampak v prvi vrsti pritisk nemških skupin izven avstrijskega prostora, zlasti pa Nemcev v Sloveniji in Jugoslaviji. O vprašanju kulturne avtonomije je bilo že marsikaj napisano,² vendar še vedno čakamo na dokončno obdelavo tega vprašanja, saj zadevna dokumentacija, ki jo hrani koroški deželni arhiv, še vedno ni dostopna zainteresiranim raziskovalcem. Znan je odgovor ravnatelja te institucije dr. W. Neumanna dr. Theodorju Veiterju, da je v »ostalem gradivo o Slovencem ponujeni kulturni avtonomiji iz leta 1927 na razpolago politikom«,³ ali z drugimi besedami: nedostopnost gradiva velja tako za znanstveno proučevanje kot tudi za neposredno prizadeto manjšino.

Neposredni vzgib, da je prišlo v dvajsetih letih do zamisli o posebni kulturni avtonomiji za slovensko skupnost, je treba iskati predvsem v intervencijah predstavnikov nemške manjšine v Sloveniji pri odločujočih v Celovcu, da bi ti z ureditvijo položaja koroških Slovencev prispevali k izboljšanju položaja nemške manjšine v osrednji Sloveniji. Prizadevanja te vrste najdemo že leta 1924, ko je predstavnik jugoslovanskih Nemcev predlagal takratnemu slovenskemu poslancu v rimskem parlamentu dr. Josipu Vilfanu skupen obisk koroškimi Slovencem, da bi tako prispevali k »modus vivendi« na podlagi enakega postopanja s slovensko manjšino na Koroškem in nemško v Sloveniji. Čez dva meseca je dr. Kraft predlog ponovil.⁴ Konec leta 1925 so zastopniki Nemcev iz Slovenije posredovali pri odgovornih na Koroškem za ureditev položaja koroških Slovencev, še posebej pa je tako prošnjo zajemala spomenica Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji,

¹ Prim. Kärntner Tageszeitung, 3. maja 1972, 110.

² Npr. Tone Zorn, Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968, Zgodovinski časopis XXV/1971, str. 271—277.

³ Kleine Zeitung, 24. oktobra 1972, 224.

⁴ Tone Zorn, Koroški Slovenci v letih 1920—1930, v: Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 517.

poslana 8. januarja 1926 koroški deželni vladi. Spomenica je uvodoma opozarjala Korošce, da jugoslovanske oblasti odklanjajo prošnjo Nemcev iz Slovenije za doseg državljske enakopravnosti in pri tem kažejo na položaj Slovencev na Koroškem. Zato se zastopniki Nemcev iz Slovenije znova, in jasno, obračajo na koroško deželno vlado, da bi z ureditvijo slovenskega položaja prispevala k izboljšanju položaja nemške manjšine v Sloveniji s pomočjo kulturne avtonomije: »Dajte slovenski manjšini na Koroškem možnost narodno-kulturne samoodločbe in samouprave, dajte slovenski manjšini na Koroškem šolsko avtonomijo, popolno kulturno avtonomijo!« Spomenica je še opozarjala, da so Nemci v Sloveniji prepričani, »da bo koroška deželna vlada našo pobudo in prošnjo dobrohotno presodila ter jo resno upoštevala pri rešitvi manjšinskega vprašanja. Prepričani smo — je nadaljevala spomenica — da bosta vlada in ljudstvo Koroške storila vse, da se slovensko manjšinsko vprašanje na Koroškem uredi v tistem duhu, ki je dostojen nemškega naroda..., kar pa predstavniki večinskega naroda niso izpolnili.«⁵

Če upoštevamo položaj nemštva v habsburški monarhiji, se je položaj nemškega življa na območju Jugoslavije, in še posebej Slovenije, v marsičem spremenil. Predvsem je nemštvo izgubilo tisti vodilni položaj, ki ga je imelo v nekdanji monarhiji. Po letu 1918 je še zlasti na območju Slovenske Stajerske prenehala z delovanjem vrsta nemških organizacij in društev, ali pa so ta prešla v slovenske roke. Še zlasti viden pa je bil premik na šolskem področju, kjer je nemščina izgubila svojo vodilno funkcijo. Pojavile so se tudi težnje po recipročni ureditvi položaja nemške manjšine v Sloveniji s položajem slovenske na Koroškem. Tako je nastopanje nemškega nacionalizma proti koroškim Slovincem imelo negativne posledice tudi za položaj nemške manjšine v Sloveniji pa tudi na širšem jugoslovanskem prostoru. Še posebej je omeniti, da je jugoslovanska (SHS) vlada na zahtevo prosvetnega ministra Svetozara Pribičevića 11. aprila 1924 razpustila osrednjo nemško kulturno organizacijo, imenovano Kulturbund ter zaplenila njeno društveno premoženje. Razpust je bil uradno utemeljen s trditvijo, da je Zveza prekoračila s pravili določen delokrog in da je pričela politično delovati. Nemški delegaciji pa je Pribičević pojasnil, da je bil razpust Kulturbunda povračilni ukrep zaradi preganjanja Slovencev na Koroškem. Zdi pa se, da je bil ta argument naveden predvsem za pomiritev javnega mnenja v Sloveniji in da je bil glavni razlog za razpust iskati v dejstvu, da so predstavniki nemške stranke v Jugoslaviji prešli tega leta v opozicijo.⁶

Naj bo resnica taka ali drugačna, sugestije dr. Stephana Krafta Josipu Vilfanu leta 1924, moramo iskati prav v razpustitvi nemškega Kulturbunda. Prepovedi Kulturbunda, katerega delovanje je bilo vidno predvsem izven Slovenije (od 123 krajevnih skupin je bila le ena v Sloveniji in to na Kočevskem) je sledilo prihodnje leto več ukrepov proti dejavnosti domačih Nemcev. Tako je decembra 1924 slovenska

⁵ Po prevodu v Koroškem Slovencu 7. januarja in 3. februarja 1926.

⁶ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Ljubljana 1966, str. 34.

stran prevzela tako imenovano »Celjsko hišo«, središče celjskih Nemcev.⁷ Za vzrok prevzema je bilo nakazano dejstvo, da je celjsko društvo »Deutsches Haus« pri poslovanju prekoračilo svoja pooblastila (statute).⁸ Veliki župan mariborske oblasti je prevzem utemeljil s tem, da bi moralo ob razpustitvi »Nemške hiše« njeno premoženje pripasti znani Südmarki. Utemeljitev še pravi, da je deželna vlada za Slovenijo 2. junija 1919 prepovedala delovanje Südmarke in njenih podružnic, ker da je »njih statutarichen namen nasprotoval namenu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Zato je z odlokom z dne 18. decembra 1924 sklenil izročiti premoženje »Nemške hiše« društvu »Celjski dom«, ki ima namen »pospeševati in gojiti idejo strpnosti in sporazuma med domorodnimi celjskimi slovenskimi in nemškimi meščani.«⁹ Določeni ukrepi so bili namenjeni tudi kočevarskim Nemcem, tako razpust njihovega šolskega in čitalniškega društva.¹⁰

Februarja 1925 so oblasti razpustile zadnje tri razrede nemške gimnazije v Vrbasu, medtem ko se je v petem razredu te gimnazije uvedel izključno pouk v srbskem jeziku.¹¹ Tej razpustitvi so sledili še drugi ukrepi na šolskem področju.

Očrtani ukrepi jugoslovanskih oblasti so odmevali tudi v Avstriji. 3. marca 1925 so v štajerskem deželnem zboru vložili nujnostno vprašanje deželnemu glavarju, še zlasti pa je bil v tem času zanimiv odgovor avstrijskega kanclerja dr. Rameka na podobno vprašanje nekaterih koroških poslancev. Ko se je dotikal koroškega šolstva, je kancler govoril o veliki priljubljenosti takratnih utrakvističnih šol med slovenskim prebivalstvom. Dejal je tudi, da koroški Slovenci radi »uporabljajo« dvojezično (= utrakvistično) šolo, da bi se tako tudi njihovi otroci naučili enega svetovnih jezikov, se pravi nemščine. Ko je govoril o kritičnih glasovih do te šole, je izjavil, da »celotna agitacija (proti utrakvistični šoli op. T. Z.) ... ne izhaja od staršev, ampak od (slovenskih op.) organizacij (namenjenih op.) osvoboditvi koroških bratov«. Na očitne glasove o neizpolnjevanju obveznosti do slovenske skupnosti, je Ramek odgovarjal, da je Avstrija v šolskem vprašanju »popolnoma izpolnila senžermensko pogodbo... tako da ima Jugoslavija komaj kako podlago za povračilni ukrep«. V odgovoru je tudi protestiral proti pisanju nekaterih jugoslovanskih časnikov, po katerih je iskati vzrok za zapiranje nemških šol v Jugoslaviji pri avstrijskih, oziroma koroških šolskih oblasteh radi njihovega nastopanja proti slovenski manjšini, ki da menda ni v skladu z mirovno pogodbo. Ob zaključku je še napotil vlado SHS, da se lahko, v kolikor meni, da so kršena manjšinska vprašanja, obrne na Društvo narodov. Govoril pa je tudi o možnosti medsebojnih, avstrijsko-jugoslovanskih stikov.¹²

Svetozar Pribičević je na Ramekovo pritoževanje zagotovil, da ukinitvev nemških paralelk na nekaterih jugoslovanskih gimnazijah ni imela

⁷ Cillier Zeitung, 11. januarja 1925, 4.

⁸ Prav tam, 15. in 18. januarja 1925, 5 in 6.

⁹ Prav tam, 12. februarja 1925, 15.

¹⁰ Prav tam, 12. aprila in 6. avgusta 1925, 30 in 65.

¹¹ Prav tam, 26. februarja 1925, 17.

¹² Prav tam, 8. in 12. marca 1925, 20 in 21.

značaja povračila za »neugoden položaj slovenske manjšine v Avstriji«, ampak da je bilo v ozadju tega ukrepa premajhno število potrebnih učencev. Še zlasti pa je med Nemci na Slovenskem odmevalo Pribičevićevo zagotovilo, da »bi bili tudi naši Nemci zadovoljni, če bi imeli namesto ljudskih šol z nemškim učnim jezikom utrakvistične šole takega tipa, kot so za Slovence v Avstriji«. Menil je tudi, da se »državljeni nemškega jezika« ne morejo priučiti »državnega jezika« v čisto nemških šolah z državnim jezikom kot obveznim predmetom. Ob zaključku je še pribil, da se »argument, s katerim gospod zvezni kancler dr. Ramek opravičuje utrakvistične šole za Slovence v Avstriji, more popolnoma lahko uporabiti tudi za Nemce v naši državi, kjer je naš jezik (Nemcem) skorajda prav tako potreben, kot je avstrijskim Slovincem nemški«. ¹³ V proračunski debati v beograjskem parlamentu pa je Pribičević kanclerjevo zagotovilo, da se koroški Slovenci nočejo učiti slovenščine in da so zato zanje slovenske šole nepotrebne, polemično prenesel to izjavo na jugoslovanske Nemce, češ, »da se naši Nemci iz političnih interesov in ljubezni do te države (= Jugoslavije) nočejo učiti nemškega jezika«. ¹⁴ Omenimo naj še izjavo jugoslovanskega delegata na takratni seji interparlamentarne unije, da »Jugoslavija lojalno izpolnjuje prevzete obveznosti (na manjšinskem področju op.) in jih bo tudi v prihodnje«. ¹⁵

II

Že podana dejstva opozarjajo, da so jugoslovanske oblasti leta 1925 opravičevale ukrepe proti nemški manjšini tudi s postopki koroško-nemškega nacionalizma do slovenske koroške skupnosti. V ta čas pada tudi misel po ureditvi položaja posameznih evropskih manjšin s posebno kulturno avtonomijo, ki je, kot je znano, prišla iz Estonije ter našla pozitiven pomen v takratni evropski manjšinski organizaciji, znani pod imenom Kongresi evropskih narodnosti (manjšin). Med prizadevanji organizacije je bilo tudi priznanje pravic do samouprave manjšin na kulturnem področju. Značilno je, da je na zasedanju kongresa tega leta v Ženevi dr. Franc Petek, predstavnik koroških Slovencev, govoril tudi o »morebitni« (Cillier Zeitung) samoupravi za koroške Slovence v okviru avstrijske države¹⁶ dejstvo, ki kaže, da je manjšina pričakovala podobno rešitev manjšinskega vprašanja.

Na kongresu je tudi prišlo do posebnega dogovora med predstavniki manjšin iz Italije, Avstrije in Jugoslavije. Priprave za ta »regionalni« sporazum so po besedah predstavnika nemške manjšine v Sloveniji dr. Camilla Morocuttija segale še v april 1924, ko je bil pripravljen poseben »Osnutek za skupno varstveno akcijo manjšin« (Minderheitsvölker). Osnutek je med drugim pozival vse evropske manjšine k solidarnostni politiki na narodnostnem področju ter se zavzemal za

¹³ Prav tam, 12. marca 1925, 21.

¹⁴ Prim. Cillier Zeitung, 5. aprila 1925, 28.

¹⁵ Cillier Zeitung, 5. novembra 1925, 89.

¹⁶ Prim. Cillier Zeitung, 29. novembra 1925, 67.

sodelovanje med sosednjimi, regionalnimi manjšinami. Po Morocuttiju je predsednik manjšinskih kongresov dr. Vilfan kot eden prvih pritrdil osnutku, ki so ga izdelali Nemci na Slovenskem. Prišlo je tudi do pismenih stikov med nemško manjšino v Sloveniji ter s sosednjima (slovenskima) manjšinama v Italiji in v Avstriji. Jeseni 1924 je bil tekst osnutka končno predelan ter spomladi 1925 natisnjen v Jeni pod naslovom »Europa und die völkischen Minderheiten« (avtor C. Morocutti). Pismena diskusija o tekstu se je nadaljevala, končno pa je prišlo do obiska manjšinskih »voditeljev« Koroški, Gorici in Trstu. Nemci iz Slovenije so z nakazano pobudo nastopali tudi na ženevskem kongresu, kjer je prišlo do omenjenega sporazuma. Ta je obsegal sodelovanje sosednjih manjšinskih voditeljev iz Avstrije, Italije in Jugoslavije v »vseh važnih in skupnih manjšinskih vprašanjih«. Sem naj bi spadal »strogo statističen in na podlagi dokumentov« izdelan dejanski prikaz položaja posameznih manjšin; pripravila naj bi ga posebna paritetna komisija. Nadalje naj bi manjšinski voditelji iz vseh treh držav izdelali elaborate o skupnih aktualnih vprašanjih, tako o manjšinski šoli, ljudskih štetjih in drugem; elaborat naj bi izdali skupno. Končno so se še dogovorili o rednih sestankih in razgovorih med zastopniki manjšin iz vseh treh držav.

Po pisanju Morocuttija naj bi očrtani sporazum obsegal pet izhodišč. Prvo naj bi bilo jasno dokumentirano izhodišče ženevskih manjšinskih kongresov, po katerem žele manjšine doseči svoje pravice le v lojalnem sodelovanju z vlado in oblastmi države, v katerih žive; zavračajo tudi vsak iredentizem ter vpliv na manjšinsko politiko preko meje. Drugič: regionalni sporazum naj omogoči večinskim narodom in vladam strokovno, pravično, predvsem pa demokratično ureditev manjšinskega vprašanja. Tretjič: sistem uporabe lastnih državljanov druge narodnosti kot talce za sorojake državnega naroda v sosednji državi »nasprotuje duhu evropske civilizacije in demokracije«. Prakticiranje sistema talcev tudi škoduje prestižu pristojnih vlad, ne da bi »karkoli koristil sorojakom ter lastnim manjšinam v sosednjih državah«. Četrto: politika represalij do državljanov druge narodnosti gotovo ni v interesu prizadete manjšine. Petič: z regionalnim sporazumom ne bodo več vlade prisiljene z represalijami podpirati sorojake v sosednji državi, in končno: regionalni sporazum med drugim tudi omogoča lojalno in razumevanja polno sodelovanje z večinskim narodom in z odgovornimi oblastmi. Ob zaključku Morocutti vrednoti sporazum za enega najvažnejših in praktičnih sklepov prvega manjšinskega kongresa v Ženevi, ki da pomeni izhodišče za realno in uspešno manjšinsko politiko.¹⁷ Kot moremo presoditi, so pri »regionalnem sporazumu« poleg Nemcev iz Slovenije sodelovali še južnotirolski Nemci ter predstavniki Slovencev s Koroške (dr. Petek) in iz Primorske (pač dr. Engelbert Besednjak in dr. Josip Vilfan).

Iz dostopne dokumentacije žal ni vidno nadaljnje sodelovanje predstavnikov manjšin treh sosednjih držav. Med odmevi tega sodelovanja

¹⁷ Prim. Cillier Zeitung, 8. novembra 1925, 90.

pa bo vsekakor protest jugoslovanskih Nemcev ob takratnem fašističnem napadu na tiskarno tržaške »Edinosti«. ¹⁸ Upoštevalo nastop dr. Petka na ženevskem manjšinskem kongresu se je moralo sodelovanje pokazati tudi ob omenjenem apelu Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji celovški deželni vladi o ureditvi slovenskega vprašanja s posebno kulturno avtonomijo (zlasti na šolskem področju). Morebitna vloga koroških Slovencev pri pripravi apela iz dokumentacije ni vidna, z gotovostjo pa lahko rečemo, da je aktivnost slovenskih predstavnikov na ženevskem kongresu apel vsaj pospešila, če že ne pogojila. V tej smeri je še posebej zanimivo Morocuttijevo opozorilo, dano tik pred ženevskim kongresom. ¹⁹ Opozorilo uvodoma poudarja, da se nemški voditelji v Sloveniji zavedajo, da ima zanje »koroško manjšinsko vprašanje odločilen pomen« pa tudi to, da ne le Nemci na Slovenskem, ampak tudi »sosednji manjšinski voditelji iz Gorice in južne Tirolske priznavajo, da sta obe manjšini, Slovenci na Koroškem in Nemci v Sloveniji, med seboj usodnostno povezani«. Položaj Nemcev v Sloveniji se je po njegovih besedah vedno primerjal s položajem Slovencev na Koroškem. Tudi odgovorni uradi v Jugoslaviji imajo »dodzdevno tlačenje in brezpravnost« koroških Slovencev za pretvezo za odklanjanje zahtev jugoslovanskih Nemcev po enakopravnosti. Pri tem se je Morocutti skliceval na usmerjenost slovenskega tiska, pa tudi anonimno publikacijo takratnega Manjšinskega inštituta v Ljubljani Carinthiacus »Položaj Slovenaca pod Austrijom i položaj Nemaca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca«, Ljubljana 1925 (tudi v nemškem jeziku). Ocenjeval je, da ta publikacija govori o tlačenju in brezpravnosti slovenske manjšine na Koroškem, kakršnega nima nobena druga manjšina v Evropi, medtem ko imajo Nemci v Sloveniji in v Banatu vse tiste pravice, ki se jih manjšina lahko le želi. V nadaljevanju opozarja, da je na omenjenih »regionalnih« razgovorih v Ženevi veljala beseda predvsem aktualnemu vprašanju politike represalij in še posebej vprašanju sosednjih manjšin na Koroškem in v Jugoslaviji. Ob tej priložnosti je vodja nemške delegacije Kraft v navzočnosti dr. Franca Petka ter »ostalih delegatov iz Jugoslavije, južne Tirolske in Gorice« poudaril, da je pripravljen zavzeti se za pravične in dejansko dokazane zahteve koroških Slovencev. Ostali nemški zastopniki iz Jugoslavije so v celoti soglašali z njegovo izjavo. Zavzeli so se tudi za ustanovitev »paritetne« komisije, sestavljene iz nemških in slovenskih zastopnikov, ki naj bi strokovno proučila položaj slovenske manjšine na Koroškem in nemške v Sloveniji. Rezultati komisije naj bi na podlagi »obojestranske solidarne politike« služili podpori pravičnim zahtevam posameznih manjšin. Medtem pa je prišla iz Koroške vest o socialno-demokratski pobudi namenjeni izboljšanju slovenskega položaja. ²⁰ Po tej pobudi sta bili 10. novembra 1925 ustanovljeni v okviru koroškega deželnega zbora dve komisiji: komisija za šolska vprašanja ter komisija za pritožbe, namenjena pritožbam narodnostnega, kulturnega in

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Cillier Zeitung, 22. novembra 1925, 94.

²⁰ Več o tem gl. op. 2.

gospodarskega značaja iz območja narodnostno mešanega območja Koroške. Obe komisiji naj bi imeli značaj odborov deželnega zbora. Po daljši debati je deželni zbor predlog osvojil ter delegiral v obe komisiji po enega predstavnika manjšine. Morocutti je sklep deželnega zbora pozdravil, ustanovitev druge komisije pa označil za akt, ki je v celoti »v duhu naših ženevskih posvetovanj in v duhu našega regionalnega sodelovanja«. Menil je tudi, da koroški sklep ni le »akt kurtoazije«, ampak da »izraža voljo k stvarni manjšinski politiki«. Pričakoval je še, da bo enaka komisija ustanovljena tudi v Jugoslaviji, pri čemer je omenjal recipročnost.

III

Videti je, da je estonska uveljavitev kulturne avtonomije imela še pred ženevskim manjšinskim kongresom odmeve med nemško manjšino v Sloveniji. V listu Cillier Zeitung najdemo prvi zadevni odmev v dopisu, poslanem iz Talina 1. marca 1925. V njem je posebej zanimiva označitev previdenega predstavnika manjšine, imenovanega Narodni svet, z »neke vrste manjšinski parlament«. V zaključnem delu dopis med drugim podčrtuje, da je Estonija prva vzhodna država, ki je uredila manjšinsko vprašanje. Prav zato, ker je majhna država, naj bi bila vzgled za vse ostale zahodnoevropske države.

Pri orisu odmevnosti estonske ureditve med Nemci na Slovenskem pa izstopa razgovor dr. Morocuttija z novim jugoslovanskim prosvetnim ministrom Stjepanom Radićem, tik pred ženevskim manjšinskim kongresom. Na vprašanje o uveljavitvi kulturne avtonomije za manjšine, je Radić pritrdilno odgovoril: »Ali sem za kulturno avtonomijo naših manjšin v tujini? Prav gotovo! Iz tega mojega stališča samo po sebi izhaja, da bom... odločno priporočal kulturno avtonomijo tudi za manjšine v Jugoslaviji, ker se mora prav dvojna morala v manjšinskem vprašanju označiti kot največja škoda.«²¹

S Pribičevićevim padcem je nemška manjšina v Sloveniji upala, da pomeni Radićev nastop izboljšanje položaja nemške skupnosti. V tem so manjšino podpirale tudi ustrezne Radićeve izjave. Med bivanjem v Mariboru je Radić 12. decembra 1925 sprejel deputacijo Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji; ob tej priložnosti so se predstavniki manjšine zavzeli za lastno nemško šolstvo z nemškimi učitelji. Radić jim je odgovoril, da vprašanje manjšinske šole gotovo ni le politično, ampak tudi kulturno vprašanje. Pri tem je opozoril na žalosten položaj Nemcev na južnem Tirolskem, pa tudi na položaj »Goričanov« (primorskih) ter koroških Slovencev. Dejal je tudi, da je osebno daleč od tega, da bi se nemški manjšini povračalo, kar je bilo drugod storjeno slovanskim manjšinam. Deputacija je Radiću tudi izročila spomenico o problematiki nemškega šolstva v Sloveniji.²²

V začetku leta 1926 je Morocutti pisal, da lahko postane manjšinsko vprašanje Nemcev v Sloveniji in Slovencev na Koroškem, osrednje

²¹ Cillier Zeitung, 29. novembra 1925, 95.

²² Prav tam, 101.

vprašanje kulturnega pomena. Tu ne gre — je pisal — toliko za šole in za uradni jezik, za društva in zborovanja . . ., ampak za »vprašanje praktične likvidacije nacionalizma sploh in za tvorno izoblikovanje in oživitev nadnacionalne sinteze med nemštvom in slovenstvom v enotnem okviru zapadno-germanskega kulturnega kroga«. Pisal je še, da so Slovenci in Nemci s tem kulturnim krogom nedeljivo povezani. Iz te iskrene potrebe Nemci »tudi zahtevajo nacionalno kulturno samoodločbo in samoupravo . . . v Sloveniji«. Poudaril je tudi, da se Nemci »v svoji kulturni avtonomiji« ne bodo priključili vzhodnemu kulturnemu krogu balkanskih Slovanov (!). Nasprotno, nadaljevali bodo s tradicijo nemških duhovnih voditeljev, ki so se naddrobno ukvarjali z raziskavo jugoslovanske kulture ter takorekoč vpeljali jugoslovansko poezijo v svetovno literaturo. Nemške skupnosti se ne more oropati zapadno-germanskih kulturnih dobrin ter ji vsiliti jugoslovansko kulturo. Glavna misel prispevka je seveda zagovor potrebe po uveljavitvi kulturne avtonomije za nemško skupnost; zagovarjajoč tako avtonomijo je Morocutti pisal, da manjšinsko vprašanje v Sloveniji ni le življenjsko vprašanje za Nemce in »vsaj toliko« za Slovence, ampak tudi za slovensko manjšino na Koroškem, ter s tem znova pokazal na očrtano povezanost položaja nemške manjšine v Sloveniji s slovensko skupnostjo na Koroškem. Različnost obeh manjšin pa bi se po njegovem kazala v nemški pripadnosti zapadno-germanskem kulturnemu krogu, medtem ko se skuša (»tako je vsaj nedavno zahtevala slovensko-nacionalna stran«) »revolucionirati koroške Slovence za jugoslovanski nacionalizem!«.

Ob koncu prispevka je dr. Morocutti povzel osrednji del uvodoma omenjene spomenice Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji koroški deželni vladi; Cillier Zeitung je celotni dokument predstavila javnosti 17. januarja. Ob tej priložnosti je javnost izvedela, da so člani odbora in zaupniki nemške organizacije soglasno sprejeli tekst spomenice na seji dne 16. decembra 1925 (se pravi le nekaj dni potem, ko je deputacijo društva sprejel Stjepan Radić). Spomenica je opozarjala na dejstvo, »da se vedno znova preslišijo ter zvrčajo prošnje Nemcev v Sloveniji za državljansko enakopravnost z opozorilom na položaj koroških Slovencev«. Tudi Stjepan Radić je pri nedavnem obisku zastopnikov nemške manjšine opozoril na »šolske razmere slovenske manjšine na Koroškem«. Spomenica nadalje pravi, da zastopniki Nemcev v Sloveniji pozdravljajo sklep koroškega deželnega zbora z dne 10. novembra 1925 o ustanovitvi dveh komisij za pritožbe in za šolsko vprašanje, da bi proučile »razmere slovenske manjšine na Koroškem«. Izvemo tudi, da so konec novembra 1925 zastopniki nemške manjšine opozorili »kompetentne urade (Stellen)« na Koroškem o sklepih, ki so jih sprejeli skupaj z dr. Petkom na ženevski manjšinski konferenci. Prosili so tudi za ureditev slovenskega manjšinskega vprašanja v duhu ženevske konference ter v »duhu narodne tolerance in nacionalno-kulturne samoodločbe in samouprave«. Spomenica je pozivala koroško deželno vlado, da bi, sledeč baltskemu vzgledu, kot prvi zakonodajni organ »v vseh nasledstvenih državah zakonsko uredila in določila pravice koroških Slovencev«. Zakonska ureditev manjšinskega vprašanja na Ko-

roškem pa bo tudi odločilno vplivala na priznavanje in uresničitev manjšinskih pravic za »sosednje nemške in drugojezične manjšine«. Zato zastopniki Nemcev v Sloveniji tudi naslavljajo koroški deželni vladi citirano spomenico.

Spomenico je tisk nemške manjšine pospremil z mislijo, da bo morda »zgodovinska zasluga nemške manjšine v Sloveniji« da je kot prva »podvzela prvi korak v tej smeri«. »Ta prvi korak (pa) je v tem, da apelira s pristno nemško objektivnostjo na pristojne vladne organe tuje nacije... ter jih prosi, da slovanskim manjšinam na svojem področju tudi formalno pripusti prakso ženevske resolucije«. Na naslov osrednjega slovenskega tiska pa je bilo naperjeno zagotovilo, da so »Nemci v Sloveniji... dokazali, da ne poznajo dvojne morale v manjšinskem vprašanju in da to, kar pričakujejo za-se, ne želijo le za sorojake državnega naroda v tujini, ampak se (tudi) sami javno, navzven ter s poudarkom prizadevajo tudi zanje«. Pričakujejo še, da se bodo zastopniki koroških Slovencev v enakem duhu zavzeli za enako rešitev manjšinskega vprašanja v Jugoslaviji.

15. januarja je odbor Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji poslal tekst spomenice prosvetnemu ministrstvu v Beograd. Spremnji dopis se je dotikal položaja nemške manjšine v Sloveniji, v nadaljevanju pa pozival k politiki narodnostne tolerance. Med drugim je podčrtaval, da se bo z uradno prošnjo Nemcev na Slovenskem koroški deželni vladi »našla pot do mirne in sporazumne ureditve manjšinskih problemov ne le na Koroškem, ampak bo (prošnja op.) imela odmevnost tudi v naši kraljevini«. Podobno obvestilo so predstavniki nemške manjšine poslali tudi »zanimanim parlamentarnim oziroma deželnozborskim zastopnikom sosednjih manjšin v Avstriji, Italiji in Jugoslaviji: koroškima Slovencema dr. Francu Petku in Vinku Poljancu, predstavnikoma primorskih Slovencev dr. Josipu Vilfanu in dr. Engelbertu Besednjaku, južnima Tirolcema pl. Sternbachu in Reuth-Nicolussiju ter dr. Stephanu Kraftu za poslanski klub nemške stranke v kraljevini SHS«. Podobno kot dopis prosvetnemu ministrstvu, so tudi ta obvestila izražala upanje, da se bodo s to »moralno in idealno« podporo koroškim Slovencem, z »uradno in neuradno prošnjo koroški deželni vladi«, našle poti ne le za »mirno in sporazumno rešitev manjšinskega problema na Koroškem«, ampak bo ta imela odmevnost tudi za Nemce »v kraljevini SHS ter za manjšine v sosednjih državah«. Obvestilo je v nadaljevanju povezovalo pobudo Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji z nedavnim ženevskim manjšinskim kongresom.²³

Ob objavi spomenice je vsekakor dobro poučena graška Tagespost 15. januarja 1926 pisala, da v kolikor se bosta koroška deželna in avstrijska osrednja vlada odločili dati koroškim Slovencem šolsko in kulturno avtonomijo, imajo avstrijski politiki še nadalje v rokah možnost pogojiti uveljavitev »zakona o šolski in kulturni avtonomiji« z enakim ali podobnim zakonom za Nemce v Sloveniji. List je tak postopek ozna-

²³ Oba spremna dopisa je objavila Cillier Zeitung 17. januarja 1926, 5.

čil za »pozitivno moralno represalijo v najboljšem pomenu besede« ter pribijal, da »imajo tako slovenski politiki v SHS usodo svojih bratov na Koroškem s celotno odgovornostjo v svojih rokah«. List pa je tudi že naštel zadržke pri ureditvi slovenskega vprašanja s kulturno avtonomijo, saj je menil, da »ekstremno nacionalistična skupina koroških Slovencev, kljub lojalnostni izjavi dr. Petka v Ženevi, noče ničesar vedeti o šolski in kulturni avtonomiji v okviru avstrijske republike«. Odgovornost za to, da bi šolska in kulturna avtonomija spodleteli, v tem primeru gotovo ne zadeva nemške politike na Koroškem, ampak samo slovenske kroge (sic!), ki stavljajo prednost iredentistični ureditvi koroškega manjšinskega vprašanja »v nasprotju s plebiscitom in mednarodnimi pogodbami«. Potem se bo tudi pokazalo, da Nemci v Sloveniji, »kljub svojim miroljubnim in razumnim poskusom urediti manjšinsko vprašanje«, niso žrtev lastne politične »nespametnosti« in tudi ne »dozdevnega« »zatiranja« koroških Slovencev, ampak »nedolžna žrtev majhne, umetno vzdrževane iredente na Koroškem«. ²⁴ Čez nekaj dni je tisk nemške manjšine med drugim pisal, da je manjšina storila vse, da bi pomagala koroškim Slovincem; če pa tisk, slovenske politične stranke in narodnoobrambne organizacije v Sloveniji ne izpolnjujejo svoje dolžnosti (do nemške manjšine), potem »pada tudi nanje vsa odgovornost koroških Slovencev«. Torej smo sami krivi »če koroški Slovenci ne dobijo kulturne in šolske avtonomije«. ²⁵

Iz tiska je razbrati, da je prišlo ob spomenici Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji do nasprotovanja predložitvi apela koroški deželni vladi. 16. junija 1926 je tisk namreč sporočil, da je na zahtevo vodstva organizacije nemške manjšine v Sloveniji dr. Morocutti izstopil iz Političnega in gospodarskega društva, ²⁶ vzrok izstopa pa naj bi bil Morocuttijev članek v berlinskem manjšinskem glasilu Kulturwehr, po katerem je bila januarška spomenica sprejeta kljub močnemu odporu nemških iredentistov (v Sloveniji). ²⁶ Morocuttijev izstop je seveda zbudil pomisleke slovenske manjšine o iskrenosti poziva koroškimi deželnim oblastem, dejstvo, ki ga je opazil tudi tisk nemške manjšine v Sloveniji. ²⁷

1. marca 1926 je v jugoslovanskem parlamentu govoril predstavnik jugoslovanskih Nemcev Samuel Schumacher. V debati o proračunu prosvetnega ministrstva je govoril o vprašanju »splošne oblike, ki bi bila primerna za zadovoljitev nujne želje jezikovnih skupin in ki bi bila sprejemljiva tudi za večinske narode« ter pri tem opozoril na estonski zakon o kulturni avtonomiji. Očrtal ga je za »prvi primer odgovorne rešitve tega važnega vprašanja«. Kot primer sijajne narodnostno-kulturne avtonomije v preteklosti pa je označil več kot dvestoletni položaj »srbske nacionalne cerkve ter šolsko avtonomijo na južnem Ogrskem ter na Hrvaškem-Slavoniji«. Ob zaključku je poudaril zahtevo nemške manjšine po popolni nacionalni avtonomiji, enako »kot so jo imeli

²⁴ Cit. po ponatisu v Cillier Zeitung, 21. januarja 1926, 6.

²⁵ Cillier Zeitung, 31. januarja 1926, 9.

²⁶ Prav tam, 17. junija 1926, 48.

²⁷ Cit. po Cillier Zeitung, 2. septembra 1926, 69.

Srbi pod Ogrsko 200 let«. Do te ureditve pa Nemci pričakujejo, da bo obnovljena ljudska šola z manjšinskim jezikom.²⁸ Schumacher je tudi omenjal zadevno ureditev danskega manjšinskega šolstva v Nemčiji.

Pri tej odredbi je šlo za akt pruskega državnega ministrstva z dne 9. februarja 1926, namenjen šolskemu manjšinskemu vprašanju na območju dežele Schleswig-Holstein. Po odredbi je zadostovalo 24 šoloobveznih danskih otrok za ustanovitev lastne danske osnovne šole, 10 otrok pa je bilo dovolj za privatno osnovno šolo. Manjšini je bila dana tudi možnost, da ustanavlja privatne strokovne in srednje šole. Za učni jezik je odredba določala danščino, nemščina pa je bila določena le kot učni predmet. Določeno je bilo, da za državne manjšinske šole predlagajo učitelja starši šoloobveznih otrok, na privatnih šolah pa so lahko poučevali učitelji z opravljenimi izpiti na Danskem. Pripadnost manjšini je bila pripuščena »svobodnemu preudarku« posameznika. Tisk je ob tem opozarjal na recipročni značaj odredbe »saj Danska varuje nemški manjšini iste pravice«, dodajal pa tudi, da se bo kulturna samouprava »v doglednem času« razširila tudi na ostali manjšini v Nemčiji, na Poljake in Lužiške Srbe. Cillier Zeitung je še pisala, da ni še nič znanega, ali bo to odvisno od recipročne ureditve, za Lužiške Srbe pa je ob tem treba še ugotoviti, ali so samostojno pleme (Volksstamm), ali pa jih je imeti za del slovanskega državnega naroda.²⁹

Omenimo naj tudi, da so po prejemu obvestila Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji voditelji južnotirolske manjšine s posebno vlogo koroški deželni vladi zavzeli za uveljavitev predlagane šolske in kulturne avtonomije za slovensko manjšino na Koroškem.³⁰ Kako pa je Celovec sprejel očitane sugestije, je 15. marca 1926 pokazalo pisanje celovškega publicista Bernharda Scheichelbauerja v graški Tagespost. Videti je, da je bila celovskim krogom najbližja pruska rešitev. O tem ne priča le Scheichelbauerjevo pisanje, ampak tudi opozorilo tiska nemške manjšine v Sloveniji, da je Nemčija prva velesila, ki je na »resen in zgleden« način načela vprašanje narodnostnih manjšin.³¹ Očitno pa je, da so odgovorni koroški krogi skušali dati »kulturni avtonomiji« za demško-koroški nacionalni tabor najugodnejšo vsebino, ali po Scheichelbauerjevih besedah, izpeljati kulturno avtonomijo na način, ki je »najbolj prilagojen krajevnim pogojem«. V tem okviru je Scheichelbauer tudi razmejil novo šlezvig-holšteinsko šolsko ureditev s položajem koroških Slovencev. Potem, ko je poudaril, da je bistvo (manjšinskega) problema šolsko vprašanje, je nakazal, da so »do sedaj« Danci imeli le eno javno osnovno šolo v Flensburgu ter privatno osnovno šolo, ki so jo sami vzdrževali, ima Koroška »tako imenovane« javne utrakvistične osnovne šole, ki popolnoma zadostujejo kulturnim potrebam »tistega dela Slovencev, ki hoče živeti v miru in slogi z nemškimi deželami«. Tisti del Slovencev pa, ki je pod »nacionalno-slovenskim vplivom... pa želi čisto slovenske šole«. Zanje je utrakvistična šola »nepopisen nesmisel«, čeprav ima po Scheichelbauerju ta šola »iz-

²⁸ Cillier Zeitung, 7. marca 1926, 19.

²⁹ Prav tam, 25. februarja 1926, 16.

³⁰ Prav tam, 18. marca 1926, 22.

³¹ Gl. op. 29.

pričan in priznanja vreden nasprotje« v tako imenovani »romanski šoli« za Ladinco v švicarskem kantonu Graubünden. Pisal je tudi, da slovensko prebivalstvo Koroške »ne predstavlja enotne narodnostne tvorbe«; izhodišče za pripadnost k posamezni narodnosti pa more biti tako kot v Schleswigu subjektivni princip pripadnosti k narodnosti, ali kot beremo v Scheichelbauerjevem zapisu: »pravica do narodne samoodločbe«. Ugotavljanje narodnosti naj bi »najenostavneje« potekalo z vsakoletnim vpisovanjem Slovencev februarja meseca na podlagi vpisov v volivno državljansko listo, namenjeno volitvam v dunajski parlament. Liste bi bile razgrnjene pri občinskih uradih, možnost vpisa pa bi trajala štirinajst dni. Po tem datumu bi se ustanovljali slovenski šolski odbori namenjeni slovenskemu manjšinskemu šolstvu (ki bi obstajalo poleg obstoječih utrakvističnih šol op.!). Odbori bi imeli svojega zastopnika tudi v okrajnem šolskem svetu. Manjšinske šole bi financirali z deželnimi sredstvi na podlagi deleža davščin iz območja nekdanje plebiscitne cone A, »kajti le ta del dežele prihaja v poštev za kulturno avtonomijo«, v kolikor pa bi bil potreben »narodni davek«, bi ga morala zbrati manjšina sama. Privatne osnovne šole v primerjavi z Danci za Slovence »sploh ne pridejo v poštev«, vendar pa je njihova ustanovitev »z enostavno prijavo« možna na podlagi veljavnih zakonov.

V primerjavi s Schleswigom je Scheichelbauer menil, da na Koroškem pri nastavitvah učiteljev ni potrebno soglasje staršev, saj krajevnim šolskim svetom pripada »določen vpliv« pri njihovem imenovanju. Ob določilu ruske odredbe, ki je danski manjšini zagotavljala pravico gojiti lastno narodnost (Volkstum) v šoli, je koroški odmev zagotavljal dovoljnost obstoječih učnih načrtov za utrakvistične šole. Omenjal je sicer, »da bodo čisto slovenske šole gotovo bolj poudarjale to vrsto pouka«, vendar z omejitvijo, da je »vendarle izključeno, povezati s tem kakršnekoli državi sovražne tendence«. Zato tudi ne smejo — pač v nasprotju s prusko odredbo — delovati v tem okviru tuji (pač jugoslovanski) državljani na koroških šolah. Po Scheichelbauerju so nakazane »smernice« pomenile »popolno šolsko avtonomijo«, njeno uresničenje pa je povezoval z »voljo slovensko-nacionalne manjšine in z njeno kulturno zmogljivostjo v kolikšni meri bo uživala ta liberalna določila«. Ker pa Slovenci brez tega uživajo po obstoječih zakonih volivno pravico, svobodo delovanja društev, svobodo zborovanj ter tiska, pravico do uporabe lastnega jezika itd., bodo z zagotovitvijo šolske avtonomije dani najvažnejši kriteriji za kulturno avtonomijo. Odločujoči koroški krogi pa so pripravljani iti še dalje: Slovincem naj bi bila zagotovljena pravica, da oblikujejo lastne kulturne občine. Te naj bi se ustanovile v vseh tistih krajih, kjer bi se na podlagi »narodnostnega priznanja« prištela petina volivcev k slovenstvu. Imele bi javnopravni značaj pravico pobirati »lastni davek« namenjen kulturnim potrebam, ter se »posluževati slovenskega jezika«. Občine bi upravljali izvoljeni kulturni odbori na čelu s predstojništvom. Scheichelbauer piše, da bi bila z »ureditvijo takih upravnih teles izpolnjena zahteva po »popolni kulturni avtonomiji«, in samo želeli je, da bi bile nemški manjšini v Jugoslaviji zagotovljene enake pravice. Že v tem zapisu pa je opazna delitev slo-

venske skupnosti na »nacionalne« in na »Nemcem prijazne« Slovence; prikazana avtonomija bi veljala le za prve, medtem ko bi za druge »še nadalje veljala dosedanja skrb (namenjena) ohranitvi njihovih pravic in utrakvistične šole«. »Nemcem prijazne« Slovence je Scheichelbauer označil za tisti »del prebivalstva jezikovno mešanega ozemlja, ki stavlja čustvo do domovine nad ljubezen do ljubljanskih oblastnikov«, s tem pa je očitno postavil »nacionalne« Slovence v položaj iredentizma in protiaustrijsstva. Značilno je, da zaenkrat še ne najdemo danes toliko opevane »Windische«, ki jih pričinja koroška nemško-nacionalna stran poudarjati šele čez leto dni in to z namenom, da bi čimbolj zožila napovedano kulturno avtonomijo. Značilna je tudi Scheichelbauerjeva navedba, da je šla s predlogi za »ureditev problema slovenske manjšine« Koroška do skrajne meje možnega, da bi bile tako zagotovljene »aspiracije manjšine in ne tvegani interesi dežele«. Pisal je tudi, da poleg dela tiska v Sloveniji tudi »Koroška slovenska stranka« (prav Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem) ne kaže »nobenega pravega veselja« nad ponujeno avtonomijo. Ob koncu pa je pribil, da bo ponujena avtonomija med drugim onemogočila napade na Koroško; iz članka je videti, da je pri tem omenil napade iz Jugoslavije, pa tudi s strani manjšine.³²

V tem času so postale znane prve estonske izkušnje na področju manjšinske zaščite. Predvsem je do tega časa uspelo urediti organizacijo aparata kulturne avtonomije za nemško manjšino. Razdeljen je bil na pet področij. Finančni urad se je ukvarjal s pripravo proračuna za kulturne potrebe manjšine in predvsem z vprašanjem obdavčitev. Katastrski urad je opravljal opravila, povezana z registracijo pripadnikov manjšine ter s statistiko. Šolski urad je zajel celotno dotedanje privatno šolstvo manjšine, medtem ko je imel urad za kulturo skrb za ureditev ostalih vprašanj iz kulturnega področja; zajemal je tudi gledališče, knjižnice in druge dejavnosti. Urad se je tudi delil na tri sekcije. Prva je obravnavala visoko šolstvo, cikle predavanj, namenjene akademski mladini v Dorpatu in podobno. Druga sekcija se je ukvarjala z ostalimi vprašanji splošnega kulturnega značaja, medtem ko je tretja sekcija zajemala delovanje obstoječih znanstvenih društev in organizacij. V urad za kulturo je bila vključena tudi sekcija za šport in telesno kulturo.

Do tega časa je bil tudi že izdelan prvi predlog kulturnega davka, prilagojenega državnemu dohodninskemu davku. Sestavljen naj bi bil iz osnovnega in dodatnega davka. Predvideno je bilo, da bodo osnovni davek plačevali vsi pripadniki kulturne avtonomije (z izjemo tistih brez dohodkov). Tisk je pisal, da bo davek predstavljal »zelo majhno obremenitev«. Dodatni davek pa je bil po predlogu progresiven, izhajal pa bi iz načela socialne pravičnosti.

Na šolskem področju je izšla odredba, s katero so prešle vse dotedanje privatne manjšinske šole v upravo nemške manjšine.³³

³² Povzeto po ponatisu v Cillier Zeitung, 18. marca 1926, 22.

³³ Cillier Zeitung, 11. aprila 1926, 29.

Kot vidimo, so skušali na Koroškem prevzeti iz pruskega in estonskega vzgleda za slovensko manjšino najbolj utesnjena določila, ali s Schleicherbauerjevimi besedami, uveljaviti način, »najbolj prilagojen koroškim potrebam«. Predvsem se je uveljavil izključno subjektivni princip pripadnosti k slovenski narodnosti, pri tem pa naj bi odpadli od manjšine vsi »Nemcem prijazni Slovenci«. Korošci pa so šli v tej zahtevi še dalje in skušali uveljaviti vsakoletno prijavljanje v slovenski narodni kataster, kar bi v koroških razmerah pomenilo nov pritisk na manjšino. Tako imenovana kulturna avtonomija bi bila v začetku pravzaprav omejena le na šolsko področje. Podobno kot na Estonskem bi morala manjšina tudi sama prispevati k vzdrževanju manjšinskih šol in svojih kulturnih ustanov, vendar bi to določilo v drugačnem socialnem položaju slovenske skupnosti pomenilo dokajšnjo gmotno obremenitev, saj so bili koroški Slovenci v nasprotju z estonskimi Nemci predvsem pripadniki nižjih in srednjih razredov, imeli pa tudi le ozek sloj lastne inteligence (predvsem duhovniki). Še posebej pa je podčrtati, da so tako ali drugače zapustili Koroško po plebiscitu skoro vsi narodno zavedni slovenski učitelji z izjemo treh, in še od teh sta bila dva po ponovnem sprejetju v učiteljsko službo leta 1925, nameščena na severni, nemški del dežele. Znano je tudi, da je bil v času prve avstrijske republike onemogočen narodno zavednim učencem vstop na celovško učiteljske, dejstvo, ki dokaj jasno opredeljuje ozadje načrtovane »šolske avtonomije«.

Razumljivo je, da je imela slovenska manjšina zadržke do avtonomije take vrste. Zanimivo je, da je tisk nemške manjšine v Sloveniji v bistvenih vprašanjih soglašal s celovškimi stališči, predvsem pa z delitvijo manjšine na dve, v bistvu ločeni skupini, na »nacionalne« in na »Nemcem prijazne Slovence«. Tisk je tudi polemično pisal, da je število Slovencev, ki bi ne bili zadovoljni z dotedanjo manjšinsko ureditvijo očitno zelo majhno. Zavračal je tudi opozorila, da bi po uveljavitvi kulturne avtonomije »identificirali« v nacionalni kataster vpisane Slovence za »iredentiste«, z označitvijo torej, s katero so po plebiscitu nemški nacionalisti označevali narodno zavedne koroške Slovence. Po pisanju Cillier Zeitung bi kulturna avtonomija pomenila smrtni udarec za morebitno slovensko »iredento«; tega bi se morala zavedati tako koroška deželna vlada, kot tudi dr. Petek. Kljub slovenski odklonitvi pa bo »Koroška kulturno avtonomijo najbrže trpela«, z njo pa je bilo v manjšinskem vprašanju storjeno največ, kar je bilo mogoče. List je še podčrtal misel, da radi prostovoljnosti ne bodo vsi »pristaši slovenske stranke« na Koroškem zavezani se vključiti v kulturno avtonomijo(!).³⁴

IV

Iz dostopne dokumentacije ni vidno, kako so tja do 14. julija 1927 potekali razgovori predstavnikov slovenske manjšine z nemško večino za uveljavitev kulturne avtonomije. Ne da bi povzemali že znana

³⁴ Prav tam, 10. junija 1926, 46.

dejstva, naj omenimo, da sta predstavnika manjšine dr. Franc Petek in Ivan Starc aktivno sodelovala na sejah šolskega odbora deželnega zbora, v okviru katerega so potekali razgovori, novembra in decembra 1926 ter februarja prihodnje leto, medtem ko pri dokončni formulaciji načrta kulturne avtonomije radi vrste manjšini nenaklonjenih stališč nista več sodelovala. Tisk tudi opozarja, da je imela zakonska predložitev osnutka za kulturno avtonomijo na strani koroških meščanskih strank predvsem politično ozadje, namenjeno podpori nemške manjšine pred jugoslovanskimi parlamentarnimi volitvami 11. septembra 1927. Po predložitvi zakonskega osnutka je bilo tudi opaziti nastopanje nemških nacionalcev proti nameravani avtonomiji z uvajanjem delitve manjšine na »nacionalne« Slovence in na tako imenovane »Windische«, ki sedaj zamenjajo »Nemcem prijazne Slovence«.

Po predložitvi zakonskega osnutka deželnemu zboru, so Slovenci znova sodelovali v delu šolske komisije. Med slovenskimi zadržki do osnutka je omeniti opozorilo, da je bil osnutek sprejet brez sodelovanja manjšine. Predvsem pa je manjšina zavračala izključno uveljavitev subjektivnega principa pri ugotavljanju narodnosti posameznika. Ko pa so Slovenci sprejeli tudi to določilo, so predlagatelji zakonskega osnutka postavili v ospredje šolsko vprašanje, končno pa 17. maja 1929 s posebno izjavo pretrgali nadaljnje razgovore s Slovenci, krivdo za neuresničenje kulturne avtonomije pa prevrgli na slovensko stran.

Objavo osnutka zakona o kulturni avtonomiji je tisk nemške manjšine v Sloveniji pozdravil. Pisal je tudi, da bolj »velikodušnega, liberalnega in idealnega« zakona si ni mogoče misliti. Pozdravljal je subjektivni princip pripadnosti k določeni narodnosti ter menil, da je »naravna in edino mogoča« podlaga vsake kulturne avtonomije prostovoljni in svobodni vpis v narodni kataster, ter pri tem omenjal dejstvo, da morajo na podlagi objektivnega kriterija nemški učenci v Sloveniji obiskovati šole s poukom v »državnem jeziku«. Na očitke, da koroški Slovenci ne bodo v »začetku izkoristili kulturne avtonomije v primernem obsegu«, najdemo odgovor, da od »nemške države« ni mogoče zahtevati, da bi »s prisilo in nasiljem« prisilila manjšino k temu. V polemiki z ljubljanskim »Jutrom« najdemo poudarjanje nemščine kot svetovnega jezika. Tisk je tudi poudarjal, da bi imel na koroških manjšinskih šolah »nemški svetovni jezik tisto mesto, ki ga prebivalstvo zahteva«. Cillier Zeitung je še posebej poudarila izhodišče celovškega predloga, po katerem bo imel vsak državljani možnost »urediti si kulturo, kakršno si želi«.³⁵

Vse kaže, da so v Političnem in gospodarskem društvu za Nemce na Slovenskem do tega časa poravnali spor z dr. Morocuttijem. Tako je bil Morocutti 20. julija 1927 izvoljen na ustanovnem zboru »Nemške lige za Društvo narodov in za razumevanje med narodi« v Sloveniji za njenega predsednika.³⁶ — Liga je bila ustanovljena po sudetskem vzgledu. — Prihodnji mesec je list nemške manjšine v Sloveniji povzel po berlinskem listu Tägliche Rundschau obsežen Morocuttijev zapis o

³⁵ Prav tam, 17. julija 1927, 55.

³⁶ Prav tam, 24. julija 1927, 57.

vprašanjih kulturne avtonomije. Med drugim je članek opozarjal na zadržke slovenske strani na obeh straneh Karavank do načrtovane avtonomije. Vzrok za tak pristop večine slovenskih politikov naj bi po Morocuttiju bilo upanje na »korekturo karavanške meje«. Pisal je tudi, da so »iredentistične manjšinsko-politične zahteve Slovencev... v hudem nasprotju z autonomistično ureditvijo manjšinskega vprašanja na Koroškem, kot ga sedaj velikodušno (nudi op.) koroška deželna vlada«. Z uveljavitvijo kulturne avtonomije (»nacionalne in kulturne samouprave«) na Koroškem bodo slovenski voditelji tudi »prisiljeni« se »nedvomno postaviti na tla avstrijske republike«. Z nacionalno in kulturno samoupravo bo tudi odstranjena možnost doslej stalnih pritožb in nezadovoljnosti koroških Slovencev, pač zanimivo opozorilo, ki očitno kaže na eno izhodišč zakonskega osnutka, namenjenega kulturni avtonomiji za slovensko skupnost. Iz predzgodovine spomenice Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji je Morocutti opozoril na jugoslovansko postavljanje vzajemnosti koroškega položaja s položajem nemške manjšine (označil ga je za »negativno recipročnost«) ter na ustrezne jugoslovanske ukrepe na šolskem področju (tako šolski odlok z dne 7. aprila 1925, s katerim so po Morocuttijevih besedah določevale narodnost učencev oblasti in ne starši). V skladu s koroškimi stališči je zavračal upoštevanje objektivnih znakov pri določevanju narodnosti posameznika, slovensko zavračanje kulturne avtonomije pa označil za »težko in nenazadnje zunanjepolitično obremenitev«. ³⁷ Kasneje je pisal, da je ob objavi celoten slovenski tisk označil zakonski osnutek o kulturni avtonomiji za nesprejemljiv, »čeprav je predložil bistvene izboljšave v primeri z estonskim zakonom...« Na tretjem ženevskem manjšinskem kongresu »v Ženevi se vodja koroških Slovencev« (dr. Petek) ob podpori posameznih Poljakov in Lužinskih Srbov iz Nemčije tudi »ni plašil« s poskusom, bi »kongresno vodstvo postavilo glasovanje o nezaupnici proti koroškemu osnutku kulturne avtonomije«. ³⁸

Za oris stališč koroško-nemške strani do predlagane kulturne avtonomije izstopa takratno poročanje lista *Deutsche Allgemeine Zeitung*. ³⁹ Med drugim je list 6. avgusta 1927 pisal, da koroški Slovenci niso »narodno zavedna manjšina«. Člankar je še pisal, da kar ustreza Nemcem v Jugoslaviji, ne ustreza Slovincem na Koroškem. V ostalem pa slovenska manjšina ni tako neodvisna kot nemška. O slovenskih pogledih na kulturno avtonomijo je *Deutsche Allgemeine Zeitung* pisala, da manjšina predlaga »definitivno ohranitev slovenskega posestnega stanja« na podlagi jezika, »torej... neodvisno od tega, ali se posameznik pusti šteti k temu posestnemu stanju, ali ne«. S tem pa se stavlja večinskemu narodu v praksi neuresničljiva naloga, saj bi morala država prepričevati »tiste svoje državljane, ki bi hoteli pošiljati svoje otroke v šole državnega naroda (Staatsvolkes), da bi obiskovali manjšinsko

³⁷ Cit. po *Cillier Zeitung*, 11. avgusta 1927, 62; ponatis v Camillo Morocutti: *Grossdeutschland Gross-Südslawien*, Wien—Leipzig 1928, str. 19—26 (vključeno v širši tekst).

³⁸ Cit. knjiga, str. 59.

³⁹ Šlo je za serijo člankov pod naslovom *Deutsch-slowenische Probleme*; razdelek o koroški kulturni avtonomiji je povzet po ponatisu v *Cillier Zeitung* z dne 21. avgusta 1927, 65.

šolo.« Člankar v očitnem zagovoru subjektivnega principa podčrtuje, da bi »na tak način država večinskega naroda... postala (ne le) prisilni konservator manjšine (sic!)«, ampak tudi njen prisilni »nacionalizator« (v smeri slovenstva op.). List je pisal, da je manjšina sama dolžna skrbeti za (narodno) prebujo sorojakov; če pa se skuša ta naloga »pripisati večinskemu narodu, pomeni to onemogočenje ureditve manjšinskega vprašanja«. Zahtevi po upoštevanju objektivnih znakov je član kar očital namen »konservirati narodnostno posestno stanje do nove odločitve o teritorialnih vprašanjih«, ali z drugimi besedami: do spremembe karavanške meje.

Kako so narodnostne manjšine v Nemčiji ocenjevale pruski vzorec šolske avtonomije, priča dopis Zveze narodnostnih manjšin Nemčije nemški vladi z dne 30. septembra 1927. Člani Zveze so bili tudi pripadniki danske manjšine v Schleswig-Holsteinu. Vidi se, da, so članice Zveze iz pruske odredbe sprejele predvsem določilo o minimalnem številu učencev kot pogoj za ustanovitev državnih manjšinskih šol. Predlagali so, da bi povsod, kjer bi bilo prijavljenih vsaj 10 učencev, ustanovili manjšinske razrede, »manjšinske razredne oddelke« pa tam, kjer bi bilo prijavljeno vsaj pet učencev. V državnem okviru naj bi manjšine tvorile državno manjšinsko šolsko upravo z javnopravnim značajem; to telo bi imelo tudi pravico do zakonske iniciative na šolskem področju. Posebno zanimiv je bil predlog, da bi bil v jezikovno mešanih predelih na šolah z nemškim učnim jezikom za pripadnike manjšine pouk materinščine obvezen predmet. Iz pruske odredbe je bila prevzeta še misel, po kateri bi morali biti učitelji na manjšinskih šolah pripadniki manjšine, v primeru pomanjkanja pa bi lahko pritegnili učitelje iz matične domovine. Učne knjige, načrti in podobno gradivo naj bi se izdalo sporazumno z manjšinskimi organizacijami. Dopis se je dotikal tudi privatnega šolstva, predlagal pa tudi vključitev »vsaj enega zastopnika manjšine« v krajevna šolska upravna telesa, namenjena nemškemu šolstvu. Pri širših upravnih telesih pa naj bi se ustanovile posebne sekcije namenjene manjšinskemu šolstvu. Zanimivo je tudi opozorilo po katerem naj bi se ob taki ureditvi ne nalagalo manjšinam dodatne finančne obremenitve. Omenimo naj še pojasnilo, da bi taka šolska uprava ne veljala le na področjih z avtohtonim manjšinskim prebivalstvom, ampak tudi drugod, kjer žive pripadniki posamezne manjšine. V takem primeru bi se pritegnilo v posamezno šolo pripadnike manjšine iz več šolskih občin.⁴⁰

Kot je videti, so v tem času potekali razgovori med pristojnimi nemškimi, pruskimi uradi, predstavniki nemških manjšin v tujini ter s prizadetimi manjšinami, namenjeni ureditvi odprtih manjšinskih vprašanj. O stališčih neposredno prizadetih manjšin na teh razgovorih žal nimamo ustrezne dokumentacije, pač pa so znana ustrezna stališča pruskega državnega ministra do poljskega manjšinskega šolstva iz januarja 1929. Značilno je, da so tudi ta stališča, zajeta v posebni odredbi, uveljavljala izključno načelo subjektivnega principa pripad-

⁴⁰ Prim. Cillier Zeitung, 4. decembra 1927, 95.

nosti k posamezni narodnosti. Tisk je ob tem pisal, da se za pripadnost k obema »priznanima« manjšinama, poljski in danski, ne zahtevajo več objektivni znaki. Ureditev poljskega šolstva naj bi sedaj zajela tudi Porenje in Vestfalijo. Zanimivo je bilo določilo po katerem so lahko podobno kot je to veljalo na danskih privatnih šolah, tudi na poljskih šolah poučevali poljski državljani; manjšina je dobila tudi pravico ustanavljati lastne srednje in strokovne šole.⁴¹

Za stališče nemške manjšine v Jugoslaviji do šolskega vprašanja je vsekakor omeniti nemški predlog k jugoslovanskemu predlogu zakona o osnovni šoli. Do zakonske ureditve »celotnega šolstva narodnostnih manjšin« je predlog podčrtaval dejstvo, da mora biti pouk za učence nacionalnih manjšin v posebnih manjšinskih šolah. Obstoječe paralelke ali pa posebni šolski oddelki namenjeni pripadnikom manjšin, naj se spremene v samostojne šole z materinščino kot učnim jezikom. Na njih naj poučujejo učitelji, pripadniki manjšine. Kar se tiče jezika večinskega naroda (srbohrvaški ali slovenski), je predlog omenjal obveznost pouka tega jezika od tretjega razreda dalje (po šest ur tedensko). Dotikal se je tudi problematike šolskega nadzorstva ter ureditve šolskih okolišev. Tam pa, kjer so javne šole z različnimi učnimi jeziki, naj se take šole upravlja ločeno. Omenimo naj tudi predlog, po katerem imajo manjšinske organizacije pravico ustanavljati ustrezne šole ali druge vzgojne zavode. Tako kot pruska določila, je predlog nemške manjšine predvideval možnost pripustitve učiteljev, tujih državljanov; ti bi se morali v petih letih naučiti jezika večinskega naroda ter se potegovati za jugoslovansko državljanstvo.⁴²

V

Tisk nemške manjšine v Sloveniji dokazuje, da so odgovorni na Koroškem ocenjevali slovensko manjšinsko vprašanje kot politično in ne kot kulturno »zadevo«. To velja tudi za pogajanja o uvedbi kulturne avtonomije.⁴³ Tako postaja razumljivo celotno dogajanje, ki se je odvijalo ob slovenskem vprašanju. Izstopa dejstvo, da so skušali predvsem iz političnih vzrokov deliti manjšino na »nacionalne Slovence«, ki da jim gre manjšinsko varstvo in na »Nemcem prijazni Slovence«, ki jim ne gredo pravice, kakršnih naj bi bili deželni prvi. Še več, z letom 1927 opazimo poskuse po preimenovanju »Nemcem prijaznih Slovencev« v tako imenovane »Windische«, po zavesti nemštvu vdani element, ki ga je treba odšteti od manjšine. Značilno dejstvo je, da je bil utemeljevalec take delitve predsednik osrednje protimanjšinske organizacije, imenovane Kärntner Heimatbund, dr. Martin Wutte. Istočasno skušajo nemški nacionalisti z naseljevanjem rajhovskih Nemcev na območje južne Koroške utrjevati tamkajšnje koroško nemštvo.⁴⁴

⁴¹ Prim. Deutsche Zeitung (Celje), 21. marca 1929, 23.

⁴² Deutsche Zeitung, 3. in 6. januarja 1929, št. 1 in 2.

⁴³ Prim. Deutsche Zeitung, 23. maja 1929, 41.

⁴⁴ Več o tem: Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnima, Zgodovinski časopis, XXIV/1970, str. 279–281.

V literaturi večkrat beremo, da so Slovenci zavrnili ponujeno jim kulturno avtonomijo in tako preprečili njeno uresničenje. Ali to drži? Dostopna opozorila z nemške strani kažejo, da je manjšina po maju 1927 sprejela »vrsto členov« zakonskega osnutka namenjenega taki avtonomiji.⁴⁵ Res pa je, da se je med razgovori v šolski komisiji koroškega deželnega zbora zatikalo. Prvo, očitno politično oviro, je kot smo sami videli, stavila koroško-nemška stran z zahtevo po izključni uporabi subjektivnega principa pripadnosti k narodnosti. Ko pa so Slovenci to zahtevo sprejeli, je nemška stran nastopila s šolskim vprašanjem. V nasprotju z manjšino, ki je zagovarjala vključitev utrakvističnega šolstva v okvir načrtovane avtonomije, je koroško-nemška stran vztrajala na delitvi šolstva na manjšinske šole ter na utrakvistično šolstvo, na katerega ne bi imela manjšina nobenega vpliva. Dr. Zeinitzer, eden tvorcev zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji, je 1930. leta označil nakazano stališče manjšine za »neuresničljivo« slovensko zahtevo, morebitni prenos utrakvističnega šolstva v okvir kulturne avtonomije pa celo za prisilno vključitev vseh otrok v slovenske avtonomne šole.⁴⁶

In kako je gledal tisk nemške manjšine v Sloveniji na to dogajanje? Značilno je, da je že v začetku leta 1928 nakazal možnost, da kulturna avtonomija ne bo uresničena. Tisk je dalje opazil odpor nemških Korošcev do take ureditve slovenskega vprašanja, pisal pa je tudi, da so »nacionalni Slovenci« tako na Koroškem kot v Sloveniji, najodločnejše zavrnili kulturno avtonomijo.⁴⁷ V celoti lahko rečemo, da je bil nemški manjšinski tisk v pravdi o kulturni avtonomiji na koroško-nemški strani. Ob tem je poudarjal, da bi bila nemška manjšina v Sloveniji srečna, ko bi uživala pravice, kakršne so se obetale koroškimi Slovincem. Tem je tudi očital, da ne vrednotijo ponujeno kulturno avtonomijo kot »koncesijo« koroškega nemštva manjšini. Poudarjajoč lasten položaj je tisk nemške manjšine pisal, da koroški Slovenci »nikakor ne živijo na popolnoma zaključenem« prostoru Koroške, zato bi imela odprava utrakvistične (»dvojezične«) šole in njena vključitev v območje kulturne avtonomije posledico po kateri bi bili »prisiljeni« pošiljati otroke v avtonomne slovenske šole ne le tisti Slovenci, ki so zadovoljni z utrakvistično šolo, ampak tudi »Nemci, pripadniki večinskega naroda«. V zagovor koroških stališč najdemo tudi omenjanje nemščine kot svetovnega jezika. Dalje beremo, da se slovenska inteligenca prizadeva »z materialnimi žrtvami« naučiti svoje otroke nemškega svetovnega jezika in kdo ne bi potem razumel dejstva, da se slovenski koroški kmet »v nemški državi« (Avstriji) ne bi poslužil brezplačne možnosti naučiti se tega jezika, v zavesti, da njegovi otroci »tako ali tako« ostanejo Slovenci. Nemščine pa ne cenijo le slovenski kmetje na Koroškem ter inteligenca v Sloveniji, ampak tudi delavci in kmetje v Sloveniji. Najdemo tudi zagotovilo, da se kmeta (ki je bil med koroškimi Slovenci v večini) sploh ne da raznaroditi.⁴⁸ Iz prispevka

⁴⁵ Deutsche Zeitung, 30. oktobra 1930, 87.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Cillier Zeitung, 1. januarja 1928, 1.

⁴⁸ Prav tam, 15. junija 1928, 56.

dr. Morocuttija, objavljenega decembra 1928 je videti, da je nemška manjšina v Sloveniji tudi v tem času vrednotila kulturno samoupravo kot »trajno in zadovoljujočo« ureditev manjšinskega šolstva; pri tem pa je manjšina zavračala morebitne »vmesne rešitve«.

Očitno upoštevajoč soodvisnost položaja koroških Slovencev in nemške manjšine v Sloveniji, je tisk pisal, da se manjšina že leta prizadeva, da bi »negativno in hujskaško recipročnost nadomestila pozitivna in moralna vzajemnost (Reprozität)«. Jasna šolska delitev otrok manjšinskega in večinskega naroda bi bila po njegovem možna le s šolsko samoupravo na podlagi nacionalnega katastra, vpis vanj pa bi moral biti »brez prisile in prostovoljen«⁴⁹ ter na podlagi subjektivnega principa.⁵⁰

V okviru nakazanih stališč je posebej zanimiv komentar, objavljen ob prekinitvi razgovorov o kulturni avtonomiji maja 1929. V njem najdemo zagotovilo, da je krivce za »razbitje« razgovorov vodja slovenske manjšine (dr. Petek), kot vzrok »razbitja« pa je ponovljena zahteva manjšine po izročitvi utrakvističnega šolstva »slovenski narodni skupnosti«. Znova najdemo zagotovilo, da bi v tem primeru ne le »številni pripadniki državnega naroda«, ampak tudi »mnogi ostali državljani (se pravi Slovenci op.), prisiljeni pošiljati (svoje otroke op.) v šole, ki jih ne upravlja država, ampak manjšina«. Za politično ozadje name ravane delitve južnokoroškega šolstva je bilo značilno pisanje nemškega tiska, da se vendarle »ne more zahtevati, da bi država prisilila... (te) svoje zveste (sic!) pripadnike, da bi pošiljali svoje otroke v šole slovenske avtonomije...«. Kot vidimo, se tudi na tem mestu pojavlja vedno znova poudarjena politična delitev koroškega slovenstva na »nacionalne« in »iredentistične« Slovence na eni ter na »domovini zveste, Nemcem prijazne Slovence« (»Windische«) na drugi strani.

Slovenski manjšini je nemški tisk na Slovenskem še očital, da ni za kulturno, ampak za regionalno avtonomijo, ki naj bi služila »prisilni nacionalizaciji« (slovenizaciji) »Nemcem prijaznih Slovencev«. Po tej oceni je ta cilj »samosebi sicer razumljiv«, toda na njegovo uresničitev »v nemški državi« tudi zagovorniki (se pravi voditelji slovenske manjšine) »ne verujejo v take zahteve«. Glasilo nemške manjšine je še pisalo, da je treba predvsem iz tega zornega kota ocenjevati ne le slovensko odklonitev kulturne avtonomije, ampak tudi prihodnje »tožbe slovenske manjšine na Koroškem«.

Zusammenfassung

DIE KULTURAUTONOMIE FÜR DIE KÄRNTNER SLOWENEN UND DIE DEUTSCHE MINDERHEIT IN JUGOSLAWIEN

Der Verfasser schildert die Entstehung der Idee einer Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen, wie sie in der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre in Erscheinung getreten ist. Dabei werden namentlich die Stellungnahmen der deutschsprachigen Minderheit in Slowenien zu dieser Frage erörtert. Es wird festgestellt, dass die Deutschen in Slowenien eine solche Lösung angeregt haben, selbstverständlich in der Hoffnung, durch beiderseitige Regelungen der Minderheitsfragen ihre eigene Lage verbessern zu können.

⁴⁹ Prav tam, 9. decembra 1928, 98.

⁵⁰ Prav tam, 19. januarja 1928, 6.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Janko Pleterški

NEKAJ NEPRİČAKOVANEGA ODGOVORA DUSANU KERMAVNERJU

Dušan Kermavner — odslej kratko DK — se je v dveh svojih spisih (ZC XXVII/1—2 in ZC XXVII/3—4) javno dotaknil moje knjige o vprašanju samoodločbe Slovencev v prvi svetovni vojni in še dveh, treh mojih prejšnjih spisov. Razume se, da njegovih privatnih izjav, ki jih ne morem preveriti, v svojem odgovoru ne upoštevam.

V prvem spisu se me loti mimogrede, takorekoč z levo roko, v drugem pa se, če odštejemo nekaj stranskih poskokov (ekskurzov), peča v glavnem z menoj. V drugem tudi izrazi v obliki dvoma željo, da bi se nihče izmed prizadetih ne dal izzvati k ugovoru, a če že, meni, da bi »težišče« ugovora »moralo biti ... v razgovoru o temeljnih prijemih naše vede«.

Se kar dobro razumem logiko prvega dela želje DK. Saj se človek, ki se znajde pred tako obaltnim pisanjem, kakršno sta oba omenjena spisa DK, res mora vprašati, ali naj ugovarja ali pa naj vse skupaj prepusti sodbi časa. Toda zaradi sedanjih bralcev ZC sem prezrl željo DK in vzlic njej sedel k pisalniku. Prav nič razumevanja pa nimam za drugi del njegove želje, da bi ostal le pri razglabljanju o nekakšnih metodoloških vprašanjih in ne da bi posegel v smisel pisanja DK, ki se odeva z videzom poučevanja o metodi. Zato bom najprej povedal svoje stališče o celotnem vprašanju, t. j. o vprašanju samoodločbe slovenskega naroda, o kateri DK dvomi predvsem v prvem omenjenem spisu, nato pa še kaj k posameznim vprašanjem, ki izhajajo iz drugega njegovega spisa. Vmes pa bo nujno izgubiti kako besedo o značaju in načinu kritike DK samega.

I.

V ZC XXVII/1—2 se je DK dotaknil moje knjige na malo več kot dveh straneh sicer obsežne replike na kritiko F. Zwittera. Čeprav povezuje DK nastanek moje knjige (neupravičeno) z zgodovinskim conceptom F. Zwittera in bi torej bil jaz neposredno upravičen razpravljati o celotni repliki, tega ne bom storil, temveč se bom omejil le na tiste odstavke, ki so neposredno meni namenjeni. To iz dveh razlogov. Prvi je ta, da sem svoje mnenje o problemu proletarske revolucije pri Slovencih v času prve svetovne vojne (to bi po mojem bil edini naslov, ki bi diskusijo usmerjal v ustvarjalno smer), kolikor je v zvezi z zadnjim pisanjem DK o dr. Henriku Tumi, že povedal v svoji knjigi. Če bom kdaj o tem napisal še kaj več, se hočem stvari lotiti monografsko. Drugi razlog pa je ta, da odklanjam poskus DK, da bi proti svojemu kritiku (F. Zwitteru) zanetil nekakšno državljansko vojno. To odklanjam kot metodo diskusije in tudi zaradi osebe, proti kateri je naperjena. DK ne bi smel pozabljati, da so bile zgodovinsko odločilne priložnosti, ko je kdo z dejanjem pokazal, na kateri strani barikade stoji.

Ne bom se tudi ustavljal ob meni namenjenih oznakah, kot so »prizadevno razvaljal«, »le kdor ni seznanjen s potekom slovenskega narodnega razvoja v glavnih potezah«, »skrajno bedno«, »prižgal kadilo slavnemu slovenskemu meščanstvu«, »docela zanemaril ljudske množice« itn. To zmes

prepuščam kar »kritiku« v nadaljnjo obdelavo. Raje spregovorim o zmesi, ki tiči v kritikovem »z vsem poudarkom« izrečenem ugovoru proti naslovu knjige.

S svojim ugovorom proti oznaki »prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, s celim kontekstom argumentiranja tega ugovora, ko končno postavi »narodno samoodločbo« Slovencev v ironizirajoče navednice, DK to samoodločbo zanika. Po njegovem, nekega odločanja sploh ni bilo. Avstro-Ogrska se je pač »razsula« (vzroki?) in Slovenci, ki so se že zdavnaj bili v svoji nacionalni zavesti jugoslovansko usmerili, so s tem in tako načelno pripravljene takorekoč vsi »na dani mig svojih političnih vodnikov« samodejno stopili na pot v Jugoslavijo (str. 125). Torej nekako tako, kakor se je zapisalo znanemu A. J. P. Taylorju: »Hrvatje in Slovenci so se zbudili kot podložniki habsburškega cesarja Karla, spat pa so šli, skupaj s Srbi, kot podložniki Petra Karadjordjevića.« (The First World War, Penguin, London, 1967, str. 145).

Zakaj potrebuje DK to vódeno amnezijo? Preprosto: S tem vnaprej odpade za tisti čas možnost, da bi slovensko meščanstvo moglo še veljati kot izvrševalec nacionalne samoodločbe. S tem vnaprej odpade vsaka beseda o tem, da bi moglo to meščanstvo biti — čeprav še tako oportunističen, slaboten, državniško nedorasel, svoj razredni interes in položaj rešujoč ter pripravljen ljudstvo tega naroda v naslednjem trenutku pustiti na cedilu, a v tem primeru vendarle še — politični reprezentant naroda v dejanju samoodločbe. Tega ne sme biti, kajti že to samo bi pomenilo, to meščanstvo po nepotrebnem (morda celo s skritimi nameni) slaviti itn. Tega greha si DK noče naprtiti in zavrže, ne meščanstvo, temveč samoodločbo. Toda, ali ni to celo pohvalno? No, treba je pomisliti, da se stvar ne konča le z »levičarskim« zanižanjem samoodločbe.

Tako neomadeževanemu DK je stvar sploh zelo olajšana. Če zanika samoodločbo, mu namreč tudi ni treba odgovarjati na neko drugo, dosti bolj bistveno in za prihodnost Slovencev odločilno, a njemu očitno neljubno vprašanje. Na vprašanje, zakaj ni poskušala biti vodilna in odločilna moč v boju za samoodločbo in v njeni izvršitvi slovenska socialdemokratska stranka, zakaj in kako je — še po oktobrski revoluciji — dejansko puščala v slovenskem nacionalno osvobodilnem gibanju tisti prazni prostor, ki se je potem vanj mogla reševati meščanska politika.* Ko se DK znebi tega, za vprašanje revolucije na Slovenskem bistvenega vprašanja, mu ni več težko črtati vsega tistega, kar je o škodljivosti »leve« fraze l. 1918 pri Slovencih pisal prav v zvezi z dr. Tumo Boris Kidrič v l. 1940, ko je analiza preteklosti bila aktualen del priprav KPS za tisto narodnoosvobodilno in revolucionarno zvezo, ki je zmagala v naslednjih letih (prim. ZD, 1., str. 83—84).

Zdaj pa kar knjiga o samoodločbi! DK ugovarja »z vsem poudarkom« in preračunano sprašuje: »Mar po mnenju teh zgodovinarjev v zgodovinsko sliko sodi le meščanskonarodno, ne pa tudi delavskorazredno dogajanje?« Kdo bi ne bil na njegovi strani?

Vprašanja nacionalne samoodločbe Slovencev v l. 1918 seveda ni mogoče kar odpraviti. Je pa res, da DK ni prvi, ki kaj podobnega poskuša. Na tezi, da so Slovenci v prvo jugoslovansko državo prišli ne po samostojni volji in lastnem dejanju, temveč po osvobodilni akciji kraljevine Srbije in zaradi naključja, da je zmagovita antanta Avstro-Ogrsko razbila, je npr. temeljila hegemonistična historiografija stare Jugoslavije, »solunaštvo« in tako še precej dolgo naprej.

Cemu je potrebno polemično opletanje, ki sili poudarjati prvino naše današnje družbene zavesti, ki sili poudarjati dejstvo, da si revolucionarna kritičnost od kraljevske Jugoslavije pri tistih marksistih, ki so uspešno pri-

* Kako daleč od kake praktične revolucionarne aktivnosti je v odločilnem času bil celo sam dr. Henrik Tuma, priča njegovo pismo z dne 23. aprila 1918 iz Trsta dr. Ivanu Prijatelju. To so tedni, ki odločajo o primiku JSDS deklaracijskemu gibanju. Tuma sporoča Prijatelju, da izdeluje sodno terminologijo, zlasti sodno-medicinsko in prosi za knjige (NUK, rokopisni odd. Ms 895/758). Tega pisma, ki pripomore k spoznanju, kakšne vrste je bila takrat Tumova neteoretična dejavnost, DK v svoji knjigi ne navaja.

pravili in izvršili revolucijo na slovenskih tleh, skupno z revolucijo pri drugih narodih Jugoslavije, ni jemala za izhodišče zanikanja samoodločbe ob koncu prve svetovne vojne? Vsa ostrina te kritičnosti se je usmerjala k resnici, da je meščanstvo celo v tistem času bilo malo pripravljeno, oportunistično, razredno sebično, da je samoodločbo pustilo na cedilu nemudoma po 29. oktobru 1918 in jo izdajalo vse tja do l. 1941 tako, da se je vprašanje samoodločbe znova odprlo takorekoč že 1. decembra 1918.*

Ti marksisti so upravičeno in dejavno dokazovali, da je v nastalih družbenih in političnih razmerah edini možni vodnik in izvrševalec *nove* samoodločbe — slovenski delavski razred, razume se, da v spopadu z anacionalnim slovenskim meščanstvom. Upoštevali so, da temu razredu, čeprav resničnemu predstavniku interesov naroda, ne zadostuje le zavest o njegovi obči družbeni vlogi, marveč da mu je potrebna tudi politična zavest o njegovi nacionalni vlogi. V to zavest pa se kritično vključuje samoodločba iz oktobra 1918. Ni le kronološko naključje, da je prva »tišinska akcija« OF l. 1941 bila ravno na dan 29. oktobra. In nikakor ni bila le trenutna domislica skrb slovenskih komunistov, da bi Osvobodilna fronta resnično predstavljala vso pozitivno tradicijo vseh slovenskih političnih taborov — seveda ločeno od njenih nekdanjih, že zdavnaj kompromitiranih nosilcev — o čemer tako otipljivo piše Boris Kidrič v znanem poročilu o OF iz l. 1944.

Značilnost pravega marksističnega zgodovinopisja pri nas, posebno, kadar govori o naši novejši zgodovini, ne more biti niti glasno izjavljanje o svoji politični idejni usmeritvi niti mehanično odmerjanje količine pisanja o tem ali onem družbenem razredu, sploh pa ne aprioristično in um delavca podcenjujoče prirejanje zgodovine »ad usum populini«. Trdno sem prepričan, da mora biti njegova prva značilnost to, da gleda nazaj z vidika pogojev in izkušenj naše uspešno izvršene revolucije in njene resničnosti. Z vseh drugih razgledišč delo ne more biti zgodovinarsko uspešno in tudi ne v resnično oporo slovenskemu delavskemu razredu pri izpolnjevanju njegove družbene vloge.

Morda pa je trditev o slovenski samoodločbi oktobra 1918 v nasprotju z marksistično sociologijo, z Leninovimi pogledi? Že pred 17 leti sem si skušal priti o teh pogledih na jasno. Videl sem, da Lenin nacionalne samoodločbe ni enačil s samoodločbo delovnih množic, da je upošteval resničnost, da tudi po oktobrski revoluciji celo v najrazvitejših državah še ni prišlo do diferenciacije med proletariatom in buržoazijo, da je opozarjal, da to ni opravičilo za to, da bi revolucionarji zanikali narodom pravico do samoodločbe, da je izrecno upošteval realno danost in upravičeno neučakanost nacionalnih gibanj nerazvitih in zatiranih narodov, da je opozarjal, da njihovega perečega problema proletarska revolucija, izvršena v kaki drugi deželi, ne odpravlja, da neizvršena diferenciacija med proletariatom in buržoazijo v nekem narodu ne pomeni, da tak narod ne more izvesti samoodločbe, tudi v obliki odcepitve in ustanovitve lastne (buržoazne) nacionalne države. (J. P., Lenin in nacionalno vprašanje v Rusiji v času Oktobrske revolucije in formiranja Sovjetske zveze, Naša sodobnost, 1957, str. 970—979 in 1080—1089). Nobenega razloga ne vidim, da bi to ravno za Slovence ne smelo veljati.

Dejstvo je, da je samoodločba 29. oktobra 1918 bila izvršena brez diferenciacije med proletariatom in buržoazijo, da je torej v tistem prelomu slovensko meščanstvo — pomanjkljivo, slabo in nedosledno, a vendarle — še zadnjič politično predstavljalo narod. Politično je predstavljalo tudi tisto veliko večino naroda, ki jo je že dotlej izkoriščalo v okviru politične in gospodarske nadvlade tujega meščanstva in ki se jo je ravno v nacionalni državi, ob odstranitvi tuje nadvlade, pripravljalo izkoriščati še bolj. Dejstvo je, da je ljudstvo, kolikor je politično izražalo svoje stališče, predstavniško vlogo meščanstva večidel še priznavalo ali pa jo je vsaj prenašalo, vzlic temu, da se socialno ni bilo voljno podrediti, kar je prav kmalu po 29. oktobru 1918 tudi z dejanjem izpričalo. Če to množico individualiziramo, lahko vidimo tudi takšne primere kot

* Po tej izkušnji z DK mislim, da bi bilo koristno uvrstiti članek »Borba«, 6. december 1942, št. 29 o »Prvem decembru« v berilo na vseh šolah, čeprav je že ponatisnjen v zbirki »Istorijski arhiv KPJ, 1/2, str. 263.

je tedanje stališče ing. Dragotina Gustinčiča, socialista in kmalu enega prvih predstavnikov slovenske revolucionarne levice ter utemeljiteljev komunistične stranke na Slovenskem, predstavnika generacije, v katere okrilju je začel svojo pot tudi DK. V reviji »Youngoslavie« je Gustinčič ob izvolitvi dr. Antona Korošca za predsednika Narodnega vijeća SHS pisal o njem in o nastopih Jugoslovanskega kluba z največjim priznanjem, pač z namenom poudariti slovensko samoodločbo in najti protiutež hegemonističnim težnjam srbske vlade. Seveda je isti Gustinčič le malo pozneje v istem Korošču upravičeno ugotovil in pobijal najmočnejšega nasprotnika proletarske revolucije. Pobijal z veliko težavo in s pičlim uspehom dosti ravno zato, ker si je ta meščanski politik klerikalnega tabora znal skovati politični kapital s tem, da je v pomembnih trenutkih slovenske zgodovine *dejansko in po kakem drugem dejanju neosporavano* prevzel vlogo reprezentanta narodne samoodločbe. Razumljivo, da se DK nad tem ne navdušuje. In kdor *prebere* mojo knjigo, vidi, da se tudi jaz ne. Tega se tudi DK ne bo posrečilo iz nje izžeti, niti iz tistega posvetila ne, ki ga toliko ščemi.

Kako pa mislim o argumentih DK, češ Slovenci ob koncu prve svetovne vojne tako ali tako niso imeli nobene izbire in je bil njihov vstop v Jugoslavijo potemtakem nujnost, ne pa samoodločba? Tako je pač treba razumeti, kar razpreda na strani 125 ZC XXVII/1-2 in potem še tu in tam v ZC XXVII/3-4. O takšni argumentaciji bi lahko rekli, da zamenjuje samoodločbo s samopostrežbo. Neverjetno, da jo uporablja prav DK, za katerega vemo, da je o pravici Slovencev do samoodločbe pisal in zanjo stal pred sodiščem še v 20. letih. Kaj torej? Odgovoriti je pač treba na trditve, kot je bila postavljena. Namesto dolgega traktata o tem, da samoodločba ni nujno istovetna z odločitvijo za eno od več možnosti, da je prav lahko, in večidel tudi je, kar odločitev za tisto, kar je že dolgo v logiki zgodovinskega razvoja in takorekoč neogibno in da je njeno bistvo v aktu politične volje, priporočam DK, da si odgovori na vprašanje: Kakšne izbire so Slovenci imeli ob koncu druge svetovne vojne in ali njihova po vsej logiki poprejšnjega razvoja nujna vključitev v federativno novo Jugoslavijo ni bila samoodločba?

Zakaj potem poudarjam pravilnost samoodločbe kot odločitve za državnost Slovencev skupaj s Hrvaati in Srbi in drugimi narodi Jugoslavije? Prvič, in to je poglavitno, ker je to res bila politična odločitev in ne le čustvovanje. Drugič, ker druge možnosti vendarle niso bile čisto izključene tj. navzoče so bile potencialno; eni takšnih potencialnih možnosti je sam DK v letu 1968 posvetil celo knjigo pa tudi sicer se ji ves posveča. Vprašanje, ali ne bi bilo bolje ostati v Avstriji pa je vprašanje, na katero — bodimo stvarni — si Slovenci, takole obrobno in v domačem krogu, odgovarjamo, odkar je Avstrija razpadla. In končno: v naši javnosti se je v času, ko sem knjigo pisal, pojavil resno mišljen spis, ki v njem preberemo tele besede: »Šele v prvi svetovni vojni se začnejo Slovenci obračati proti Avstriji; vendar ne z namenom, da bi se dejansko osamosvojili in postali samostojen subjekt, temveč da bi to edinstveno prilžnost zapravili s ponovno podreditvijo v Kraljevini SHS, katere ustanovitev so pozdravljali vsi... Tako rekoč noben »pošten« Slovenec si ni drznil niti pomisliti na tveganje dejanske slovenske združitve in osamosvojitve, kar je pravzaprav dediščina dotedanjega slovenskega narodnega gibanja.« DK na te besede ni reagiral. Jaz pa sem.

Ce DK moja »domišljajska podoba« ni všeč in se z njo ne strinja, je to le njegova stvar. Takšna je, kakršna je. Obstajam pri pravici, da tudi kot zgodovinar lahko — razmišljam. Morda se bo njegova nova zaskrbljenost za »čisto« zgodovinarstvo, pomirila, če ga obvestim, da obstaja — zelo obrobno — celo zgodovinarska metoda, po kateri se pomen nekega zgodovinsko danega faktorja skuša oceniti tudi tako, da se ga iz dejanskega razvoja odmišlja in izračunava, kaj bi ostalo brez njega (»counterfactual conditional concept«). Novejši učeniki zgodovinske metode navajajo kot najbolj znanega primer R. W. Fogela, ki se je kritično lotil trditve o osrednjem pomenu železnic v rasti ameriškega gospodarstva tako, da je konstruiral model ameriškega gospodarstva, kakršen bi bil brez železnic. Priznam, da za to metodo, katere možnosti so očitno dokaj ome-

jene, nisem vedel, ko sem pisal tisto »domišljjsko podobo«. Zadel pa sem njeno racionalno jedro, ki je v tem da se od dejanskega zgodovinskega dogajanja *odmisli* nekaj, kar se je zgodilo. Nikakor pa nisem segal v fantastiko s tem, da bi nekaj *primislil*, kar se *ni* zgodilo, a bi se nam npr. fletno zdelo. To drugo pa je storil DK, ko se je še sam poskusil v tej igri. *Primislil* si je nekaj, kar se *ni* zgodilo: da se je Avstroogrška zgodaj 1918 ločila od Nemčije, da se je Italija zato morala odreči Trstu, da je nemška vojska vdrla v avstrijske in češke dežele, da je habsburški dvor ponudil Čehom in Slovacom samostojnost, da je cesar zbežal v Budimpešto ali v Zagreb (!), da je reševanje habsburškega državnega sklopa dobilo protinemškonacionalni značaj (ZC XXVII/3-4, 375). Res, precej fletnega. Čudno le, da poznavalec dr. Henrika Tume ne tvega primisliti tistega, na kar je le-ta resnično — in v tem je njegov posebni zgodovinski pomen — računal: revolucijo v Avstro-Ogrski oz. Srednji Evropi.

DK se patetično zgraža nad mojo nevednostjo, ker pravim, da so Slovenci s samoodločbo ob koncu prve svetovne vojne »dokončno postali političen narod«. Poučuje me, »da so Slovenci že davno pred letom 1917-18 predstavljali navznoter in navzven politično organiziran narod po svojih treh strankarskih taborih«, ki jih tudi vestno našteje. In potem sledijo še tri točke poučevanja, ki jih zdaj ne bom ponavljal, o takorekoč permanentni »načelni pripravljenosti« Slovencev za vstop v Jugoslavijo, ki izključuje, da bi l. 1918 mogli govoriti o kaki odločitvi. Kaj naj k temu rečem drugega, kot to, da je DK tukaj pustil marksistično dialektiko na cedilu? Tisti njen del, ki govori o prehodu iz kvantitete v kvaliteto. On potemtaka med izjavo Valentina Zarnika po volitvah 1867, da se »slovenski narod ... zrelo politično giblje in da nismo samo narodopisen pojem«, in pa med izjavo slovenskih strank 27. maja 1918, ki pravi, »zahteve po zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastni državi ne moremo in ne bomo opustili«, ne vidi druge razlike kot kronološko in kvantitativno, prej ena, zdaj tri stranke? Ali pa morda še dandanes ne razume, kaj pomeni trditve, da je nacionalno vprašanje politično vprašanje? Da ta trditve vsebuje potrditev, da narod, ki je sicer lahko politično strankarsko organiziran, a živi nepriznan in razpet v tujo državno strukturo, še ni političen narod, da je to le potencialno, da političen narod postane (dokončno) šele potem, ko doseže ali pa vsaj resno poskusi doseči lastno suverenost?

II.

V ZC XXVII/3-4 se DK, potem ko je že opravil z naslovom, posvetilom in poldrugo stranjo »domišljjske podobe«, loti še enega poglavja moje knjige. Za njeno celoto je sicer že spočetka mimogrede izrekel mnenje, da »je v splošnem večstranskega priznanja vredno zgodovinarsko delo«. V celoti pa se na vse kriplje potrudi, da bi dokazal, da je to priznanje vendarle problematično. Mirno si ga lahko tudi obdrži.

Poglavje z naslovom »Notranja fronta Avstrije: preganjanje Slovencev« ima 13 pičlih strani. DK, ki se je te snovi že nekoč sam lotil, graja, da vprašanje preganjanj ni obdelano z monografsko izčrpnostjo in obljubi, da bo operiral z »običajno kritičnim nožem« brez rokavic. Po 15 straneh protiteksta ugotovi, da si seveda tudi on ni »zadal naloge, da bi ... podobo v celoti monografsko izrisal.« Tega mu sicer ne očitam, a obžalujem, saj bi mu spričo dejstva, da neke pravi o sebi, da je »doslej edini pregledal na ta preganjanja nanašajoče se tako arhivske kot tudi časniške vire« (glede prvih bi si upal močno dvomiti), to moralo biti prava igrača. Morebiti pa se namerava te potrebne naloge še vendarle lotiti še kdaj pozneje? Ne, očitno ne. »Ustrezno raziskavo« (njemu ustrezno?) še vedno raje »pričakuje« od »bodočih raziskovalcev«. Moramo se s tem sprijazniti.*

* Ostane le še drobno vprašanje, kaj pomeni nenavadna izjava DK, da iz »vrste« (optimizma mu ne manjka) bodočih raziskovalcev »ne izključuje P-a«!? Pa kaj bi tisto! DK si pač rad marsikaj privoščil, tako npr. tudi pismo Raziskovalni skupnosti Slovenije z dne 27. februarja 1974.

DK si zastavlja nalogo, da bi mi »pricepil potrebno afiniteto do osnovnih zgodovinarskih prijemov«. Nazorno, na mojem »primeru«, seveda. Torej, prvi prijem: Takoj na začetku, vsaj že na drugi strani, osumniči nev(r)edneža! Recimo, s takšnimle migljajem: »Si dela — prazne — upe, da bo veljal zaradi tega (poglavja) kdaj za »zaslužnega«...« Pri kom, že vemo. — Moram reči, da ne čutim nobene afinitete ne do tega, ne do nadaljnjih podobnih »prijemov« DK. Prepuščam jih njemu pa še njegovemu biografu.

Če skušam narediti red v izvajanjih DK, se mi zdita med stvarnimi njegovimi pripombami k moji »zgodovinski sliki« pglavitni dve: da v njej »manjka izpuščanje največjega dela slovenskih aretirancev, prijatih v dneih pogromaštva«; da v njej »pripisuje(m) tudi avstrijski državni oblasti nemško-nacionalni, osnovni namen: zatreti slovensko narodno politično gibanje« (str. 358—359).

Začenjam z drugim očitkom, saj se tiče vzroka, ki pač gre pred nasledkom (preganjanjem). Rekel bi, da se DK opredeljuje v znanem vprašanju, vsekakor spornem v »veliki« historiografiji, namreč o značaju habsburške monarhije in o vzrokih njenega razpada. Očitno mu je sprejemljivejša teza o habsburški monarhiji kot nadnacionalni tvorbi itn. itn., zapravljeni zaradi zmagovitih zahodnih velikih držav. Ne bi dodajal še specifično avstrijske, nemško nacionalistične, blokovske in drugih variant te teze, ki se je pojavljala kar na svetovnih kongresih zgodovinarjev l. 1955 in 1960, ne brez zelo aktivnega odpora jugoslovanskih pa tudi drugih zgodovinarjev. DK res govori le o razmerju dunajska vlada—Slovinci. A to je poseben primer le do neke meje in če priznava avstrijski državni oblasti enako distanco do nemškega nacionalizma kot do slovenskega narodnega gibanja, torej nekakšen nadnacionalni značaj, potem to ne more biti bistveno drugače tudi v drugih razmerjih.

Ne mislim in ne morem tukaj odpirati nove pravde proti Avstro-Ogrski. A gotovo ne pomeni vztrajati pri tezi o Avstro-Ogrski kot zgolj »ječi narodov«, če rečemo, da je empirija Slovencev, kadar je šlo za to, da bi bili priznani kot politični (državni) narod, v vsej ustavni dobi do leta 1914 potrjevala dejstvo, sociološko docela razložljivo, da dunajske vlade ni mogoče, niti v laboratoriju, jemati ločeno od hegemonije nemškega meščanstva v avstrijski državni polovici. Ta empirija se je le navidezno in ne kaj prepričljivo ustavljala šele ob najvišjem vrhu, ob monarhu. Dunajsko vlado je postavljaj cesar, a to še ne pomeni, da bi bila odvisna le od njega. Sicer pa je cesar vojski celo poveljeval, a je vojaška oblast ob začetku vojne bila faktor preganjanja Slovencev, tudi na Primorskem, kjer ni bilo neposrednega pritiska nemško-nacionalnih večin. DK menda ne misli reči, da vojska ni bila del oz. sredstvo državne oblasti? Pa tudi vlada sama ni bila tako dobrohotna do Slovencev, kakor se DK zdi primerno trditi. Tiste besede o »pretrganju vezi med slovenskimi strankami v Avstriji in velikosrbskim jugoslovanskim gibanjem«, ki se potem, ko jih navajam v parafrazi, zde DK tako »nepredstavljivo«, izvirajo prav od predsednika avstrijske vlade grofa Karla Stürgkha. Razume se, da je Stürgkh, enako kot drugi predsedniki avstrijskih vlad, vedel, kaj je to politična oportunist, da je bil primerno več umetnosti vladanja, tj. obvladanja družbenih in nacionalnih nasprotij vsaj toliko, da ne bi bili ogroženi temeljni interesi, ki jih je predstavljal. Zato je ta izjava bila zaupna, a kot takšna ni nič manj izraz vodilne politične tendence. Dejstvo, da so izhajali politični časniki vseh narodov — primerno okleščeni — večidel še naprej in da so bila dopuščena še druga podobna znamenja življenja narodov, te tendence ne odpravljaja. Dejstvo je, da so vse avstrijske vlade, zlasti še tiste v času prve svetovne vojne, dejavno nasprotovale formiranju Slovencev kot političnega tj. državnega naroda. Kako resno so se za to trudile, se je pokazalo celo v letu 1917/18, ko so kljub splošni državni krizi prav posebno in takorekoč do zadnjega trenutka poskušale ravno tisto, kar se DK zdi tako »nepredstavljivo«: zabiti klin med Slovinci in jugoslovansko državno gibanje. Celó s prav takšnim (zadnjim) sredstvom, ki o njem govori DK le kot o teoretičnem: skušale so doseči, da bi Hrvatje (in Srbi) — zadovoljni — prepustili Slovinci usodi. Taktika Hrvatsko-srbske koalicije jim je za to dajala dovolj stvarno oporo

takorekoč do zadnjega. O tem je nekaj tudi v moji knjigi (npr. str. 152—153 in drugod). Pomisliti je treba na akcijo Hussarekove vlade, ki je poslala še sredi septembra 1918 skupnega finančnega ministra Spitzmüllerja na Hrvaško in v Bosno, v upanju, da »Hrvate... izvabi iz jugoslovanskega gibanja,« kot piše H. Rumpler. Tudi to akcijo omenjam (str. 251). Če imenovani avstrijski zgodovinar prihaja do sklepa, da je v razmerju dunajske vlade do Slovencev obstajala »najgloblja neiskrenost«, potem tudi njegove ugotovitve, da niti en sam samcat med dunajskimi državniki nikoli ni pomislil na to, da bi upošteval tudi državnopravne zahteve Slovencev, ni mogoče razumeti drugače, kot da je vsa praksa teh državnikov takim zahtevam Slovencev kar moči dejavno nasprotovala. Z eno besedo, DK se bo že moral malo bolj potruditi, če bo hotel uveljaviti svojo tezo o nadnacionalni (ali morda celo internacionalistični?), od nemškonalne odtrgani politiki avstrijskih vlad, posebno tudi Stürgkhove, do Slovencev in drugih nenemških narodov.

Glede drugega očitka in vsega, kar DK tako togotno premetava v zvezi z mojim pisanjem o preganjanju Slovencev in njegovih političnih učinkih, se ne morem izogniti vtisu, da se drži tistega načina, o katerem pripoveduje Levstik: »Saj menda veste, kako je dejal rajnik Jernejko na Golem: 'Ali ga bom s pogačo pital, kadar se s kom kregam! Kar ga bolj ujezi, to mu zabelim.'«

Ko pišem o očitkih DK, mi kajpada ni treba ponavljati vsega tistega, kar že pišem v knjigi. Za zdaj tudi ne bom ničesar dodajal. Opozorim le na nekatere momente, da jih ne bi preglasilo ropotanje DK. Tako npr.: V sedanjiku pišem, da o tem »dogajanju še nimamo dognane zgodovinske podobe« — monografije (str. 20). Ne pišem, da jo hočem podati v knjigi, omenjam svoj *poskus* za Koroško (v zborniku »Koroški plebiscit« v obsegu 8 strani), ne da bi s tem trdil, da so stvari za Koroško monografsko obdelane. Vsakdo lahko ugotovi, da se ta poskus opira v glavnem na dva vira: na interpelacijo Jugoslovanskega kluba in pa na poročilo avstrijske vladne in vojaške preiskovalne komisije. Oba sta dovolj informativna, v literaturi pa skoraj (prvi) ali docela (drugi) neizrabljena oz. neznanata. Tudi DK se je z drugim seznanil prek mojega dela. — Gleдам na preganjanja vseh vrst in v celoti, ne le na aretacije in obsodbe in še celo ne zgolj na aretacije in obsodbe duhovščine in povem, da so slednje le majhen del vsega preganjanja. — Ločujem med specifično posameznih dežel in pravim npr., da so »najbolj znani aretiranci na Kranjskem in Primorskem bili predvsem mlajši naprednjaki«. — Koroško-štajerski »amalgam«, ki mi ga tišči pod nos DK, je deloma utemeljen po naravi virov, ki govore o obeh deželah v skupnih podatkih in formulacijah, v precejšnji meri pa ga ustvarja sam DK, ker ne ločuje tistega, kar je o Koroški napisanega v plebiscitnem zborniku, od tistega, kar je v knjigi napisanega o Štajerski. — Glede številke. Očitno je, da jih ne navajam kot matematiko, temveč kot gradivo, ki naj *pripomore* k tistemu, kar poskušam: »ugotovitev obsega in nekaterih značilnosti teh ukrepov, predvsem z namenom *zaznati* politične posledice za državno usmeritev Slovencev« (str. 25). Uporabil sem številke, ki sem do njih prišel. Morda kdaj odkrijemo še druge. Navajal sem jih iz obojnih virov, iz tistih, ki jih hočejo kar najbolj zmanjšati (avstrijski), in tistih, ki so jih želeli čim bolj poudariti (slovenski), ne da bi se loteval zazdaj (če sploh kdaj) nemogočega natančnega preverjanja teh in onih. Za Štajersko npr. pravim: »Število aretirancev ni dognano. Podatki so različni. Vsekakor pa so aretacije bile množične, tako da se je širil glas o njih na vse strani« (str. 25). — Zanimali so me predvsem »dogodki ob začetku vojne« (str. 20), pišem o »tistih mesecih« (str. 22), govorim o »valu preganjanj, ki se je prelil« (str. 24) in ne trdim, da je vse to trajalo v enaki obliki v nedogled. Povedal sem, da so vladi že kmalu postali neprijetni *politični učinki* tega vala preganjanj in pokazal sem, kako je v nadaljnjem usmerjala svoje podrejene oblasti v deželah. — Vse to sem storil z namenom ugotoviti politične učinke teh preganjanj pri Slovencih. Še posebno sem hotel s tem preveriti utemeljenost trditve predsednika Jugoslovanskega kluba Korošca z dne 15. oktobra 1917 (ne pisanja S. Kranjca iz l. 1939) o pomenu preganjanj v prvem času vojne, da je namreč že *tedaj* dozorela misel o nujnosti državne osamosvojitve Slovencev,

Hrvatov in Srbov. — Ne postavljam »teze o odločilnem politično zgodovinskem pomenu duhovniških aretacij« kot je DK zasukal moje pisanje za svojo potrebo (ZC XXVII/3-4, str. 356). Prišel sem do sklepa (ocene), da je »do popolne ločitve od avstrijske države v zavesti Slovencev prišlo šele po daljšem procesu«, torej ne že kar takrat, a da je »vendar prav v preganjanjih (vseh, ne le duhovščine) ob začetku (!) svetovne vojne treba videti tisti poglavitni (kot zdaj vidim, da bi tu bilo koristno dodati besedo »specifični«, tj. poleg splošnega doživljaja vojne) politični doživljaj in pretres, ki je široke množice (!) Slovencev napotil k samostojnemu razreševanju svojih (lahko bi dodal besedo »nacionalnih«) problemov« (str. 31).

V *oceni* so pač *mnenja* lahko različna. DK je očitno drugačnega mnenja kot jaz. A kaj je storil, da bi ga podkrepil? Ne prav dosti. Vse skupaj je zreduciral na aretacije, šel po poti iskanja »malih števil«, izrazil je svoje lepše mnenje o namerah avstrijskih oblasti do Slovencev in prisodil prvenstveni pomen vsesplošnemu faktorju »strahot prve svetovne vojne«. Ni pa poskušal dognati ali vsaj povedati svojega mnenja o stvari, ki o njej teče beseda: kakšen politični učinek so preganjanja ob začetku vojne imela na Slovence. Kajti, da so preganjanja bila in da so bila precejšnja, to lahko razberemo celo iz podatkov v njegovih protiargumentih. Vidimo, da končno celo sam preneha pisati oznako »pogromaštvo« v navednicah in da jo sprejme kot docela ustrezen izraz za tisto, kar se je ob začetku vojne dogajalo (npr. str. 358). Celo sam prispeva lastno, kar krepko označitev: »protislovenski in protiduhovniški bes na Stajerskem in Koroškem je slavil svoje orgije« (str. 373). Kaj torej?

Ali pa morda misli, da je vse odpravil s tem, da opozarja, da so aretirance večidel že v l. 1914 izpustili, kadar jim pač ničesar niso mogli dokazati, in s tem, da tako ganljivo trdi, da so se vrnili domov »z občutkom zadoščenja« (str. 356)? Menda ne misli, da je nanje pomirjevalno vplivalo nekaj, o čemer še slutiti niso mogli, da se bo namreč Slovencev v drugi svetovni vojni še neprimerno huje godilo? Ali morda ni resnično tisto, kar pišem v »Koroškem plebiscitu«? »Bilo je to prvič v zgodovini, da so Slovenci bili v tako velikem številu preganjani zgolj zaradi svoje narodne pripadnosti...« Ali morda ni resnično, kar je že dosti pred nama zapisal Lojze Ude? »Medtem smo Slovenci, Jugoslovani, v drugi svetovni vojni doživeli še mnogo hujšega. A tudi v primerjanju s tem spadajo prvi tedni po začetku vojne leta 1914 med najhujše v novejši slovenski zgodovini.« (Boj za Maribor..., Inštitut za narodnostna vprašanja, 1960, razmnoženi rokopis). Navsezadnje je nezanimanje DK za politične učinke preganjanj logično razumljivo, če se spomnimo njegove izhodiščne trditve, da samoodločbe Slovencev leta 1918 sploh ni bilo. Kaj bi se potem ubadal z njenimi dejavniki? To svoje razumevanje pa moramo umakniti, brž ko vidimo, da DK svojo logiko pozabi, ko grabi krog sebe za novimi argumenti.

Na str. 348 je zagrabil nekaj, kar se mu zdi sijajno orožje: P ni »posvetil primerno pozornost doživetju slovenskih množic v strahotah prve svetovne vojne! Kajti »temu pretresu« je treba pripisati »odločilen pomen za to odvrnitev«, za »odornitev Slovencev »kot naroda« (z navednicami ironizira DK moje pisanje, ne pa svojega pojmovanja) od Avstrije.«

Kako, prosim? Če samoodločbe ni bilo, če ni bilo odločitve za lastno državo, kako je potem mogoče govoriti o »odvrnitvi od (države) Avstrije«? To spominja na logiko v argumentaciji znane sosede, ki noče vrniti izposojenega lonca, češ nisem si ga izposodila, pa tudi počen in zanič je že bil, ko sem ga odnesla.

Kakor koli že, razpravljanje bo zdaj lažje, kajti predmet je jasen: faktorji samoodločbe — »odvrnitev«.

Cisto gotovo je, da ima odpor, ki ga je izzvala imperialistična vojna proti sebi neposredno in proti sistemu, ki jo je porajal, ogromen zgodovinski pomen. Ta odpor je prvič v zgodovini odpiral stvarno možnost za evropske delavske stranke, da na temelju protivojnosti zberejo krog sebe najširše množice, ne le delavstva samega in da se spoprimejo z imperializmom na novi, a potencialno odločilni ravni razrednega boja. To je za vsako stranko posebej pomenilo

boj proti vladi lastne vojskujoče se meščanske države. In tukaj, kot vemo, se je stvar zapletla in ni da bi zdajle razlagali še naprej.

Ni dvoma, da so tudi slovenske množice v vojni strašno trpele in da so vojno sovražile. A to temeljno, objektivno dejstvo ne pojasnjuje kar naravnost slovenske odepitve od Avstrije. Če se omejimo na ta državni sklop, ni težko ugotoviti: strahote vojne so prizadevale približno enako množice vseh narodov v njem (avstrijski zgodovinarji so skušali dokazati celo, da je krvni davek avstrijskih Nemcev bil največji). Nadalje, Slovenski vojak je izkušal strahote vojne na vseh frontah, ki se je na njih bojeval. Izkušal jih je v Galiciji in na Karpatih, a nič manj malo pozneje tudi na Soči. Pa vendar je razpoloženje tu bilo drugačno, manj nasprotno vojskovanju v sklopu avstrijske armade. Na to je nekoč opozoril sam DK, ko je izrazil mnenje, da si podobne akcije kot je bila Pivkova v Tirolah, ne bi mogli zamisliti na soški fronti. Protivojnost množic je nedvomna, a da bi se izrazila v oblikovani politični volji in organizirani akciji, je bilo potrebno, da se izpolnijo še drugi pogoji. To velja za vse narode Avstrije, ne le za Slovence. Za to, da se je protivojnost Slovencev končno usmerila v gibanje za odvrnitev od Avstrije pa je bila potrebna izpolnitev še specifično slovenskih pogojev, s čimer smo spet pri predmetu naše raziskave.

Možnost direktnega odpora vojni, ki bi ga vodila delavska stranka, je odpadla že takoj v začetku za vse narode Avstrije in tudi za Slovence. Kot edini praktični izhod je ostajalo individualno reševanje pred vojno: begunstvo, prebežništvo, hlinjenje bolezni ali celo samopohabljenje. Vojskujoča se vlada in stranke, ki so jo podpirale, med njimi so uradno bile tudi slovenske meščanske, so protivojna razpoloženja skušale utišati ali usmerjati na stranpot. To ne le zaradi učinkovitejšega vojskovanja, temveč ves čas tudi zato, da bi preprečile revolucionarni vojni razplet. Odtod dokazovanje, da je vojne kriv nasprotnik, odtod zagotavljanje lastne miroljubnosti, pacifistične akcije ipd. Vse to skupaj je pomembno, potrebno raziskovanja in razčlenjevanja še in še. Za pojasnitev dodatnih, specifičnih faktorjev samoodločbe Slovencev pa je treba še kaj več. In če iščemo te dodatne, za Slovence specifične faktorje, zadoštuje (delovno), da obstoj vojne, njenega razrednega bistva in množično izkušnjo suponiramo pri Slovencih približno enako kakor pri drugih narodih. (S tem ne rečem, da konkretne slovenske izkušnje v vojni ne bi bilo potrebno raziskovati same po sebi). Menim, da je to umljivo in da posebne deklaracije o dejstvu vojne za bralca niso potrebne. Več od splošnih deklaracij o strahotah vojne pa nam tudi DK ne nudi, kajti tisto o vojaških uporih maja 1918 (mimogrede: v knjigi je o njih celo poglavje) je že druga kategorija, ki je brez spoznanja novih, v vojni uveljavljenih ali nastalih splošnih in specifično slovenskih političnih faktorjev, ni mogoče razumeti. S temi faktorji pa se v knjigi pečam.

Vemo, da je Lenin boj za revolucijo v Rusiji postavljajal na temelj protivojnosti, a da ga je povezoval tudi z geslom samoodločbe narodov. Socialdemokratska stranka na Slovenskem pa je glede protivojnosti vse do l. 1917 žal ostala v najboljšem primeru pri besedah, samoodločbo narodov pa je zankala. To je dodatna okoliščina, ki onemogoča, da bi postavljali kar vezaj med protivojnost slovenskih množic in njihovo odvrnitev od Avstrije. Upor proti vojni in zahteva po samoodločbi, ki sta se izrazila v slovenskih vojaških uporih maja 1918, predpostavljata ne le trpljenje v vojni, temveč veliko dodatnega: izkušnjo oktobrske revolucije v Rusiji in obstoj radikaliziranega gibanja za samoodločbo doma. O tem pišem v knjigi v poglavjih XIV—XVI.

Nadalje. V dobi imperializma si tudi pri Slovencih ni mogoče zamisliti kake revolucije pa tudi ne gibanja za samoodločbo kar spontano, zgolj na platformi ljudskega trpljenja v vojni, torej brez organiziranih političnih sil, brez t. i. subjektivnega faktorja. To seveda ni moje odkritje in ni da bi to tukaj razlagal in dokazoval. Najboljši dokaz je naša NOB. Dolej še nihče v našem sodobnem zgodovinopisju ni dvomil ali oporekal temu, da je najbolj odločilna razlika med položajem Slovencev v obeh svetovnih vojnah ravno to, da v prvi ni bilo subjektivne sile, ki bi protivojno razpoloženje slovenskih množic spre-

menila v novo kvaliteto, v revolucionaren boj proti vojni in za nacionalno samoodločbo, a da je v letih 1941—1945 ravno to bilo čisto drugače. Zaradi tega je protivojnost množic v prvi svetovni vojni pri nas ostala predmet politike meščanstva. Le-to ljudskih razpoloženj kajpada ni usmerjalo v revolucionaren boj niti proti vojni niti za samoodločbo. V okviru ohranjanja in z namenom ohranjanja danega družbenega sistema in svojega dominantnega položaja v njem, se je slovensko meščanstvo osredotočilo na tisto, kar je bilo mogoče tedaj še spremeniti v okviru tega sistema, tj. na reševanje nacionalnega vprašanja. S tem je »prestreglo dobršen del protivojnega razpoloženja množic«, kakor sem tudi jaz že večkrat poudaril za drugimi. Ali DK tega ni opazil?

Po pripravah, ki so se, kot zdaj vemo, začele že v l. 1914, je maja 1917 slovensko meščanstvo v pričakovanju preosnove habsburške monarhije, kot sestavnega dela mirovne akcije novega monarha, zahtevalo posebno jugoslovansko državno enoto še pod habsburškim žezlom; pod vplivom splošne radikalizacije po oktobrski revoluciji v Rusiji in v pričakovanju zmage antante pa je to zahtevano zaostriilo v samoodločbo do odcepitve od države pod osvojevano nemško nadvlado in njene od še bolj osvojevene vojne. Po tej poti se šele oblikuje tisti koneks med »doživetjem množic v strahotah prve svetovne vojne« in »odvratitvijo Slovencev od Avstrije«, tj. njihovo samoodločbo. To je sicer deloma bilo nadomestek za neposkušeni revolucionarni razplet pod vodstvom delavske stranke, a bilo je samoodločba. Bilo je torej nekaj. Nekaj, kar je del naše zgodovine.

In končno. Podobno kot proletarska se tudi meščanska politika uveljavlja le prek oblikovanih političnih struktur, tudi ona potrebuje subjektivnih sil, voljnih, pripravljenih in sposobnih, da jo izvajajo. Preučiti obnašanje teh sil kot faktorja samoodločbe je metodološko neogibno. Ali je treba poudarjati, da preučiti, ne pomeni, se z njimi istovetiti, niti ne sprejemati tezo, da one zares in v celoti predstavljajo interese slovenskih množic? A če se je njim in ne komu drugemu posrečilo, da se kot njihov predstavnik politično uveljavijo v samoodločbi l. 1918, potem je to treba preučevati. In prav to poskušam v knjigi in prav to tudi bralcem dovolj natančno opredeljujem v uvodu: »Kar knjiga poskuša, je pogled na snovanja, zamisli, pobude, dejanja tistih delčkov družbene nadrasti, ki so si lastili in prilastili vlogo nosilcev politične volje...« (str. 7). Nisem sicer več prepričan, da je DK sposoben dojeti ali voljan priznati to ne posebno zahtevno distinkcijo. Mislim pa, da to še ne pomeni dosti za druge bralce.

In tako. Ker je v prvi svetovni vojni slovensko meščanstvo nastopalo razcepljeno v stranke, so njegove subjektivne sile različne in se je treba — z vidika njihovega pomena za oblikovanje odvratitve Slovencev od Avstrije — zanimati zanje tudi posamično. Da je bil po številu in tradiciji najmočnejši t. i. katoliški ali klerikalni tabor subjektivnih sil, je odveč poudarjati. Zanj se torej posebej zanimati je potrebno brezpogojno. Zanimati se je treba zlasti še z vidika momentov, ki so vplivali na notranjo pripravljenost (motiviranost) subjektivnih sil tega po tradiciji sicer najbolj avstrijsko patriotičnega tabora, da na zamisel odvratitve od Avstrije in na njeno propagiranje sploh pristanejo. Tudi DK menda ne trdi, da je njihova motivacija le brezoblični strah pred množicami, razsrjenimi zaradi vojnih strahot. In tukaj pride — metodološko ne le utemeljeno, temveč neogibno — na vrsto tisto, čemur DK v mojem primeru ljubeznivo pravi »obešanje na duhovščino«. Poglavitni aktivisti klerikalne stranke, ljudje, ki so po svojem poklicnem delu itn. izmed vseh političnih delavcev bili v najtesnejšem stiku z najširšo množico, so menda potrebni posebne pozornosti. Potrebno je spoznati, kaj je povzročilo in omogočilo njihov notranji nagib za delovanje za odvratitev od Avstrije. To je eno. Drugo pa je: Če so med preganjanci tudi duhovniki, je to zanesljivo znamenje, da je preganjanje usmerjeno ne le proti antimilitarističnim socialdemokratom in nacionalno radikalnejšim slovenskim liberalcem, temveč tudi proti pripadnikom klerikalnega tabora, torej proti slovenski politični strukturi kot celoti. Zato je trpna in dejavna vloga slovenske duhovščine v tem dogajanju tudi in posebno potrebna zanimanja, če hočemo kaj videti in razumeti. Iz tega kovati politično obtožnico, to pa je

ali znamenje nerazumevanja nalog historiografije ali pa stvar osebnega nagnjenja. Ne temu ne omemu pa nihče ni dolžan streči.

Nekaj odgovora terjajo še posamezni očitki DK.

Najprej Ivan Cankar (str. 345). Naravnost neverjetno je, kaj zna DK izvitoperiti iz mojega stavka, ki ga citira. Ne bom se prerekal z njim, kdo je bil največja osebnost slovenskega kulturnega življenja, DK gotovo že ima svojega izvoljenca. Nekaj pa le bo na tem, kar je mladoliberalni »Naš List« že leta 1907 rekel o Ivanu Cankarju, ko je ta kandidiral kot socialdemokrat: »Najznamenitejše slovensko literarno ime!... Pisatelj Cankar priporoča kandidata Cankarja« (15. februar, št. 13). Ne vem, zakaj je DK tako nasproten mnenju, da je aretacija Ivana Cankarja Slovence politično prav resno prizadela. Vem pa, da sem si misel, da je preganjanje Cankarja bilo tudi preganjanje jugoslovanske usmeritve v slovenski delavski stranki, izposodil pri Speransu (I. izd., str. 199) in prav tako mnenje, da je Cankar svojo zamisel v okviru JSDS širil kar uspešno, da je ž njo »v vrstah socialne demokracije v precejšnji meri prodrł« (III. izd., str. 402). In vem tudi, da me DK ni prepričal, da bi bilo drugače. Njegove »pač prepričljive domneve o Cankarjevi aktivni vlogi ob njegovi aretaciji« pa raje ne označim...

Na str. 348 se DK »boji«, da bi se jaz »ognil« upoštevanju Schwarzovega poročila z dne 15. oktobra 1914 in da bi »rajši vztrajal pri „prostospisni domnevi« itn. Značilno: ne »boji« se pa mene sumničiti, da hočem nekaj roko-hitrsko prikriti. Povem, da mi omenjeni arhivski spis ni »prišel pod roke«. Ne trdim zase, kot to dela DK, da sem pregledal vse na preganjanja nanašajoče se arhivske vire. Ob skromnih, zlasti časovno, možnostih za delo v arhivih na Dunaju sem se neogibno moral omejiti in sicer na nekatere serije aktov avstrijskega notranjega ministrstva, ki so se mi zdele najpomembnejše. Te sem pregledal sistematično, od lista do lista. Zame pomembnih dokumentov torej nisem iskal po sistemu »kdo bo prvi zagledal štiriperesno deteljico«. Nisem pregledal vseh serij, med njimi ne »Staatspolizei 20« in je dela še ogromno, veliko preveč za posameznika. Saj to tudi DK dobro ve. Popolnoma jasno je, da bomo edino z organizirano, skupinsko in sistematično akcijo kdaj prišli do tega, da bomo lahko rekli, da poznamo vse, kar o naši (novejši) zgodovini hranijo dunajski arhivi. Tisti redki posamezniki, ki smo kdaj na svojo pest, vsak zase, delali v teh arhivih pa bi za začetek storili koristno dejanje, če bi napravili (objavili) vsaj regesta aktov, ki smo jih že videli.

In zdaj o arhivskem spisu, ki ga DK objavlja v odlomkih ali v parafrazi kot svoj adut. Po tem, kar berem, podpira ta spis mojo tezo. Deželni predsednik Schwarz (najvišji in najodgovornejši vladni uradnik na Kranjskem) se pred vseh osrednjo oblastjo zagovarja zaradi prijave, da premalo energično ukrepa (aretira itn.). Očitno ne gre za rutinsko poročilo, marveč za odgovor na poziv notranjega ministrstva. To ministrstvo potemtakem terja energično ukrepanje tudi na Kranjskem, čeprav ve, kaj to pomeni na Štajerskem in Koroškem. Schwarzov (Küniglov) zagovor, da noče žaliti pravnega čuta prebivalstva in da ne ukrepa brez obtežilnega gradiva, ne pojasnjuje posebnosti položaja na Kranjskem, kajti isti zakoni so veljali tudi na Štajerskem in Koroškem in je bilo tam slovenske protidržavnosti enako malo. Če je Schwarz tako rahločuten za pravni čut in skrben pri zbiranju dokazov, morajo biti torej neki posebni razlogi. Dokument jih navaja takole: nezakoniti pregoni bi ustvarjali narodne mučenike in s tem klico novih gibanj, nevarnih državi. Ali pa se smemo s tem že zadovoljiti? Nezakonita preganjanja so namreč ustvarjala slovenske narodne »mučenike« tudi na Štajerskem in Koroškem. Mora torej biti nek razlog, zakaj se te nevarnosti tam niso bali, na Kranjskem pa so se je. Mislim, da stvari ni težko razložiti. Na Štajerskem in Koroškem je večina prebivalstva bila nemška, »pravni čut« večine prebivalstva je bil nemško-nacionalen in ni bil nič nevarno užaljen zaradi nezakonitih pregonov Slovencev; morebitna nova slovenska državi nasprotna gibanja ne bi bila nevarna, temveč prej dobrodošel povod za še bolj korenit nasilen obračun nemške večine s Slovenci. Na Kranjskem pa je bilo drugače: Nemci so tu v nezatni manjšini, obsejni proti širokim krogom naperjeni ukrepi bi »žalili pravni čut« velike

večine prebivalstva, dovolj osveščena, da bi na množično »ustvarjanje narodnih mučnikov« odgovorilo z »novimi gibanji, nevarnimi državici«. — To se torej razbere iz navedenega poročila. In to je zelo podobno tistemu, kar jaz v knjigi le domnevam. Če je DK v »svojem« dokumentu videl dokaz dobrotnosti in nadnacionalne pravičnosti avstrijske oblasti, mu ne morem pomagati.

Na str. 352 piše DK o številkah v zvezi z aretacijami na Koroškem, ki da so mi »padle pod pisalnik«, ker so premajhne in ker takih ne »ljubim in ne rabim«. Predno odgovorim, pripominjam, da bi avtor, ki je sam zagrešil tako resne »korekture« na dokumentu, ki ga navaja kot poglavitni dokaz za svoje trditve (dr. Tumov članek »Vojna«) in ki javno kritiko v tej točki molče preide, moral biti bolj previden kot obtoževalec drugih.

Kaj pravim o omenjenih številkah? »Natančno število aretacij ni znano. Tu je le globalni podatek v poročilu vojaške komisije, da so na Koroškem in Štajerskem od 27. julija do 1. decembra 1914 aretirali skupno 910 civilnih oseb, od teh 117 duhovnikov.« (Koroški plebiscit, str. 78.) Govorim torej o »oseh, ne le duhovniških aretacijah. DK meni, da bi moral navesti številke, ki jih sam citira. A te govore le o duhovnikih in zgolj o aretacijah. Jaz sem namesto njih iz istega vira citiral odstavek, ki več pove o preganjanju na Koroškem: »Štirideset odstotkov slovenske duhovščine, kakor tudi skoraj vsi ugledni slovenski laiki so morali v zapor ali pa so imeli zaradi najpodlejših ovadb na neprijeten način opraviti z orožniki, detektivi in preiskovalnimi komisijami.« (Kor. pleb., str. 80). In končno, imenoma sem navedel vse tiste, ki sem jih v razpoložljivi dokumentaciji ugotovil kot obsojene. Prešteje jih pa lahko vsak sam: bilo jih je 7 (sedem), štirje duhovniki in trije laiki, med njimi državnozbornski poslanec Franc Grafenauer (Kor. pleb., str. 82–83). To je doslej najmanjša številka v zadevni literaturi, naj jo »ljubim« ali ne. Upam, da bo tudi za DK dovolj majhna. Neljubo me je v pisanju DK zadelo nekaj drugega: njegova zaničljiva pripomba, da je bilo »slovenstvo v tej deželi« — »skoraj le na klerikalno klientelo omejeno« (str. 353). DK ne bi smel v svoji zločnosti pozabljati, da je ta »klerikalna klientela« bila in je še v boju za nacionalni obstanek, v boju, ki bi mu težko našli primerjave, da je ta »klerikalna klientela« prav zaradi svojega slovenstva dala svoj krvni davek v boju proti nacizmu in da še danes stoji — močno osamljena — zunaj naših varnih štirih sten proti novim pojavnim oblikam nemškonacionalnega fašizma.

Med poglavitnimi »aduti« DK je navedek iz Jegličevega dnevnika z dne 28. maja 1917, ki naj priča o tem, da »grem mimo vojnega doživetja množic in mimo izredno važnega pričevanja o prelomu, ki ga je povzročalo to doživetje v levomeščanskem klerikalnem krogu dr. J. Ev. Kreka« (str. 356). Kar zadeva »vojno doživetje« kot faktorja samoodločbe, sem svoje mnenje že povedal. Tu bi zdaj rekel predvsem to, da 28. maj 1917 pomeni čisto drugačen položaj kot pa meseci ob začetku vojne, ki o njih govorim v II. poglavju, iz katerega izvirajo moje »inkriminirane« trditve. Kronologije pač ni mogoče kar odpraviti. Besede o socialdemokracijah, ki so edini »nekaj naredili in nastopajo odločno za pravice narodov, za mir«, bi bile v letu 1914 in še precej dolgo pozneje nemogoče. Možne so postale šele po ruski februarški revoluciji leta 1917. Pa še tedaj komaj, komaj, če bi upoštevale zgolj tisto, kar je dotlej storila JSDS.* V slovenski politiki tistih dni je socialdemokracija neposredno učinkovala v glavnem zaradi iniciative holandsko-skandinavskega komiteja. To problematiko, ki je tudi DK vzlic večkratnemu načenanju še daleč ni obdelal izčrpno,

* Le pet dni po tem pogovoru, 2. junija 1917 je štajerski namestnik Clary poročal notranjemu ministru o dejavnosti slovenske socialdemokratske stranke s takimi besedami: »Diese Partei befließigte sich während des Krieges einer besonderen Zurückhaltung und patriotischer Gesinnung. Es ist ihr gelungen, die Arbeiterschaft trotz Lebensmittelmangels bisher im geduldigem Ausharren zu bestärken, was auf straffe und patriotische Organisation hindeutet.« — AVA, 11884/MI ex 1917. (»Ta stranka je med vojno izkazovala posebno zadržanost in patriotično mišljenje. Posrečilo se ji je doslej utrjevati delavstvo, da potrpežljivo vztraja, vzlic pomanjkanju živeža, kar kaže na čvrsto in patriotično organizacijo.«) — Tega poročila v knjigi ne navajam, podobno kot ne zapiska iz škofovega dnevnika, ki ga vihti DK, pač zato ne, ker ne to ne ono nima organskega mesta v tekstu. Navade, da bi v svoje tekste stlačil vse, kar sem kdaj kje prebral pa nimam.

v knjigo vključujem. Ni pa odločilna za predzgodovino majniške deklaracije, ki se naravnost začne 28. novembra 1916, da ne govorimo o zamislih iz l. 1914/15. Tudi »levomeščanski klerikalni« Krekov krog ima že dosti daljšo predzgodovino, iz katere vojne seveda ne moremo izločiti. Cisto res pa je, da je vojno doživetje množic, sublimirano v dejavnost evropske, avstrijske in navsezadnje tudi slovenske socialdemokracije, imelo velik pomen za zmago Krekovega toka v okviru slovenskega klerikalizma, predvsem v kranjski SLS. V vlogi argumenta proti dr. Sušteršiču vidimo to socialdemokratsko dejavnost prav v viru, ki ga navaja DK, zlasti če ga preberemo v neprirejani obliki. Tudi iz priredbe vidimo, da se škof zaradi tega argumenta še ni premaknil s svojega protikrekovskega, Sušteršiču zvestega stališča. Kako pa je prav strah pred vedno večjim vplivom socialdemokratske dejavnosti, ki je tedaj še lahko yeljala za reprezentanta interesov in razpoloženj množic, septembra 1917 končno odločilno vplival tudi na škofa Jegliča, sem v knjigi pokazal, celo bolj konkretno poglobljeno kot smo to brali doslej. Pripominjam le še to, da v pogovoru 28. maja 1917 ni šlo za vprašanje, ali dati državnopravno izjavo dva dni za tem v parlamentu ali ne.

V opombi 55 (str. 357) pogrēša DK navedbo, odkod imam Stürgkhove navodilo deželniim šefom od konca julija 1914. Ta precej znani dokument je objavil l. 1925 Ludwig Brügel v svoji zgodovini avstrijske socialne demokracije (knj. V, str. 210). Po originalu v upravnem arhivu na Dunaju ga je l. 1968 znova objavil Christof Führ v knjigi, ki jo navajam, po njem pa sem jo objavil v bistvenih odlomkih v »Koroškem plebiscitu« (str. 76—77).

V zadnjem odstavku na str. 357 mi DK očita, da v knjigi nisem popravil trditve, objavljene v »pripravljalnem spisu« (ZC XXIV) o tem, da so Stürgkhove obljube, da se bo položaj izboljšal, bile prazne in da sem tako v svoji »zgodovinski« (z navednicami jo ironizira DK) sliki pustil neopravičeno praznoto. V inkriminiranem II. poglavju knjige o tem momentu sploh ne govorim, se na »pripravljalni« spis ne sklicujem in ga seveda tudi ne popravljam. Pa saj ga tudi ni treba. DK gradi svoj očitek na tem, da v nasprotju z menoj vse preganjanje reducira na gole aretacije. Jaz v ZC XXIV o aretacijah izrecno sploh ne govorim, temveč le o »preganjavski vnemi« oblasti, da so oblasti pod vtisom Stürgkhove okrožnice konec julija 1914 delale v zavesti, da se ta njihova vnema ujema z željami najvišjih faktorjev v državi. Tu neke generalne remedure vsaj do vstopa Italije v vojno res ni bilo, le gašenje tam, kjer je stvar postajala za državo kočljiva. Kaj bi potem popravljaj? V »Koroškem plebiscitu« pa še konkretno povem, na kateri moment v »preganjavski vnemi« se navedene intervencije pri Stürgkhu nanašajo. In sicer pravim glede Koroške: »Slovenskemu tisku niso dovolili, da bi v javnosti nastopil v obrambo žrtev, zato pa so nemškimi listom dali na prosto voljo, da širijo najbolj fantastične trditve o protidržavnem značaju aretiranih oseb... Predsednik hrvaško-slovenskega kluba dr. Anton Korošec je aprila 1915 zaradi tega interveniral pri predsedniku vlade Stürgkhu. Slo je predvsem za pritožbo zaradi popustljivosti cenzure ob (protislovenskem) pisanju nemških listov na Koroškem. Stürgkh je Korošču obljubil, da bo poskrbel, da se stanje popravi.« Konec. (Str. 79). Kaj DK še hoče? Če lepi iz različnih tekstov skupaj posamezne stavke in pride do čudnih rezultatov, je kriv sam. Malo pa naj le še pomisli, kaj pomeni, da gre za intervencijo še v aprilu 1915. In morda še na to, da obe pismi vključujem z opozorilnim »primerjaj« in ne z dokazovalnim »glej«.

DK naslavlja name tudi vrsto vprašanj v zvezi s temami, ki niso neposredno predmet moje knjige, ki pa sem se jih s kakim posameznim stavkom dotaknil v njej ali v prejšnjih spisih (o računu slovenske klerikalne stranke na zaveznitvo nemških krščanskih socialcev v nacionalnem problemu, o pogledih hrvaškega »novega kurza« na slovensko vprašanje, o obstoju dveh tokov v SLS, o nasprotjih med Krekom in Sušteršičem pred vojno in še o čem). Izraz »vprašanje« je v tem primeru seveda evfemizem. DK daje dovolj jasno na znanje svoje mnenje, da jaz o vsem tem vem samo tisto, kar je narobe. Pa vendar si bom dovolil, kar si dovoljuje DK v svoji repliki v ZC XXVII/1-2:

»...kar ne spada v časovno-tematski krog knjige... odlagam za drugo priliko...«

Imam pa tudi jaz še vprašanje svojemu kritiku, da ga ne imenujem kako drugače. Poglejte. Že več kot štiri desetletja se peča s politično zgodovino Slovencev v času demokratične in socialne prebuje, sam je celo predlagal omejitve in imenovanje te periode. Prizadeva si vzbuditi vtis, da si je nabral še dosti neznanih zakladov vednosti. A le tu in tam nam vrže kako prgišče, najraje tedaj, kadar z žugajočim prstom pokaže na koga, ki se je oglasil, ne da bi čakal njegove napotilne besede. Čas, ki nikomur ne prizanaša, vsiljuje vprašanje: Zakaj DK že enkrat ne razodene sam iz sebe in strnjeno svojih dognanj in spoznanj, recimo, v obsegu kolikor toliko normalne knjige? Kaj ga od tega odganja?

KONGRESI IN SIMPOZIJI

Tone Zorn

XVII. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

(Piran—Trst od 2. do 6. oktobra 1974)

Po vsebinskem značaju pomeni XVII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v primerjavi z dosedanjimi nov kvaliteten premik. Na to ne kaže le dejstvo, da je več kot 200 udeležencev poslušalo 19 referatov, ampak tudi to, da še na nobenem zborovanju ni prišla do izraza neposredna živa problematika, tičoča se aktualnosti italijansko-jugoslovanskih odnosov in vprašanj tržaških Slovencev v zadnjih dveh, treh desetletjih. Nakazano misel tudi potrjuje ob zborovanju prirejena okrogla miza, namenjena povojni problematiki tržaškega prostora, med drugim tudi z vidika spomladi leta 1974 znova podanih zahtev Italije do nekdanje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja. Predvsem pa ni na še nobenem zborovanju sodelovalo toliko slovenskih znanstvenikov iz zamejstva, dejstvo, ki je nakazalo kulturno povezovanje celotnega slovenskega narodnega prostora. Ocenjevalec (F. Gestrin) je ob zaključku zborovanja podčrtal dejstvo, da so to pot tako imenovane »lokalne teme« v veliki meri izgubile lokalni značaj ter zajele znatno širšo problematiko, dejstvo, ki prav tako pomeni korak naprej. Žal pa je številčnost referatov onemogočala, ali vsaj ovirala, širšo razpravo ter soočanje stališč do posameznih, na zborovanju podanih vprašanj. Kot prireditelji zborovanja so nastopali Zgodovinsko društvo za Slovenijo, piranski pomorski muzej Sergej Mašera ter slovenska Narodna in študijska knjižnica v Trstu.

Glede na podano problematiko je zborovanje zajelo predvsem štiri področja: a) vprašanja slovenske obale in še zlasti Pirana, b) problematiko tržaških Slovencev in tržaškega prostora v zadnjih sto letih, c) nadaljevanje na dosedanjih zborovanjih pričetege pretresa slovenske zgodovine v drugi polovici 19. stoletja; tokrat je bila na vrsti Taaffejeva doba in d) pedagoška vprašanja pouka zgodovine na naših šolah (interdisciplinarni pristop ter vprašanje ustreznih učbenikov).

V prvo skupino predavanj (tako kot predavanja v ostalih skupinah smo jih združili po problematiki in ne po vrstnem redu) so spadala predavanja Miroslava Pahorja o 700-letnici piranskega mestnega statuta, Jarota Šašla o Kopru do leta 1000 ter Leona Marina o prvih štetjih prebivalstva v Istri. Referati so opozorili na nujnost poglobljenega študija preteklosti obalnega območja Slovenije. Žal za Koper velja, da so v povojni graditvi mesta uničili vrsto arheoloških pričevanj in je tu že marsikaj zamujenega, tudi za vpogled v problematiko širšega istrskega prostora. Omenimo naj še, da je Pahorjev referat zajel vsebino, vlogo in pomen prvega piranskega statuta iz leta 1274, medtem ko je Marinov referat obdelal problematiko štetij prebivalstva na območju obeh delov Istre, benečanskega in avstrijskega, tja do XVIII. stoletja. V ta kompleks predavanj bi postavili tudi referat Ferda Gestrina o trgovini slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka ter v 16. stoletju. Oris je prostorsko zajel mnogo širši slovenski in italijanski prostor, s pritegnitvijo dokumentacije italijanskih arhivov pa pomeni bistveno dopolnitev dosedanjega poznavanja trgovskih stikov slovenskega zaledja z italijanskimi deželami (in obratno). Raziskava je še opozorila, da je takratna trgovina akumulirala bistve-

no večje kapitale kot smo do sedaj mislili, pa tudi to, da je treba naš zgodnji kapitalizem postaviti znatno bolj nazaj kot smo do sedaj delali.

Med referati je v tržaško problematiko prvi posegel Metod Mikuž s predavanjem o vprašanjih jugoslovansko-italijanske meje in Trsta v letih 1944—1945. Obsežni referat se je tako dotikal dogajanja, ki so mu bili starejši udeleženci zborovanja še žive priče, za mlajšo generacijo zgodovinarjev pa je referat pomenil eno tistih del, ki omogočajo globlje razumevanje sedanjih jugoslovansko-italijanskih odnosov in italijanskih pretenzij do nekdanje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja iz prve polovice leta 1974. Britanskih stališč do italijansko-jugoslovanske meje pred in po kapitulaciji Jugoslavije leta 1941 se je ob še nekaterih nadrobnostih (tako stališč predstavnikov SLS v jugoslovanski emigrantski vladi ali pa generala Simoviča) s posebnim referatom dotaknil Gragovan Šepić ter tako nadomestil svoj najavljeni referat »Istrski hrvatski državnozborski poslanci v slovenski politiki«.

Drugi dan zborovanja je nakazana vprašanja še posebej poglobila posebna okrogla miza, prirejena na pobudo piranskih družbenopolitičnih organizacij. Medtem ko sta omenjena referata zajela čas do dokončne rešitve tržaškega vprašanja (1954), se je okrogla miza dotaknila tudi temu sledečega obdobja, vse do zadnjega časa. Ob Metodu Mikužu so kot usmerjevalci razprave sodelovali še Fran Zwitter, Ivo Murko ter načelnik urada za mednarodno sodelovanje IS SRS Marjan Osolnik. Navezujoč se na referat Metoda Mikuža je Fran Zwitter skušal uvodoma opozoriti na nekatere elemente, ki so opredeljevali tržaško vprašanje v letih po drugi svetovni vojni. Predvsem je podčrtal tisti razvoj, ki je novembra 1947 pripeljal do podpisa mirovne pogodbe z Italijo ter do ustanovitve STO. Za prihodnje razreševanje tržaškega vprašanja pa je bilo v tem času važno dejstvo, da se po ustanovitvi te nove državne tvorbe jugoslovanska vojska iz nje ni umaknila, ampak je bila, v skladu z dogovorom, le zmanjšana na kontingent 5000 vojakov. Prav tako je ostala na območju cone B STO še nadalje jugoslovanska uprava, in čeprav se je zdelo, da je to le provizorij, je to dejstvo ostalo važen faktor za prihodnost. Podčrtati je še Zwitterovo opozorilo, da sta Velika Britanija in ZDA ob krizi leta 1953 za cono B STO preklicali znano tripartitno izjavo iz leta 1948 o prepustitvi civilne uprave celotnega STO Italiji. Predvsem pa je, izhajajoč iz tez, kakršne se večkrat postavljajo na italijanski strani, prof. Zwitter podčrtal, da

— ne more biti govora o kaki (tudi pravni) italijanski aspiraciji do območja nekdanjega STO, ki je pripadlo Jugoslaviji,

— da pomeni londonski sporazum o rešitvi tržaškega vprašanja iz leta 1954 dokončno rešitev. Te pa ne opredeljujejo le takratne izjave zapadnih vele-sil, ampak tudi dejstvo, da je od podpisa sporazuma o rešitvi tržaškega vprašanja preteklo še dvajset let in da tako Jugoslavija kot Italija izvajata na svojem območju nekdanjega STO suverene pravice, pa tudi to, da je v Italiji še vedno najti stališče, da STO še nadalje obstoja, kar se motivira s tem, da noben italijanski parlament ne bi priznal cone B STO Jugoslaviji. Tako kot že pred časom (Srečanja, Nova Gorica, l. 1969, št. 19) je prof. Zwitter znova podčrtal, da pomeni taka politična razlaga odprta vrata za vsak primer.

Za navzoče pedagoške delavce so bila dalje zanimiva opozorila na italijansko-jugoslovanske odnose po letu 1954 in to še posebej s stališča neposredne aktualizacije teh odnosov v mesecih pred XVII. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev. Diskusija se ob tem ni dotaknila le medsebojnih italijansko-jugoslovanskih odnosov, ampak tudi življenja slovenske narodne skupnosti v Italiji in še posebej v Trstu. Postavljeno je bilo tudi vprašanje vpliva znanega informbirojevskega spora iz leta 1948 na razreševanje tržaškega vprašanja. Več poglobljenih opozoril na britanska stališča v letih 1941—1945 do italijansko-jugoslovanske meje je v razpravi podal Dušan Biber. Med drugim je še opozoril na vrsto virov (predvsem tistih v ZDA) za nakazano problematiko, ki še niso, ali pa še ne dovolj, v razvidu raziskovalnega dela. Dal je tudi predlog, da bi se lotili priprave in izdaje znanstvenih virov o Trstu.

Posebno mesto je bilo na zborovanju slovenskih zgodovinarjev posvečeno stoletnici ustanovitve slovensko-hrvaškega političnega društva Edinost v Trstu.

O delu tega društva za fašizma je istega dne kot je bila okrogla miza govorila Milica Kacin-Wohinz. Diskusija se je ob referatu posebej ustavljala ob vprašanju odnosov med rimsko in beograjsko vlado v času pred sklenitvijo nettunskih konvencij. Zanimivo je bilo opozorilo D. Sepiča, da znana italijanska zbirka virov I dokumenti diplomatiki italijani očitno ne zajema vse zadevne italijanske dokumentacije. Kar pa se tiče našega diplomatskega gradiva za leta 1920—1924, je to skrajno pomanjkljivo in bo za razčiščenje postavljenih vprašanj treba proučiti dokumentacijo britanskega in francoskega zunanjega ministrstva o odnosih med Veliko Britanijo, oziroma Francijo, na eni ter Jugoslavijo in Italijo na drugi strani. Vsekakor se po Sepičevih besedah zdi, da je bila na jugoslovanski strani neuresničena težnja po prijateljstvu z Italijo; Sepič je še opozoril, da je bilo v teh odnosih vprašanje naše manjšine v Italiji na zadnjem mestu.

Problematici tržaških Slovencev v drugi polovici 19. stoletja je bil v celoti posvečen tretji dan zborovanja (4. X.), povezan s proslavo stoletnice političnega društva Edinost. Kot novost se ob tem ni pokazalo le dejstvo, da je bila gostiteljica tega dne slovenska Narodna in študijska knjižnica v Trstu, ampak tudi dejstvo, da se je program odvijal v tržaškem slovenskem Kulturnem domu. Tu je udeležence pozdravil predsednik Slovenske kulturno-gospodarske zveze Boris Race ter jim med drugim orisal položaj slovenske skupnosti v Trstu. Za ljubeznivi sprejem se je prirediteljem tržaškega dne zahvalil predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo Tone Ferenc ter jim v spomin na to srečanje izročil akvarel piranskega slikarja Birse. Podčrtati je tudi treba, da so bili vsi referenti tega dne domačini, dejstvo, ki nedvomno kaže na slovenski raziskovalni potencial v tržaškem zamejstvu, pa tudi na tamkajšnjo zavzetost za proučevanje lastne preteklosti. Vprašanja, zajeta ob tej priložnosti, so bila ustanovitev političnega društva Edinost in prvo desetletje njegovega obstoja (referent Samo Pahor), razvoj tržaške naselbine (isti predavatelj), problematika ustanovitve slovenske univerze v Trstu v avstroogrski dobi (Jože Pierazzi) in ustanovitev slovenske socialnodemokratske stranke v Trstu (Boris Gombač). Ob zaključku se je oglasil tudi ravnatelj tržaškega inštituta za srednjeveško zgodovino ter pokrajinskega inštituta za proučevanje rezistence prof. Giovanni Miccoli. Med drugim je opozoril na sodelovanje njegovega inštituta s slovenskimi zgodovinarji, sodelovalci inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ter poudaril potrebo po nadaljnjem sodelovanju ter po skupnih akcijah na raziskovalnem področju. — Popoldne so se udeleženci zborovanja poklonili žrtvam obeh krvavih tržaških procesov ter žrtvam nacizma na Bazovici in Opčinah, zvečer pa prisostvovali proslavi stoletnice političnega društva Edinost v tržaškem Kulturnem domu.

Tretji vsebinski kompleks je na zborovanju zajemal prikaz Taafejeve dobe v vseh slovenskih deželah, zajet v pregledih petih avtorjev. Splošni oris položaja in razvoja slovenskega naroda v tem času je z referatom »Slovenska politika v dobi Taafeja« podal Vasilij Melik. Na njegov referat so se navezali Viktor Vrbnjak s prikazom zadevne problematike na Slovenskem Stajerskem, Branko Marušič na Goriškem in Avguštin Malle na Koroškem. O delavskem gibanju v tem času je govoril Franc Rozman, medtem ko je Janko Pleterski analiziral takratno slovensko in predvsem jugoslovansko misel pri Slovencih. Iz ugotovitev podanih referatov naj predvsem pokažemo na opozorilo A. Malleja, da koroški Slovenci niso dobili za Taafeja nobenih pravic na narodnostnem področju. V celoti je razgrinjena problematika pokazala zdajšnji trenutek slovenskega zgodovinskega, pa tudi vprašanj, ki se jih raziskovalci lotevajo. Po oceni Frana Zwittera, podani v diskusiji, imamo za to obdobje precej jasno sliko glede štetih prebivalcev in volitev, medtem ko so nekatera vprašanja še v ozadju. Za v prihodnje je izrazil željo, da bi se ob takratnem volilnem sistemu proučilo tudi težnje za razširitev volivne pravice ter s tem baze političnega življenja. Prav tako je še odprto vprašanje proučitve političnih struj nemškega in italijanskega življa v slovenskih deželah in v sosesčini, pa tudi razvoj italijanskega iredentizma in njegovih nasprotnikov. Zwitter je še poudaril, da

bi bilo treba proučiti takratne politične strukture pri Slovencih s stališča pristašev in nasprotnikov političnih drobtinic (pri tem je mislil na razmerje med elastiki in radikalci). Ob referatu J. Pleterskega pa je nakazal potrebo po proučevanju panslavizma pri Slovencih ter pri tem opozoril na zadevni študij sovjetske zgodovinarke I. V. Curkine.

Vzporedno z okroglo mizo je drugega dne zborovanja delala še šolska sekcija, na kateri so obravnavali dva referata: Vide Wedam o medpredmetni povezavi pri pouku zgodovine ter Tomaža Webra o koncepciji učbenika in delu z njim.

Zborovanje je 6. X. zaključila strokovna ekskurzija, ki je udeležence vodila v notranjost Istre (Poreč, Motovun, Beram, Buzet).

ZNANSTVENO ZBOROVANJE OB ŠTIRISTOLETNICI HRVASKO-SLOVENSKEGA KMEČKEGA UPORA V STUBISKIH TOPLICAH 6.—9. II. 1973

I.

Med širšimi skupnimi (hrvaško-slovenskimi) prireditvami ob proslavi 400-letnice hrvaško-slovenskega kmečkega upora 1573 je bilo predvideno že od 1970 naprej posebno znanstveno zgodovinsko zborovanje jugoslovanskih zgodovinarjev — ob udeležbi nekaj najvidnejših strokovnjakov iz Madžarske in Avstrije —, ki naj bi obravnavalo kmečke upore v jugoslovanskih deželah pod habsburško oblastjo do konca 18. stoletja, posebej pa seveda sam hrvaško-slovenski kmečki upor. Priprava simpozija je bila v rokah posebnega odbora, sestavljenega iz predstavnikov obeh republiških odborov za proslavo omenjenega upora ter delegatov Povijesnega društva Hrvatske ter Zgodovinskega društva za Slovenijo. Odbor je pritegnil k organizaciji še druge znanstvene ustanove (Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, Historijski institut JAZU, Institut za hrvatsku povijest zagrebskega vseučilišča, Institut za izučevanje istorije Vojvodine, Institut za narodnu umjetnost v Zagrebu ter Zvezo zgodovinskih društev Jugoslavije), medtem ko je neposredno praktično organizacijsko delo prevzel leta 1971 ustanovljeni Institut za hrvatsku povijest sam. Odbor za pripravo zborovanja si je od vsega začetka svojega dela postavil kot cilj zborovanje, ki naj ne bi bilo zgolj »zgodovinsko«, marveč naj bi poleg neposrednih zgodovinskih vprašanj samih kmečkih upor obravnavalo ob sodelovanju drugih znanosti vse oblike njihove poznejše tradicije — v ljudskem izročilu, literaturi, likovni umetnosti in glasbi, posebej pa seveda tudi v delavskem gibanju ter v NOB. V glavnem je ta načrt tudi uspel, čeprav za nekatera predvidena vprašanja nismo uspeli dobiti predavateljev. Tudi na zgodovinskem področju smo v načrtu izločili dogodkovno zgodovino (po prvotnem načrtu naj bi podal v tem smislu le Josip Adamček za uvod oris hrvaško-slovenskega kmečkega upora 1573 s posebnim upoštevanjem novih virov, ker pa je moral podati takšen referat nekaj dni poprej ob slavnostni seji v proslavo upora v Stubici, je tudi on takšno predavanje opustil): zborovanje naj bi bilo v celoti namenjeno predvsem obravnavanju novih vprašanj in razpravi o njih. Na svoj način sta se zborovanju pridružila tudi Arhiv Hrvatske in Povijesni muzej Hrvatske, ki sta za prvi dan zborovanja odprla v Zagrebu lepo uspelo posebno razstavo o hrvaško-slovenskem kmečkem uporu 1573 (prim. Seljačka buna 1573. Katalog izložbe in povodu 400. obletnice bune, Zagreb 1973, 53 str. in VIII str. slik v prilogi).

Zborovanje se je vršilo prav za štiristoletnico upora, od 6. do 9. februarja v kraju največjega boja upornikov, v Stubiskih Toplicah. Odprl ga je direktor Instituta za hrvatsku povijest Ljubo Boban, pred začetkom pa so pozdravili udeležence zborovanja predsednik Skupščine občine Stubica (Juraj Kokolič) ter predstavnik hrvaškega in slovenskega republiškega odbora za proslavo

400-letnice hrvaško-slovenskega kmečkega upora 1573 (Jakov Blažević in Bogo Grafenauer). Po otvoritvi je bilo na dopoldanskem delu zborovanja le še uvodno predavanje *Jaroslava Sidaka* »Seljačka buna g. 1573 u historiografiji«, kjer je kritično pregledal opisovanje in obravnavanje tega upora v zgodovinskih delih od Vramca in Istvánffyja do najnovejših Adamčkovih del, vendar glede slovenske literature nekaj manj popolno kot glede hrvaške (npr. brez Parapata in Grudna, prav tako le z upoštevanjem Senoe in brez Krefta). Kljub temu je to danes gotovo najpopolnejši pregled vsega opravljenega dela (v kritičnih pripombah tudi s poskusi presoje nekaterih spornih vprašanj ter s pobudami za njihovo raziskovanje). Vsekakor velja opozoriti, da je Sidak v začetku lanskega leta ta pregled še dopolnil v zanimivem prispevku »Današnja historiografija o hrvatsko slovenskoj seljačkoj buni 1573« (Kaj VII/3-4, 1974, 10—21), v katerem ocenjuje poleg nekaj drugih objav iz jubilejnega leta predvsem rezultate obravnavanega zborovanja.

Z izjemo tega uvoda so bila predavanja prvega dne posvečena slovenskim koreninam hrvaško-slovenskega kmečkega upora. *Pavle Blaznik* je prikazal »Razvoj fevdalne rente v slovenskih pokrajinah do 16. stoletja« s posebnim naglasom na »občutnem poslabšanju« položaja podložnika glede njegove obremenjenosti glede dajatev in zlasti deželnih davkov »v prvem stoletju novega veka«. *Ferdo Gestrin* je v predavanju »Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov« obravnaval z uporabo bogatega zbranega gradiva razvoj kmečke trgovine v slovenskih pokrajinah do konca 16. stoletja in v zadnjem delu predavanja lepo pokazal veliki pomen sprememb pogojev tega trgovanja posebej za upora 1515 in 1573, opozoril pa na nekaj momentov, ki govore o tem vplivu tudi pri uporu 1635, še nejasno pa morda tudi na Koroškem 1478. *Bogo Grafenauer* pa je analiziral »Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573«, posebej podrobno še program hrvaško-slovenskega kmečkega upora, pri čemer je podčrtal kontinuiran razvoj tega programa v stoletju velikih kmečkih uporov in s tem pomen starejšega puntarskega gibanja na Slovenskem tudi za izoblikovanje zrelega in tako močno s kmečkim trgovanjem povezanega puntarskega programa široke vstaje 1573. (Ta tri predavanja so bila objavljena v slovenščini v Situli 15, Kmečki pulti na Slovenskem, Ljubljana 1973, 5—28, 35—67; Gestrinovo v dveh različnih skrajšanih variantah tudi v Kroniki 21, 1973, 1—4, ter v Zgodovinskem časopisu 27, 1973, 207—218).

Prvega dne se je diskusija zadržala predvsem pri problematiki kmečkega trgovanja, o katerem je bil Adamček precej zadržan, češ da v gradivu o Tahijeveh gospostvih o njem nima podatkov (marveč le o graščakovem polašanju čim večjega dela podložniških pridelkov za lastno trgovanje), podobno pa tudi Nada Klaić — sicer s pridržkom, da je težko posplošiti podobo enega samega gospostva na vso bansko Hrvatsko (to je izrazila še določneje v dopolnilni razpravi prihodnjega dne) — ki je poleg tega proti Grafenauerjevemu zavračanju virov o izvolitvi Gubca za uporniškega »kralja« izrazila zaupanje v te virove. Prava razprava ob tem pa se je razvila po dopoldanskih predavanjih drugega dne ob Adamčkovem predavanju, po katerem je z ene strani opozoril Stjepan Antoljak, da večkrat nadevajo viri uporniškimi voditeljem podobne naslove, čeprav navadno brez ustreznega dejanja samih upornikov, Grafenauer pa je z druge strani ob virih, na katere se je glede Gubca kot »kralja« opiral Adamček, opozoril na nekatere napake v njihovi analizi in na problem interpretacije pri drugih (Adamček je v odgovoru vztrajal pri svoji tezi, čeprav je priznal, da mora po tej diskusiji svojo argumentacijo delno vnovič pretehtati); končno je N. Klaić tedaj prvič skušala — po mojem prepričanju na povsem nevzdržen način — razcepiti (na Tahijeve gospostvi omejeni!) upor v dva — »kmečkega« v Stubici s »kraljem« ter »vojaškega« na Susedgradu z vero v cesarja in z načrtom podreditve cesarski vojaški (krajšniški) upravi, ki naj bi se uredila v Zagrebu (ta — tedaj le kot hipoteza brez argumentacije navržena — teza je bila podana v tako pozni opoldanski uri, da o njej ni bilo več mogoče razpravljati).

Bogo Grafenauer

II.

Drugi dan zborovanja je dopoldne govoril najprej madžarski historik László Makkai o temi Periodizacija in tipologija vzhodnoevropskih kmečkih gibanj, pač najširši temi zborovanja, kjer je primerjalno pritegnil tudi kmečka gibanja v Zahodni Evropi. Razlikoval je starejšo dobo, ki pozna le izolirane in lokalne upore, potem klasično dobo kmečkih vojn nekako od XIV. do XVI. stoletja, ko gre za sam obstoj fevdalnega sistema, končno pa kasnejšo dobo, ki v Zahodni in Srednji Evropi ne pozna več pravih kmečkih vojn, medtem ko se te vojne v Vzhodni Evropi še pojavljajo in sicer zaradi povezave pravih kmetijskih podložnikov s kmeti-vojaki, ki obstoje na vsem področju od Jadrana do Dona. V debati o tem zanimivem predavanju sem izrazil mnenje, da je vzrok te razlike v tem, da je v Zahodni in Srednji Evropi od XVII. stoletja profesionalna stalna armada, miles perpetuus, izpodrinila starejše zelo raznolike oblike oborožitve in zato kmečki upori niso imeli izgledov na uspeh, medtem ko je bilo stanje v Vzhodni Evropi deloma drugačno, s čemer se je predavatelj strinjal. Sledilo je predavanje Ivana Filipovića iz Zagreba, ki je podal historiat zelo uspešnega odkrivanja arhivskega gradiva o uporu l. 1573. Nato je govoril Josip Adamček iz Zagreba o vzrokih upora l. 1573, ki jih vidi predvsem v uveljavljanju predkupne pravice fevdalcev na produkte podložnikov, ki so namenjeni za trg, v novih mitnicah in sploh v povečanju obveznosti do cerkve in fevdalcev, ki se jih zopet izterjuje v naturi, in pa o ciljih upora, kjer je zastopal svoje teze o čisto kmečki državi in o Gubčevi proglasitvi za kralja. Ivan Kampuš iz Zagreba je podal v predavanju o javnih bremenih hrvatskih kmetov v tej dobi zanimive podatke o socialni strukturi in prišel do rezultata, da je bila tedaj javna tlaka za vojaške namene najtežje breme.

Popoldne je podal najprej Jože Koropec iz Maribora v predavanju o gospodstvu Štatenberk v XVI. stoletju sliko gospodarstva in Tahijevega režima na njem. Nato je dal István Sinkovics iz Budimpešte pregled madžarske historiografije o uporu l. 1573 od tedanjega časa do današnjih dni. Květoslava Kučerová iz Bratislave je pa govorila o naseljevanju Hrvatov na ozemlju sedanje Slovaške v XVI. stoletju in o socialnem položaju hrvatskih kolonistov, ki se je tedaj poslabševal.

Tretji dan dopoldne so govorili Maja Bošković-Stulli iz Zagreba o odnosu med podložnikom in fevdalcem v hrvatski ustni tradiciji, Miroslav Sicel iz Zagreba o temi kmečkega upora v hrvatski književnosti XIX. stoletja in Mladen Kuzmanović iz Zagreba o odmevih kmečkega upora l. 1573 v Baladah Petrice Kerempuha Miroslava Krležje. Popoldne je govoril Jože Pogačnik iz Novega Sada o kmečkih uporih v slovenski književnosti od XVI. stoletja do današnjih dni. Gerhard Pferschy iz Gradca je v predavanju Opažanja o vzrokih kmečkih nemirov v prvi polovici XVII. stoletja v vojvodini Stajerski poudaril, da je v nasprotju s starim mnenjem A. Mella, po katerem naj bi bil položaj kmečkih podložnikov na Stajerskem stoletja nespremenjen, po mnenju novejših raziskovalcev v XVI. stoletju in v prvi polovici XVII. stoletja rastlo pridvorno gospodarstvo, tlaka se je večala in položaj kmetov sploh poslabševal, čeprav velja to le za poljedelske in ne za gorske predele nekdanje dežele; to je ustvarilo ekonomsko bazo za graditev baročnih graščin, obenem pa to pojasnjuje tudi kmečke punte v prvi polovici XVII. stoletja. Prebran je bil referat Igorja Karamana iz Zagreba o kmečkih gibanjih na severnem Hrvatskem l. 1753, ki niso ostala brez pozitivnih posledic za kmete. Končno je podal Lovro Županović iz Zagreba kritičen referat o odmevih upora l. 1573 v glasbi, pri čemer je govoril o vsem razdobju do današnjih dni in upošteval tudi Slovence.

Cetrty dan dopoldne je govoril najprej Ivan Jelić iz Zagreba o pomenu tradicije velikega kmečkega upora l. 1573 v zgodovini komunističnega gibanja in revolucije na Hrvatskem. Nato je govorila Nada Klaić iz Zagreba o kmečkih uporih v Banski krajini v XVII. stoletju, pri čemer je poudarjala, da je bil končni cilj teh uporov izenačenje s položajem krajišnikov; ob koncu

predavanja je izrazila mnenje, da ta moment igra vlogo tudi pri uporabi l. 1573, ki je bil v celoti manj realen kakor pa uporabi XVII. stoletja. Slavko Gavrilović iz Novega Sada je govoril o kmečkih nemirih v vzhodni Slavoniji in Sremu l. 1736, ki so imeli sicer lokalni značaj in bili zadušeni, vendar so pa prinesli kmetom nekaj olajšav. Referat Jožeta Zontarja iz Ljubljane je govoril o kmečkih uporih v Sloveniji v 18. stoletju, pri čemer je avtor razlikoval tolminski upor, upore sredi stoletja in upore v dobi jožefinske davčne in urbarialne regulacije ter njenega preklica. Sandor Gyimesi iz Budimpešte je podal pregled boja madžarskih trgov v XVI.—XIX. stoletju proti fevdalcem, ki so si jih hoteli podrediti.

V celoti je zborovanje lepo uspelo, referati in diskusije so bili tehtni, le malo je bilo razpravljanja o manj pomembnih stvareh. Iz že navedenega je razvidno, da se zborovanje ni omejevalo samo na upor l. 1573; razpravljalo se je o širši tematiki in tudi o kasnejših uporih nekako do srede XVIII. stoletja, o uporih v zadnjem stoletju obstoja fevdalnega sistema je pa bilo marsikaj tehtnega povedano skoraj le v diskusiji. Po zborovanju je zdaj že izšla knjiga, ki objavlja referate v hrvaščini (U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 5, Zagreb 1973). V knjigi je poleg že omenjenih referatov objavljen tudi napovedani, a ne prebrani referat Marijane Schneider iz Zagreba o odmevih kmečkega upora l. 1573 v likovni umetnosti, in pa diskusija Stjepana Antoljaka iz Zadra. Objavljen pa ni referat Jožeta Zontarja, prav tako pa tudi ne diskusije na zborovanju.

Fran Zwitter

Olga Janša-Zorn

6.—8. ZASEDANJE ČESKOSLOVAŠKO-JUGOSLOVANSKE ZGODOVINSKE KOMISIJE

V letniku XXVI/1972 Zgodovinskega časopisa je bilo objavljeno prvo poročilo o češkoslovaško-jugoslovanski zgodovinski komisiji in njenem delu. Tu poročamo o njenih nadaljnjih treh zasedanjih.

6. zasedanje je bilo v Ljubljani od 23. do 27. oktobra 1972. Sestanki so bili v sejni dvorani rektorata Univerze v Ljubljani. Tema zasedanja je bila politična zgodovina posameznih narodov od oktobrske diplome do dualizma. S češkoslovaške strani je imel prvi referat Miroslav Šesták o češkem političnem gibanju v letih 1860—1867. Namesto obolelega Ludovika Holotika je podal temeljne misli njegovega referata o slovaškem političnem gibanju v letih 1860—1867 Miroslav Kropilák. Ta referat je bil objavljen v Zborniku za istoriju Matice Srpske 8/1973 v prevodu.

Z jugoslovanske strani je govoril Nikola Petrović o narodih Vojvodine od 1860 do 1867, kjer se je dotaknil zlasti problematike srbsko-romunskih in srbsko-madžarskih odnosov po ukinitvi srbske Vojvodine in Tamiškega Banata 1860. leta. Dalje je izčrpno prikazal razcep med »starimi« in »mladimi« v srbskem taboru in to v času, ko se je pripravljala nagodba in ko je bilo še posebej pereče »vzhodno vprašanje«. Tu je avtor posebej prikazal Miletićevo stranko in njen odnos do madžarske opozicije. Ob koncu je referent posegel še v srbsko-slovaške odnose, ki so bili tradicionalno dobri, po letu 1866 pa so se še utrdili.

Vasilij Melik je z referatom Slovenci od oktobrske diplome do dualizma pokazal, da slovenska politika leta 1860 začenja tam, kjer je leta 1848 nehala in da leta od 1860 do 1867 pomenijo začetni razvoj in prvo utrditev slovenskega narodnega gibanja. Melikov referat je bil objavljen v češkem prevodu v praškem časopisu Slovánský přehled (1974, št. 2).

Hrvatsko narodno gibanje v 60. letih 19. stoletja je obravnaval Jaroslav Sidak v izredno zanimivem referatu O nekim ključnima problemima hrvatske povijesti od 1860 do 1867.

Vsem referatom je sledila bogata diskusija, v kateri je sodelovala večina navzočih češkoslovaških in jugoslovanskih zgodovinarjev. Na ljubljanskem zasedanju so bile sprejete tudi nekatere dopolnitve in spremembe v osebni sestavi komisije. Jugoslovanska sekcija je sporočila, da bo slovenske zgodovinarje namesto prof. dr. Frana Zwitterja zastopal v bodoče prof. dr. Vasilij Melik, hrvatske namesto prof. dr. Jaroslava Šidaka prof. dr. Mirjana Gross. Institut za savremenu istoriju iz Beograda, ki ima tesne stike s češkoslovaškimi zgodovinskimi ustanovami je določil za svojega zastopnika dr. Todorja Stojkova. Sklenjeno je bilo tudi, da znanstvene ustanove v Vojvodini, ki se ukvarjajo z zgodovino, imenujejo svojega zastopnika kot stalnega člana komisije. Znova je bilo potrjeno, da bodo uradne delegacije tudi v bodoče imele po pet članov, s pravico, da se udeležujejo zasedanj tudi drugi zgodovinarji.

26. oktobra 1972 so bili udeleženci na znanstveni ekskurziji z obiskom rimske nekropole v Sempetru, muzeja in starega gradu v Celju in muzeja ter gradu v Ptujju.

Poudariti je treba, da je bilo 6. zasedanje komisije izredno plodno, da je praksa potrdila take oblike sodelovanja med zgodovinarji SFRJ in ČSSR, posebej pa je treba poudariti, da je pri delu komisije sodelovalo večje število zgodovinarjev iz raznih jugoslovanskih središč, tako da je bilo ves čas prisotnih 20—30 zgodovinarjev.

7. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije je bilo v Banski Bystrici od 10. do 14. septembra 1973 in je obravnavalo problem nacionalnih in socialističnih gibanj v češkoslovaških in jugoslovanskih deželah Avstro-Ogrske od 1867 do konca 19. stoletja.

O nacionalnem in socialističnem gibanju na Slovaškem od 1867 do konca 19. stoletja je govoril Miloš Gosiorovský, ki je poudaril, da se je politično življenje na Slovaškem odvijalo okrog štirih jeder: treh buržoaznih (konservativnega dela Slovaške narodne stranke, njenega klerikalnega krila in hlastistov) in enega delavskega, iz katerega se je razvila slovaška socialna demokracija. Enake problematike kot Gosiorovský pri Slovakah, sta se lotila Vladislav Štastný in Karel Herman pri Čehih. V njunem referatu je zlasti dobro obdelana doba taborov, odnosi med političnimi strankami, še posebej pa politika češke socialne demokracije. Václav Peša je v referatu o začetkih socialne demokracije v habsburški monarhiji obravnaval politiko nastajajoče socialne demokracije s posebnim ozirrom na češke dežele, medtem ko je Pavel Hapák z referatom K nekaterim vprašanjem socialističnega gibanja na Slovaškem v drugi polovici 19. stoletja pokazal na začetke slovaškega delavskega gibanja.

Z jugoslovanske strani je o problemih nacionalnih gibanj na Slovenskem od uvedbe dualizma do konca stoletja govoril Vasilij Melik. Najprej je prikazal različen položaj Slovencev v posameznih pokrajinah, nato pa glavne značilnosti slovenske opozicijske politike v času nemških liberalnih vlad (1867—1879) in politike v Taffejevem obdobju, ko so bili Slovenci del parlamentarne večine, ki je podpirala vlado; opisal je liberalno-klerikalne konflikte v obeh obdobjih in nastanek slovenskih političnih strank ob koncu stoletja.

Igor Karaman je v referatu Problemi socialno-ekonomskega razvoja severne Hrvatske v obdobju dualizma (do konca 19. stoletja) orisal razvoj neagrarnega gospodarstva severne Hrvatske v nekoliko etapah. Posebej je poudaril, da je s povratkom ustavnosti v 60. letih opaziti krepak razvoj raznovrstnih tovarn, združevanje kapitala v kreditnih ustanovah in modernizacijo železniškega prometa. Na drugi strani pa je splošna ekonomska kriza 1873 pomenila velik udarec hrvatskim indutstrijskim podvigom. Ugodnejše razmere so nastale šele konec 19. stoletja, ko je bil končan proces konstituiranja meščanske družbe in kapitalistične proizvodnje. Vlado Oštrič je v referatu Delavsko gibanje na Hrvatskem od 1867 do začetka 20. stoletja in njegove zveze s Češko in Slovaško podal kratek izbor iz problematike delavskega gibanja na Hrvatskem, posebej se je zadržal ob periodizaciji, dalje ob ekonomsko-socialni podlagi delavskega gibanja, vplivu dualizma na razvoj

delavskega gibanja in, kot je že v naslovu rečeno, ob zvezah hrvaškega delavskega gibanja s češkim in slovaškim.

Rade Petrović je v referatu Nacionalna in socialna gibanja v Dalmaciji od 1867 do 1900 izčrpno in zanimivo govoril o problemih, ki jih je zajel obširneje v svoji knjigi Socialno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću (1968).

Bosno in Hercegovino v tem obdobju sta obravnavala mlada sarajevska zgodovinarja Tomislav Kraljačić in Ilijaš Hadžibegović, prvi s prispevkom o Kállayevi nacionalni politiki v Bosni in Hercegovini, drugi pa z opisom vrste problemov Bosne in Hercegovine od okupacije do aneksije. Pri tem se je dotaknil tudi propadanja obrti, uvajanja industrijskega uvoza iz drugih avstrijskih dežel, fevdalnih odnosov na vasi in začetkov delavskega gibanja.

Problematico vojvodinskih Srbov od nagodbe do 80. let je zajel referat Nikole Petrovića, medtem ko sta oba ostala referenta iz Vojvodine Kalman Čehak (Socialistično delavsko gibanje v Vojvodini v drugi polovici 19. stoletja) in Lazar Rakić (Osnovne karakteristike srbskega meščanskega radikalizma v Vojvodini v 80 in 90 letih 19. stoletja) dala celovito sliko političnih razmer Vojvodine do konca 19. stoletja.

Vsi omenjeni referati (razen Hadžibegovićevega) so bili objavljeni v posebni publikaciji z naslovom Problémy národního a socialistického hnutí v dějinách Československa a Jugoslávie od roku 1867 do konce 19. století, ki jo je izdala češkoslovaška sekcija češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije 1974. leta v Pragi kot interno publikacijo v nakladi 300 izvodov.

Ob zasedanju komisije v Banskí Bystrici je bila tudi znanstvena ekskurzija po dolini Hrona, na Štrbské Pleso, po dolini Váha in v znamenito slovaško kulturno središče Martin.

Češkoslovaško-jugoslovanska zgodovinska komisija si je za svoje 8. redno zasedanje izbrala Novi Sad. Glavna tema zasedanja je bila »Odpor proti fašizmu«, z referati pa je sodelovalo kar enajst strokovnjakov obeh držav, ki so se dotikali tudi medsebojnega sodelovanja v protifašističnem boju zlasti Vojvodine in Slovaške. V celoti je ta sestanek prinesel še novost, ki bi jo kazalo posnemati tudi v bodoče, namreč širše sodelovanje zgodovinarjev s področja Vojvodine. Prvič se je dela komisije udeleževalo okrog 150 zgodovinarjev, v glavnem učiteljev zgodovine na srednjih in osnovnih šolah v Vojvodini, kar je dalo sestanku značaj seminarja. Tako so bili rezultati dela komisije posredovani direktno širšemu krogu strokovnjakov. Novost je bila tudi v tem, da so bili vsi češkoslovaški referati prevedeni na srbski jezik in tako še bolj dostopni ostalim udeležencem.

Referate, ki predstavljajo rezultate najnovejših raziskav naših in češkoslovaških zgodovinarjev, bi lahko razdelili na take s splošno tematiko NOB in one s specifično tematiko NOB in Vojvodini in na Češkoslovaškem.

Pero Morača je v svojem referatu Vsebina in značaj NOB in revolucije v Jugoslaviji prikazal zlasti vlogo KPJ v boju proti okupatorju, ki je podpirala tako nacionalna in socialna stremjenja jugoslovanskih narodov s platformo, da ni povratka na staro. Avtor pa se je dotaknil še nekaterih vprašanj, ki so se reševala tudi po vojni, tako vprašanja monarhije, starega družbenega reda in podobno.

Socialistično revolucijo kot fenomen svetovne revolucije je obravnavala Nikola Petrović in poudaril, da je pri nas revolucionarna situacija dozorela ob boju proti okupatorju. Naglasil je, da je bila KPJ tista, ki je uvidela, da niso le ugodni pogoji za boj proti fašizmu, ampak tudi za socialno revolucijo. Avtor je napravil zanimivo primerjavo med našo revolucijo in drugimi masovnimi gibanji (prvi srbski upor), ki so prav tako prinesla progresivne rezultate.

Trgo Fabjan je podal strnjen pregled taktike in strategije NOV v Jugoslaviji. Pokazal je, kako je bila pot od prvih partizanskih čet do pravih vojaških formacij težavna in koliko truda je bilo potrebno, da so to vojsko priznali tudi zavezniki.

Vsi trije češkoslovaški referati so se poleg splošnega orisa situacije na Češkoslovaškem dotikali slovaške vstaje 1944, kjer se je pokazala velika

internacionalna solidarnost, saj so tu sodelovali pripadniki raznih narodnosti. Jozef Hrozičnik se je v referatu Internacionalni značaj slovaške narodne vstaje in češkoslovaško-jugoslovanska solidarnost v borbi proti fašizmu zadržal posebej ob vprašanju sodelovanja jugoslovanskih in češkoslovaških partizanov. Omenil je, da se je slovaška manjšina močno vključila v NOB jugoslovanskih narodov ter postregel tudi s podatki o tem, kjer so bili jugoslovanski partizani v češkoslovaških brigadah. Drugi referent Miroslav Kropilák je prikazal zgodovinsko mesto in značaj slovaške vstaje 1944 in se pri tem zadržal še posebej ob formiranju ljudskih odborov na terenu in tovarniških odborih, ob značaju vstaje, dotaknil se je nacionalnega vprašanja, ki se je pojavljalo, in drugih problemov. Václav Peša je podal široko koncipiran referat z naslovom Slovaška narodna vstaja in NOB na Češkem, kjer je orisal predvsem povezanost slovaškega odporiškega gibanja s češkim gibanjem.

Ostalih pet referatov se je v večji ali manjši meri dotikalo vojvodinske problematike s posebnim oziranjem na slovaško manjšino. Tako je Arpad Lebl posegel s temo Razvoj slovaške nacionalne ideje in Vojvodina tudi v 19. stoletje z opozorilom na prve nacionalne slovaške programe. Poudaril je, da so bili v času Avstro-Ogrske Slovaki v Vojvodini bolj zatirani kot Srbi; nakazal je takratno politično življenje slovaške skupnosti ter prve začetke delavskega gibanja. Značaj in specifičnost NOB in revolucije v Vojvodini je obdelal Ranko Končar s stališča položaja posameznih narodnosti v Vojvodini, pri tem je poudaril, da je bil cilj NOB v Vojvodini pridobitev simpatij vseh prebivalcev Vojvodine za boj proti fašizmu. Še posebej o vlogi Slovakov in Čehov v NOB jugoslovanskih narodov sta govorila referata Jana Kopčeka Slovaki v NOB in revoluciji Jugoslavije in Slavice Hrečkovski, ki je prikazala nastanek in delovanje brigade »Jan Žižka«. Referat Jana Širke je dal pregled stanja slovaške manjšine v samoupravni socialistični Jugoslaviji. Udeleženci so si ogledali tudi Bački Petrovac, kulturno središče slovaške manjšine v severni Vojvodini. V celoti so referati in diskusija, ki je sledila, pokazali ali vsaj načeli vrsto vprašanj, o katerih bi kazalo še razpravljati.

Prihodnji deveti sestanek komisije bo leta 1975 v Brnu in bo posvečen značaju turške oblasti in kulture na Balkanu v 16. in 17. stoletju.

Franc Rozman

IX. MEDNARODNA KONFERENCA ZGODOVINARJEV DELAVSKEGA GIBANJA V LINZU OD 11. DO 15. SEPTEMBRA 1973

Poročati o linških konferencah zgodovinarjev delavskega gibanja je zahtevna stvar predvsem zaradi zasnove konference, na kateri udeleženci dobijo večino referatov še pred začetkom konference, na sami konferenci potem referenti samo povzamejo svoja dognanja ali opozore na bistvene probleme, potem pa praktično sledi tridnevna diskusija, h kateri se vedno prijavi večina udeležencev, teh pa je iz leta v leto več, na zadnji, deveti, jih je bilo čez 100 iz 18 evropskih držav, poleg tega pa še iz ZDA, Kanade, Izraela in Japonske. Diskusija je lahko plodna, izčrpna, blesteča in polemična, vendar pa si bralec ne more ustvariti podobe o konferenci, če ne pozna vsebine referatov. Podrobna predstavitev referatov in diskusije pa bi seveda zavzela preveč prostora. Na moje zadnje poročilo o 8. linški konferenci (ZC XXVI, 1-2, str. 139-142) je Fr. Klopčič v 1. zvezku letnika 1973 pričujoče revije napisal repliko, ki odstopa od manir v znanstvenem svetu in diši kar po politični diskvalifikaciji. Zato nanjo nočem odgovarjati. Menim le, da imam pravico imeti drugačno mnenje od njegovega tako o pogojih za nastanek in razvoj revolucije v srednji Evropi 1918/1919 kot o zgodovini sploh. Klopčičevo vztrajno predpisovanje receptov kakšna je prava zgodovina

ni v korist niti našemu zgodovinoписju niti njemu samemu, ker od prave znanstvene polemike le odvrta. Historično dejstvo je, da je bila revolucija 1918/1919 premagana na Bavarskem, Madžarskem in še kje. Tega tudi Fr. Klopčič ne more zanikati. Vprašanja kot kaj bi bilo, če bi bilo, pa ne sodijo v zgodovinoписje. Kritik bi storil bolje, če bi svoje teze skušal dokazati na podlagi recenzije obsežne Pantičeve knjige, ne pa da me na podlagi nekaj stavkov okarakterizira kot neobjektivnega poročevalca.

Letošnja glavna tema konference je bila razširjanje marksizma v letih 1890—1905. Glavni referent je bil angleški zgodovinar *E. Hobsbawm* (pri nas je izšla njegova knjiga *Obdobje revolucij*, DZS, 1968, v zbirki *Kultura in zgodovina*). Tema je bila zelo obsežna in komplicirana, vendar jo je avtor uspel odlično sintetizirati. Pregled marksizma v tem obdobju je podal tako kompleksno in na takšnem nivoju, da je bil deležen nedeljenega priznanja in je diskusija dala sorazmerno malo dopolnil. Hobsbawm je mnenja, da je pri zgodovini marksizma treba gledati na marksizem v širokem pomenu, to se pravi na Marxa, Engelsa in teoretike, ki so se imeli za njune učence, kar je v obravnavanem obdobju identično s socialno demokracijo. Sem pa ne spadajo odkriti antimarksisti v samem socialističnem gibanju kot so britanski fabijevci ali anarhisti v romanskih deželah in pa nasprotniki socializma desno od socialističnega gibanja. Razlikovati je treba med pretežno agrarno vzhodno Evropo, ter razvitimi deželami severozahodne Evrope, kjer so obstajale družbeno-gospodarske osnove za razvoj revizionizma. Avstroogrška in Italija sta bili vmesno področje z obojestranskimi vplivi. Poleg tega je treba upoštevati vplive ideologij, ki so v Franciji izhajale iz levega krila jakobinstva, v Angliji pa iz različnih liberalno radikalnih struj. V romanskih deželah je bil močan vpliv anarhizma. V srednji in vzhodni Evropi se je marksizem teoretično in praktično boril z nacionalizmom, ki je bil njegov glavni tekmeč. Tu pa referent ni pokazal na razliko med nacionalnimi gibanji proti neenakopravnosti ter med nacionalizmom in šovinizmom, med nacionalizmom zatiranega in zatirajočega naroda. Na to so referenta opozarjali diskutanti (J. Kowalski — Poljska, F. Klopčič). Nacionalne zahteve potlačene naroda niso namreč nič slabega. Referent je v diskusiji tudi obranil tezo v referatu, da je marksizem prevladal nad drugimi radikalnimi in anarhističnimi strujami v delavskem gibanju, ker je gradil na viziji industrijske družbe in mesijanski vlogi proletariata. Njegova družbena analiza s teorijo presečne vrednosti, odrešilno vlogo delavskega razreda, razrednega boja je bila delavcem razumljiva in je v tem boju odločila. Hobsbawm je tudi omenil, da se je v tem času marksizma oprijel le industrijski proletarijat in le v romanskem svetu deloma tudi kmečki. Tudi med inteligenco je v tem času imel pristaše le v Italiji in Rusiji, kjer je bil edina doktrina modernega gospodarskega razvoja. Teoretični prispevek ruskega marksizma je ob prelomu stoletja sploh zelo velik in je dejstvo, da je rešil marksizem 20. stoletja pred revizionizmom. Najbolj sporna Hobsbawmova teza, ki je tudi ni najbolj vneto zagovarjal, je teza o treh enakovrednih centrih širjenja: 1) srednja in zahodna Evropa, 2) Rusija in 3) ZDA.

Tako rekoč nič novega nista prinesla koreferata *D. Frickeja* (NDR) o organizacijskem vprašanju in širjenju marksizma, ter *G. Golikova* in *B. Tarlakovskega*, ki je bil zelo splošen, brez novih misli in ni dal nikakršnega pomena drugim ruskim marksistom (npr. Plehanovu) ampak le Leninu, na kar je upravičeno opozoril *F. Klopčič* (Ljubljana). *G. Haupt* (Francija) je predlagal kvalitativno analizo, koliko je marksizem prodril v množice, kaj so torej delavci vedeli o marksizmu. Sam je že obdelal Francijo in ugotovil, da so delavci malo vedeli o marksizmu, prvo so se čutili delavce in šele nato pripadnike stranke. *P. Merchan* (Izrael) je opozoril na problem, kako globoko je tedaj marksizem prodril ter poudaril, da so mnogi voditelji to globino preveč optimistično ocenjevali (R. Luxemburg). *H. Mommsen* (ZR Nemčija) je menil, da je bil marksizem najpopolneje recepiran v srednjeevropskem prostoru. Tu

je liberalna demokracija tudi povsem odrekla, kar je šlo v prilog marksizmu. Podpisani je predložil koreferat o razširjanju marksizma pri Slovencih, kjer se je ustavil predvsem pri razširjanju brošur in časnikov. Diskutiralo je še mnogo več udeležencev, precej aktivni so se pokazali Japonci in zastopniki obrobni evropskih držav.

Letos žal še niso izšli materiali lanskoletne konference, so pa v tisku in objavljen je bilo, da bosta ob deseti jubilejni konferenci izšla dva zvezka, torej gradivo dveh konferenc. Prihodnja konferenca bo obravnavala temo Delavsko gibanje in fašizem v začetku tridesetih let in metodološko temo Zgodovinske avstrijskega februarja 1934.

OCENE IN POROČILA

Paul Garelli, *L'assyriologie*. Paris, Presses universitaires de France, 1972. 2. izdaja. 128 strani, 1 zemljevid, mala 8°. Que sais-je? No. 1144.

Avtor, profesor na Université de Paris I (Panthéon-Sorbonne), je gotovo eden najboljših poznavalcev staroorientalskih kultur. Njegovo delo »Les Assyriens en Cappadoce« (Paris 1963) je temeljno delo o asirskih trgovskih naselbinah v Mali Aziji na začetku 2. tis. pr. n. e. in o zgodovini Male Azije v tem času. V delu »Le Proche-Orient asiatique, des origines aux invasions des peuples de la mer.« (Paris 1969) prinaša, poleg odličnega pregleda staroorientalske zgodovine, tudi zelo obširno bibliografijo (504 bibl. enote) in izčrpen pregled problematike staroorientalske kulture in zgodovine, kar je v delih, namenjenih širšemu občinstvu, prava redkost.

Tudi knjižica *L'assyriologie* je namenjena širšemu občinstvu. Laiku, ki ga zanimajo staroorientalske kulture, podaja v I. poglavju »Les découvertes« kratko zgodovino klinopisnih pisav in jezikov, izkopavanj in odkrivanja staroorientalskih kultur. Na koncu poglavja si zastavi vprašanje: kje smo danes? O čem nam govori zapuščina Starega vzhoda?

Avtor meni, da so asiriologi v dosedanjih raziskavah preveč poudarjali zgodovinske dogodke in kronologijo. Preveč pomena so tudi pripisovali tekstem, ki ustrezajo merilom našega zahodnega humanizma: epom, mitom, literarnim spisom itd. Jasno nam mora biti, da ti teksti ne predstavljajo bistvenega dela pisane zapuščine stare Mezopotamije. V Asurbanipalovi knjižnici npr. je bilo ca. 1500 tekstov, če ne štejemo prepisov. Od tega jih lahko kakih 40 uvrstimo med literarne in epske, ostali teksti so ekonomski, razna pisma, leksikalni spisi, vedeževanja, medicinski, matematični in drugi. In vendar se večina raziskav vrti okrog tistih 3% tekstov. Avtor se pridružuje mnenju ameriškega asiriologa A. L. Oppenheima (*Ancient Mesopotamia*, Chicago 1964, str. 7–30) in meni, da bi vso to zapuščino morali raziskovati in razumeti tako kot tisti, ki so tekste sestavljali in jih uporabljali. Asiriolog ne bi smel več dajati prednosti tradicionalnim temam, kot so mitologija, zgodovina, literatura. Predvsem bi moral raziskovati vsakdanje življenje, živeti bi se moral v tedanje razmere, postati bi moral Babilonec med Babilonci. Pri tem bi morali sodelovati tudi strokovnjaki z drugih področij znanosti. Nemogoče je prav prevesti tekst, ki razlaga astrološko prerokbo, brez poznavanja astronomije, tekst o medicinski diagnostiki zahteva medicinsko znanje. Isto velja za matematiko, pravo, ekonomiko, sociologijo. Svet Starega vzhoda je bil drugačen od našega, intelektualni tokovi, ki so ustvarili desetisoče ohranjenih tekstov, so bili drugačni od naših. Njihova podoba sveta in posledice, ki iz nje izhajajo, so bili tudi drugačni od kasnejših klasičnih grško-rimskih pojmovanj. In ker zgodovina ni reprodukcija virov, ampak interpretacija, moramo uporabiti vse metode današnjih znanosti, da se čimbolj približamo pojmovanju nekdanjih narodov. S tem, da bomo razumeli njih, se bomo marsikaj naučili o sebi in o naši kulturi.

Naslednji dve poglavji kratko podajata pregled zgodovine in kulture Starega vzhoda. Četrto poglavje povzema ugotovitve prvih treh. Asiriologija je tako mlada veda, da še ni prišla preko faze zbiranja in interpretiranja materiala. Vsaka nova najdba lahko prinese presenečenje in spremeni dosedanje rezultate raziskav. Prav zaradi te spremenljivosti in možnosti vedno novih spoznanj, pravi avtor, so današnji asiriologi podobni prvim humanistom, ki so pričeli raziskovati evropsko kulturo in zgodovino.

Mala knjižica je namenjena širokemu krogu bralcev in ne prinaša nobenih novih zgodovinskih ali kulturnozgodovinskih spoznanj. Daje pa kratko in jedrnatno informacijo o zgodovini in kulturi Starega vzhoda ter o trenutnem stanju in problemih stare orientalistike oz. asiriologije, kot jo tudi imenujejo s starejšim izrazom.

Knjigo ima Seminar za primerjalno jezikoslovje in orientalistiko Filozofske fakultete v Ljubljani.

Marko Urbanija

Nekaj novih del o kmečkih uporih na Slovenskem

Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov. Situla, razprave Narodnega muzeja, zvezek 13. Uredila dr. Bogo Grafenauer in Branko Reisp. Publicirano ob zgodovinski in arhivski razstavi Kmečki punti na Slovenskem, ki sta jo pripravila Narodni muzej in Arhiv Slovenije, Ljubljana 1973, 202 strani. 203 R.

Kmečkim uporom posvečena Situla je zbornik petih razprav, kataloga dokumentov in prilog.

Bogo Grafenauer, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573 (str. 5—34). Grafenauer začne svoj prispevek z odmevom kmečkih puntov v slovenski najnovejši preteklosti, osnovno vprašanje, ki ga zasleduje skozi vse delo, pa je revolucionarnost puntarskega programa in vprašanje obsega njegove realizacije v uporniških nastopih. Po kratki analizi kmečkih uporov v sosednjih deželah, zlasti njihovih zahtev, se najprej posveti prvemu pomembnejšemu dvigu kmetov leta 1478 na Koroškem. Poudarja, da so vzroki predvsem v kmečkih težnjah po novih pravicah, da so nanj vplivali tudi tuji zgledi, sprožili pa so ga turški napadi in znana menjava denarja. Kmetje so imeli organizacijo z vodstvom, ki je povezovala vsa uporiška središča, nekaj zametek kmečkega deželnega zbora, njihov politični cilj je bil zmanjšanje fevdalne oblasti, uveljavitev pravice do soodločanja o davkih, predvsem pravice do njihovega pobiranja in prevzem sodstva na podeželju. Za upor 1515 Grafenauer poudarja, da začneja tam, kjer je koroški nehal. Konjiški zbor štajerskih puntarjev z odborom tristoletih priča o veliki dozorelosti upora, ki je zajel skoraj vse slovenske dežele. Cilj ni bila več stara pravda ampak odprava skoraj vseh gospodarskih bremen in družbenih omejitev podložnikov. Kmetje so se borili za prehod pod neposredno oblast cesarja. Najbolj jasen dokaz o spremenjenem konceptu upornih kmetov vidi avtor v njihovih napadih na gradove (Turn ob Težki vodi, Mehovo, Konjiški grad in druge. Tudi upor 1572/73 kaže s svojimi koncepti na dediščino tistega, ki ga je izvedla predprejšnja generacija. Za njegovo razumevanje pa je potrebno upoštevati, da je široka vstaja trajala le dva tedna in da za kakšen splošen vzpon kmečkih koncepcij ni bilo časa. Obravnavo tega upora izkorišča Grafenauer predvsem za konfrontacijo z ugotovitvami in stališči zagrebškega zgodovinarja Josipa Adamčka. Svoj obračun začneja s trditvijo, da ni bilo nikoli sporno, da kažejo nekatere izpovedi upornih kmetov na lokalne zahteve, vztraja pa pri tem, da zahtev v središču upora, to je v Hrvaškem Zagorju, ne moremo smatrati za obrobne. Adamčkovo striktno ločevanje zahtev lokalnega upora proti Tahiju od zahtev splošnega upora zavrača Grafenauer z opozorilom, da je tudi splošni upor skoraj do konca svojih priprav zvezan z istimi oblikami borbe zoper Tahija, ki označujejo oblikovanje lokalnega izhodišča splošnega upora, in da je bila za veliko število kmetov odstranitev Tahija cilj tudi še v dobi splošne vstaje ter da se je ta cilj združil z bojem za odstranitev celotne fevdalne organizacije gospodarstva, družbenih razmerij in državne oblasti (str. 17). Tudi ločevanje programa vodstva od programa množice, ki je osnova Adamčkove konstrukcije, Grafenauer najostreje zavrača. Poudarja, da vsi viri potrjujejo, da so glavni cilji upora tisti, ki jih je navedel Ivan Svrač: odprava naklad, dacov in drugih bre-

men in borba z gospodo, ki je proti njim, ter ustanovitev cesarskega namešništva, v okviru katerega bodo sami pobirali dajatve, pravdo in davke in sami skrbeli za mejo. Adamčkovi interpretaciji termina »Khayserliche stell« očitno pomanjkanje lingvistične analize in jo karakterizira kot neutemeljeno domisljico (str. 20). Adamčkovemu zniževanju pomena Gregoričevih izjav, s katerim hoče dokazati namero ustanovitve nove kmečke države, dokazuje z razdelitvijo Gregoričevih izjav v tri skupine premalo natančno analizo zasliševanj na Dunaju. Grafenauer poudarja, da so bili kmetje z ustanovitvijo cesarskega namešništva še vedno pripravljene priznavati podrejenost cesarju kot cesarju in da bi za notranjeavstrijske dežele pomenil načrt o ustvaritvi novega političnega organizma med turško mejo in Tržaškim zalivom s sedežem v Zagrebu tudi upor proti deželnoknežji oblasti, na Hrvatskem pa odcep od ogrskega »kraljestva« (str. 22). Oblast v njem bi bila v rokah kmetov, »namešništva« kot vrhovnega organa uporniškega bratstva oziroma »zveze«. S tem je seveda za Grafenauerja avtomatično nevzdržna tudi Adamčkova trditev o izvolitvi Gubca za kralja. Pritrjuje pa Grafenauer Adamčkovi ugotovitvi, da je bilo kmečkemu voditelju ime Ambrož, ime Matija kot tudi vzdevek kralj pa naj bi dobil kasneje, na podlagi ljudske tradicije, ki je pričakovala uresničitev ciljev od kralja Matjaža. Razpravi dodaja avtor še časovni in krajevni pregled kmečkih puntov na Slovenskem od začetkov do leta 1848.

Pavle Blaznik, Razvoj fevdalne rente v slovenskih pokrajinah do 16. stoletja (str. 35—44). Avtor deli obravnavano dobo v dve obdobji. V okviru prve, to je srednjega veka, obravnava nastanek in obseg kmetovih obveznosti do zemljiškega gospoda, cerkve in vladarja. Opozarja, da so obstajale razlike tako znotraj vasi kot med vasi in med različnimi zemljiškimi gospodi. Spreminjanje naturalnih dajatev in tlake v denarne dajatve je gospodom sprva ustrezalo, sčasoma pa je razlika med nominalno in realno višino dajatev začela ustvarjati konfliktno situacijo. To velja še zlasti za drugo obdobje, to je prvo stoletje novega veka. Blaznik poudarja, da je ravno komutacija naturalnih dajatev, spremljana z njihovim samovoljnim poviševanjem ter ponovnim izterjevanjem že opuščeni obveznosti skupaj z novimi obremenitvami, ki jih je nalagala dežela, prispevala k naglemu poslabšanju kmetov v novem veku.

Ferdo Gestrin, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov (str. 45—67). V analizi kmečke trgovine na splošno, ki tvori obsežnejši del razprave, podčrtuje avtor, da kmetje trgovine niso nikoli pustili popolnoma ob strani, da pa so v obravnavanem obdobju v nekaterih njenih vrstah (sol) celo prevladali. Z razvojem blagovno denarnih odnosov so bili prisiljeni posegati vedno globlje in tako počasi rušiti veljavno delitev dela v fevdalni družbi. S tem so prišli v konflikt z meščani in deželnim knezom, vendar so pri tem uživali podporo svojih zemljiških gospodov. Način reševanja krize zemljiškega gospodarstva s pomočjo njegove komercializacije pa je začel rušiti to nenaravno zaveznitvo. Gestrin namreč ugotavlja, da se je ta pri nas v nasprotju z razvojem v precejšnjem delu srednje in v vzhodni Evropi izvršila v manjši meri s povečanjem dominikalne zemlje in prehajanjem denarne v naturalno rento, kakor pa z večanjem neizmerjene tlake za prisilno tovorjenje ali pa z denarno odškodnino zanjo in z raznimi ukrepi za monopoliziranje viškov agrarne proizvodnje (str. 48). Avtor duhovito označuje kmeta kot prvega pomembnejšega pobornika za svobodno trgovino pri nas. Ravno to ga je peljalo tudi v odkrit konflikt z deželnim knezom, ki je težaven položaj nastajajoče državne birokracije in državne potrebe skušal reševati med drugim tudi z vedno novimi mitnicami in obveznimi potmi. Zato so kmetje že od 1515. leta v boju tudi z njim, kar jasno kažejo s prevzemanjem nekaterih cesarskih pravic v svoje roke ter z napadi na mitnice in njihovo osebje.

Za koroški upor leta 1478 ugotavlja, da ozadja trgovine ni toliko čutili kot leta 1515, ko se vpliv tržaške obvezne poti in novih mitnic že jasno kaže. Obdobje do leta 1573 pa ilustrira z vrstjo izjav, ki odkrito omenjajo strah pred upori zaradi omejevanja kmečke trgovine. To je tudi ozadje načrtov,

po katerih so hoteli prodreti do morske obale in spraviti vse podse. Tudi v desetletjih pred uporom leta 1635 se je zvrstilo toliko dejanj, ki so vnašala v gospodarstvo zmedo (uvajanje kranjske vrednosti denarja, njegove menjave, prevzem solnega apalta s strani deželnih stanov), da se ozadja trgovine ne da zanikati.

Razprava Ferdinanda Tancika Vojna stroka v obdobju od leta 1500 do 1650 (str. 69—92) predstavlja po obravnavani tematiki izredno redek primer v našem zgodovinopisju. Ne opisuje samo razvoja vojne tehnike in strategije, ampak opozarja tudi na našo zgrešeno predstavo o kmetih s kosami in cepci. Nekatera hladna pehotna orožja so zaradi podobnosti s poljedelskim orodjem imenovali enako, vendar jih zaradi tega ne gre istovetiti z istoimenskim orodjem.

Jože Pogačnik, Kmečki upor 1572/73 kot slovenski književni motiv (str. 93—117). Čeprav je prva slovenska tiskana beseda povezana s kmečkimi upori, je dejstvo, da ti kot književni motiv še niso bili obdelani, presenetljivo. Ni obdobja v slovenski literarni preteklosti, ki se ne bi tako ali drugače dotikalo teh zgodovinskih dogodkov. Pogačnik ugotavlja, da je del piscev uporabljal kmečke upore kot aluzije na sodobnost (Penn, Jurčič, Aškerc), del pa je videl v njih predzgodovino sedanosti. Za vsa literarna dela s tem motivom pa je značilno, da so manjše slovstvene vrednosti. »Velikani« Prešeren, Jenko in Cankar so o tem premišljevali, niso pa nič bistvenega napisali. Obdelava puntov je bila izzvana z neumetniškimi razlogi, predvsem kot »oprijem za dejavnost, opora za dostojanstvo in vzgib k svobodi«.

Zborniku je dodan tudi katalog 75 dokumentov o kmečkih uporih, katerih regeste so napisali Božo Otorepec in delavci Arhiva Slovenije. Od teh jih je 39 kot priloge v celoti objavljenih.

na Slovenskem
Kmečki puniti, Branko Reisp, Podobe iz kmečkih puntov. Ob 500-letnici kmečkih uporov na Slovenskem in 400-letnici hrvaško-slovenskega punta. Publicirano ob zgodovinski in arhivski razstavi Kmečki puniti na Slovenskem, ki sta jo priredila Narodni muzej in Arhiv Slovenije v Ljubljani. Ljubljana, 1973, 41 strani. *452 strani, 48 slik.*

Publikacija je katalog k razstavi. Besedilo, izbor slik in ureditev je delo Branka Reispa, ki je tudi vodil pripravo razstave. Kljub podrejenosti teksta ilustracijam je lepo prikazan tudi razvoj uporniške misli. Besedilo ne pri naša novih ugotovitev, upošteva pa vso, tudi najnovejšo literaturo.

Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest: Radovi 5. U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune. Zagreb, 1973, 379 strani.

Publikacija je zbornik 24 razprav, ki so jih pripravili zgodovinarji iz Hrvatske, Slovenije, Srbije, Avstrije, Madžarske in Slovaške za znanstveno posvetovanje o kmečkih uporih s posebnim ozirom na slovensko-hrvaški kmečki upor 1573, ki je bilo od 6. do 10. februarja 1973 v Stubiških Toplicah.

Jaroslav Šidak, Seljačka buna g. 1573. u historiografiji (stran 7—30). Avtor analizira stališča pomembnih, predvsem hrvaških kronistov in zgodovinarjev do slovensko-hrvaškega kmečkega punta, pri čemer ga posebno zanima njihovo poznavanje virov, spoznanje in ločevanje povodov in vzrokov, nastajanje nekaterih potvorb ter njihovo odpravljanje ter mesto, ki so ga dodelili uporu v hrvaški zgodovini. V ta kompleks je vključil tudi Senoin roman Seljačka buna, ki je prvič izšel 1877. V tem primeru gre za podoben pojav kot pri Pregljevih Tolmincih, za katere je Marija Češćut v svoji disertaciji ugotovila, da je pisatelj poznal in uporabljal arhivsko gradivo. Prvi pomembnejši mejnik v obravnavi kmečkih uporov vidi Šidak v delu Ivana Kukuljevića-Sakcinskega, ki je s svojo razpravo Dogadaji Medvedgrada (Arhiv za povjestnicu jugoslovensku III, 1854 i Prilozi XXXIX) položil temelj nadaljnjemu znanstvenemu proučevanju. Nov pomembnejši korak za njim mu pomeni šele disertacija Josipa Hartingerja Hrvatsko-slo-

venska seljačka buna godine 1573., ki je nastala ob pomoči Šišića in Klaića na podlagi objav virov Račkega in drugih in predstavlja prvo monografijo. Zadnja etapa se začenja po koncu zadnje vojne. V svojem prikazu upošteva Sidak tudi delo nekaterih slovenskih zgodovinarjev, zlasti Radisca in sedeva Grafenauerja. Svojo analizo končuje z Adamčkom, vendar ne zavzema nobenih stališč do njegovih ugotovitev.

Ivan Filipović, Istraživanje arhivske građe o seljačkoj buni 1573 (str. 31—40). Avtor je eden izmed Adamčkovih sodelavcev, ki so s sistematičnim delom tako v domačih kot v tujih arhivih našli nove vire. Opozarja na potrebo po novem širšem izboru virov, na način, kako potegniti iz njih čim več, v prvi vrsti pa zahteva ponoven pregled v preteklosti že pregledanega materiala. Svoj izredno jednat prispevek zaključuje z navedbo novejših objav virov ter opisom smeri nadaljnega iskanja.

Josip Adamček, Uzroci i program seljačke bune 1573. godine (str. 49—77). Prispevek vodilnega hrvaškega poznavalca slovensko-hrvaškega kmečkega upora je napisan na podlagi ugotovitev, ki jih je že objavil v knjigi Seljačka buna 1573. (Zagreb 1968), in še nekaterih novih ugotovitev. Kot poglobljena vzroka za upor omenja kmečko trgovino in povečanje fevdalnega pritiska na področju naturalne rente. Vdor blagovno-denarnega gospodarstva, katerega je v 16. stoletju spremljalo vrtoglavo naraščanje cen, zlasti vina in žita, je silil kmeta, da vztraja na gospodarskem področju, ki mu je omogočalo, da je svoje obveznosti lahko še izpolnjeval, po drugi strani pa se je fevdalni gospodar iz krize fevdalnega gospodarstva skušal izkupati ravno s pomočjo trgovine. Vanjo pa je lahko posegel le s komutacijo denarne rente, ker mu dominikalna posest tega ni omogočala. Ta in pa uveljavljanje fevdalnih privilegijev oziroma monopoliziranje trgovine s kmečkimi produkti so dvignili kmeta v upor. Najbolj zanimiv je najboljširnejši del razprave, ki govori o programu kmečkega punta. Adamčkovo mnenje je v nasprotju s stališči Grafenauerja. Sporni sta dve vprašanji. Ali so kmetje hoteli ustanoviti svojo državo in ali so Gubca proglasili za kralja. Odgovor leži v vprašanju, čigave izjave so pomembnejše, Svračeva na eni ali Gregoričeve in Gušetičeve na drugi strani. Znano je, da je glede države sporna interpretacija pojma »Khayslerliche stelle«. Grafenauer trdi, da to pomeni cesarsko namestništvo, ker so kmetje vedeli, da bi bilo spriču turške nevarnosti in spriču splošne razširjenosti fevdalnega reda nerealno misliti na državo. Adamček odgovarja, da bi bilo po isti logiki nerealno v 16. stoletju govoriti o odvzemu oblasti plemstvu in o kmečkem cesarskem namestništvu. Svoje mnenje podpira dodatno s trditvijo, da za prikaz pravih ciljev upora ni mogoče upoštevati izjav Gregoriča in Gušetiča. Veljale naj bi le za upor proti Tahiju leto poprej na susjedgradsko-stubiških posestvih, kjer je bil vladar solastnik in so se mu hoteli podvreči kot podložniki in ne kot podaniki. Pri njunem zasliševanju naj bi se »pitanje odnosa prema caru razmrtralo u kontekstu borbe protiv Tahija« (str. 71). Adamček trdi, da vsi odgovori Gregoriča in Gušetiča negirajo vprašanja o širših namerah upora. Zato ponavlja Bromlejeve trditve, da so kmetje, oziroma vodstvo, dejansko hoteli ustanoviti svojo državo. Svoje trditve argumentira z naslednjimi dejstvi: 1. pobiranje davkov naj bi kljub antifiskalnemu značaju upora jasno kazalo, da je vodstvo upora imelo jasne nazore o prihodnjem funkcioniranju kmečke oblasti, 2. namero kmetov, da sami prevzamejo skrb za obrambo meje pred Turki in 3. naravnost upora proti vladarju, ki jo kažejo namere, da sami prevzamejo pobiranje davkov, carin in obrambo meje, ker je vse to spadalo v njegovo kompetenco. Ob trditvi, da je program upornih kmetov predvideval zlom fevdalne oblasti in nastanek nove države, ki bi zajemala hrvaške in večji del slovenskih kmetov s sedežem v Zagrebu, meni Adamček tudi, da so Gubca postavili za kmečkega kralja. Ponovno zavrača pomen Gregoričevih in Gušetičevih izjav, ker v tem času nista bila v bližini Gubca. Poleg Svračevih izjav navaja še nove argumente. Draškovičevi pismi razglašajo za zanesljivi, ker ta za svoje kruto ravnanje z Gubcem ni potreboval nobenih opravičil, ker je bil že tako opinjnan od vladarja zaradi neodločnosti. Adamček tudi ne vidi nikakršnih

razlik med stališči bana in vladarja. Dodaten argument mu je neko pisanje plemiča varaždinske županije iz leta 1573, ki Gubca tudi imenuje kralj. Vire, ki govorijo proti stališču, da bi bil Gubec imenovan za kralja, odpravljaja s trditvijo, da so nastali v slovenskih deželah, torej stran od središč in da so tu tako in tako smatrali za vodjo upora Gregoriča. Zaključki, na katerih vztraja Adamček, so naslednji: 1. obstajal je političen program, ki ni bil javno objavljen, 2. na periferiji upora so se borili le za staro pravdo in cesarsko pravičnost, 3. program je predvideval rušenje fevdalnega reda ustanovitev nove kmečke države, kar dokazujejo tudi smeri pohodov kmečke vojske, 4. na čelu nove države naj bi bil kmečki kralj Ambrož Gubec.

Ivan Kampuš, Javni tereti hrvatskih seljaka u razdoblju seljačke bune (str. 79—91). Na podlagi županijskih registrov, v katerih so bili naštetni vsi posestniki s številom fumusov (dimov), ugotavlja avtor za obdobje 1565—1573 obseg kmetij ter vsote, ki so jih morali plačevati njihovi posestniki v zagrebški, križevski in varaždinski županiji. Ne davki deželi in državi, ampak obveznost javne tlake pri obnavljanju trdnjav je bila tista, ki je v okviru javnih obremenitev najbolj težila kmeta. Na podlagi ugotovljenega števila praznih kmetij v letu 1573 pokaže avtor na enega izmed načinov za ugotavljanje posledic kmečkih puntov na hrvaškem podeželju.

Stjepan Antoljak, Nekoliko marginalnih opaski o seljačkoj buni 1573. godine (str. 93—111). Avtorjeve opazke so zanimive zaradi tega, ker skuša z nekaterimi mislimi popraviti stališča obeh glavnih poznavalcev kmečkega punta. Poudarja, da je bil delež nekaterih plemiških nasprotnikov Tahija v slovensko-hrvaškem uporu tako velik, da so ti določili datum začetka punta. Glede termina »Khaysyerliche stelle« se bolj nagiba k Grafenauerju, saj ga razume kot cesarsko ustanovo, ki bi samo pobirala davke. O Gubcu in njegovem kraljevskem naslovu pa sodi naslednje: Verjame Istvánffyju, da je bilo kmečkemu voditelju ime Matija. Ambrož ali Jambrek naj bi bil 1574. še živ. Obstajala sta namreč dva Gubca: Matija Gubec-Beg in Ambrož. Oba sta bila aktivna upornika, toda vodja je bil Matija. Ta se ni nikoli kronal za kralja, niti ni imel takega namena. Vzdevek kralj so mu dali kmetje in plemiči. Dokazuje, da ni bil usmrčen 15. februarja, kot to misli večina zgodovinarjev, ampak nekaj tednov pozneje. Antoljak smatra, da bi bilo ponovno potrebno poskusiti ugotoviti število udeležencev upora in število padlih. V okviru novih raziskovalnih načrtov svetuje, da bi skušali ugotoviti, ali se ni ohranilo o uporu kaj gradiva v turških arhivih.

Kvetoslava Kučerová, Naseljevanje hrvatskih seljaka u Slovačkoj i njihov socijalni položaj (str. 113—126). Ena izmed posledic težkega položaja hrvaških kmetov sredi 16. stoletja je bilo tudi njihovo izseljevanje na Slovaško. Avtorica je na podlagi oznak določenih oseb v virih, analize jezika, imen in priimkov ter onomastike ugotovila tri valove izselitev v času od mohaške bitke do začetka uporov. Naselili so se predvsem na teritorij Zagorja, vzhodja Malih Karpatov in ob Donavi, zlasti okoli Bratislave. Večina se jih je kmalu asimilirala, le nekaj družin je ohranilo jezik do najnovejše dobe.

István Sinkovics, Madarska historiografija o hrvatsko-slovenskom seljačkom ustanku godine 1573. (str. 205—214). Obravnava avtorje, ki so v svojih delih v okviru zgodovine Ogrske obravnavali tudi kmečke upore na Hrvaškem. Za starejše, kot na primer Istvánffyja, navaja tudi vire njihovih informacij. Značilno je, da v točnost njihovih navedb dolgo časa ni nihče dvomil. Madžarska historiografija upora še do danes ni obdelala v obliki monografije.

Gerhard Pferschy, Opažanja o uzrocima seljačkih nemira u prvoj polovini 17. stoljeća u vojvodini Štajerskoj (350—356). Graški zgodovinar ugotavlja, da mnogi vzrokov uporov niso mogli odkriti, ker so preveč upoštevali institucionalne in premalo funkcionalne zveze. Niso upoštevali sprememb v vsebini posameznih terminov, mer, sprememb velikosti posestev, ki jih je plemstvo obdelovalo v lastni režiji, ker niso upoštevali, ali gradbena dejavnost narašča ali upada, ker so prezrli zahteve stavbinskih slogov (npr. baroka). Prav tako niso polagali dovolj pozornosti na spremembe znotraj fev-

dalnega razreda, saj smo v tem času priče nekakšnega preslojavanja, ne toliko zaradi tridesetletne vojne in protireformacije kot zaradi prevedbe v plemstvo vrsto uspešnih trgovcev in bančnikov, ki so vnesli v vas novo, »kapitalistično« mentaliteto. Gre torej za izredno raznovrstne vzroke, ki sami zase niso povzročali nemirov, so pa v obravnavanem obdobju v medsebojni povezavi povzročili marsikateri upor.

Nekateri prispevki slovenskih avtorjev v Radovih so bili prej ali pozneje objavljeni tudi drugod. To so: Pavle Blaznik, Razvoj fevdalne rente u slovenskim pokrajinama do 16. st. (objavljeno v zborniku Kmečki panti na Slovenskem, o katerem smo že zgoraj poročali), Ferdo Gestrin, Trgovina i seljačke bune u Sloveniji i Hrvatskoj u 16. stoljeću (objavljeno v Zgodovinskem časopisu XXVII, 1973), Bogo Grafenauer, Razvoj programa slovenskih seljačkih buna od 1473. do 1573. (objavljeno v zborniku Kmečki panti na Slovenskem, vendar v Radovih brez časovnega in krajevnega pregleda), Jože Koropec, Statenberg i seljačka buna (objavljeno v Časopisu za zgodovino in narodopisje NV 8, 1972 in samostojno; o razpravi poročamo nekoliko nižje), Jože Pogačnik, Seljačka buna 1572—1573. kao slovenski književni motiv (objavljeno v skrajšani obliki v zborniku Kmečki panti na Slovenskem).

Razen omenjenih prinašajo Radovi še naslednje razprave: László Makkai, Periodizacija i tipologija istočnoeuropskih seljačkih pokreta, Miroslav Sichel, Tema seljačke bune u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, Mladen Kuzmanović, Odjaci seljačke bune 1573. u »Baladama Petrice Kerempuha« Miroslava Krleže, Marija Schneider, Odras seljačke bune 1573. godine u likovnoj umjetnosti, Lovro Zupanović, Odjek seljačke bune 1573. u glazbi, Maja Bošković-Stulli, Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama, Ivan Jelić, O značenju tradicije velike seljačke bune 1573. u povijesti komunističkog pokreta i revolucije u Hrvatskoj, Nada Klaić, Seljačke bune u Banskog Krajinu u 17. stoljeću, Slavko Gavrilović, Seljački nemiri u istočnoj Slavoniji i Sremu 1736. Igor Karaman, Pokreti seljaka u sjevernoj Hrvatskoj god. 1755., Sándor Gyimesi, Gospodarsko zaledo antifeudalnih borba mađarskih trgovišta i njihova veza sa seljačkim pokretima u razdoblju od XVI do XIX stoljeća.

Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 331 strani.

Izid knjige našega največjega poznavalca kmečkih puntov pomeni vrh v okviru praznovanj 500-letnice začetka kmečkih uporov in 400-letnice hrvaško-slovenskega punta, saj je to najpomembnejša publikacija, ki so jo izdale slovenske založbe v tem okviru. Osnovno vprašanje, ki se takoj pojavi pri bralcu, je odnos nove knjige do monografije Kmečki upori na Slovenskem, ki je izšla pri isti založbi v okviru zbirke Kultura in zgodovina leta 1962. Nova knjiga je že po svojem bistvu precej drugačna. Medtem, ko je bila tista, ki je izšla pred 12. leti, znanstvena monografija o slovenskih kmečkih uporih od prvih pomembnejših pa do leta 1848, sta v novi knjigi obravnavana predvsem slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško-slovenski 1572—1573 s posebnim poudarkom na razvoju programa slovenskih puntarjev med 1473 in 1573. Druga, predvsem vsebinska sprememba je upoštevanje novih rezultatov, do katerih so prišli slovenski in hrvaški zgodovinarji. Na eni strani so bili odkriti številni novi viri, ki so zapolnili marsikatero praznino, na drugi strani pa je prišlo do poskusa novih sintez. Tu mislimo na Adamčka, ki prinaša vrsto novih ugotovitev, ki jih sprejema tudi Grafenauer, pa tudi nekatere, s katerimi se Grafenauer ne strinja (o tem smo že zgoraj govorili). Knjiga ima tudi to prednost, da kot zadnja lahko rezimira vse predhodne razprave in rezultate znanstvenih posvetovanj in zborovanj, posvečenih tej problematiki. Večina raziskovalcev je namreč svoje večletno delo usmerila ravno na ta posvetovanja, tako da po vsej verjetnosti v naslednjih letih ne moremo pričakovati nekih večjih odkritij. Zaradi novih dognanj je moral avtor priprave na upor 1573, delno tudi nje-

gov potek na novo obdelati, temeljne koncepcije pa mu ni bilo potrebno spreminjati, saj so jo po njegovem mnenju na novo odkriti viri v marsičem le potrdili.

Tretja, čisto praktična razlika je v tem, da je avtor opustil citiranje opomb, razen v primeru, ko upošteva nova odkritja oziroma polemizira z nekaterimi njihovimi interpretacijami. Ob tem pa ni nova knjiga izgubila na znanstveni vrednosti, nasprotno, s knjigo Kmečki upori na Slovenskem se je povezala v enotno monografijo v dveh delih.

Anton Aškerc, *Tahi na Statenbergu*. Jože Koropec, *Statenberg in kmečki upor*. Izdala ob 400-letnici slovensko-hrvaškega kmečkega upora Skupščina občine Slovenska Bistrica. Maribor, 1972, 47 strani.

Publikacija je iz treh delov. Najprej je objavljenih sedem Aškerčevih pesmi, ki sestavljajo cikel Tahi na Statenbergu (Pesnitve, Ljubljana 1910, str. 245—268). Tem je Jože Koropec dodal še kratko spremno besedo Anton Aškerc in Statenberg. Opozarja, da se je pesnik vsebinsko naslonil na razpravo Antona Kaspreta Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabrijela (CZN VI, 1909) in s tem sprejel tudi njegove napake.

V svoji razpravi *Statenberg in kmečki upor* (str. 27—47, razprava je ponatisnjena iz Casopisa za zgodovino in narodopisje NV 8, 1972) prikazuje Koropec gospostvo od prvih vesti o njem do prehoda v lastništvo Tattenbachov v 17. stoletju. Jedro razprave je v opisu stanja gospostva v desetletjih pred uporom, ko je prešlo iz rok Volka Engelberta Turjaškega v roke Franca Tahija. Ta je s svojim brezobzirnim postopanjem dosegel, da so mu kmetje 1572. grad odvzeli. S tem je nastalo eno od obeh žarišč slovensko-hrvaškega upora, ki je toliko pomembnejše, ker je bila preko njega ustvarjena idejna dozorelost punta.

Stanko Škaler, *Po poteh slovensko-hrvaškega kmečkega upora*. 28. zvezek zbirke Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Izdaja Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, zalaga Obzorje Maribor, Ljubljana, 1971, 38 strani.

Avtor, ki je bil do svoje nenadne smrti ravnatelj Posavskega muzeja v Brežicah, je že dve leti pred 400-letnico slovensko-hrvaškega kmečkega upora objavil vodnik po krajih, kjer se je odigrala drama slovensko-hrvaškega kmečkega upora. Poleg opisa poti in krajev posebej opozarja na kulturne spomenike, ki so bili sodobniki punta. Knjižica je bogato ilustrirana.

Od kmečkih puntov do slovenske državnosti. Uredil Ivan Kreft. Maribor, 1971, 122 strani.

Knjiga je zbornik razprav in člankov nekaterih slovenskih znanstvenikov in publicistov. Njen namen je popularizacija zgodovinskih dogodkov, ki »so pospešili narodni in socialni napredek«. Na kmečke upore neposredno se nanaša razprava dr. Bogo Grafenauer, Štirje veliki kmečki upori na Slovenskem in članek Najsvetlejši dnevi slovenske zgodovine: slovenski kmečki panti, ki ga je bil 24. decembra 1935 v Ljudski pravici objavil Jože Sinko.

Branko Marušič, *Veliki tolminski punt leta 1715*. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1973, 32 strani.

Razprava goriškega zgodovinarja je kljub skromni knjižni opremi eden izmed pomembnejših znanstvenih prispevkov v letu proslavljanj kmečkih putnov. Pisana je na podlagi virov in literature in prinaša marsikaj novega.

hkrati pa opozarja, da bo potrebno nekatere podrobnosti ponovno preiskati. Naj omenimo le primer voditeljev kmečkih puntov, o katerih bi se dalo s pritegnitvijo matičnih knjig zvedeti precej več, kot vemo sedaj. Posebej je obdelal Marušič tudi gibanje upornikov rihemberške, devinske in švarcneške graščine. Po avtorjevem mnenju je bilo tolikšno, da bi ga lahko samostojno obravnavali, ker sta potek in vsebina prinesla nove elemente v gibanje, ki so ga sicer Tolminci začeli, pa tudi posejali po teh krajih (str. 20). Kot posebno zanimivost Marušičevega dela naj navedemo tudi pregled odmeva največjega uporniškega gibanja primorskih kmetov v literaturi, upodabljači umetnosti in glasbi.

Stanko Skaler, Boj za staro pravdo. Ljubljana, 1973, 124 strani in 1 zemljevid.

Ni znanstveno, ampak zelo poljudno delo o kmečkih puntih. Pisano je na podlagi dosedanjih dognanj. Avtor je vire uporabljal v toliko, da je s prevodi dokumentov dosegel večjo plastičnost. Škoda, da avtor ni opisal kmečkih uporov 17. in 18. stoletja, ker bi delo predstavljalo primer izredno dobre poljudne obravnave zaključenega obdobja naše preteklosti. Knjiga je lepo in bogato opremljena s številnimi grafikami, ilustracijami in fotografijami.

Miško Kranjec, Zimzelen na slovenskih tleh (kronika kmečkih puntov), redna knjiga Prešernove družbe 1972, 235 strani.

Delo je zraslo iz dveh pobud. Na eni strani je družba hotela prispevati svoj delež k proslavam ob obletnicah kmečkih puntov, na drugi strani pa je avtor kot slovenski pisatelj skušal s svojo jezikovno izurjenostjo začasno zadovoljiti potrebo po »velikem tekstu« o kmečkih puntih. Kranjčeva knjiga ni literarna obravnava kmečkih uporov. Pisana je namreč na podlagi domače in tuje, tudi madžarske literature. Pisatelj jo označuje kot »zgodbo revolucije« slovenskega naroda. V celotnem obdobju, od prvih uporov do današnjih dni, vidi eno samo hotenje po svobodi. Puntji mu ne pomenijo le začetek novega veka slovenske zgodovine, ampak tudi, prvič po izgubi samostojnosti, manifestacijo slovenske narodnosti in zavesti skupnosti ter vstop v evropsko zgodovino. Zaradi slednjega se več pomudi tudi pri podobnih pojavih na ozemlju današnje Nemčije, Avstrije in Madžarske. Poskusi literatov, da svoje umetniške sposobnosti izkoristijo tudi pri populariziranju zgodovine, v svetu niso tako redki. Za Kranjca pa moramo ugotoviti, da ni popolnoma uspel, saj ne pozna ali ne upošteva nekaterih novejših znanstvenih rezultatov.

Stane Granda

Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški

Tehnični napredek zadnjih let je omogočil cenejše faksimilirane knjižne izdaje. V Italiji se založba Forni iz Bologne že nekaj let bavi s fotomehaničnimi oz. anastatičnimi ponatimi redkih starejših knjižnih izdaj. Med te sodijo tudi zgodovinska in sorodna dela. Založba Forni je v minulih letih izdala tudi nekaj takih del, ki so med temeljnimi kamni bibliografije o Furlaniji, Trstu in Goriški. Ta zapis informira o izdajah knjig, ki so sedaj v ponatisu lažje dostopna bralcem in raziskovalcem. Ponatisi knjig so verni in je njih naklada omejena; ponatisi tudi niso kritični, namenjeni znanstveni rabi. Izdajatelj tudi ni poskrbel za spremna besedila sodobnih poznavalcev, ki bi tekste kritično obdelali in ocenili, ki bi predstavili njih avtorje itd.

Ponatisnjene so bile prve izdaje (omeniti je treba namreč, da so nekatere od ponatisnjenih knjig izšle v več izdajah).

Ireneo Della Croce, *Historia Antica e Moderna: Sacra e Profana della Città di Trieste*. Venetia 1689, 694 + (L) strani, 8°. Faksimile znamenite Della Crocejeve zgodovine Trsta, ki je izšla tudi v kasnejših izdajah (v izboru leta 1819 in v 4 knjigah leta 1881), je bil natiskan konec leta 1965. Knjiga je izšla kot deveti zvezek knjižne zbirke »Historiae urbium et regionum Italiae rariores«.

Francesco de Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Udine 1885, 277 + (III) strani, 8° in *Nuovi cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Udine 1887, 31 + (III) strani, 8°. V ponatisu je glavnemu delu (biografski leksikon) pridružen še kasnejši dodatek. Grof Manzano (1801—1895) je delo izdal v 84. letu starosti, potem ko je objavil več pomembnih del za zgodovino Furlanije (omenimo le izdajo virov »Annali del Friuli, I—VI z dodatki, 1858—1879), dve leti za tem so izšli še dodatki. Reprint v 200 izvodih je bil natiskan januarja 1966.

Gio. Francesco Palladio degli Olivi, *Historie della provincia del Friuli*. I, Udine 1660, 495 + (XIII) strani, 8°; II, Udine 1660, 534 + (X) strani, 8°. V furlanski historiografiji sta poznana dva Palladia, starejši Enrico (1580—1629), videmski zdravnik in mlajši Francesco († 1669), njegov nečak. Nečak je nadaljeval stričevo delo in oskrbel za postumno izdajo »Rerum Forojuliensium« (Videm 1659), ki obsega zgodovino Furlanije od začetka sveta do leta 452. Sam pa je napisal eno najbolj poznanih starejših del furlanske zgodovine; reprint je izšel oktobra 1966 v isti zbirki kot Della Crocejeva knjiga (knjigi VIII/1 in VIII/2).

Gian Giacomo d'Ischia, *Historia Della principale Contea di Goritia nella prouincia Foro-Iuliense*. Udine 1684, 67 strani, 8°. Knjiga G. G. d'Ischie je prvo izdano delo o zgodovini Goriške. Knjiga je doživela ponatis leta 1899; takrat je izšla s spremnim besedilom E. Maionice. Faksimilirana izdaja je bila natiskana maja 1967 v zbirki kot Della Crocejevo in Palladijevo delo in nosi številko XXII.

Giuseppe Valentinelli, *Bibliografia del Friuli*. Venezia 1861, VIII + 540 strani, 8°. Valentinellijevo delo je še danes zelo uporabno kot priručnik. Pregled bibliografije o Furlaniji in tiskov, ki so na furlanskih tleh izšli, razporeja upoštevana dela (3655 enot) tematsko in topografsko; omenjene so tudi nekatere slovenske izdaje (goriške, videmske). Ponatis je bil opravljen februarja 1969. Leta 1967 je ista založba izdala Valentinellijevo »Bibliografia della Dalmazia e dell Montenegro« (Zagreb 1855, VII + 339 strani, 8°).

Gian Giuseppe Lirutti, *Notizie delle vite ed opere de' letterati Friuli*. I, Venezia 1760, 538 + (II) strani, 8°; II, Venezia 1762, 483 + (I) strani, 8°; III, Udine 1780, 452 strani, 8°; IV, Venezia 1830, 511 strani, 8°. Lirutti (1689—1780) je bil eden najbolj plodovitih furlanskih zgodovinarjev. V petih knjigah je izšla zgodovina »Notizie delle cose del Friuli scritta secondo i tempi« (Udine 1776-7). Ponatis njegovega biografskega leksikona v štirih knjigah (četrti zvezek je izšel po smrti) je bil opravljen novembra in decembra 1971. Izšel je v zbirki »Italia gens«, italijanskih bio in bibliografskih priručnikov.

Z anastatičnimi ponatimi se ukvarjajo tudi druge založbe in izdajatelji. Leta 1972 je videmska akademija za znanost, književnost in umetnost (Accademia di scienze, lettere ed arti — Udine) izdala v nakladi 300 izvodov prvo izdajo umetnostnozgodovinskega priručnika grofa Fabia di Maniago, *Storia delle belle arti friulane* (Venezia 1819, 287 strani, 4°); druga izdaja tega dela je iz leta 1823.

Serijo ponatisov knjig tržaškega zgodovinarja in domoznanca Giuseppeja Caprina (1845—1904) je pripravila mednarodna knjigarna »Italo Svevo« v Trstu. Leta 1968 je izdala oba dela Caprinove »L'Istria nobilissima« (I, Trieste 1905, 293 + VII strani, 8°; II, Trieste 1907, 250 + XXIX prilog + XXXI strani, 8°), uvod v izdajo je napisal G. Bartoli. Značilnost za ta in za naslednje reprints Caprinovih del je, da imajo spremne (vendar ne kritične) tekste in dodane registre osebnih in krajevnih imen. Leta 1969 je izšel ponatis knjige

»Alpi Giulie« (Trieste 1895, 444 + XXX strani, 8°) z uvodom D. Marinija; tega izida se je spomnil tudi »Planinski vestnik« (1971, št. 1, str. 41-2). Naslednje leto je izšlo manjše Caprinovo delo o tržaškem gledališkem življenju »Il teatro nuovo« (Trieste 1901, 52 + IV strani, 8°) z uvodom V. Levija. Prav tako leta 1970 je izšla knjiga »Pianure friulane« (Trieste 1892, 472 + XXXVI strani, 8°) z uvodom G. Brusina. Tudi leta 1973 sta izšla dva ponatisa, in sicer kronika Trsta med leti 1800—1850 pod naslovom »I nostri noni« (Trieste 1888, 234 + XXX strani, 8°) uvod je prispeval S. Rutteri in »Marine Istriane« (Trieste 1889, 390 + VI strani, 8°) z uvodom izdajatelja.

Za tržaško zgodovino so važna tudi dela P. Kandlerja. Tržaška hranilnica (Cassa di Risparmio di Trieste) je leta 1972 izdala ponatis, vendar ne faksimilirani, Kandlerjevega dela »Storia del consiglio dei patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti« iz leta 1858. Z izdajo, ki ji je napisal obširen uvod G. Cervani (stran IX—XL), je bila počaščena stoletnica Kandlerjeve smrti. Isto leto je tudi goriška hranilnica (Cassa di Risparmio di Gorizia) izdala podoben ponatis Morelli-Della Bonovo knjige »Storia della Contea di Gorizia« (I—IV, Gorizia 1855-6) v štirih knjigah, prav tako kot original; poročilo o tem ponatisu prinašata »Primorski dnevnik« (16. 2. 1973, št. 40) in »Kronika« (1974, str. 66—67).

Branko Marušič

Igor Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. Zagreb, 1972. — Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Rasprave i članci, 1. 365 strani, ilustrirano.

Jugoslovanska gospodarskozgodovinska literatura se je obogatila z novim delom, čigar avtorja poznamo kot vestnega in dobrega pisca mnogih razprav. Sedaj se nam je predstavil tudi kot soliden sintetik, ki se je v obravnavani knjigi osredotočil na dinamično 19. stoletje. K sami vsebini nimamo pripomb, ker je avtor uporabljal vire in kvalitetno literaturo, pa tudi kot univerzitetni učitelj na zagrebški filozofski fakulteti si je pridobil široko znanje o temi, ki jo obdeluje. Vsebinsko bogato, dobro zamišljeno in tekoče izpeljano delo moti nekaj pomanjkljivosti. Za Slavonijo namreč uporablja drugačno periodizacijo kot za Vojno krajino ali Dalmacijo. Razloge za to sicer že dobro razumemo, vendar smo mnenja, da bi moral avtor imeti pred očmi ves hrvaški teoritorij in vso hrvaško družbo in periodizirati gospodarsko življenje te hrvaške celote po kriterijih, za katere domneva, da so res bistveno odločilni. Ali je res nagodba znak za neko novo fazo gospodarske zgodovine? Mislimo, da bi Ambrozu Vranjicanu, ki ga podaja v posebnem poglavju, mogel pridružiti še vrsto drugih vidnih trgovcev, vse pa združiti v poglavju o akumulaciji kapitala. Svoja lastna poglavja imajo Karlovac, Reka, Senj in Sibenik, mašinizacija hrvaške industrije (ali, če že hočete, »industrijska revolucija«) pa je razdeljena po raznih poglavjih. Zakaj tako? Za nas kot sosede Hrvatov, ki smo imeli v 19. stoletju še krepkejše gospodarske zveze kot prej, je Karamanova knjiga zelo uporabna in jo bomo morali češče prebirati. Zanimive so tudi ilustracije; o nekaterih zemljevidih smo mnenja, da bi mogli biti večji in imeti več podatkov (prim. strani 28, 293, 347).

Jože Sorn

Risto Poplazarov, Grčkata politika sprema Makedonija vo vtorata polovina na XIX in početkiot na XX vek. Skopje 1973, str. 324. Cir.

Odnos Grčije do Makedonije in Makedoncev je bil v zadnjih letih večkrat naglašen tudi v slovenskem dnevnem tisku. Tu gre za poudarjeno dejstvo, da na grški strani večkrat ne priznavajo makedonske narodnostne individualnosti niti v SR Makedoniji, in kaj šele v okviru grške države. Knjiga Poplazarova je usmerjena prav v razreševanje nakazanega vprašanja, vsebinsko pa zajema oboroženo grško delovanje na ozemlju takrat še turške

Makedonije, dalje diplomatsko dejavnost in kot avtor sam pravi, tudi druge protimakedonske akcije ter boj proti njim.

Izhodišče očitane problematike vidi avtor v velikogrški »melani ideja« (veliki ideji), ki izhaja iz misli o Veliki Grčiji. Poleg tega pa naj bi imela Grčija še »zgodovinsko misijo« obnoviti grški »imperij«, ki ni nikoli obstojal. V ta utopistični imperij naj bi spadala tudi Makedonija, medtem ko bi se imel makedonski in ostali živelj pogrčiti. Pri uredništvu te ideje so bili pritegnjeni tako carigrajska patriarhija, kot razna društva in vojaški odbori, kasneje pa tudi grška vlada. Sredi sedemdesetih let preteklega stoletja je bil izdelan tako imenovani »minimalni program« namenjen delitvi Makedonije. Po tem programu bi morala Grčiji pripasti tako imenovana »zgodovinska« Makedonija, se pravi ves prostor od Rodopov in reke Meste pa preko Nevrokopa, Strumice, Demir Hisarja, Prilepa, Kruševca, Ohrida do Jadrana. Poplazarova knjiga kaže, da grška propaganda deluje predvsem v tem območju, ne zanemarjajoč pri tem pozicij, ki so jih imeli Grki tudi severno od te črte.

V knjigi je natančno očitano delovanje tako imenovane »oborožene agitacije«, se pravi delovanje oboroženih andartskih (četniških) oddelkov, ki so vdrali preko takratne grško-turške meje vse od sedemdesetih let XIX. stoletja dalje. Nakazane so tudi sile (oz. organizacije, ki so stale za temi oddelki, tako leta 1904 v Atenah ustanovljen poseben »Makedonski odbor«). Namen njihovega delovanja je bila grecizacija makedonskega etničnega prostora in značilno je, da je igrala pri tem eno glavnih vlog grška cerkev ter njena prizadevanja, da bi se negrška (makedonska ali vlaška) naselja odcepila od bolgarske ekzarhije ter se podredila carigrajski patriarhiji in se tako grecizirala. K dosegu tega cilja pa naj bi prispevalo tudi delovanje andartov. Značilno je, da so v andartskih oddelkih v veliki meri sodelovali tudi Krečani, dalje (posamezni) domačini pa tudi Turki.

Za dogajanje po prelomu stoletja je značilno, da nista niti Grčija, niti carigrajska patriarhija podprli ilindenske vstaje. Značilno je tudi, da je prihajalo v odnosu do »Bolgarov« (Makedoncev) do sodelovanja med andarti in Turki. V ozadju tega dejstva pa sta bila predvsem dva elementa: podkupljivost Turkov ter politična računica, po kateri je bil grški teror nad makedonskim življenjem, ter boj med andarti ter komiti oz. med andarti in makedonskim revolucionarnim gibanjem, le v prid turški politiki na tem prostoru. Izstopa očitno dejstvo, da je Turčija videla v Grčiji manjše zlo, kar se je pokazalo tudi med prve balkansko vojno, ko je predstavljala mnogo manjši vojaški faktor kot ostale udeležence. Značilno je tudi, da so andartsko delovanje vodili grški konzuli (oz. konzulati) v Bitoli, Solunu in Seresu; njim so bili dodeljeni grški oficirji, ki so skupaj s podčastniki grške vojske v veliki meri tudi vodili andartske oddelke. Po sestavu so bili ti oddelki v veliki meri iz domačinov zlasti vzhodno od Vardarja na območju solunskega vijaleta, tu so jih v polni meri podpirale tudi turške oblasti in domači begi.

Sodelovanje med andarti in turškimi oblastmi je bilo še posebej živo po letu 1904. Za mladoturške revolucije so se andarti pasivizirali, izrečena pa jim je bila tudi amnestija. Sicer so jih v prihodnjih letih obnovili, vendar niso imeli več tiste moči kot do tega časa. V borbi z njimi so sodelovali oboroženi oddelki VMRO ter vaška milica, ki jo je ustanovljala ta revolucionarna organizacija, včasih pa tudi oddelki turške vojske (na primer leta 1906).

Posebni orisi so v knjigi namenjeni delovanju bitolskega grškega odbora ter še posebno tako imenovani »solunski organizaciji«, se pravi organizaciji ustanovljeni leta 1906, ki naj bi vodila oboroženi boj v mestu Solun. Poleg terorističnih akcij je bila naloga organizacije doseči z ekonomskimi in drugimi sankcijami progrško usmerjenost prebivalstva. Šlo je za akcije kot bojkot Makedoncev v Solunu in okolici, kupovanje v izključno grških trgovinah, prisilno zbiranje denarnih sredstev in podobno. Viden pa je bil tudi teror. Značilno pa je, da je »organizacija« v sodelovanju z grškim

konzulatoma izdala brošuro o Aleksandru Velikem v »makedono-slovanskem« jeziku, namenjeno okoliškim solunskim vasedem, skupaj z zagotovilo, da lahko »samo Grčija osvobodi Makedonce«. Gre za brošuro, ki ima še poseben pomen za razvoj makedonskega jezika (str. 213). — Solunska »organizacija« je delovala tudi po mladoturški revoluciji.

Poleg opisa je skušal Poplazarov napraviti tudi številčni obračun žrtev, ki jih je delovanje grških (pa tudi drugih: bolgarskih, srbskih, albanskih in turških) oddelkov prineslo Makedoniji. Ugotavlja, da je bilo v letih 1905-06 mesečno ubitih 100 do 150 oseb na celotnem makedonskem etničnem prostoru. Za leta 1904-08 računa na kakih 5000 do 7500 žrtev, od katerih naj bi kakih 2500 žrtev odpadlo na račun grške »oborožene« propagande. — Ob zaključku se avtor dotika tudi orisa sodelovanja med Bolgarijo in Grčijo, oziroma med velikobolgari in velikogrki ter odpora makedonskega življa proti temu sodelovanju.

Tone Zorn

Josef Lukan, Franz Grafenauer, Abgeordneter der Kärntner Slowenen. Tipkopišna disertacija na filozofski fakulteti dunajske univerze, Dunaj 1969 (promocija l. 1970).

Med dela, ki se dotikajo koroškega slovenstva, se je leta 1969 priključila tudi Lukanova disertacija. Gre za obsežno delo (s kritičnim aparatom in prilogami 406 strani), ki se ne omejuje le na Grafenauerjevo biografijo, ampak sega pri očitovanju narodnostnega vprašanja v širši koroški prostor. Vprašanja, ki so pri tem zajeta, so: Grafenauerjevo poreklo in mladost, njegovo začetno in prihodnje politično delovanje v deželi in izven nje, prva svetovna vojna, koroško plebiscitno obdobje in posledice plebiscitne odločitve za tega ugledega koroškega Slovenca. Časovno so v disertaciji nadrobneje zajeta predvsem zadnja tri desetletja preteklega stoletja in takratno politično nastopanje koroških Slovencev. Težišče raziskave pa je seveda Grafenauerjevo delovanje v deželni in v dunajskem državnem zboru.

Viri, ki jih je Lukan uporabil, je tako dokumentacija avstrijskih (Celovec, Dunaj) kot ljubljanskih arhivov (Arhiv Slovenije). Njim je pritegnil sočasni tisk, predvsem pa stenografske zapisnike koroškega deželnega zbora in dunajskega parlamenta, za čas po prvi svetovni vojni pa tudi jugoslovanske stenografske zapisnike. Razvid po Lukanovi dokumentaciji kaže na do sedaj komaj načeto proučevanje problematike koroškega slovenstva v zadnjih desetletjih habsburške monarhije. Tako predstavlja disertacija obetavno osvežitev in želeti je, da bi podobne raziskave očitale slovensko vprašanje v okviru avstrijskih predstavniških teles tudi za čas prve avstrijske republike.

Vsekakor bi imel bralec takšne ali drugačne ugovore vsebinskega ali metodološkega značaja, upoštevati pa je treba, da je delo namenjeno avstrijski javnosti. Predvsem je podčrtati, da pomeni disertacija eno bistvenih oporišč za spoznavanje slovenske narodnostne problematike na Koroškem, ne le v zadnjem obdobju, ampak tudi kasneje, in v določenem smislu do danes. Pri orisu Grafenauerjeve dejavnosti je podčrtati dejstvo, da se ta ni omejevala le na narodnostno problematiko, ampak je segala tudi na gospodarsko področje, dejstvo, ki je bilo v dosedanjem zgodovino-pisju pominjeno v ozadje.

Za proučevanje Grafenauerjevega mesta v slovenski koroški politiki so v disertaciji zanimiva opozorila na njegovo narodnostno zorenje, za njegovo kasnejše delovanje pa je bila vsekakor odločilna ustanovitev Katoliško političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem 7. aprila 1890. Grafenauer ni bil le med ustanovitelji društva, ampak je bil v njegovem vodstvu vse do leta 1918. Za širšo slovensko problematiko je podčrtati dejstvo, da je bil z ustanovitvijo društva storjen prvi korak koroških Slovencev v smeri ločitve od »nemških konservativcev Koroške v organizacijskem in političnem pogledu« (J. Lukan). Iz prizadevanj društva po jezikovni enako-

pravnosti v začetnem obdobju naj povzamemo Lukanovo ugotovitev, da so celovške mestne oblasti (in po pritožbi tudi deželne) zavrnilo sprejem slovenske vloge društva, in šele notranje ministrstvo je odločilo v njegovo korist. Pri tem je ministrstvo poudarilo, da je slovenščina na Koroškem — in posebej tudi v deželnem glavnem mestu Celovcu — deželni jezik in zato bi moral celovski magistrat sprejeti slovensko vlogo. Sledil je neuspeli celovski rekurz na ustavno sodišče.

S tem spor še ni bil končan. Celovski magistrat je že prihodnje leto zavrnil slovensko vlogo in zahteval priložitev nemškega prevoda. To pot sta tako deželna vlada kot notranje ministrstvo opozorila na upravičenost vlaganja izključno slovenskih vlog, dejstvo, ki je vodilo do protesta koroških nemških nacionalcev na »koroškem kongresu« 13. novembra 1892. O članstvu Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem iz Lukanove disertacije izvemo, da je imelo leta 1890 379 članov, 1891 418, 1893 447 ter 1896 451. Število kakih 400 članov je v glavnem ostajalo vse do leta 1903. Iz leta 1892 je značilna tudi sodba koroškega deželnega predsednika, da ima slovensko društvo predvsem narodnostno-politične ambicije ter da njegova označitev »katoliško-kmetijsko (prav: gospodarsko) društvo« tej dejavnosti nikakor ne odgovarja. Društvo se prizadeva povezati se s Slovani v ostalih kronovinah, predvsem pa s Slovenci na Kranjskem. Se danes moremo v koroški nemško-nacionalni publicistiki najti že v poročilu koroškega deželnega predsednika zapisano trditev, po kateri vodijo prizadevanja po pospeševanju slovenskega narodnega gibanja na Koroškem k »pokopu« narodnostnega miru v deželi. S tem pa se že očrtuje zavračanje narodne enakopravnosti slovenskega življa Koroške, dejstvo, ki je v Avstriji v marsičem še danes prisotno.

Posebno mesto odmerja Lukan v svojem delu politični aktivnosti slovenskega katoliškega političnega društva, posebej uokvirjeni z dejavnostjo Franca Grafenauerja. Deželnozbornske volitve leta 1890 pomenijo pričetek ponovnega vstopa koroških Slovencev v deželno politiko. Za oris Grafenauerjevega delovanja je pri tem podčrtati dejstvo, da je bil vse od izvolitve leta 1896 pa do konca monarhije član tega predstavniškega telesa. In prav Grafenauerjeva dejavnost v koroškem deželnem in kasneje v državnem zboru predstavlja osrednji del Lukanove raziskave. V tem okviru je treba opozoriti, da je imel Grafenauer pri obravnavah gospodarskih vprašanj pred očmi povezanost narodnogospodarskih vprašanj z jezikovnim vprašanjem. Tako v deželnem kot v državnem zboru je nastopal kot zastopnik in branilec kmečkega stanu; za obstoj Slovencev mu je imela ohranitev tega stanu prvenstveni pomen. Iz narodnostnih motivov je skušal svoje slovenske sodeželane močneje interesirati za obrt, da bi tako dal slovenskemu gospodarskemu življenju nov vzgon. Trgovino in promet je imel za industrijo koroških Slovencev in potemtakem za garanta konjunkture slovenskega kmečkega stanu.

Grafenauerjeva dejavnost v deželnem zboru je po Lukanovi sodbi pogojevala aktualizacijo slovenskega vprašanja; po Lukanovi formulaciji je bil Grafenauer na slovensko-nacionalni strani iniciator in nosilec narodnostnega boja. V središču narodnostnih nasprotij, ki so bila predstavljena koroškemu deželnemu zboru, so bili Grafenauerjevi predlogi, interpelacije, vprašanja v zvezi z uporabo slovenskega jezika v javnem življenju, o jezikovnih določilih, o ljudskih štetjih, vodenju matrik, krajevnih oznakah, predvsem pa šolsko vprašanje. Se posebej je prihajalo do besednih dvobojev z nemškonacionalnimi politikami in vsakokratnimi šolskimi nadzorniki. Njihova intenzivnost je vodila do označevanja teh dvobojev z »Grafenauerjevo debato«. Na šolskem polju je bila po Lukanovem opozorilu Grafenauerjeva ostrica usmerjena predvsem na takratno utrakvistično šolo, pri čemer je Grafenauer opozarjal na vlogo te šole pri germanizaciji in raznarodovanju koroških Slovencev. O istem vprašanju je nastopal tudi v državnem zboru. Jezikovno vprašanje pa se je odpiralo tudi na drugih področjih, tako na področju uporabe slovenskega jezika pred sodiščem ali pa uveljavljanja

slovenskih krajevnih oznak. Nemški nacionalci so oboje označevali kot poskuse »slovenizacije«, podobno kot to delajo na Koroškem še danes. Tako kot pri slovenskih nasprotnikih danes, najdemo že leta 1909 trditve o Koroški kot »nemški deželi« v preteklosti in sodobnosti. Ob stališčih nemških nacionalcev do slovenskega vprašanja so v Lukanovi disertaciji zanimiva opozorila o »Nemcem prijaznih Slovencih«. Za očrtovanje slovenske problematike je iz leta 1909 tudi značilno navajanje dr. Angererja v deželnem zboru, da so »Slovenci na Koroškem Windische in ne Kranjci... (Windische) nimajo le drugačne kulture, ampak v določeni meri tudi drugo narodnost... Naši Windische so miroljubni ljudje, pomešani z nemško krvjo ter so z nami (Nemci) v sorodstvu; živeli so stoletja z nami v miru, toda sedaj se jih umetno spodbuja v boj proti nam Nemcem«. Kot vidimo, že ta iz Lukanove disertacije povzeta Angererjeva trditev opozarja na eno izhodišč tako imenovane »vindišarske teorije«, katere dejansko rojstvo pada v leta po plebiscitu. Predvsem je podčrtati Lukanovo opozorilo, da je bila nemško-nacionalna stranka šele v letih pred prvo svetovno vojno prisiljena slovensko koroško vprašanje bolj povezati z jugoslovanskim, kot je bila navajena do tega časa, saj je vedno poskušala svoje nasprotovanje z »nacionalnimi« Slovenci označevati kot notranjo koroško zadevo. O samem Grafenauerju avtor ugotavlja, da je kljub često izprijčanemu optimizmu kmalu spoznal, da je glede narodnostnih zahtev na izgubljenih položajih. Kljub temu je opozarjal, da je s svojimi doslednim nastopanjem preprečil »še mnogo slabšega«. Ko razpravlja o Grafenauerjevi vplivnosti, Lukan na podlagi volivnih rezultatov ter jezikovnih podatkov iz leta 1910 meni, da je bilo v tem času na Koroškem 30.000—40.000 narodno zavednih Slovencev.

Zanimiva so v disertaciji tudi opozorila na koroško vprašanje, kot se je pojavljalo ves čas habsburške monarhije pri slovenskih državnozbornih poslancih. Tu Lukan podčrtuje, da Grafenauer med močno skupino slovenskih in južnoslovanskih poslancev ni uspel doseči omembe vrednega uspeha za koroške Slovence. S tem se je tudi poslabšal njegov položaj, saj so Grafenauerjevi nastopi v dunajskem parlamentu samo povečali »pozornost in pripravljenost za boj« nemških nacionalcev. Glede Grafenauerjevega odnosa do slovenskega in jugoslovanskega vprašanja Lukan ugotavlja, da je Grafenauer zagovarjal misel o skupnem jeziku vseh Slovanov ter združitve vseh južnih Slovanov, tudi Srbov in Bolgarov. Za Koroško je zagovarjal južnoslovansko rešitev narodnostnega vprašanja ter se taktično prilagodil trialiističnemu programu. Dalje opozarja na njegovo prepričanje o posebni jugoslovanski upravni enoti, ki bi vključevala tudi južno Koroško. Zanimiva je ugotovitev, da je njegov nazor slonel v prvi vrsti na narodnostni podlagi: njegovo ostro nasprotstvo do nemških nacionalcev in »Nemcem prijaznih Slovencev« je bilo tako v prvi vrsti povsem pogojeno z njegovo narodnostno usmerjenostjo. Značilna je pripomba, da so glasovi o Grafenauerjevem sovražstvu do Nemcev v celoti odgovarjali tendenci nemških nacionalcev, da bi na Koroškem nastopali kot edini predstavniki nemštva. Lukan na podlagi Grafenauerjevega delovanja v deželnem zboru ugotavlja, da je bil kljub odločnemu zagovarjanju svojih zahtev in panslavističnih idej pripravljen h kompromisom. Pač pa je kot državnozborni poslanec začel zagovarjati bolj odločno in brezkompromisno stališče. Dejstvo, da je istočasno v deželnem zboru zastopal milejše stališče, so kmalu opazili tudi njegovi nasprotniki, ker je okrepilo nezaupanje v njegove taktične namere.

Grafenauer je prvič nastopil v državnem zboru 19. decembra leta 1907 z ostrim govorom o jezikovnih razmerah na Koroškem. Lukan vrednoti ta nastop kot jasno bojno napoved nemškonacionalni stranki; s tem se je po njegovem pričelo tudi novo poglavje v koroškem jezikovnem vprašanju. Istočasno je po Lukanu Grafenauer napovedal bojno napoved vladini politiki do koroških Slovencev. V državnem zboru je ponovno opozarjal, da je narodnostno vprašanje v Avstriji šolsko vprašanje ter vprašanje ustreznega uradništva.

Tako kot za čas do leta 1907 je tudi za temu sledeče obdobje (vse do razpada monarhije) nakazana v disertaciji širša problematika slovenske skupnosti. Iz vprašanj, ki jih zajema Lukanovo delo, naj predvsem izdvojimo razpravljanje o takratnih ljudskih štetjih. Vidi se, da je Grafenauer zagovarjal uvedbo spraševanja po materinščini (in ne, kot je bila navada po »občevalnem jeziku«). Zavzel se je tudi, da bi ugotavljali narodnost manjšin zaupniki prizadetih narodnosti. Opozarjal je na nastopanja številnih komisarijev na škodo koroških Slovencev. Ob problematiki ljudskih štetij so še posebno zanimiva opozorila na stališča oblasti do komisarijev ter do slovenskega privatnega štetja leta 1910, saj so oblasti 9. januarja 1911 zaradi tega štetja celo razpustile Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Na slovenski rekurz je notranje ministrstvo priznalo upravičenost nastopa koroških oblasti, istočasno pa je bilo slovenski politični organizaciji izrečeno svarilo z grožnjo, da bo morebitna ponovna protizakonita dejavnost imela za društvo hujše posledice. Zatem je bilo društvo z odlokom koroškega deželnega predsednika z dne 1. septembra 1911 znova dovoljeno.

Za obdobje tik pred prvo svetovno vojno in za čas vojne bi v disertaciji podčrtati nemški »Volkstag«, dalje dogajanje ob začetku vojne in v prihodnjih štirih letih. Za čas po letu 1914 se avtor ustavlja ob preganjanjih koroških Slovencev in še posebej ob preganjanju Fr. Grafenauerja. Drugo zajeto vprašanje je razvoj v zadnjih letih vojne in še posebej odmevnost majniške deklaracije na Koroškem (tudi na koroško-nemški strani) ter dogajanje ob razpadu avstroogrske monarhije.

Iz obdobja po koncu prve svetovne vojne je opozoriti na Grafenauerjevo delovanje v plebiscitnem obdobju in na posledice koroškega plebiscita (preselitev v Jugoslavijo ter vrnitev na avstrijsko Koroško leta 1926).

Tone Zorn

Ratislav Terzioski, Denacionalizatorskata dejnost na bulgarskite kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija, Skopje 1974, 425 str. (cir.).

Obsežno delo (disertacija) o bolgarski šolski in kulturni politiki v zasedeni Makedoniji v letih druge svetovne vojne ni zanimivo le zaradi znane bolgarskega zanikanja makedonskega naroda, ampak tudi kot delo, ki z zbranim gradivom omogoča vzporedni študij okupatorskih sistemov tudi drugod po Evropi. Osnovna vprašanja, ki se jih delo dotika so: vključevanje Makedonije v bolgarski šolski sistem, značilnost takratnega osnovnega šolstva »kot specifična oblika ideološke agresije«, oblike, metode in sredstva namenjena narodnostnemu odtujevanju makedonske mladine, dejavnost bolgarskih režimskih organizacij na področju raznarodovanja, enaka dejavnost bolgarske direkcije za nacionalno propagando v Makedoniji in končno makedonski odpor raznarodovalni dejavnosti bolgarskih kulturno-prosvetnih institucij.

Izhodišče nakazane raznarodovalne politike so bile trditve o bolgarskem značaju Makedonije. Priključitev skopskega in bitoljskega območja Bolgariji (ostala Makedonija je prišla pod italijanski okupacijski sistem) se je v Bolgariji pozdravljalo kot priključitev novoosvojenih krajev, medtem ko se je zasedeno območje Srbije poznamenovalo z nazivom »Moravsko« (po reki Moravi). V tem okviru je celotna bolgarska politika skušala novo pridobljene kraje vključiti v državo, katere ideal je treba iskati še v sanštetfanski Bolgariji. Zanimivo je dejstvo, da se Bolgarija ni zadovoljila s priključenim delom Makedonije; o tem pričajo opozorila, da so posamezni šolski ukrepi zajemali tudi italijansko zasedbeno območje (na primer na področju štipendiranja), pa tudi območje Egejske Makedonije (šolanje učencev).

Kot drugod, je tudi v Makedoniji ena glavnih raznarodovalnih nalog pripadla šoli. K njeni izpolnitvi naj ne bi prispeval le pouk bolgarskega jezika, ampak tudi poudarjanje bolgarske narodne zavesti, velikobolgarske-

ga patriotizma pa tudi vera v novi red, ki ga je prinesel tretji rajh. Iz šolske problematike je omeniti opozorilo, da so na šolah javno sežigali dotedanje srbske učbenike (očitno posnemanje podobne kulturne prakse v nacistični Nemčiji). Omeniti je tudi poskuse fašizacije na območje celotne Bolgarije in Makedonije še posebej ter vzporedno ustanavljanje režimske organizacije Brannik, v katero so se morale vključiti (ali pa prenehati z delom) dotedanje nacionalistične organizacije, med njimi mladinska organizacija »Otec Pajsij«. Opazna je bila bolgarizacija celotnega kulturnega življenja. Za priučitev bolgarskega jezika je bila leta 1941 vrsta jezikovnih tečajev, mislilo pa se je tudi na ustanovitev skopske univerze, vendar je bila 19. decembra 1943 končno odprta le zgodovinsko-filološka fakulteta.

Posebno mesto je v disertaciji namenjeno prikazu makedonskega odpora bolgarizaciji (predvsem na šolskem področju). V tem okviru je posebej naglašena vloga makedonskih komunistov, sam odpor pa se ni kazal le v obo-roženem boju proti tuji zasedbeni sili, ampak tudi proti vnašanju bolgarske kulture.

Tone Žorn

Trideset knjig zgodovinopisne zbirke »Knjižnica NOV in POS«

Načrtno zasnovana zbirka zgodovinopisnih del, ki jo ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje in negovanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije, je s knjigo Milana Gučka »Serčerjeva brigada« dosegla za slovenske razmere izredno število trideset. V 1965. letu je izšla prva knjiga, v naslednjih osmih letih pa po tri do štiri knjige letno.

Ker je docent dr. Miroslav Stiplovšek v Zgodovinskem časopisu za leto 1972, št. 1-2, str. 180 do 187, podal izčrpen prikaz prvih 22 del, ki so izšla do sredine 1971. leta, bomo podrobneje navedli le naslednjih osem. Iz prvega dela programa »Knjižnice NOV in POS«, ki obsega monografije in kronike brigad in odredov, je izšlo pet knjig: v 1971. letu še delo Miroslava Stiplovška »Slandrova brigada«, v naslednjem letu knjigi Ivan Ferlež »Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1945« in Lado Ambrožič-Novljan »Gubčeva brigada«, v 1973. letu pa Radosava Isakovića »Kosovelova brigada« ter že omenjena Gučkova »Serčerjeva brigada«, prvi del.

V problemskem delu »Knjižnice NOV in POS« so izšle tri knjige: v letu 1972 najprej prva knjiga trilogije Jožeta Kralla »Partizanske tiskarne na Slovenskem«, ki nosi naslov »Osrednje tiskarne«, v naslednjem letu pa dve, knjiga Srečka Vilharja in Alberta Kluna »Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad« in druga knjiga Krallove trilogije »Primorske tiskarne«.

Od trideset doslej objavljenih knjig je bilo deset iz problemskega dela, dvajset pa brigadnih in odrednih monografij in kronik. Ko presojamo že večkrat objavljeni program tega dela knjižnice, ki obsega več kot petdeset naslovov tem, moramo ugotoviti, da je komisiji za zgodovino že uspelo uresničiti dve petini tega, za slovenske razmere res zelo pogumnega načrta.

Takšen lep uspeh, ki pomeni tudi obsežen založniški napor (v uresničitvi načrta ima neprecenljive zasluge kolektiv Partizanske knjige, ki je dobival za izdajo knjig »Knjižnice NOV in POS« zelo pičle dotacije), je bilo mogoče doseči ne le zavoljo enotnosti in zavzetosti vseh članov komisije za zgodovino, ki jo sestavljajo general Lado Ambrožič, dr. Tone Ferenc, prof. Ivan Križnar, polkovnik Zdravko Klanjšček, Stanko Petelin, dr. Miroslav Stiplovšek, Milko Stolfa, dr. Julij Titl in dr. Milan Ževart, temveč tudi zavoljo široke angažiranosti organizacij Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Brez njene moralne, organizacijske, tehnične in gmotne pomoči, se pravi, brez njene vsestranske družbeno-politične podpore bi takšna akcija ne mogla uspeli.

Ob tej priliki moramo zlasti poudariti pomen te podpore v raziskovalnem procesu, ki ga opravlja sleherni avtor, ko pripravlja svoj rokopis. Morda

že dolgo ni bilo primera, da bi ob nekem programu, ki sodi v slovensko zgodovino, doživela dejavnost za njegovo uresničenje tako široko podporo in sodelovanje bivših akterjev zgodovinskih dogodkov. Odbori bivših enot, ki so jih borci ustanovili v okviru Zveze združenih borcev NOV, pomagajo avtorjem pri zbiranju gradiva, preverjanju podatkov, ugotavljanju seznama borcev in padlih, oni organizirajo sestanke z udeleženci bojev in so tudi prvi bralci rokopisa, še preden gre v tisk. Čeprav se avtor mora včasih otepati vplivov, ki so posledica že zbledelih spominov in ozkosti posameznikov, ter znati ločevati resnico od legend itd., pa vendar takšna podpora avtorju pomaga, da razvzolja marsikatero nejasnost, da izpopolni sliko, ki mu jo more dati ohranjeni dokument po navadi zelo revno in enostransko. Pomaga mu prodrati v globlje vzroke in v ozadje dogodkov.

Glede na značaj narodnoosvobodilne vojne in revolucije (v njej so sodelovale široke plasti naroda, mnogo ljudi, ki niso imeli prilike, da se izobrazijo, iz konspirativnih razlogov pa se o marsičem ni pisalo, ali sploh ni moglo pisati) je takšno sodelovanje bivših udeležencev nepogrešljivo v procesu raziskovanja. Če bi zgodovino pisatelj o NOV in revoluciji temeljilo le na podatkih iz ohranjenih virov prve roke, hkrati pa ne bi upoštevalo tudi podatkov, ki so jih doslej dali in jih še morejo dati udeleženci, bi v razlagi marsikaterega problema zašlo na stranpot. Prav s tem, da je nastajanje rokopisov »Knjižnice NOV in POS« hkrati tudi široko zbiranje dodatnih virov, ima akcija, ki jo vodi komisija za zgodovino, neprecenljivo vrednost za bodoče avtorje zgodovinskih del s širšo tematiko, pa tudi vseh drugih vrst literature, ki bodo svojo snov zajemale v bogastvu naše narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

Gotovo je, da je s »Knjižnico NOV in POS« slovenska literatura obogatena z novimi temeljnimi deli iz vojaške zgodovine novejših dob. Objavljene knjige večinoma namreč niso le obnova dogodkov, faktografski oris bojnih poti enot in bojev, marveč vsebujejo veliko analitično preučeni elementov vojaške operatike in taktike, se pravi, problematike partizanskega bojevanja v relativno razviti deželi, kot je bila Slovenija, saj so se slovenske partizanske brigade in odredi gibali sredi goste okupatorjeve mreže postojank in komunikacij, v različnih geografskih okoljih in podnebnih ter so se bojevale v raznovrstnih okoliščinah. Slovensko partizanstvo se je razvijalo od osnovnih do zelo razvitih oblik urejene narodnoosvobodilne vojske, ki se je do zadnjih vojnih dni bojevala najprej v globljem, proti koncu vojne pa v neposrednem zaledju velikih bojišč. Že doslej objavljenih trideset knjig »Knjižnice NOV in POS« je zagledelj kot celota, seveda ob uporabi drugega že objavljenega ali vsaj ohranjenega gradiva, prava zakladnica podatkov za širša raziskovanja partizanskega bojevanja na sploh in slovenskega posebej ter številnih drugih vprašanj.

Čeprav je vojaško zgodovinsko obravnavo le ena plat narodnoosvobodilne vojne kot družbenega procesa, moramo vendarle tudi ugotoviti, da imajo vojaški dogodki svojo problematiko, posebne zakonitosti, vzroke in posledice. Vojaška zgodovina mora razen poteka bojnih dogodkov analizirati tudi vprašanja taktike, operatike in strategije, probleme vojaške organizacije, oborožitev, popolnitev, razvoj različnih služb v operativnih enotah in v zaledju, probleme poveljevanja, zvez, obveščanja itd. Šele tako kompleksna obravnavo vprašanj more dati, ob hkratnem orisu politike in družbenih tokov, celotno podobo vojne.

Obravnavo razvoja narodnoosvobodilne partizanske vojne je še bolj zahtevna in sestavljena. Vojaški dogodki so v partizanski vojni veliko bolj razgibani in niso omejeni na neko bojno črto, temveč obsegajo večdimenzionalen prostor in imajo najrazličnejše oblike bojne dejavnosti. Vojaška in politična plat se med seboj prepletata in pogojujeta druga drugo. Veliko bolj so pomembni lokalni dejavniki, javlja se samoiniciativnost nižjih enot, organov gibanja in poveljstev, ki se prilagajajo položaju in samostojno rešujejo probleme. Pravzaprav se obče gibanje izraža v nešteti posebnosti, specifične značilnosti pokrajin, območij in celo še manjših enot pa so pravilo.

Pravzategadelj je usmeritev programa »Knjižnice NOV in POS« na osnovne taktične enote NOV, na brigade in odrede, s čemer bo ob uresničitvi celotnega programa pokrito celotno slovensko ozemlje, v skladu z dejanskimi značilnostmi narodnoosvobodilne partizanske vojne. Pokazale se bodo vse raznovrstnosti bojnih dogodkov, kajti le podrobno obravnavanje vseh osnovnih enot slovenske partizanske oborožene sile kot oborožene pesti Osvobodilne fronte more dati ob hkratnem obravnavanju splošnih problemov solidno osnovo za kasnejšo objektivno sintezo celotnega procesa narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

Ob tem le nakazano vprašanju pa seveda ne moremo iti mimo nujnosti pospešenih naporov v raziskovanju razvoja osvobodilnega gibanja v njegovi bazi, na terenu. To nalogo naj bi opravila knjižna zbirka »Knjižnica OF«, ki je že zastavljena v organizacijskem pogledu, pa tudi v metodološkem. Nalogo, da v organizacijskem pogledu pomagajo avtorjem rokopisov, so nase prevzeli domicilni odbori bivših političnih aktivistov, ki so osnovani pri občinskih vodstvih SZDL po vsej Sloveniji, člani komisije za zgodovino dr. Tone Ferenc, dr. Miroslav Stiplovec in dr. Milan Ževart pa so napisali metodološka napotila, ki so izšla v posebni brošurici pod naslovom »Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije (Problematika in nekaj napotil)«.

V tej zbirki, ki nima posebnega vnaprej določenega načrta z naslovi tem, je izšla že knjiga Rudija Vogriča »Boj Belokranjcev«.

Če se zdaj vrnemo na prikaz poslednjih osmih knjig »Knjižnice NOV in POS«, smo dolžni še ugotoviti, da pomenijo precejšen dvig kakovostne ravni vojaško zgodovinske obravnave, ki je nikakor ne bi kazalo v bodoče zniževati. Ta kakovostna raven se kaže v širši in raznovrstnejši problematiki, ki jo zajemajo, v bolj poglobljenem in bolj analitičnem pristopu ter v širši uporabi virov. Knjižnica je s temi knjigami obsegla nova področja.

»Slandrova brigada«, ki jo je napisal dr. Miroslav Stiplovec, je prva knjiga »Knjižnice NOV in POS«, ki obravnava nastanek, razvoj in boje neke štajerske partizanske brigade. Ker je izrasla iz osvobodilnega gibanja jugozahodnega dela Štajerske in na Kamniškem ter se tam tudi veliko gibala, obsega razen orisa nemškega okupacijskega sistema tudi osnovne razvojne značilnosti organov osvobodilnega gibanja na tem področju, partizansko zaledje, povezanost vojske s terenom ter njun medsebojni vpliv. Odlikujejo jo metodološka izenačenost, kritičnost pristopa k virom, uspešno izpopolnjevanje široko in skrbno zbranih primarnih virov s spomini še živečih udeležencev brigadnih bojov ter stroga sistematičnost. Brez pridržka je treba ugotoviti, da knjiga predstavlja temeljno delo in vzorec za obdelavo naslednjih knjig drugih štajerskih brigad in odredov, sama pa sodi v vrsto doslej najboljših monografij, ki so izšle na Slovenskem.

Prispevek dolgoletnega sodelavca ljubljanske skupine Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA polkovnika Ivana Ferleža »Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942« sega v najzgodnejše obdobje razvoja štajerskega in dolenjskega partizanstva, iz katerega je pomladi 1942, sredi burnega obdobja prvega slovenskega osvobojenega ozemlja v t. i. Ljubljanski pokrajini nastala prva slovenska partizanska brigada. Po enomesečnem obstoju se je preuredila v Drugo grupo odredov in odšla na svoj znameniti pohod na Štajersko. Ko ni mogla iti prek Save pri Litiji, se je tja odpravila čez Gorenjsko in končno po hudih bojih, delno se je prebijala celo čez Koroško, prišla močno prizadeta na Štajersko. Njene enote so hkrati z drugimi štajerskimi partizani, ki so vztrajali v boju, sestavljale po opravljeni preureditvi partizanskih čet konec 1942. leta 4. operativno cono. Pomanjkanje ohranjene vojaške dokumentacije je avtorja prisiljevalo, da je moral vestno zbirati še tako drobne podatke in širše uporabljati spominsko gradivo. Njegov način podajanja ima očitno težnjo prikazati probleme, dogodke in razvoj s stališča enot kot celote, saj se je namenoma izogibal imen posameznikov, razen tedaj, kadar so odločilno vplivali na razvoj dogodkov. Knjiga razkriva mnoge usodne poveza-

nosti terenskih osvobodilnih organizacij in partizanskih čet, oziroma njihovo medsebojno soodvisnost in pogojenost.

Medtem ko sta obe zgoraj navedeni deli prvi knjigi te vrste za območje Štajerske, če ne upoštevamo »Pohoda Štirinajste«, ki je posvečen ožjemu problemu in je vojaško-zgodovinska študija neke operacije, pa je zelo obsežna knjiga istega avtorja *Ladota Ambrožiča-Nooljana »Gubčeva brigada«* dodala pomemben donesek k orisu narodnoosvobodilne vojne in revolucije na Dolenjskem in Notranjskem. Njen, lahko bi tako rekli, domet je večplasten. Na eni strani je zavoljo dejstva, da je ta brigada nastala že septembra 1942, delo obseglo široko obdobje od velike italijanske ofenzive proti osvobojenemu ozemlju v Ljubljanski pokrajini do konca druge svetovne vojne, se pravi od zgodnje jeseni 1942 do maja 1945, je bila po drugi plati brigada ves čas v žarišču osvobodilnega boja na Slovenskem. Hkrati pa se je zato, ker je delo prva knjiga te knjižnice, ki obravnava eno od osrednjih in prvih brigad slovenske NOV, moralo lotevati tudi osnovnih operativno-strateških vprašanj NOV in POS, še bolj podrobno pa takšna vprašanja obdelati za območje Ljubljanske pokrajine. Skozi dinamiko osvobodilne vojne, ki jo je ta že renomirani pisec vojaških zgodovinskih del zelo dobro prikazal hkrati z dejavnostjo brigade, se bralec lahko seznanil z osnovnimi značilnostmi osvobodilnega boja v središčnem delu Slovenije ter temeljnimi problemi partizanskega bojevanja. Avtor je dobro analiziral operativni položaj NOV v posameznih obdobjih, upoštevajoč raznovrstne dejavnike in okoliščine ter obe nasprotujoči si strani, pri tem pa skušal izluščiti tudi izkušnje.

S knjigo »*Kosovelova brigada*« je *Radosav Isaković-Rade* orisal bojno pot 19. SNOUB »Srečka Kosovela«, ki je nastala na Krasu in svoj boj zaključila v osvobojenem Trstu, kjer je sodelovala v vstaji tržaškega ljudstva. Isakovičeva knjigo odlikuje bogata uporaba spominskega gradiva, saj je zaslišal okoli 450 bivših borcev in bork ter kakih sto drugih udeležencev narodnoosvobodilnega boja in revolucije, ki so mogli dati podatke za njeno zgodovino. Delo je napisal toplo in živahno, življenje brigade pa podal na zelo stvaren in slikovit način, hkrati pa se ni izogibal senčnih in črnih dni njenega življenja. Isakovičeva »*Kosovelova brigada*« spada med najboljše orise primorskih brigad in boja slovenskih ljudi na Primorskem za osvoboditev in priključitev k novi Jugoslaviji.

Visoko raven, sicer nekoliko v drugačnem smislu, je dosegla tudi knjiga *Milana Gučka »Sercerjeva brigada«*. To je prvi del orisa bojne poti te brigade, ki spada med prve štiri osnovne slovenske taktične enote višjega ranga, ustanovljene v 1942. letu. Obsega čas od njene ustanovitve oktobra 1942 do odhoda na Štajersko v sestavi 14. divizije NOV in POJ v začetku 1944. Napisana je v klenem in izrazno bogatem jeziku ob uporabi številnih spominskih virov njenih udeležencev, z izrazitim poudarkom na brigadnem notranjem življenju in nadrobnim poznavanjem usod njenih borcev in starešin. To je hkrati prikaz človeka kot dejavnika partizanskega bojevanja, saj je avtor, ne da bi zanemaril oris zgodovinskih dejstev, s svojim večjim književniškim peresom znal upodobiti tudi dihanje brigadnega kolektiva in ozračje, ki je v njem vladalo v posameznih odločilnih trenutkih, pa tudi pri nasprotniku, miselne in psihološke momente v ravnanju moštva in štabov, s čemer je podal tiste dimenzije v podobi NOB in revolucije v Knjižnici NOV in POS, ki so jih drugi avtorji nekoliko zanemarjali ali pa celo opuščali, boječ se, da ne bi zdrknili iz okvirjev zgodovinopisja.

Srečko Vilhar in *Albert Klun* sta pripravila celovit oris sodelovanja prekomorcev v narodnoosvobodilnem boju pod naslovom »*Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad*«. To prvo od treh problemskih del povezuje doslej objavljene obravnave o udeležbi tistih Primorcev in Istranov, ki so bili izven domovine v sredozemskih deželah in prekomorskih enotah, v boju jugoslovanskih narodov za novo Jugoslavijo in zmago jugoslovanske revolucije v celoto in skuša tudi oceniti pomen te udeležbe. Čeprav se v sestavi knjige čuti pritisk trenutnih družbenopolitičnih potreb v zvezi z urejanjem nerešenih vprašanj prekomorcev, knjiga vendarle predstavlja

hvalevreden donesek k naporom slovenskega zgodovinopisja, da bi podali čim bolj celovito in raziskano podobo narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

Krallovi dve knjigi trilogije »Partizanske tiskarne na Slovenskem« zajemata razvoj in delo pretežnega dela partizanskih tiskarn na Slovenskem. Prva nosi naslov »Osrednje tiskarne«, druga pa »Primorske tiskarne«. Obe na enak način, ob uporabi ogromnega, skrbno zbranega, lahko bi rekli, vsega dosegljivega gradiva in drugih virov, pedantno in sistematično obravnavata nastanek, organizacijo, problematiko dela, delovnih razmer in delovni proizvod osrednjih in primorskih partizanskih tiskarn v narodnoosvobodilni vojni. Že ti dve knjigi (tretja bo obravnavala tiskarne na Gorenjskem in Stajerskem, se pravi, na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci) sta mogočen prikaz prispevka slovenskih grafikov in drugega tiskarskega osebja, ki je skrbelo za partizanski tisk, k skupni zmagi nad fašizmom in nacizmom, hkrati pa sta izreden zgodovinopisni donesek v zakladnico del o partizanskem bojevanju na sploh, saj je avtor življenje in delo tiskarn tesno povezoval z dogajanji, sredi katerih so le-te delovale, in potrebami, ki so terjale izpolnitev njihovih nalog, raziskovalna natančnost, ki jo izpričuje sleherna stran obeh del, pa je naravnost izredna.

Na kraju smo dolžni ugotoviti, da so skoraj prav vsa zgoraj navedena dela, ki s prej objavljenimi knjigami že sestavljajo zdaj zbirko tridesetih knjig »Knjižnice NOV in POS«, kot celota dosegle tudi visoko kvaliteto zgodovinopisne obdelave. S tem so dvignile občo raven knjižnice, okrepile njen ugled in so hkrati napotek, kako naj se razvija le-ta tudi v bodoče.

Zdravko Klanjšček

Jože Bajec, **Slovenski časniki in časopisi**. Bibliografski pregled od 1. januarja 1937 do osvoboditve 9. maja 1945. Dodatek: Drugojezično časopisje Slovenije in drugojezično časopisje slovenskih izdajateljev v tujini. Ljubljana 1973. 357 + (IV) str.

Bajčeva bibliografija, ki je izšla ob 200-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, je delo, ki smo ga že dolgo pogrešali tudi v zgodovinski znanosti. S tem, da smo jo dobili, je zapolnjena vrzel, ki je v popisovanju slovenskega časopisja nastala med leti 1937 in 1945, tj. med Šlebingerjevo bibliografijo »Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797—1936« (Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937) in med Slovensko bibliografijo, ki jo izdaja NUK in ki za čas od osvoboditve dalje tekoče popisuje tudi slovensko časopisje, izhajajoče doma in na tujem.

Vsebinsko je delo razdeljeno na poglavje o slovenskem časopisju v letih 1937—1945, sledi dodatek o drugojezičnem časopisju Slovenije in slovenskih izdajateljev v tujini za ista leta ter vrsta kazal. Bibliografski opis vsebuje naslov ter kraj in čas izhajanja. Sledi podrobnejši popis (podnaslov, izdajatelj, urednik, tiskarna, format, koliko števil je izšlo itd.), v bibliografski opombi pa podatek kje list hranijo (signatura NUK) in morebitna literatura.

Bajčeva bibliografija je splošna nacionalna bibliografija in popisuje časnike in časopise, ki so izhajali že pred letom 1937 ali pa so tedaj pričeli izhajati na novo. Upoštevan je tako narodnoosvobodilni kakor kontrarevolucionarni periodični tisk v letih 1941—1945. Ker je bil narodnoosvobodilni tisk že podrobno obdelan v Bibliografiji izdanja o narodnoosvobodilnem ratu 1941—1945 (Beograd 1964), je Bajec zanj uporabljal skrajšan bibliografski opis (naslov, kraj in čas izhajanja ter podatek kje so o njem že tiskani podatki) in ga uvrstil za leta 1941 do 1945 pod posebno rubriko »Revolucionarni in narodnoosvobodilni listi«. Raznovrstnih kazal je šest. Najprej je prikazan statistični pregled slovenskega in drugojezičnega časopisja, sledi pregled vsega časopisja po strokah UDK (revolucionarni in narodnoosvobodilni listi so navedeni le z opozorilom na ustrezne oddelke pod posameznimi letnicami), kazalo urednikov, kazalo izdajateljev, lastnikov založb in založ-

nikov ter krajev izida in tiska, kazalo tiskarn in kazalo naslovov.

Jožetu Bajcu je z dolgoletnim natančnim delom uspelo ustvariti bibliografijo, ki nam priča o izredno veliki razširjenosti periodičnega tiska v razmeroma kratkem obdobju devetih let. Popisal je 606 slovenskih periodičnih tiskov in 57 drugojezičnih časnikov in časopisov, skupaj torej njegova bibliografija obsega 665 enot, poleg tega pa še poglavja o revolucionarnih in narodnoosvobodilnih listih, ki vsebujejo še nadaljnje 703 enote.

Tako res lahko rečemo, da se z izdajo te bibliografije nadaljuje tradicija naših bibliotekarjev, ki so kljub preobremenjenosti z rednim delom našli še čas za objavljane bibliografij in drugih strokovnih in znanstvenih del, za katera je potrebna velika mera potrpežljivosti in znanja.

Olga Janša-Zorn

Goriški letnik, zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica, izdal Goriški muzej, 144 strani.

V uvodu ravnatelj Goriškega muzeja navaja, da so vzeli naslov svoje publikacije po »Goriškem letniku za čitatelje vsacega stanu«, almanahu, ki ga je novembra 1865 izdal učitelj na goriški realki Franc Zakrajšek (1835—1905). Zamislil si ga je kot vsakoletni zbornik predvsem literarnih del in del s poljudnoznanstveno vsebino. Prof. Marušič pojasnjuje, da niso dali svoji publikaciji to ime zato, ker bi hoteli slediti Zakrajškovim vsebinskim zasnovam, pač pa, da bi se spomnili pionirskih časov slovenske publicistike in znanstvenih izdaj. Novi »Goriški letnik« ima namen zapolniti vrzel v izdajateljski aktivnosti na področju Slovenskega Primorja, posebej še severne Primorske, z njim pa želijo čeprav z zamudo počastiti dvajsetletnico Goriškega muzeja, ustanovljenega 5. 9. 1952.

Višji kustos-arheolog Goriškega muzeja Drago Svoljšak je v svoji razpravi obravnaval raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči. Uvodoma je orisal halštatsko kulturo, ki ima ime po najdišču Mostu na Soči (prej Sv. Lucija), podal zgodovino izkopavanj v tem kraju, posebno pozornost pa posveča izkopavanju halštatske lesene hiše, ki se je začelo 1973. leta. Razprava je bogato ilustrirana s prikazom najdišč svetolucijske kulturne skupine, najdišč v Mostu na Soči, pregledom izkopanin ter fotografijami najdišča.

Dr. Ugo Furlani je prispeval pregled novejših prazgodovinskih odkritij v Goriški pokrajini. Nalogo teh raziskav je avtorju poveril goriški pokrajinski muzej. Tako so 1965. začeli najprej z ogledom nahajališč, znanih po slučajnih najdbah, nato pa so načrtno raziskovali nove predele od kraške planote do briških gričev in Medejskega hriba. Novo odkrita nahajališča segajo od najstarejše dobe, kot nahajališča pri Doberdolu, iz bronaste dobe so nahajališča v Sv. Lovrencu pri Moši (San Lorenzo Isontino), iz železne dobe so gradišča na Krasu, nekropola na Medejskem hribu pa je povezana s sv. Lucijo in Altinom. Prispevek ilustrira tudi zemljevid najdišč.

Srednjeveški cerkvi v Prilesju pri Plavah posveča svoj prispevek kustos-umetnostni zgodovinar Goriškega muzeja Marko Vuk. Cerkev je nedvomno pomemben spomenik stare gotske arhitekture iz prve polovice 15. stoletja, še bolj znana pa je zaradi fresk iz šestdesetih let 15. stoletja. Avtor je strnil obsežno gradivo in podal cerkev kot arhitektonski spomenik ter opisal poslikavo, oboje zelo natančno. Poslikava je ilustrirana s shemo iz Steletovega »Gotskega stenskega slikarstva«.

Branko Marušič, višji kustos-zgodovinar in ravnatelj Goriškega muzeja je podal pregled primorskih taborov od 1868 do 1871. V svojem delu se je v glavnem oprl na časopisne vire, v manjši meri pa na arhiv tržaškega namestništva. Avtor obravnava tabore na Veliki Otavi pri Šempasu (»šempaski« tabor) 18. oktobra 1868, »briški« tabor na potoku Reka pod Drnovkom, tabor v Tolminu, v Sezani, v Kubedu v slovenski Istri, »pivški« tabor na Kalcu pri Zagorju, v Vipavi ter v okolici Kastva pri Reki, ki je imel hrvaško-

slovenski značaj. Navaja tudi tri neuresničene tabore: pri Fernetičih, v Renčah pri Gorici za 11. junij 1871 in drugi na istem kraju, napovedan za 29. september, oziroma 6. oktober. Na koncu omenja še tri tabore iz leta 1878 na Kojškem, v Kobaridu in v Dolini pri Trstu, ki pa so bili vsebinsko drugačni, saj so bili namenjeni zbujanju avstrijskega patriotizma ter proti italijanskemu iredentizmu. Avtor prikaže rast ideje taborov na Primorskem, priprave na tabore, njihov program, vidnejše udeležence in govornike, primerjave števila udeležencev po »Novicah« in »Slovenskem narodu«, zahteve taborov. Omenja, da je zaradi pomanjkanja gradiva odnos oblasti do taborov še vedno premalo raziskan. Avstrijske oblasti je motilo poudarjanje združevanja Slovencev v eno kronovino, okrnjenja in prepovedi taborov pa je argumentirala z nevarnostjo netenja sovražnosti med narodi v deželi. Drugačen odnos pa navaja avtor pri taborih 1878. leta, kjer so govorili tudi zastopniki oblasti. Auersperg-Lasserjeva vlada se je posluževala primorskih Slovencev, ki naj bi bili protiutež aspiracijam italijanskega iredentizma. Zato je primorske tabore dovolila in to so bili edini slovenski tabori v tistem času sploh. Avtor zaključuje pregled s taborom v Brezovici v Brkinih 1883, kjer so obravnavali problematiko šolstva, enakopravnosti slovenskega jezika v uradih in nekatera gospodarska vprašanja, zbralo pa se je okoli 3000 ljudi.

Zelo zanimive teme se je lotil Naško Križnar, kustos-etnolog Goriškega muzeja. Njegova razprava o planinskih naseljih v porečju zgornje Soče natančno obravnava vsako posebej od 17 ovčjih in nekdaž tudi kozjih planin v tem porečju. Od teh planin je velika večina opuščenih, mnogo jih je že v ruševnih, »aktivne« so samo še tri, planina Mangart, Za Skalo in Za Depjem. Avtor podrobno navaja razne tipe planin z značilnimi izrazi za posamezne prostore, kot muža, hudrt, plena, stan, nato podrobno opiše vse planine po vrsti, navaja leto zadnje paše, stanje stavb. Navaja tudi način gradnje stavb, tipe planin, dodaja pojasnilo manj znanih besed. Prispevek pojasnjuje sheme planin in načinov gradnje stavb.

Dr. Ivo Juvančič, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani v pokoju je prispeval razpravo o goriškem nadškofu dr. Frančišku B. Sedeju in fašizmu, za katero uredništvo navaja, da je prvi del obsežne študije o primorski duhovščini med vojnama. Avtor se je poslužil arhiva goriške kvesture, prefektore in federacije PNF, ki ga hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, bil pa je tudi sam neposredna pričča dogodkov ob koncu Sedejevega življenja. Opisuje nadškofov človeški in politični lik, tudi po svojih osebnih spoznanjih in stikih z njim, zlasti pa fašistično gonjo proti njemu. Navaja kot značilno potezo nadškofa njegovo lojalnost do cerkvene oblasti Rima in do državnih oblastnikov, tako da je bil zanj hud udarec, ko je prišel med kolesja teh dveh. Avtor poudarja nadškofovo prepričanje in prizadevanje za obrambo pouka krščanskega nauka v materinem jeziku ter uporabo domačega jezika v cerkvi, v govoru in v pesmi. Te njegove »Normae« iz leta 1931 so bile kritika konkordata med Vatikanom in Italijo.

Knjižničar Goriške knjižnice Marijan Breclj objavljaja 28 pisem češkega kulturnega delavca in prevajalca iz slovenščine dr. Bohuša Vybírala Francetu Bevku. Dr. Vybíral je bil večletni ravnatelj študijske, kasneje univerzitetne knjižnice v Olomucu. Avtor domneva, da je spoznal Bevka ob kakem obisku v Ljubljani. Navaja Vybíralov življenjepis in njegove prevode iz slovenščine. Bevkovih pisem Vybíralu še niso odkrili, prav tako še ni jasno, kaj, kako in do kakšne mere je Bevk pošiljal knjižno gradivo iz Primorske. Pri tem je bila pri Vybíralu stalno prisotna želja in volja, da Bevka predstavi z umetniško dobrim tekstom in v dobrem prevodu češkemu bralcu. Pisma so v češčini in v prevodih.

Ciril Zupanc v prispevku o smrti Jožeta Lamuta-Saše popravlja nekatere netočnosti v spominih Toma Brejca. Pri tem navaja spomine drugih še živih prič, kako je 17. 8. 1942 padel Jože Lamuta-Saša, komandant prvega slovenskega primorskega partizanskega bataljona.

V Zapiskih Branko Marušič prikaže pregled člankov revije »Forum Julii«, ki je izhajala v Gorici od 1910 do 1914, ko sta izšli le dve številki, Ciril Zupanc je prispeval življenjepisa Milka Špacapana-Igorja in Jožeta Lamuta-Saše, Srečko Vilhar pa navaja nekaj vprašanj o prekomorcih, ki bi jih po njegovem mnenju morala osvetliti nadaljnja raziskovanja.

V celoti je »Goriški letnik« gotovo pomemben prispevek na področju slovenskih strokovnih revij. Prispevki so opremljeni s povzetki v italijanščini, francoščini ali angleščini, prav tako pa z opombami.

Andrej Vovko

Zbornik za historiju školstva i prosvjete 7, Zagreb 1972—1973, 294 strani.

Pred nami je 7. letnik zbornika, edine tovrstne publikacije o zgodovini školstva in prosvete pri nas. V njem so objavljeni prispevki kustosov šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Beogradu in Zagrebu ter dela njihovih zunanjih sodelavcev — znanstvenih, pedagoških in prosvetnih delavcev iz vse Jugoslavije. Urejuje ga uredniški odbor: B. Aksentijević, D. Franković (glavni urednik), M. Ogrizović, F. Ostanek in B. Pleše (odgovorni urednik). Tudi izid pričujočega letnika so omogočili Republiški fond za znanstveno delo SR Hrvatske in SR Srbije ter Raziskovalne skupnosti Slovenije. O vsebinskem bogastvu te periodične publikacije govori že podatek, da je do sedaj na več kot 2000 straneh nekaj desetih sodelavcev objavilo preko 150 večjih ali manjših prispevkov.

Vsebinsko je novi letnik razdeljen na razprave in članke, slede manjši prispevki in gradivo pa rubrike: iz dela šolskih muzejev, publikacije in bibliografija. Jovan Vlahović govori o prvih posvetnih šolah v času Turkov v 18. in 19. stoletju na današnjem ozemlju Sandžaka, Kosova in Makedonije. Prispevek podaja dragocene podatke o nastanku prvih cerkveno-šolskih občin pod vplivom raško-prizrenske mitropolije v Prizrenu in skopske eparhije, o delu prvih cerkveno-šolskih odborov in nastanku šolskih skladov na omenjenem ozemlju. Tehtna razprava Dragutina Frankovića o delu Davorina Trstenjaka v Gospiću v letih od 1899 do 1908 je nadaljevanje objavljenih prispevkov istega vatorja v dosedanjih letnikih zbornika: Tihi štrajk učiteljstva na Hrvatskem leta 1911 in vloga Davorina Trstenjaka (št. 2), Trstenjakovo delo v Karlovcu in premestitev v Kostajnico (št. 1) in Trstenjakovo delo v Kostajnici (št. 4). Trstenjak je v Gospiću preživel devet let svojega življenja in bil tu upokojen. Tu se je odločil za širše javno delovanje s propagiranjem novih pogledov na družbo in vzgojo, napisal je obilico pedagoških del in časopisnih člankov, izkazal se je z aktivnostjo v učiteljski organizaciji. Boril se je za »svobodo šole« zoper klerikalizem in birokratizem, čeprav je večkrat premalo kritično sprejemal različne tuje filozofske in pedagoške nazore in v njih ni odkrival razrednega bistva. Franković se kljub temu ne strinja s kritiko Miloša Jankovića, ki je motril Trstenjakove ideje abstraktno, ločeno od življenjske prakse, iz katere so zrasle. Ivo Perić že vrsto let sistematično obdeluje zgodovino školstva v Dalmaciji. Tokrat je zajel strukturo šolske mreže in napredno učiteljsko gibanje v Dalmaciji v drugi polovici 19. stoletja. Podal je pregled vseh vrst šol od osnovnih, za katere velja v Dalmaciji (podobno kot za nekatere slovenske dežele) modificirana določba državnega šolskega zakona iz leta 1869 s 6-letno šolsko obveznostjo namesto 8-letne, do gimnazij, realk, pomorskih šol in moškega učiteljišča s hrvatskim učnim jezikom v Arbanasih pri Zadru. Posebno naglašja dolgotrajno borbo dalmatinskih učiteljev z italijanaši in njihovo šolsko organizacijo Lega nazionale. Ivo Mažuran podaja historijat realne gimnazije v Osijeku od njene ustanovitve leta 1870 do leta 1941. Prispevek z manjšo zamudo proslavi 100-letnico šole. Realka (pozneje realna gimnazija) je s poudarkom na realnih učnih predmetih ustrezala potrebam Osijeka in Slavonije, lastno stavbo pa dobi šele v letu 1890. V letih 1877—1887 je bil ravnatelj šole Slovenec iz Teharjev Martin Jelovšek, prej profesor zagreb-

ške realke. V 70. in 80. letih 19. stoletja je kot učitelj osiješke realke deloval dr. Ivan Branislav Zoch, po rodu Slovak, tudi ustanovitelj in ravnatelj sarajevske velike realne gimnazije. Njegovo največje delo med bratskimi Hrvati je ustanovitev Hrvatske enciklopedije v 2 zvezkih. Prispevek o njegovem ustvarjalnem delu na Hrvaškem je napisal Kamilo Firinger. Rade Vuković osvetljuje lik mladega učitelja revolucionarja Branimira Brana D. Aksentijevića, voditelja naprednega učiteljskega gibanja na Kosmaju pred vojno, vodje organizirane vstaje in političnega komisarja druge čete kosmajsko-posavskega partizanskega odreda vse do njegove tragične smrti pri Ivanjici 16. decembra 1941. Med manjšimi prispevki objavlja Branko Pleše, ravnatelj Hrvatskega šolskega muzeja, nekoliko popravljeno zgodovinsko dokumentacijo o šoli v Strigovi, Radmila Acimović pa govori o srednješolski mladini v okupiranem Beogradu v letih 1941—1944. Štrigova je slikovit kraj z bujno zgodovino v Medjimurju blizu slovensko-hrvaške meje. Po dognanjih zgodovinarja Rudolfa Horvata je premaknjena ustanovitev krajevne šole za 120 let nazaj. Horvat na osnovi zapiskov kanonske vizitacije iz prve polovice 17. stoletja ugotavlja, da je šolska stavba v Strigovi obstajala vsaj že leta 1660 in da je v njej učil J. Panković. Ačimovićeva ugotavlja, da so beograjski srednješolci delovali že pred vojno pod vodstvom Partije in SKOJ-a v borbi naprednih sil zoper buržoazni režim. Večina njih se je leta 1941 vključila v antifašistično gibanje in že v jeseni začela z masovnimi akcijami. Arhivar Andrija-Ljubomir Lisac je dovolj skrbno zbral drobno gradivo o delovanju šol v času NOB v Hrvaškem Zagorju in Prigorju med Varaždinom in Zagrebom. Ravnatelj muzeja, Borivoje Aksentijević, analizira vse pomembne etape neprekinjenega 75-letnega delovanja našega najstarejšega šolskega muzeja, Pedagoškega muzeja v Beogradu, od njegove ustanovitve leta 1896 dalje. Muzej bo v kratkem začel z delom v sodobnih, najmoderneje urejenih stalnih prostorih v spomeniško zaščiteni, obnovljeni zgradbi stare beograjske Realke.

Posebno tehtna in po problematiki edinstvena je 49 strani obsegajoča razprava Andreja Šavlija z naslovom Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. Razprava je plod dolgoletnega zbiranja drobnih podatkov in izjav še živečih prič, udeležencev šolstva v begunstvu, iz česar je avtor z njemu lastno preciznostjo zgradil kompleksno podobo šolanja Goričanov in Istranov po njihovem begu v notranjost nemško-avstrijskih dežel. Ob upoštevanju anketnega gradiva, informacijskega gradiva, podatkov in dokumentacije o begunskih učiteljih, šolah in beguncih je Andrej Šavli pregledal še gore arhivskega gradiva, skopo literaturo o tej problematiki ter številne, vendar bolj informativne članke v sodobnem slovenskem časopisu. V svoje obravnavanje ni vključil le šol v ožjem smislu, temveč vzgojno-izobraževalne ustanove nasploh: otroške vrtce, zavode za begunske sirote, konvikte, zaposlovalne tečaje osnovnih šol, zaposlovalne tečaje nekdanjih goriških slovenskih učiteljišč v Trstu in Ljubljani, gimnazijski zaposlovalni tečaj v Trstu, redne begunske šole v taboriščih, obrtne šole in strokovne tečaje, goriško izpitno komisijo ter preseljene goriške vzgojno-izobraževalne zavode. Avtor se ni omejil na golo, faktografsko naštevanje begunskih šol in učiteljev. V razpravljanje je vključil tudi širši problem begunstva s soške fronte in Istre v letih 1915-18, učinkovite ukrepe redkih posameznikov in ustanov za vrnitev beguncev pri reševanju mladih življenj, finančne in pedagoške probleme pri organiziranju begunskega šolstva ter v sklepnih mislih poskus ovrednotenja pedagoškega dela begunskih učiteljev in motiviranost dela pri učencih teh šol. Isti avtor je objavil tudi prispevek Slovenske begunske šole med prvo svetovno vojno v Primorskem dnevniku (5. do 8. 11. 1974), kjer podaja v skrajšani obliki problematiko, objavljeno v zborniku Slovenski šolski muzej je kot dokumentacijski center za zgodovino šolstva na Slovenskem odkupil večji del gradiva, ki ga je zbral Andrej Šavli, in z njim pripravil zanimivo občasno razstavo (november 1973 — maj 1974, ki je v mesecu novembru 1974 gostovala v zamejstvu (Goriška Slovenska prosvetna zveza).

V posebnem razdelku prinaša zbornik še poročila o razstavah. Slavica Pavlič poroča o razstavi Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju od 1774 do 1914. Tatjana Hojan podaja strnjen prikaz razstave Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov, Jelica Popović pa je prispevala poročilo o delu Galerije otroškega likovnega ustvarjanja pri Pedagoškem muzeju v Beogradu (1964—1972). Izredno dobrodošla bo kronološko urejena Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva v letih 1961—1970, kot nadaljevanje dela Franceta Ostanka v 1. številki zbornika. Zajeta so samostojna dela, časopisni članki o šolstvu ter prispevki o jubilejih in nekrologih naših najvidnejših prosvetnih delavcev.

Gvido Stres

BIBLIOGRAFIJA

ZGODOVINSKE PUBLIKACIJE V LETU 1973

Zbral Miloš Rybář

Bibliografije, priročniki

Arheologija

- BAJEC, Jože: Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1. januarja 1937 do osvoboditve 9. maja 1945. Dodatek: Drugojezično časopisje Slovenije in drugojezično časopisje slovenskih izdajateljev v tujini. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica 1973. 360 + (II) str. 8°.
- CURK, Iva: Izbor iz bibliografije o rimski keramiki v Jugoslaviji (:po letu 1945:). Eine Auswahl aus der Bibliographie. (V Ljubljani, [Slovensko arheološko društvo 1973]). 6 str. = f. 4°. Cel. nasl.
- GRAFENAUER, Bogo: Struktura in tehnika zgodovinske vede. (:Uvod v študij zgodovine.:) (V Ljubljani, Univerza 1973.) 460 str. 8°.
- KLEMENČIČ, Marija: Biblioteka in publikacije Slovenske akademije znanosti in umetnosti v letih 1952-1971. The library and the publications... Ljubljana 1973. 300 str. 8°. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Biblioteka. 4.)
- KONZERVACIJA muzejskih predmetov in umetnin. II. del. Kovine. (Ljubljana, Društvo muzealcev Slovenije 1973.) (III) + 72 + (II) str. 4°. Ov. nasl. Razmn.
- LEKSIKON Cankarjeve založbe. Ljubljana, Cankarjeva založba 1973. 1080 + (I) str. 8°. Ilustr.
- MALA splošna enciklopedija. (Ur. Franček Šafar in Jože Snoj.) 1. A-G. Ljubljana, Drž. založba Slovenije; Beograd, Prosveta (1973). (XI) + 605 + (I) str. + pril. 4°. Ilustr.
- CERAM, C. W.: Prvi Američani. (Der erste Amerikaner. Prev. France Pipan.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1973. 329 + (VII) str. + pril. 8°. (Bios.) Ilustr.
- CURK, Iva: Vodnik za ljubitelja arheologije. (Ilustr. iz publikacij Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije). (V Mariboru. Obzorja 1973.) 32 str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 42.)
- JELOČNIK, Aleksander: Centurska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahrije. The Centur hoard: folles of Maxentius and of the tetrarchy. (Prev. Janko Golias.) Ljubljana, Narodni muzej 1973. 224 str. + pril. 8°. (Situla. Razprave... [Ser. v 8°.] 12.)
- PETRU, Peter & Iva Curk & Zorka Šubic: Rimska keramika v Sloveniji. (Prev.: Bogo Stopar. Risbe: Dragica Lunder. Fotogr.: Srečko Habič.) V Ljubljani, Narodni muzej (1973). (60) str. 8°. [Ov. nasl.]
- PLESNIČAR-GEC, Ljudmila: Emonske freske. (Razstava v Arkadah Vodnik. Risbe Veljko Toman. Nemški prev. Jože Sivec. Fotogr. Srečko Habič.) Ljubljana, Mestni muzej 1973. 36 str. 8°.
- PUS, Ivan & Ljudmila Plesničar & Marjan Slabe: Arheološka obdobja Ljubljanec. Pregled prazgodovine, antike in zgodnjega srednjega veka. (Srbohrv. prev. Viktor Bravar. Angl. prev. Jill Košak. Fotogr. Srečko Habič.) Ljubljana 1973. 48 str. 8°.
- STARE, Vida: Prazgodovina Šmarjete. (Prev. Adela Žgur.) Ljubljana, (Narodni muzej) 1973. 86 +

(III) str. + pril. 4°. (Katalogi in monografije. 10.) Ilustr. Besedilo slov. in nem.

Obča zgodovina, kulturna zgodovina

CASSON, Lionel in red. Time-Lifovih knjig: Egipt. (Ancient Egypt.) Prev. Emilijan Cevc. Ljubljana, Mladinska knjiga 1973. 191 str. 4°. (Svet in čas. O kulturah.) Ilustr.

HANSSON, Per: Čeprav nam vzamejo življenje. (Og tok de enn vart liv.) Saga o Morsetovi družini. (Iz norveščine prev. Janko Moder.) (V Ljubljani), Borec 1973. 261 + (II) str. + pril. 8°. Z 1 zvd.

JUZNIC, Stane: Novejša politična zgodovina. (Izbrana poglavja.) Ljubljana, Univerza 1973. 309 str. 8°.

LABRIOLA, Antonio: Spomini na Komunistični manifest. (In memoria del Manifesto dei comunisti. Prev. Neda Brglez.) Ljubljana, Komunist 1973. 78 str. 8°. (Temelji 2.)

MARX, Karl & Friedrich Engels: Manifest komunistične stranke. (:Komunistični manifest. :) (Prev.: Cene Vipotnik, Božidar Debenjak.) Ljubljana, Komunist 1973. 66 + (II) str. 8°. (Temelji. 1.) Ilustr.

NEŠOVIČ, Slobodan: Hess pred angleškim parlamentom. (Ljubljana, EPID 1973.) 56 + (I ov.) str. 8°.

PIEKALKIEWECZ, Janusz: Speči zakladi. (Da liegt Gold. Prev. Marta Koren.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1973. 320 str. + 2 pril. 8°. (Bios.) Ilustr.

PIEKALKIEWICZ, Janusz: Vohuni, agenti, vojaki. (Spione, Agente, Soldaten.) Za kulisami druge svetovne vojne. (Prev. Branko Perko. Uvod napisal Vojmir Kljaković. Uvod prev. Tone Glavan.) [Ponatis.] V Ljubljani, Cankarjeva založba (1973). 530 + (II) str. 4°. Ilustr.

SANDERSON, James Dean: Sovražniku za hrbtom. (Behind enemy lines. Prev. Jože Prešeren.) V Ljubljani, Borec 1973. 280 + (III) str. 8°.

TOWNSEND, Peter: Dvoboj orlov. (Duel of eagles. Prev. Zoran Jerin.) (Ljubljana), Mladinska knji-

ga 1973. 500 + (III) str. + pril. 8°. (Ti vražji fantje v letelih škatlah.) Ilustr.

ZONTAR, Josip: Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. Der Kundschafterdienst und die Diplomatie... Ljubljana 1973. 264 str. 8°. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela. 18 = Inštitut za občo in narodno zgodovino. 5.)

Kmečki panti

ENGELS, Friedrich: Nemška kmečka vojna. (Prev. Dušan Kermavner in France Petre.) Ljubljana, Komunist 1973. 129 + (II) str. 8°. (Temelji. 3.) Z 1 sl.

KMEČKI panti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. (Ur.: Bogo Grafenauer in Branko Reisp.) Ljubljana, (Narodni muzej) 1973. 202 + (I) str. 8°. (Situla. 15.)

MARUSIC, Branko: Veliki tolminski punt leta 1713. (Dop. in popr. ponat. iz »Primorskega dnevnika«.) Trst, Založništvo tržaškega tiska 1973. (II) + 32 + (II) str. 8°. Ilustr.

REISP, Branko: Podobe iz kmečkih puntov. Ob 500-letnici kmečkih uporov na Slovenskem in 400-letnici hrvaško-slovenskega punta. (Fotogr.: Srečko Habič.) Ljubljana, Narodni muzej 1973. (51) str. 8°. Ov. nasl.: Kmečki punt.

SKALER, Stanko: Boj za staro pravdo. (Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973.) 124 + (IV) str. + 3 pril. 8°. Ilustr.

TLAČANI, borci, samoupravljavci. 1713—1943. (Nova Gorica, Inicijativni odbor za proslavo 260-letnice kmečkih uporov, 30-letnice ustanovitve Kosovelove brigade in vstaje primorskega ljudstva 1973.) 27 + (II) str. 8°. Ilustr.

VELIKI tolminski punt leta 1713. Izbor gradiva. (Ur. Branko Marušič.) Tolmin, Odbor za proslavo 260-letnice velikega tolminskega punta 1973. 121 str. + 1 pril. 4°. (Berila. 3.) Strojep. avtogr.

Filozofija, slovstvo, gledališče

- GRAFENAUER, Ivan: Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva. — (Ivan Grafenauer. [Napisal] Bogo Grafenauer.) (V Celju, Mohorjeva družba) 1973. 314 + (V) str. 8°. (Znanstvena knjižnica. N. s. l.) Ilustr.
- KOBLAR, Francè: Slovenska dramatika. 2. (Od konca devetnajstega stoletja do začetka druge svetovne vojne.) Ljubljana, Slovenska matica 1973. 290 + (II) str. 8°.
- KOS, Janko: Temelji filozofije. Za gimnazije. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1973. 327 + (XI) str. 8°.
- POGAČNIK, Jože & Franc Zdravec: Zgodovina slovenskega slovstva. Maribor, Obzorja 1973. 600 + (IV) str. + pril. 8°.
- SKERLJ, Stanko: Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih. Il teatro italiano a Ljubljana nei secoli passati. Ljubljana 1973. 504 str. + pril. 8°. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela. 26.) Ilustr.

Umetnost

- BASSIN, Aleksander: S. Kregar. Prev. Viktor Jesenik, Kathe Grah. (Maribor, Obzorja 1973.) 286 + (II) str. 8°. (Likovna obozorja. 12.) Besedilo slov., nem., franc.
- BUČIČ, Vesna: Stol v petih tisočletjih. — (Sodobno oblikovanje sedežnega pohištva v Sloveniji. Napisal Stane Bernik.) (Razstava v Arkadah. Katalog. Povzetka v nem.: Hanka Stular. Fotogr.: Srečko Habič. Risbe: Roman Hribar.) Ljubljana, Narodni muzej 1973. 78 + (I) str. 8°.
- CEVC, Emilijan: Gotska plastika na Slovenskem. (Uvodna beseda Anica Cevc. Katalog in literatura Anica in Emilijan Cevc. Prev. Viktor Jesenik [itd.]. Fotogr. posnetki Srečko Habič [itd.].) Ljubljana, Narodna galerija 1973. 367 + (X) str. 8°.
- JUTERSEK Mirko & Janez Bogataj: Spominska razstava. Jože Karlovšek. 1900—1963. Domžale, Kulturna skupnost (1973). (I) + 15 + (II) str. 8°. [Ov. nasl.] Z 2 sl.

- KOMELJ, Ivan: Gotska arhitektura na Slovenskem. Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora. Ljubljana, Slovenska matica 1973. 322 + (II) str. 8°. Ilustr.
- KURET, Primož: Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska matica 1973. 170 + (II) str. + 1 zvd. 8°. Ilustr.
- MIKUŽ, Stane: Maksim Gaspari in kamniško mesto. (Katalog. Bibliografija: Mirko Juteršek. Fotogr.: Jendo Štovicek. Reprod.: Srečko Habič.) (Kamnik, t. »Gorenjski tisk«, Kranj 1973.) (32) str. + pril. 8°. [Celni nasl.]
- NARODNA galerija — Washington. (Gl. ur.: Carlo Ludovico Ragghianti. Besedilo: Giampaolo Gandolfo. Prev. Tomaž Šalamun.) (Ljubljana), Mladinska knjiga 1973. 172 str. 4°. (Muzeji sveta.) Ilustr.
- PRADO — Madrid. (Gl. ur.: Carlo Ludovico Ragghianti. Besedilo: Anna Pallucchini, Carlo Ludovico Ragghianti, Licia Ragghianti Collobi. Prev: Nataša Brumen.) (Ljubljana), Mladinska knjiga (1973). 172 str. 4°. (Muzeji sveta.) Ilustr.
- SRBSKA arhitektura 1900—1970. (Katalog. Uvod Zoran Manevič. Prev. iz srbohrv. Alenka Rems.) Ljubljana, Arhitekturni muzej 1973. 28 str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- STARA pinakoteka — München. (Gl. ur.: Carlo Ludovico Ragghianti. Besedilo: Roberto Salvini [itd.]. Prev. Irena Trenc-Freljih.) (Ljubljana), Mladinska knjiga (1973). 172 str. 4°. (Muzeji sveta.) Ilustr.
- STELÉ, Francè: Gotsko stensko slikarstvo. Fotogr.: Mauro Sarri, Mario Falsini. (Katalog z literaturo. Tekst: Damjan Prelovšek. Risbe: Nataša Šumi.) (Ljubljana, Mladinska knjiga [1973].) loč. pag. 4°. (Ars Sloveniae.)
- UFFIZI — Firenze. (Gl. ur.: Carlo Ludovico Ragghianti. Besedilo: Gigetta Dalli Ragoli [itd.]. Prev. Aleš Rojec.) (Ljubljana), Mladinska knjiga (1973). 172 str. 4°. (Muzeji sveta.) Ilustr.
- UMETNOSTNOZGODOVINSKI muzej — Dunaj. (Gl. ur.: Carlo Ludovico Ragghianti. Besedilo: Gior-

- gio T. Faggin [itd.]. Prev.: Vinko Avsenak.) (Ljubljana), Mladinska knjiga (1973). 172 str. 4°. (Muzeji sveta.) Ilustr.
- VUK, Marko: Slikar in restavrator Leopoldo Perco. Retrospektivna razstava. (Katalog.) Nova Gorica, (Temeljna kulturna skupnost in Goriški muzej) 1973. 19 str. 8°. Ilustr.
- ZADNIKAR, Marijan: Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti. (V Celju, Mohorjeva družba) 1973. 238 + (I) str. 8°. (Veliki slovenski spomeniki. 1.) Ilustr.
- Jugoslavija, Slovenija in Slovenci**
- ELEMENTI revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. ([Napisali] Bogo Grafenauer [itd.]) Ljubljana, (Partizanska knjiga) 1973. 118 + (II) str. 8°. (Znanstveni tisk. Serija D.)
- KOROŠKI kulturni dnevi I. Zbornik predavanj. (Ur. Erik Prunč in Gustav Malle.) Maribor, Obzorja 1973. 263 + XXIV str. 8°.
- KREFT, Ivan: Slovensko ljudsko gibanje 1918—1941. Poljudna in skrajšana izd. Maribor, Obzorja 1973. 197 + (II) str. 8°.
- KULUNDŽIČ, Zvonimir: Politika in korupcija v kraljevi Jugoslaviji. (Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji. Iz srbohrv. prev. Dušan Zeljeznov.) (V Ljubljani, Borec 1973.) 419 + (III) str. 8°. Ilustr.
- TRUBAR, Primož: Cerkovna ordninga. Slowenische Kirchenordnung. Tübingen 1564. (Nachwort zur Faksimile-Ausgabe [von] Christoph Weismann.) 1. Text. München, Trofenik 1973. 8°. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. 10.)
- ODPRTO pismo o neizpolnjenem arhivskem sporazumu med Jugoslavijo in Avstrijo. Otvoreno pismo... Lettre ouverte... Otkrytoe pis'mo... (Ljubljana, Arhivsko društvo 1973.) (19) str. 8°. Besedilo slov., srbohrv., franc., rusko.
- RAZSTAVNA dejavnost Muzeja narodne osvoboditve Maribor od leta 1958 do leta 1973. (V Mariboru 1973.) 16 str. 8°. Ilustr.
- SMOLE, Majda: Glavni intendant Ilirskih provinc. 1809—1813. Ljubljana, Arhiv Slovenije 1973. 163 + (I) str. 8°. (Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. 1.)
- VILFAN, Sergij & Jože Zontar: Arhivistika. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1973. 170 str. 8°. (Arhivski priročnik. 2.)
- VODNIK po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. (Ur. Ema Umek in Janez Kos.) 1-2. V Ljubljani, Skupnost arhivov Slovenije 1972 (1973). 8°. (Vodniki. 1.)

Etnologija

- FISTER, Majda & Peter Fister: Kašče v Tuhinjski dolini. (Studija in terenske skice) (Katalog. Prev. v nemšč. Niko Kuret. Fotogr. S. Habič, P. Fister.) Kamnik, Muzej 1973. 46 str. 8°.
- PLETARSTVO na Slovenskem. (Razstavo je pripravila Ljudmila Bras. Posnetki: Arhiv SEM in Srečko Kolar.) Ljubljana, Slovenski etnografski muzej (1963). 32 str. 8°.
- ZBORNİK 18. kongresa jugoslovanških folkloristov. Bovec 1971. Ur. Zmaga Kumer. Ljubljana 1973. 345 str. 8°. Ilustr.

Antifašistični in narodnoosvobodilni boj

- CEBELARSKI muzej v Radovljici. (Katalog. Tekste so pripravili Emilijan Cevc, Stane Mihelič in Anton Polenec. Prev. Janko Golias in Narcis Dembskij. Fotogr.: Marjan Pfeifer, Janez Skok.) Radovljica, Muzeji radovljiške občine (1973). (32) str. + pril. 8°. p. f.
- MIKUŽ, Janez: Pokrajinski muzej Koper. (Koper 1973.) 78 + (I) str. 8°. Ilustr.
- BAZOVICA v boju. (Ur. Jože Koren.) (V Bazovici, Odbor za postavitev spomenika padlim v N. O. B. 1973.) 48 str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- FERENC Tone & Miroslav Stiplovec & Milan Zevart: Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. (:Problematika in nekaj napotil.) (Ljubljana, »Partizanska knjiga« 1973.) 30 str. 8°.

- GUCEK, Milan: Serčerjeva brigada. Ljubljana, (Partizanska knjiga in odbor Serčerjeve brigade) 1973. 548 str. + 2 zvd. 8°. (Knjižnica NOV in POS. 6/1.) Ilustr.
- ISAKOVIČ, Radosav: Kosovelova brigada. (Prev. iz srbsčine Zdravko Klanjšček.) Ljubljana, (Odbor Kosovelove brigade in Partizanska knjiga) 1973. 854 + (I) str. 8°. Knjižnica NOV in POS. 22.) Ilustr.
- KIAUTA, Ladislav: Na bojni črti osemnajste. Zgodovinski oris 18. divizije NOV in POS Jugoslavije. (:2., predel. izd.:) V Ljubljani, Borec 1973. 640 + (IV) str. + 1 zvd. 8°. Ilustr.
- LASIC, Vida: Partizanske radiodelavnice 99d. (Risbe in fotogr. prispevala: Lasič in Kremžar.) ([Kranj], Zveza borcev Iskra [1973].) 36 str. 8°. [Ov. nasl.]
- LJUĐSKA oblast na Slovenskem. 1941—1947. (Katalog so pripravili Matija Zgajnar, Nataša Urbanc, Marija Oblak-Čarni.) Ljubljana, Muzej ljudske revolucije Slovenije (1973.) (36) str. 8°. Ilustr.
- MIKUŽ, Metod: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. 3—5. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1973. 8°.
- MLADOST in AVNOJ. (Zbral in ur. Dušan Kulovec.) Ljubljana, (Republiška konferenca ZMS) 1973. 48 str. 8°. Ilustr.
- OB 30 [trideset]-letnici zbora odposlancev slovenskega naroda. Kočevje, (t. Kočevski tisk) 1973. (12) str. 8°. [Življenjepis narodnih herojev s Kočevskega.]
- OZBOLT, Anton: Serčerjeva bojna pot. V Ljubljani, Borec 1973. 291 + (III) str. + 2 pril. 8°. Ilustr.
- PENIČ, Lojze: Partizansko Pohorje. Kronika NOB na Stajerskem. (Ljubljana, Zveza prijateljev mladine Slovenije 1973.) 45 + (I) str. 8°. Ilustr.
- PRVO in drugo zasedanje AVNOJ. (Prvo i drugo zasedanje Antifašističnega veča narodnog oslobodjenja Jugoslavije. Zbral, ur. in opombe napisal Slobodan Nešović. Prev. Neda Brglez.) 1. slov. izd. ... Ljubljana, Komunist 1973. 384 str. 8°. Ilustr.
- RAVNIKAR-PODBEVSEK, Stefanija: Sveti Urh. Fotografski zapiski. (Prev.: Milan Rakočević [itd.]) (Ljubljana, Partizanska knjiga 1973.) 76 str. 8°. p. f. Ilustr.
- RENKO, Ivan: Vojkov vod. (Ilustr. Branko Simčič. 2. izd. Ljubljana, Partizanska knjiga 1973. 159 + (III) + Iov.) str. 8°.
- SLIVNISKI bataljon. (Prir.: Franci Strle.) (Kočevje, t. Kočevski tisk 1973.) 82 + (V) str. 8°. Ilustr.
- SPOMENIKI in spominska obeležja narodnoosvobodilne borbe v občini Ljutomer. (Prir. in ur. Franjo Stebih.) (Ljutomer, Občinski odbor Zveze združenj borcev NOB 1973.) (51) str. 8°. Ilustr.
- SLANDROVA brigada. (Katalog. Tekst je napisal Stane Mrvič.) (Celje, Muzej revolucije 1973.) 20 str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- TERČAK, Stane: Ukradeni otroci. 2., izpop. izd. V Ljubljani, Borec 1973. 475 + (III) str. + 1 pril. 8°. Ilustr.
- VIDIČ, Jože: Zločin pri Lenartu. V Ljubljani, Borec 1973. 523 + (II) str. 8°. Ilustr.
- VILHAR, Srečko & Albert Klun: Po poteh sardincev. Koper, (Partizanska knjiga v Ljubljani in Osrednji odbor prekomorskih brigad) 1973. 715 + (III) str. 8°. Ilustr.
- VILHAR, Srečko & Albert Klun: Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad. Ljubljana, (Osrednji odbor prekomorskih brigad in Partizanska knjiga) 1973. 364 + (III) str. 8°. (Knjižnica NOV in POS. 41.) Ilustr.
- VOGRIČ, Rudi: Boj Belokranjcev. Ljubljana, (Partizanska knjiga) 1973. 553 + (I) str. 8°. (Knjižnica OF. 1.) Ilustr.
- ZBOR aktivistov OF kozjanskega okrožja. Kozje, 2. 9. 1973. (Ur. in izdal odbor aktivistov OF Kozjanskega okrožja.) (Krško, t. »Papirkonfekcija« 1973.) 16 str. + pril. 8°. Ilustr.
- ZUPANČ, Ciril: Zapadno-primorsko okrožje. Ob 30-letnici Kobariske republike. (Tolmin, Občinska konferenca SZDL 1973.) 154 str. + 2 pril. 8°. Ilustr.
- ZEVART, Milan: Lackov odred. (Fotogr. Jože Kovačič.) Maribor, Muzej narodne osvoboditve 1973. 8°. 2 kosa. [Osn. delo.] Pril.: Faks.

odredbe o ustanovitvi Lackovega bataljona. Končni nasl.: Oris zgodovine Lackovega odreda.

Krajevna in pokrajinska zgodovina, krajepisi in vodniki

BLAZNIK, Pavle: Skofja Loka in loško gospostvo (:975—1803.:) Skofja Loka, Muzejsko društvo 1973. XII + 564 str. + pril. 8°. Ilustr.

BRECKO, Stanko: Hrastnik skozi desetletja. Hrastnik, (Temeljna kulturna skupnost) 1970 (1973). 513 + (V) str. + pril. 8°. Ilustr.

CANKAR, Franc: Fridrihštajn in Kočevje v letih 1425—1515. (Foto: France Brus in Stane Jajtič.) Kočevje, Turistično društvo (1973). 32 + (II ov.) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Kočevske. 1.) Ov. nasl.: Fridrihštajn, Kočevje 1425—1515.

CURK, Jože: Ormož (in njegova okolica). (V Mariboru, Obzorja 1973.) 30 + (I) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 33.) Ilustr.

FRANTAR, Andrej: Turistične in kulturne znamenitosti občine Grosuplje in njene okolice. (Slike Janko Erjavec.) (Ivančna gorica, Turistično društvo 1973.) 22 str. 8°.

GREBENC, Jože Maver: Gospodarska ustanovitvev Stične ali njena dotacija leta 1155. Stična, (Cistercijanski samostan) 1973. 254 + (II) str. 8°. Ilustr.

JURKOVIC, Jože & Andrej Francetič: Lipica. (Slikovne pril. Foto Slovenija, Primorski tisk in Jože Jurkovič.) Koper, (Lipa); (Lipica, Konjerejski zavod) 1973. 32 str. + pril. 8°. [Izšlo tudi v angl., ital., nem.]

KOROSEC, Paola: Sv. Gore v preteklosti. Bistrica ob Sotli. (Župnijski urad sv. Petra pod Svetimi Gorami) 1973. 27 str. 8°. Ilustr.

LESNIK, Rudi: Atomske toplice. Podčetrtak. Letovišče, zdravilišče. Podčetrtak, Turistično društvo 1973. 46 + (II) str. 8°. Ilustr.

LJUBLJANSKI grad. Poročilo o nevezdržnem stanju grajskega kompleksa. Ljubljana, Biro za obnovo ljubljanskega gradu (1973). (45) str. 4°. Ilustr.

LOŠKI razgledi. XX. V Skofji Loki. Muzejsko društvo 1973. 358 + (II) str. 8°.

MARIBOR — mesto ob Dravi. (Ur. Bruno Hartman. Fotogr.: Danilo Cvetnič [itd.] Tekst sta prev.: v srbohrv. Milisav M. Grujić, v angl. in nemšč. Janko Golias.) Maribor, Obzorja 1973. (121) str. 8°.

MARUŠIČ, Branko: Vrsno. — (Jaro Komac: Simon Gregorčič.) (V Mariboru, Obzorja 1973.) 32 str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 56.) Ilustr.

MULJAVA. ([Napisali] Jože Kastelic [itd.]. Ilustr.: Slovenski etnografski muzej [itd.]. 2. popr. izd.) (V Mariboru, Obzorja 1973.) 32 str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 16.)

NASI ljudje v uporu in delu. Spominjska izdaja ob 30. obletnici vstaje primorskega ljudstva. (Uredn. odbor: Rado Meden [itd.].) Senožec, Krajevni odbor Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne 1973. 26 str. 4°. Ilustr.

ORMOŽ skozi stoletja. (Ur. Jože Curk.) Maribor, Obzorja 1973. 305 + (II) str. 8°. Ilustr.

OROZEN, Janko: Denarnišтво v Celju. (Celje, Ljubljanska banka — podružnica) 1973. 78 + (I) str. 8°. Ilustr.

PRICEVANJA. (Gradivo zbr., zapisali in ur.: Janez Fatur [itd.]. Fotogr.: Silvo Fatur in Ivan Suštaršič.) Zagorje na Pivki, (Krajevna skupnost) 1973. 62 + (II) str. + corr. 8°. Ilustr.

RUS, Roman: Vodnik po Italiji. Celovec, Mohorjeva družba 1973. 427 str. 8°. Ilustr.

SELSKA dolina v preteklosti in sedanjosti. Ur.: France Planina.) Željezniki, Muzejsko društvo v Skofji Loki — Pododbor 1973. 389 + (I) str. + pril. 8°. Ilustr. Ov. nasl.: Selška dolina.

SEVER, Bela: Murska Sobota. (Jože Kološa — avtor fotogr. Prev.: Franc Slivnik [itd.].) (Murska Sobota, Pomurska založba 1973.) 70 + (II) str. 4°. [Čelni nasl.] Besedilo slov., nemško, angl. in madž.

SMOLE, Majda: Ljubljanska stolnica. (Ljubljana, Stolni župnijski urad 1973.) 32 str. 8°. Ilustr.

STAREJSA ljubljanska industrija. Razstava Zgodovinskega arhiva...

- (Prigr. in ur. katalog Vlado Valenčič. Fotogr. dela Cijan Stoka, Srečo Habič.) (Ljubljana, Zgodovinski arhiv 1973.) 68 + (I) str. 8°.
- STOPAR, Ivan: Celje. (V Mariboru, Obzorja 1973.) 5. str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 37.) Ilustr.
- STOPAR, Ivan: Opatijska cerkev v Celju. (V Mariboru, Obzorja 1973.) 31 str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 44.) Ilustr.
- STOPAR, Ivan: Rogaška Slatina. (V Mariboru, Obzorja 1973.) 23 str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 40.) Ilustr.
- SUSNIK, Tone: Po Prežihovih Kotljah. Ravne na Koroškem, (Kulturna skupnost) 1973. 30 + (II) str. 8°. Ilustr.
- SMID, Olga: Selca nekoč. Selca, Turistično društvo 1973. 108 + (III) str. 8°. Ilustr.
- STUPAR-SUMI, Nataša: Grad Rihemberg nad Branikom. (V Mariboru, Obzorja 1973.) 30 + (I) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 45.) Ilustr.
- VALANT, Milan: Zgodovina najstarejše Ljubljane (Sentjakoba:). 2., dop. izd. Ljubljana, (samozal.) 1973. 44 str. 8°. Ilustr.
- VRISER, Sergej: Kamnica (pri Mariboru). (V Mariboru, Obzorja 1973.) 26 + (I) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 35.) Ilustr.
- ZADNIKAR, Marijan: Hrastovlje. (V Mariboru, Obzorja 1973.) 58 + (II) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 39.) Ilustr.
- ZADNIKAR, Marijan: Hrastovlje. (Prev. V. Jesenik, Adela Zgur.) Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 90 + (II) str. + pril. 8°.
- ZADNIKAR, Marijan: Žička kartuzija. (Maribor, Obzorja 1973.) 22 + (II) str. 8°. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 34.) Ilustr.
- ZBORNİK občine Grosuplje. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika. V. Grosuplje, (uredn. odb.) 1973. 293 + (VII) str. 8°.
- ZDOLSEK, Manes OP: Petrovče. Marijina romarska cerkev iz 14. stoletja. (Fotoposnetki: Viktor Berk.) Zalec, (Mestni župnijski urad 1973. 24 str. 8°.
- ZDRAVILISCE Rogaška Slatina. (Rogaška Slatina 1973.) 70 + (II) str. 8°. Ilustr.
- ZAGAR, Marjan & Franc Erjavec: Vodnik po ekskurziji... (IX. zbiranje slovenskih geografov Rogaška Slatina, 5.—7. X. 1973.) Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije 1973. 22 str. + 1 zvd. 8°.

Biografije, spomini, korespondenca

- BERNIK, Francè: Pisma Frana Levca. 3. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1973. 467 str. 8°. (Korespondence pomembnih Slovencev. 4.)
- CLOSTERMANN, Pierre: Veliki cirкус. (Le grand cirque. Prev. Zoran Jerin. Ponat.) [Ljubljana], Mladinska knjiga 1973. 272 + (III) str. + pril. 8°. (Ti vražji fantje v letcih škatlah.)
- DOLENEC, Ivan: Moja rast. Ur. Tine Debeljak. Opr. Jure Vombergar. Buenos Aires, (Slovenska kulturna akcija) 1973. XXXIV + 244 + (IV) str. 8°.
- FISK, Dorothy: Dr. Edward Jenner. (Dr. Jenner of Berkeley.) Doktor iz Berkeleyja. (Prev. Boris Verbič.) (Maribor, Obzorja 1973.) 252 str. + pril. 8°. (Veliki možje, 28.)
- FRIEDENTHAL, Richard: Mož na grmadi. (Ketzer und Rebell. Prev. Helena Menaše.) Ljubljana, Drž. založba Slovenije (1973). 515 + (III) str. 8°. (Biografije.) [O Janu Husu.]
- GANN, Ernest Kellogg: Usoda je lovec. (Fate is the hunter. Prev. Branko Perko in Vilko Novak.) (Ljubljana), Mladinska knjiga 1973. 350 + (II) str. + pril. 8°. (Ti vražji fantje v letcih škatlah.)
- GINZBURG, Evgenija Semenovna: Podvojite stražo. (Krutaj maršrut. Iz ruščine prev. Milan Apih.) V Ljubljani, Borec 1973. 425 + (I) str. 8°.
- GRANT, Michael: Kleopatra. (Cleopatra. Prev. Silvin Košak. Zvd. je izdelal Brane Sotošek.) Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 366 + (II) str. + pril. 8°. (Biografije.)
- HAN SUYIN: Maoecung. (The morning deluge.) Življenje, posvečeno revoluciji. (Prev. Branko Vrčon.) ([Koper], Lipa 1973.) 645 + (II) str. 8°.
- KARLIN, Mirko: Življenje in delo doktorja Jože Bohinjca s posebnim pogledom na njegove zasluge

- v boju proti jetiki. Golnik, Inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo [1973]. (III) + 40 str. + 1 pril. 4°. Besedilo strojepis. avtogr.
- KAWA, Elisabeth: Edith Stein. Za Kristusom do Auschwitza. (Prev. Marcelina Zorko.) Koper, (Apostolska administracija za Slovensko primorje) 1973. 61 + (II) str. 8°. (Mala knjižnica Ognjišča. 8.)
- KLEMENCIC, Dore: Izgubljeni zapiski. Ljubljana, (Partizanska knjiga) 1972 (1973). 352 + (I) str. + pril. 8°. Ilustr.
- KONEV, Ivan Stepanovič: Petinštirideseto leto. (Sorok p'jatyj. Prev. Mile Pavlin in Dušan Željeznov.) V Ljubljani, Borec 1973. 404 + (IV) str. + pril. 8°.
- KOROŠEC, Ladko: Na tista lepa pota... Ljubljana, (Partizanska knjiga) 1973. 224 + (I) str. + pril. 8°.
- MATOSEC, Milivoj: Heroj Tito. (Slov. prevod: Franček Slokan. Avtorji fotogr.: Dragutin Grbić [itd.].) Zagreb, (Zagreb film); Ljubljana, (Orbital Progres) 1973. 157 + (II) str. 8°.
- MERCOURI, Melina: Rodila sem se kot Grkinja. (I was born Greek. Prev. Breda Pugljeva.) Maribor, Obzorja 1973. 274 + (II) str. 8°. Svet v knjigi. 122.)
- NEWMAN, John Henry: Apologia pro vita sua. (Prev. Janez Fabijan.) Pleterje, Kartuzija 1973. 352 + (III) str. 8°.
- PLUTARCHUS: Aleksander Veliki. (Aléxandros. Prev., uvod in opombe napisal Marijan Tavčar.) Maribor, Obzorja 1973. + (I) str. 8°. (Iz antičnega sveta. 16.)
- RADENKOVIČ, Đorđe: Državniki naših dni. (Prev. Meta Sever. Fotogr. iz fotoarhivov »Dela«.) (Ljubljana, Mladinska knjiga 1973.) 306 + (II) str. 8°.
- REIMANN, Viktor: Doktor Joseph Goebbels. (Prev. Stanko Jarc.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1973. 398 + (II) str. + pril. 8°. (Bios.)
- TENSUNDERN, Theodor: Vestfalski Slovenci. Spomini dušnega pastirja za Slovence... Prir. Jože Premrov. Celovec. Družba sv. Mohorja 1973. 176 str. 8°. Ilustr.
- VIDAV, Ivan: Josip Plemelj. Ob stoletnici rojstva. (Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973.) (II) + 57 + (III) str. 8°. p. f. Ilustr.
- VREMEC, Vid: Andrej Manfreda, kobariški protifašist, in drugi. Ljubljana, Partizanska knjiga 1973. 200 + (III) str. 8°. Ilustr.
- Solstvo, prosveta, pedagogika in učbeniki**
- BOŽIČ, Branko & Tomaž Weber: Zgodovina. Za osmi razred. (Zvd. izdelal Peter Svetik.) Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 152 str. 8°. Ilustr.
- GIMNAZIJA Fr. Miklošiča Ljutomer. 1963—1973. Deset let. (Uredn. odbor: Boris Zrelec, Cvetka Hibler, Ivan Lasbaher.) (Ljutomer, Gimnazija 1973.) 36 str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- GROBELNIK, Ivan: Zgodovina. Za gimnazije in sorodne srednje šole. II. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 222 + (II) str. 8°. Ilustr.
- HOJAN, Tatjana: Ob 250-letnici rojstva Stefana Küzmiča. (:1723—1779:) — (Gvido Stres:) Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. — (Gvido Stres:) 50-letnica Gentilejeve šolske reforme. Razstava... Ljubljana, (Slovenski šolski muzej) 1973. 30 + (II) str. 8°. Ilustr.
- MAVER, Milan: Kronika Učnih delavnic 1948—1973. (Ljubljana 1973.) 119 str. 8°. p. f. Ilustr.
- MELIK, Vasilij & Ferdo Gestrin: Zgodovina. Za sedmi razred. (Zvd. Uroš Lokošek.) Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 152 str. 8°. Ilustr.
- PETAUER, Leopold: Zgodovina. Za gimnazije in sorodne srednje šole. I. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 198 + (V) str. + pril. 8°. Ilustr.
- 25 [PETINDVAJSET] let Pedagoške akademije v Ljubljani. 1947—1972. (Branko Božič odg. ur.) (Ljubljana 1973.) 104 + (IV) str. 8°. Ilustr.
- STO let ljubljanskega učiteljskega zbornika. Ur.: Venceslav Copič... Ljubljana, Gimnazija pedagoške smeri 1937. 194 + (II) str. 8°. Ilustr.

- TITL, Julij: Zgodovina. Za poklicne šole. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 159 + (III) str. + pril. 8°.
- WEBER, Tomaž: Metodični napotki za pouk zgodovine v osmem razredu osnovne šole. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 16. str. 8°.
- WEBER, Tomaž: Razvoj pouka in negovanje tradicij NOB v osnovnih šolah v letih 1966—1973. (Ljubljana, Partizanska knjiga 1973.) 24 str. 4°. (Ov. nasl.)
- WEBER, Tomaž: Vaje iz zgodovine. (Za) 6. razred osnovne šole. (Kartografsko obdelal Peter Svetik.) (Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973.) (16) str. 4°.
- WEBER, Tomaž: Zgodovina 8. Delovni zvezek za 8. razred. (Opr. in kartogr. obdelava: Peter Svetik.) (Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973.) 52. str. 4°.
- WEBER, Tomaž: Zgodovina 7. Delovni zvezek. Za 7. razred osnovne šole. (Kartografska obdelava: Peter Svetik.) (Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973.) 52 str. 4°.
- ZADNIK, Stefka & Ivan Križnar: Zgodovinska čitanka. Za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 121 + (I) str. 8°.
- ZGODOVINSKI atlas. Ur. Zvonimir Dugački... Slov. prev. opravil Tomaž Weber. 5. izd. Zagreb, TLOS; Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. (II) + 78 str. 4°.
- ZLEBNIK, Leon: Obča zgodovina pedagogike. 5., neizprem. izd. Ljubljana, Drž. založba Slovenije 1973. 390 + (I) str. 8°. Ilustr.
- Podjetja, društva, ustanove**
- ALPSKA modna industrija Radovljica (ALMIRA). 50 let tradicije. 25 let razvoja. (Radovljica 1973.) 80 str. 8°. Ilustr.
- BEZEN pogled na prehojeno pot. Ob stoletnici naše redovne skupnosti. (Beograd, Mariborski provinca Kongregacije šolskih sester [1973].) 42 str. 8°. Ilustr.
- BIDOVEC, Vlada: Ob 10. [deseti] obletnici obrata Metalna-Krmelj. 1962—1972. (Fotogr. Foto služba Metalne Maribor [itd.].) (Maribor [1973].) (I) + 97 str. 8°.
- DVAJSET let Gorenja. (Ur. odbor za jubilejne izd.) (Velenje 1973.) 94 + (II) str. 8°. p. f. [Ov. nasl.] Ilustr.
- GORISKE opekarne. 25 (let). (Odg. ur. Vasilij Jurca.) (Ljubljana, »Delavska enotnost« 1973.) 40 + (V) str. 8°. p. f. [Ov. nasl.] Ilustr.
- NASA pot. (100 let, Parketarna Verd. 10 let, Liko, Vrhnika.) (Vrhnika, »LIKO« 1973.) (49) str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- PAVSIČ, Tomaž: Kulturno delo Kluba starih goriških študentov. Ob 10-letnici kluba in ob 85-letnici njegovega predsednika Franceta Gorkiča. Nova Gorica, Goriški muzej 1973. 30 + (II) str. 8°. Ilustr.
- 25 [PETINDVAJSET] let. Ur. Marjan Loboda [itd.]. Fotogr. Božo Štajer [itd.]. Ljubljana, Lutkovno gledališče 1973. (64) str. 8°.
- 25 [PETINDVAJSET] let Konfekcije — Rogaška Slatina. ([Napisali]: Anton Tepeš [itd.]. Fotogr.: Smiljan Pušenjak.) (Rogaška Slatina 1973.) 22 + (II) str. 8°. [Ov. nasl.]
- 40 [ŠTIRIDESET] let. (Kristusova binkoštna cerkev, Veščica pri Murski Soboti. Pripr.: Franc Ouček.) Ljubljana 1973. 29 + (II) str. 8°. Ilustr.
- WIRTH, Morand: Don Bosko in salezijanci. (Don Bosco e i salesiani.) Stopetdeset let zgodovine. Prev. Anton Logar SDB. Ljubljana-Rakovnik. (Salezijanski inspektorat) 1973. 8°. 2 knj.
- ZNIDARŠIČ, Ivica: O nastanku in razvoju mednarodne organizacije Rdečega križa. — Maks Klanšek: Zaščita vojnih žrtev po ženevskih konvencijah. Vloga Rdečega križa v splošnem ljudskem odboru. (Ljubljana, Republiški odbor Rdečega križa Slovenije 1973.) 140 + (II) str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.
- Zdravstvo**
- PSIHIATRIČNA bolnica Begunje. 1953—1973. (Gl. in odg. ur. Jurij Zalokar. Prev. v angl.: Janko Golias.) Begunje 1973. 86 str. 8°. Ilustr.
- SPLOŠNA bolnica Jesenice. 25 let. (Jesenice 1973.) 65 + (X) str. 8°.

SPLOŠNA bolnica Koper — 20 let. (Ur. Boris Filli.) Koper 1973. 96 str. 8°. Ilustr.

ZGODOVINSKI oris zdravstva na Dolenjskem. Gradivo prve teme na 110. občnem zboru Slovenskega zdravniškega društva na Otočcu pri Novem mestu 1973. Ljubljana 1973 126 str. 8°. (Knjižnica Zdravstvenega vestnika. 1.) Ilustr.

Gasilstvo

KERIN, Branko: 45 [Petinštirideset] — let gasilskega društva Veliki Podlog. (Veliki Podlog 1973.) 31 str. 8°. Ilustr.

MAUER, Franjo: 100 [Sto] let Gasilskega društva Slovenske Konjice. 1873—1973. (Slovenske Konjice 1973.) 48 str. 8°. Ilustr.

VARGA, Sándor: Kronika lendavskega gasilstva. A lendvai tűzoltóság krónikája. (Slovenski prev.: Irena Felső.) Lendava, Temeljna kulturna skupnost; Murska Sobota, Pomurska založba 1973. 46 + (I) str. 8°. Ilustr. (Lendavski zvezki. 1.) Vzpor. slov. in madžarsko besedilo.

ZUPANC, Ciril: Gasilsko društvo Nova Gorica (:Solkan:). Ob 25-letnici. (Nova Gorica 1973.) 36 + (I ov.) str. 8°. Ilustr.

ZABKAR, Ivan: 100 [Sto] let industrijskega gasilskega društva Tekstilne tovarne Prebold. (Prebold) 1973. 28 + (XII) str. 8°. Ilustr.

Glasba

HABE, Stane: 20 [Dvajset] let Glasbene šole v Kamniku. (Kamnik [1973].) (37) str. 8°. [Ov. nasl.] Ilustr.

HABE, Stane: 20 [Dvajset] let glasbene vzgoje v Mengšu in 10 let v Radomljah. (Slikovni posnetki: Fotostudio Majhenič.) (Domžale 1973.) (24) str. 8°.

KOMORNI moški pevski zbor »Anton Tomaž Linhart«... (Dvajset

let.) (Radovljica [1973].) (16) str. 8°.

ORKESTER Glasbene Maticе — Trst. 1953—1973. Orchestra della Glasbena Matica — Trieste. (Material je zbral Oskar Kjuder. Fotogr. Mario Magajna.) (Trst 1973.) (34) str. 8°. Besedilo slov. in italij.

50 [PETDESET] let KUD »Franc Kotar« Trzin. (Trzin 1973.) (IX) + 33 str. 8°. Ilustr.

75 [PETINSEDEMDESET] let Pihalnega orkestra Kranj. (Kranj 1973.) (12) str. 8°. Ilustr.

60 [SESTDESET] let Sindikalne godbe Tovarne papirja — Radeče. Radeče 1973. 64 str. 8°. Ilustr.

Planinstvo, šport

DOBNIK, Jože & Pavle Šegula: 20 [Dvajset] let Planinskega društva PTT Ljubljana. Ljubljana 1973. 212 + (II) str. 8°. Ilustr.

KUGY, Julius: Pet stoletij Triglava. (Fünf Jahrhunderte Triglav. Prev. Marijan Lipovšek.) Maribor, Obzorja 1973. 419 + (IV) str. + pril. 8°. (Domače in tuje gore, 9.)

LENARCIC, Tine: 60 [Sestdeset] let planinstva v Trbovljah. 1912—1972. (Fotogr. Milan Cerinšek.) Trbovlje 1973. 200 + (IV) str. 8°.

RAZSTAVA ob 80 [osemdeset]-letnici slovenske planinske organizacije. (Tone Strojín: Obiskovalcem razstave na pot. — Tine Orel: Zakaj obletnica. — Tone Cevc: Kulturno izročilo našega gorjana. — Tone Strojín: Iz seznama zbranih predmetov.) (Ljubljana, Planinska zveza Slovenije 1973.) 20 str. 8°. Z 1 sl.

SLOVENSKI rokomet 1948—1973. Almanah. (Zbral in ur. Peter Kos.) Ljubljana 1973. 79 + (I) str. 8°. Ilustr.

TELESNA kultura v Markovcih in okolici. 1933—1973. (Zbral in ur. Jože Štrafela.) Markovci, (Partizan) 1973. 19 str. 8°. Ilustr.

SYNOPSIS

- Marija Verbič**, scientific collaborator, Archiv of Slovenia, Yu 61000 Ljubljana: The Economic and Social Position of the Peasants from the Tolmin Area at the Beginning of the 16th Century and the Tolmin Peasant Uprisings Between 1513 and 1515.
 Zusammenfassung: Die wirtschaftliche und Soziale Lage der Bauern in der Gegend von Tolmin am Anfang des 16. Jahrhunderts und die Bauernaufstände von Tolmin in den Jahren 1513 bis 1515.
 UDK 323.325 (497.12—157) >15<
- Stane Granda**, assistant, the Institute for the History of Labour Movement, Yu 61000 Ljubljana: The Society Slovenia in Graz in the Years 1848/1849.
 Zusammenfassung: Der Grazer Verein »Slovenija« in den Jahren 1848 und 1849.
 UDK 323.13 (= 863) (436.5) (06) >1848/49<
- Jelka Melik**, lawyer, Yu 61000 Ljubljana: Heads and Members of the Autonomous Provincial Executive Committee in Carniola Between 1861—1918.
 Zusammenfassung: Landeshauptleute und Landesausschussbeisitzer in Krain von 1861 bis 1918.
 UDK 342.552 (497.12) >1861/1918<
- Dušan Nečak**, assistant, the Institute for Ethnic Problems, Yu 61000 Ljubljana: Elections in Agricultural Chambers in Carinthia After the Second World War.
 Zusammenfassung: Die Landwirtschaftskammerwahlen in Kärnten nach den 2. Weltkrieg.
 UDK 324:63 (436.6) (061.1) >1932/71<
- Ignacij Vojc**, professor, University of Ljubljana, Yu 61000 Ljubljana: The management and Administration of Commercial Associations of Dubrovnik (Ragusa) in the second half of the 15th century
 Zusammenfassung: Die Tätigkeit der Handelsgesellschaften von Dubrovnik auf der Balkanhalbinsel in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts.
 UDK 382 (497.13 Dubrovn.: 497) >1450/1500<
- Anton Svetina**, lawyer, Yu 61000 Ljubljana: Contributions to the History of Pliberk (Bleiburg) and Its Surrounding
 Zusammenfassung: Beiträge zur Geschichte der Stadt Bleiburg und ihrer Umgebung.
 UDK 943.66 Pliberk
- Vasilij Melik**: professor, University of Ljubljana, Yu 61000 Ljubljana: Slovene Politics in the Second Half of the Seventies of the 19th Century
 Zusammenfassung: Die slowenische Politik in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre im neunzehnten Jahrhundert.
 UDK 949.712 >1875/1879<
- Avguštin Malle**, historian and journalist, A 9165 Podgora/Unterbergen: Slovene Politics in Carinthia in the Second Half of the Seventies of the 19th Century
 Zusammenfassung: Die slowenische Politik in Kärnten in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts.
 UDK 943.66 (= 863) >1875/1879<
- Vlado Valenčič**, scientific collaborator, Historical Archiv of Ljubljana: Yu 61000 Ljubljana: The Ethnical Structure of the Inhabitants of Ljubljana After the Census in 1880

Zusammenfassung: Die ethnische Struktur der Bevölkerung von Ljubljana nach der Volkszählungsergebnissen 1880.

UDK 512.954 (497.12 Lj.) >1880<

Vera Kržišnik - Bukić, professor, Yu 78000 Banja Luka: Mihajlo Rostohar and Journal >Napredna misel<

Zusammenfassung: Mihajlo Rostohar und >Napredna misel<

UDK 05 (497.12) Napredna misel

Tone Zorn, scientific collaborator, the Institute for Ethnic Problems, Yu 61000 Ljubljana: The Cultural Autonomy for Slovenes in Carinthia and Minority Between the Two Wars

Zusammenfassung: Die Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen und die deutsche Minderheit in Jugoslawien.

UDK 323.15 (436.6 = 863:497.1 = 30) >1918/1941<

OBVESTILA

1. Uredništvo »Zgodovinskega časopisa« vabi k sodelovanju tudi zgodovinarje, ki do zdaj še niso objavljali v osrednjem društvenem glasilu.

2. Teksti za številki 1-2 letnika 1975 so že v tiskarni. Uredništvo se trudi, da bi tako zmanjšalo zamudo, ki že nekaj časa spremlja izhajanje »ZC« in je predvsem posledica neurejenega financiranja tiskanja revije. Prvi zvezek letnika 1975 bo vseboval med drugim naslednje razprave: Metod Mikuž, Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947-54; Franc Rozman, Delavsko gibanje na Slovenskem v Taaffejevi dobi; Branko Marušič, Goriški Slovenci v Taaffejevi dobi; Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju.

3. Nekateri zamudniki še vedno niso poravnali društvene članarine za leto 1974. Članarina vključuje naročnino za »ZC« in znaša 90 dinarjev. Poravnati jo je moč na sedežu društva ali s položnico na društveni žiro račun.

4. Ker dosedanja naročnina na »ZC« ne krije niti tretjine dejanskih stroškov za en izvod revije, bo v letu 1975 potrebno ponovno zvišanje prispevka društvenih članov. Po sklepu odbora Zgodovinskega društva znaša za leto 1975 društvena članarina 120 dinarjev, od česar odpade 100 dinarjev na naročnino za »ZC«. Prosimo, da članarino čimprej poravnate na sedežu društva ali s položnico na društveni žiro račun. Za redne študente je članarina polovična, torej 60 dinarjev.

5. Z izjemo prvega letnika ima društvo na zalogi še vse letnike »Zgodovinskega časopisa« po naslednjih cenah: 1948-49 — 20 din, 1950 — 30 din, 1951 — 60 din, 1952-53 — 60 din, 1954 — 40 din, 1955 — 30 din, 1956-57 — 40 din, 1958-1959 — 40 din, 1960 — 30 din, 1961 — 40 din, 1962 — 50 din, 1963 — 80 din, 1964 — 40 din, 1965-66 — 80 din, 1967 — 30 din, 1968 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1969 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1970 št. 1-2 — 40 din, št. 3-4 — 30 din, 1971 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1972 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 40 din, 1973 št. 1-2 — 40 din, št. 3-4 — 40 din, 1974 št. 1-2 — 60 din, št. 3-4 60 din. Društvo pripravlja ponatis prvega letnika »ZC« in že sprejema prednaročila.

Društvo ima po razprodajni ceni na zalogi tudi nekatere letnike »Mitteilungen des Musealvereins für Krain«, »Carniole«, »Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko« in »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, poleg tega še kazali za publikacije Muzejskega društva in za prvih petindvajset letnikov »Zgodovinskega časopisa« ter nekatere druge publikacije.

Komplet »Zgodovinskega časopisa« brez prvega letnika (II.—XXVIII.) stane le 1000 dinarjev. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je mogoče obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25 odstotni popust, študentje 50 odstotni popust, za naročila iz tujine pa je 20 odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

KAZALO — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Ignacij V o j e, Poslovanje dubrovniških trgovskih družb na Balkanskem polotoku v drugi polovici XV. stoletja 215—222
 Торговые дела торговых обществ из Дубровника на Балканах во второй половине 15. века
 The management and Administration of Commercial Associations of Dubrovnik (Ragusa) in the second half of the 15th century
 UDK 382 (497.13 Dubrovn. : 497) »1450/1500«
- Anton S v e t i n a, Prispevki k zgodovini Pliberka in okolice 223—268
 К истории Плиберка и окрестностей
 Contributions to the History of Pliberk (Bleiburg) and Its Surrounding
 UDK 943.66 Pliberk
- Vasilij M e l i k, Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja 269—277
 Словенская политика во второй половине семидесятых годов 19. века
 Slovene Politics in the Second Half of the Seventies of the 19th Century
 UDK 949.712 »1875/1879«
- Avguštin M a l l e, Slovenska politika na Koroškem v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja 279—285
 Словенская политика в Каринтии во второй половине семидесятых годов 19. века
 Slovene Politics in Carinthia in the Second Half of the Seventies of the 19th Century
 UDK 943.66 (= 865) »1875/1879«
- Vlado V a l e n č i č, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880 287—319
 Этническая структура населения Любляны после переписи в 1880 году
 The Ethnical Structure of the Inhabitants of Ljubljana After the Census in 1880
 UDK 312.954 (497.12 Lj.) »1880«
- Vera K r ž i š n i k - B u k i ć, Mihajlo Rostohar in »Napredna misel« 321—346
 Михайло Ростохар и »Напредна мисел«
 Mihajlo Rostohar and the Journal »Napredna misel«
 UDK 05 (497.12) Napredna misel
- Tone Z o r n, Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama 347—366
 Культурная автономия для Каринтийских словенцев и немецкое меньшинство в Словении между обеими войнами
 The Cultural Autonomy for Slovenes in Carinthia and German Minority Between the Two Wars
 UDK 323.15 (456.6 = 865:497.1 = 30) »1918/1941«
- PROBLEMI IN DISKUSIJA — ПРОБЛЕМИ И ДИСКУССИИ — PROBLEMS AND DISCUSSION
- Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju (Janko P l e t e r s k i) 367—380

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1974

941/949

119750115,3/4

COBISS •

Немного неожиданного ответа Душану Кермавер
A Somewhat Unexpected Answer to Dušan Kermav
UDK 949.712 >1914/1918< (048.1)

KONGRESI IN SIMPOZIJ — СЪЕЗДА И НАУЧНЫЕ СОВЕЩА
AND MEETINGS

UDK 061.3

- XVII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Tone Zorn) 381—384
17. Съезд словенских историков
The 17th Meeting of Slovene Historians
- Znanstveno zborovanje ob štiristoletnici hrvaško-slovenskega kmeč-
kega upora v Stubiških toplicah (Bogo Grafenauer — Fran
Zwitter) 384—387
Научный съезд на 400-летие хорватско-словенского кре-
стьянского восстания
A Scientific Meeting at the 400th Anniversary of the Croatian-
Slovene Peasant Uprising
- 6.-8. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije
(Olga Janša-Zorn) 387—390
6—8 заседание чехословацко-югославской исторической
комиссии
The 6th-8th Meeting of the Czechoslovak-Yugoslav Commission
of Historians
- IX. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v
Linzu od 11. do 13. septembra 1973 (Franc Rozman) 390—392
9. международная конференция историков рабочего движе-
ния в Линце
The 9th International Conference of Historians of the Workers'
Movement at Linz

OCENE IN POROCILA — РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS
UDK 930 (048.1)

- Paul Garelli, L'assyriologie (Marko Urbanija) 393—394
Nekaj novih del o kmečkih uporih na Slovenskem (Stane Granda) 394—401
Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Fur-
laniji, Trstu in Goriški (Branko Marušič) 401—403
Igor Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću (Jože
Sorn) 403
Risto Poplazarov, Grčkata politika prema Makedonija vo vtorata
polovina na XIX i početkiot na XX vek. (Tone Zorn) 403—405
Josef Lukan, Franz Grafenauer (Tone Zorn) 405—408
Ratislav Terzioski, Denacionalizatorskata dejnost na bulgarskite
kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija (Tone Zorn) . . 408—409
Trideset knjig zgodovinske zbirke »Knjižnica NOV in POS«
(Zdravko Klanjšček) 409—413
Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi (Olga Janša-Zorn) . . 413—414
Goriški letnik. (Andrej Vovko) 414—416
Zbornik za historiju školstva i prosvjete 7 (Guido Stres) . . . 416—418

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY
UDK 016:930

- Miloš Rybář, Zgodovinske publikacije v letu 1973 419—428